

TÜRKİYE'NİN SİVİL ANAYASA İHTİYACI

FATMA DUYGU BOZKURT

TARAFINDAN

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE
SUNULAN TEZ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

ARALIK 2017

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

(Ünvanı Adı ve Soyadı)
Enstitü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora derecesi için gereken tüm şartları sağladığımı tasdik ederim.

(Ünvanı Adı ve Soyadı)
Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans/Doktora derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığımı beyan ederiz.

(Ünvanı Adı ve Soyadı)
Ortak Danışman

(Ünvanı Adı ve Soyadı)
Danışman

Jüri Üyeleri (ilk isim jüri başkanına ve ikinci isim ise danışmana aittir)

Prof. Dr. Adı ve Soyadı (YBU, İktisat)

(Ünvanı Adı ve Soyadı) (Kurumu)

(Ünvanı Adı ve Soyadı) (Kurumu)

(Ünvanı Adı ve Soyadı) (Kurumu)

Adı ve Soyadı (Kurumu)

İNTİHAL

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Fatma Duygu BOZKURT

ÖZET

TÜRKİYE'NİN SİVİL ANAYASA İHTİYACI

Bozkurt, Fatma Duygu

Doktora, Kamu Hukuku Bölümü

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Ali Şafak Balı

Aralık 2017, 339 Sayfa

Bu tezin konusu, en geniş anlamda, bir anayasanın niçinve nasıl yapıldığıdır. Çıkış noktasını Türkiye'nin yeni ve sivil bir anayasaya ihtiyacı olduğu yönündeki hakim ön kabul oluşturmuştur. Çalışmada, öncelikle anayasadan ne anlaşılması gerektiği irdelenmiş, akabinde anayasa yapım yöntemleri ele alınmıştır. Çalışmada, ülkemizin anayasacılık tecrübesi ışığında Türk anayasa kültürünün temel unsurlarının tespit edilmesi ve toplumsal sorunlar ile anayasal ilkeler arasındaki ilişkinin araştırılmasına önem verilmiştir. Teorik sorgulama yanı sıra karşılaştırmalı inceleme ve bir alan araştırması yoluyla ampirik verilerin analizini içeren tez çalışmasının sonunda, yeni sivil anayasa ile, çözülmek istenen sorunlar arasındaki nedensellik bağının bulunup bulunmadığı sorgulaması yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sivil Anayasa, Türk Anayasa Kültürü, Anayasa Yapımı

ABSTRACT

THE CIVILIAN CONSTITUTIONAL REQUIREMENT OF TURKEY

Bozkurt, Fatma Duygu

Ph.D., Department of Common Law

Supervisor: Prof. Dr. Ali Şafak Balı

December 2017, 339 Pages

The subject of this thesis is, in the broadest sense, why and how a constitution is made. The starting point of this study is a predominant assumption of that Turkey needs a new and civilian constitution. In the study, firstly, what should be understood by the Constitution was investigated and then the methods of constitution making were discussed. In the study, it was considered important to determine the basic elements of Turkish constitutional culture and to investigate the relation between social problems and constitutional principles in the light of the experience of constitutionalism of our country. At the end of the thesis, including a theoretical inquiry as well as a comparative study and an analysis of the empirical data obtained through field research, an investigation is made on the existence of causality between the new civil constitution and the problems to be resolved.

Key Words: Civil Constitution, Turkish Constitution Culture, Constitution Making

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar.....	xii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
ANAYASA: NİTELİĞİ, İŞLEVİ ve YAPIMI.....	5
1 Anayasanın Tanımı, Anlamı ve Özü.....	5
2 Anayasacılık Hareketleri ve Son Yüzyıl.....	10
3 Anayasanın İşlevleri	16
3.1 Siyasi Anayasa.....	16
3.1.1 Siyasi İktidarı Sınırlama İşleviyle Anayasa	17
3.1.2 Kuruculuk İşleviyle Anayasa	18
3.1.3 Meşrulaştırıcı İşleviyle Anayasa	29
3.1.4 Bütünleştirici İşleviyle Anayasa.....	33
3.2 Sosyolojik Anayasa	35
3.3 Hukuki Anayasa.....	37
4 Anayasa Yapımı.....	38
4.1 Demokratik Olmayan Anayasa Yapım Yöntemleri.....	40
4.2 Demokratik Anayasa Yapım Yöntemleri	41
4.2.1 Kurucu Yasama ve Kurucu Meclis	44
4.2.2 Halkoylaması.....	47
5 Demokratik Anayasa Yapımında Yeni Yaklaşımlar	51
6 Sivil Anayasa-Demokratik Anayasa Ayrımı	53
7 Demokratik Anayasa Yapımının Önemi.....	55
7.1 Anayasa Yapımında Katılımcı Demokrasi Lehindeki Görüşler	56
7.2 Anayasa Yapımında Katılımcı Demokrasi Aleyhine Görüşler	58
8 Anayasa Yapımında Seçkinlerin Rolü.....	61
9 Yeni Anayasa Arayışının Nedenleri	64

9.1 Siyasi Kültür Uyumsuzluğu.....	68
9.2 Fonksiyonel Etkinlik İhtiyacı	69
9.3 Anayasa Yapım Sürecinin Niteliği	70
10 Yeni Bir Anayasa Tasarlamak	71
10.1Yeni Anayasa İhtiyacının Teyit Edilmesi.....	72
10.2Yöntemin Belirlenmesi.....	73
10.3Halkın Anayasal Talep ve Beklentilerinin Tespiti.....	77
10.4Anayasanın Yazılması ve Yürürlüğe Girmesi	79
İKİNCİ BÖLÜM	81
TÜRK ANAYASA TECRÜBELERİ.....	81
1 1876 Anayasası.....	81
1.1 1876 Anayasası'nı Hazırlayan Dinamikler.....	81
1.1.1 Feodal Tepki: Sened-i İttifak.....	82
1.1.1.1 Sened-i İttifak'ın İçeriği	84
1.1.1.2 Sened-i İttifak'ın Niteliği.....	84
1.1.1.3 Sened-i İttifak'ın Önemi	85
1.1.2 Dış Baskılar: Tanzimat Fermanı	85
1.1.2.1 Tanzimat Fermanı'nın İçeriği.....	86
1.1.2.2 Tanzimat Fermanı'nın Niteliği	87
1.1.2.3. Tanzimat Fermanı'nın Önemi.....	87
1.1.3 Azınlıkların Talepleri: Islahat Fermanı	88
1.1.3.1 Islahat Fermanı'nın İçeriği	88
1.1.3.2 Islahat Fermanı'nın Niteliği	89
1.1.3.3 Islahat Fermanı'nın Önemi	89
1.2 1876 Anayasası'nın Yapım Süreci	90
1.3 1876 Anayasası'nın İçeriği	91
1.4 1876 Anayasası'nın Niteliği	93
1.5 1876 Anayasası'nın Önemi.....	94
1.6 1876 Anayasası'nın Uygulanışı	94
1.6.1 1909 Anayasa Değişiklikleri	96
1.6.1.1 1909 Değişikliklerinin İçeriği.....	97
1.6.1.2 1909 Değişikliklerinin Niteliği	98

1.6.1.3	1909 Değişikliklerinin Önemi	98
1.7	1876 Anayasası'nın Son Bulması	99
2	1921 Anayasası	100
2.1	1921 Anayasası'nı Hazırlayan Dinamikler	100
2.2	1921 Anayasası'nın Yapım Süreci	102
2.3	1921 Anayasası'nın İçeriği	103
2.4	1921 Anayasası'nın Niteliği	104
2.5	1921 Anayasa'nın Önemi	104
2.6	1921 Anayasası'nın Uygulanışı ve Son Bulması	105
3	1924 Anayasası	106
3.1	1924 Anayasası'nı Hazırlayan Dinamikler	106
3.2	1924 Anayasası'nın Yapım Süreci	106
3.3	1924 Anayasası'nın İçeriği	107
3.4	1924 Anayasası'nın Niteliği	109
3.5	1924 Anayasası'nın Önemi	109
3.6	1924 Anayasası'nın Uygulanışı ve Son Bulması	110
4	1961 Anayasası	113
4.1	1961 Anayasası'nı Hazırlayan Dinamikler	113
4.2	1961 Anayasası'nın Yapım Süreci	116
4.2.1	Ön Tasarılar	118
4.2.2	Kurucu Meclis'in Oluşturulması	119
4.2.3	Halkoylaması	121
4.3	1961 Anayasası'nın İçeriği	122
4.4	1961 Anayasası'nın Niteliği	125
4.5	1961 Anayasası'nın Önemi	128
4.6	1961 Anayasası'nın Uygulanışı ve Son Bulması	129
5	1982 Anayasası	134
5.1	1982 Anayasası'nı Hazırlayan Dinamikler	134
5.2	1982 Anayasası'nın Yapım Süreci	136
5.2.1	Ön Tasarılar	136
5.2.2	Kurucu Meclisin Oluşturulması	137
5.2.3	Halkoylaması	139

5.3	1982 Anayasası'nın İçeriği	140
5.4	1982 Anayasası'nın Niteliği	141
5.5	1982 Anayasası'nın Uygulanışı	143
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....		157
TÜRK ANAYASA KÜLTÜRÜ.....		157
1	Anayasa Kültürü Kavramı ve Oluşum Koşulları	157
2	Türk Anayasa Kültürünü Oluşturan Parametreler	160
2.1	Ülkenin Refah Seviyesi	160
2.2	Milli Birliğin ve Güvenin Sağlanmış Olması	165
2.3	Modernleşme Deneyimi.....	168
2.3.1	Siyasi Seçkinlerin Oluşması ve İktidarı Ele Geçirmesi	169
2.3.2	Ekonomik ve Toplumsal Dönüşüm.....	171
2.3.3	Bütünleşme.....	173
2.4	Sivil Toplumun Gelişmişliği.....	174
2.5	Güçlü Devlet Geleneği	180
2.6	Demokrasi Tecrübesi	185
2.7	Siyasi Partiler.....	191
2.8	Siyasi Katılım	194
3	Türk Anayasacılığı.....	197
3.1	Yapım Süreçleri	197
3.2	Anayasa Mühendisliği	199
3.3	Uygulama Noksanları	202
3.3.1	İhmal Nedeniyle Uygulanmama.....	202
3.3.2	Anayasasızlaştırma.....	203
3.3.3	Yargısal Aktivizm	205
3.3.4	Anayasayı Delmenin Olağanlaşması.....	207
3.4	Ayrıntılı Olmaları	209
3.5	Anayasa Fetişizmi.....	211
4	Yeni Anayasa Gerçek Bir İhtiyaç Mıdır?	215
4.1	Değiştirilmesi Yasak Maddeler	219
4.1.1	Lehindeki Görüşler.....	220
4.1.2	Aleyhindeki Görüşler	221

4.1.3 Kanaatimiz	222
4.2 Kürt Meselesi.....	225
4.2.1 Özerklik Talebi.....	227
4.2.2 Vatandaşlık Tanımı	232
4.2.3 Resmi Dil ve Anadilde Eğitim	236
4.3 Yeni Türkiye'nin İnşası Girişimi.....	239
4.3.1 Yeni Bir Hükümet Sistemi Arayışı	239
4.3.2 Yeni Bir Demokrasi Zihniyeti.....	242
5 Bölünmüş Toplumlarda Anayasa Yapımı.....	248
6 Yeni Baştan Bir Anayasa Yapmanın Riskleri.....	252
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	256
SİVİL ANAYASA İHTİYACI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI.....	256
1 Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi	256
1.1 Araştırmanın Konusu ve Amacı	256
1.2 Varsayımlar ve Hipotezler	256
1.3 Araştırmanın Yöntemi	258
1.3.1 Bulguların Değerlendirilmesi.....	259
1.3.2 Ankete Katılanların Demografik Bilgilerine İlişkin Bulgular.....	259
2 Bulgular ve Analiz	263
2.1 Araştırmanın Hipotezlerine İlişkin Bulgular	263
2.1.1 Yeni Anayasa İhtiyacının Temelleri Üzerine Bulgular.....	263
2.1.2 Yeni Anayasanın Bir İhtiyaç Olmadığına Dair Bulgular	266
2.2 Anayasanın İçeriği ve Niteliğine İlişkin Bulgular	270
2.2.1 Anayasa'nın Değiştirilmesi Yasak Maddeleri.....	270
2.2.2 Anayasa Mahkemesi'nin Durumu.....	273
2.2.3 Sivil Topluma Bakış.....	275
2.2.4 Toplumsal Güven	276
2.2.5 Türkiye'de Seçmen-Siyasi Parti İlişkisi Üzerine Bulgular	279
2.2.6 Devlet Geleneği ve Algısı	281
2.2.7 Hakim Demokrasi Kültürüne İlişkin Bulgular	283
2.3 Anayasa Yapım Sürecine Dair Beklentilerine İlişkin Bulgular.....	286
2.4 1982 Anayasası Hakkındaki Görüşler Üzerine Bulgular.....	289

2.5 Yeni Anayasa Yapım Yönteminden Beklentiler Üzerine Bulgular.....	291
EKLER	333
SİVİL ANAYASA ANKET FORMU.....	333
ÖZGEÇMİŞ.....	337

TABLolar

Tablo 1 - Ankete katılanların Cinsiyete Göre Dağılımı	260
Tablo 2 - Ankete Katılanların Yaş Dağılımı	261
Tablo 3 - Ankete Katılanların Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı	261
Tablo 4 - Ankete Katılanların En Uzun Yaşadıkları Bölgelere Göre Dağılımı.....	261
Tablo 5 - Ankete Katılanların Siyasi Kimliklerine Göre Dağılımı	262
Tablo 6 - Ankete Katılanların Etnik Kimliğe Göre Dağılımı	263
Tablo 7 - Ankete Katılanların Son Yıllarda En Çok Oy Verdikleri Siyasi Partiye Göre Dağılımı	263
Tablo 8 - Sivil Anayasa İhtiyacı I.....	264
Tablo 9 - Sivil Anayasa İhtiyacı II	268
Tablo 10 - Sivil (Yeni) Bir Anayasada Mutlaka Bulunması İstenilen İlkelerin Dağılımı.	272
Tablo 11 - Sivil (Yeni) Bir Anayasada Mutlaka Bulunması İstenilen İlkelerin Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı	273
Tablo 12 - Anayasa Mahkemesi'ne İlişkin Verilerin Dağılımı	274
Tablo 13 - Anayasa Mahkemesi'nin Tarafsız ve Bağımsız Bir Mahkeme Olduğu Savına Katılmayanların Siyasi Kimlik Dağılımı	275
Tablo 14 - Sivil Topluma İlişkin Verilerin Dağılımı.....	276
Tablo 15 - Toplumsal Güven I	279
Tablo 16 - Toplumsal Güven II	279
Tablo 17 - Toplumsal Güven III.....	279
Tablo 18 - Toplumsal Güven IV	280
Tablo 19 - Seçmen-Siyasi Parti İlişkisi I.....	280
Tablo 20 - Seçmen - Siyasi Parti İlişkisi II.....	281
Tablo 21 - Seçmen Siyasi Parti İlişkisi III.....	281
Tablo 22 - Devlet Geleneği ve Algısına İlişkin Verilerin Dağılımı I.....	282
Tablo 23 - Devlet Geleneği ve Algısına İlişkin Verilerin Dağılımı II.....	283
Tablo 24 - Devlet Geleneği ve Algısına İlişkin Verilerin Dağılımı III	284
Tablo 25 - Demokrasi Kültürü I	284
Tablo 26 - Demokrasi Kültürü II.....	285
Tablo 27 - Demokrasi Kültürü III	286
Tablo 28 - Demokrasi Kültürü IV	287

Tablo 29 - Anayasa Yapım Süreci I	287
Tablo 30 - Anayasa Yapım Süreci II	288
Tablo 31 - Anayasa Yapım Süreci III.....	289
Tablo 32 - Anayasa Yapım Süreci IV	289
Tablo 33 - 1982 Anayasası Hakkındaki Görüşlerin Dağılımı	290
Tablo 34 - 1982 Anayasası Hakkındaki Görüşlerin Yaşa Göre Dağılımı	290
Tablo 35 - Yeni Anayasa Yapım Yöntemi I.....	292
Tablo 36 - Yeni Anayasa Yapım Yöntemi II	293
Tablo 37 - Yeni Anayasa Yapım Yöntemi III	294

GİRİŞ

Anayasalar, her ne kadar yapıldığı zamanın gerçekliğini ve ihtiyaçlarını yansıtırsa da, bir ayağı geçmişte bir ayağı gelecekte olan düzenlemelerdir. Anayasaların anlaşılmasında zaman kadar önemli bir başka etken ise anayasanın uygulandığı toplumun özellikleridir. Zira toplumun özellikleri ve onda meydana gelen değişimler anayasanın değiştirilmesinin en önemli sebeplerini oluşturur. Dolayısıyla bir anayasada yapılan değişiklikleri anlayabilmek için öncelikle toplumsal yaşam içerisindeki değişim ve dönüşümleri iyi izlemek ve doğru analiz etmek gerekir.

Peki, ya geçerli bir anayasanın mevcudiyetine rağmen, yeni baştan bir anayasa yapılması ihtiyacını doğuran şey nedir? Kuşkusuz bu durumda anayasa değişikliği için aranan koşullardan çok daha ağır ve önemli koşulların gerçekleştiği varsayılmalıdır. Çünkü yepyeni bir anayasa yapma fikri, ancak mevcut anayasanın değiştirilmesinin ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalacağına ilişkin bir inançtan doğabilir. İşte bu çalışmada biz özellikle bunu sorgulamaya çalışacağız. Bu sorgulamayı ise iki açıdan yapacağız: İlk olarak yeni bir anayasa ihtiyacı rasyonel olarak nasıl temellendirilebilir sorusuna teorik çerçevede bir cevap arayacak, ikinci olarak da bu ihtiyacın bir gerçekliğe karşılık gelip gelmediğini ampirik olarak test edeceğiz. Özetle, bu çalışmada çok yaygın bir ön kabul olan Türkiye'nin yeni ve sivil bir anayasa ihtiyacının temelleri sorgulanmaktadır.

Tez, bir ülkede “yeni bir anayasa” yapmanın hangi ihtiyaçlara cevap vermesi gerektiği sorusu ve bu soruya ülkemiz açısından verilen cevapların sorgulanması ile başlamaktadır. Türkiye'deki anayasa tartışmalarının tarihi incelendiğinde hep şu soruya odaklanıldığı görülmektedir: “Nasıl bir anayasa yapmalıyız?” Biz ise burada anayasayı nasıl yapmalıyız sorusundan önce “niçin bir anayasa yapmalıyız?” sorusuna cevap aradık.

Tez bu bağlamda konunun hem teorik ve rasyonel açılardan değerlendirmesini hem de bir alan araştırması yoluyla ampirik verilerin analizini bir arada sunmaktadır. Çalışmada esas olarak hukuk biliminin araştırma yöntemi tercih edilmiş olmakla birlikte, konunun sosyo-politik boyutlarının da bulunması, disiplinlerarası bir bakış açısını da zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda çalışma boyunca siyaset ve sosyoloji bilimlerinin bakış açılarındanda

faydalanılmıştır. Çeşitli ülkeler arasında yapılan karşılaştırma sonuçları ise ayrı bir başlık altında incelenmek yerine konuya ilişkin bölümlerde yeri geldikçe değinilerek ele alınmıştır.

Tez dört ana bölüm halinde tasarlanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde anayasanın tanımı, anlamı ve anayasacılık hareketleri üzerine durulmaktadır. Anayasanın özellikleri ve işlevlerinin ele alınış eksenini ise yaygın olanın aksine “Anayasa ne değildir?” sorusudur. Anayasanın ne olmadığı yani anayasadan nelerin beklenip nelerin beklenmeyeceği konusu ele alındıktan sonra, anayasaların hangi usullerle yapıldığı irdelenmektedir. Anayasa yapım usulleri tarihsel referanslar doğrultusunda “demokratik olan” ve “demokratik olmayan” başlığı altında ele alınmıştır. “Sivil anayasa” tanımına açıklık getirdikten sonra sivil ve demokratik bir anayasa için hangi usullere uyulması gerektiği belirtilmiş, demokratik anayasa yapım sürecine ilişkin teorik bir zemin hazırlanmıştır. Türkiye’nin tecrübe ettiği anayasa yapım süreçlerinin bu tespitlere uygun olup olmadığının analizi ise ikinci bölümde yapılacaktır.

Tezin ikinci bölümünde, bugünün sorunlarının kısmen tarihsel referans eksikliğiyle ilgili olduğu kanaatinden hareketle Türkiye’nin anayasa ihtiyacı bir bütünsellik halinde tarihsel akış içinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken de pozitif hukuk incelemeleriyle yetinilmemiş, anayasallaşma tecrübelerinin yanı sıra, bu süreçleri doğuran/etkileyen olaylar ve millet olarak yaşanan tecrübeler dikkate alınmıştır. Çalışmanın amacı ayrıntılı bir tarih analizi olmamakla beraber bugünü anlayabilmek için gerekli olduğu ölçüde Türk anayasacılığının evrimine ve gelişim çizgisine değinilmiştir. Bu bağlamda her bir anayasa amaca uygun olarak şu üç aşamalı model ekseninde incelenmiştir: “Tespit etmek”, “Anlamak” ve “Kıyaslamak.”¹

Tezin üçüncü bölümünde, bir ülkede hakim olan anayasa kültürünü göz önüne almadan bir modelleme yapılamayacağı gerçeğinden hareketle anayasa kültürü kavramı ve

---

¹ MÜLLER-FRANKEN, Sebastian, “Anayasa Kıyası”, **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), (Çev. Ed. İlyas Doğan), Ankara, Lale Yayıncılık, 2014, s. 933.

anayasa kültürünü oluşturan parametreler Türkiye bağlamında ele alınmıştır. İkinci bölümde elde edilen, tarihsel açıdan temellendirilmiş ipuçları doğrultusunda Türk anayasalarının gelişim çizgisindeki kırılmaların, benzerliklerin, gel-gitlerin tespit edilmeye çalışıldığı bu bölüm yardımıyla, yarının anayasaları için dersler çıkarılması hedeflenmiştir. Somut örnek incelemeleriyle Türk anayasaları değerlendirilirken, sorunlu bulunan alanlara ilişkin yapılan tespitler ve tartışmalar ise yeni bir sivil anayasanın bu sorunlara cevap kapasitesini sorgulamayı beraberinde getirmiştir. Hemen akabinde yeni sivil anayasayı gerektiren temel argümanların her biri ayrı ayrı ele alınarak sorgulanmış; böylece bir yandan yeni bir sivil anayasanın yapılmasına ihtiyaç olup olmadığı konusu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmış diğer yandan da yeni bir anayasanın yapılması halinde izlenmesi gereken yöntemler, alınması gereken tedbirler ve göz önünde bulundurulması gereken hususlar ele alınmıştır.

Bu çerçevede tezin son bölümü, Türk toplumunun anayasaya ilişkin kanaat ve tutumlarının analizinden hareketle yeni anayasa yapımına ışık tutmaya yönelik bir alan araştırmasını içermektedir. Böyle bir saha araştırmasına gidilmesindeki sebep ise etrafımızda sürekli söylenegelen sivil anayasa ihtiyacını ve sunulan soyut gerekçeleri görünür hale getirme ve asli kurucu iktidarın sahibi olan halktaki karşılığını görme ihtiyacıdır. Çözülme istenen sorunlar ve sunulan gerekçeler ile yeni anayasa arasındaki bağı bilimsel olarak gösterebilme ihtiyacına odaklanan alan araştırması, 2017 Haziran ayında Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülmekte olan “Türkiye'nin Sivil Anayasa İhtiyacı” adlı doktora tezi kapsamında veri derlemek amacıyla, tarafımızca gerçekleştirilmiştir. Türkiye genelinde kapalı ve açık uçlu olmak üzere toplam 25 sorudan oluşan Sivil Anayasa anket çalışmasında Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) belirlediği NUT – 1 bölgelerinde (İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz, Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu) mukim kent ve kırdaki bin deneğe ulaşılmıştır. Çalışma yüzyüze görüşülerek gerçekleştirilmiş olup deneklerden ad-soyad bilgisi alınmamıştır.

Hem mevcut anayasaya hem de yeni anayasaya yönelik kanaat ve tutumları ölçmeyi hedefleyen anket çalışmasında Türkiye'de “anayasa”dan ne anlaşıldığı, Türkiye'nin anayasa kültürü, sivil anayasaya ihtiyaç duyulup duyulmadığı, bunun nedenleri ve duyuluyorsa sivil

anayasadan ne beklendiği öğrenilmeye çalışılmıştır. Bunun için de toplumsal güven, sivil toplum, siyasi partiler, devlet tasavvuru ve demokrasi konularına ilişkin kanaat ve tutumların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, yaşanan bölge, etnik ve siyasi kimlik gibi farklı bağımsız değişkenler tarafından nasıl etkilendiği gibi unsurlar dikkate alınmış ve böylece “anlayıcı sosyoloji” geleneğinden yararlanılmıştır. Anket çalışmasının yapıldığı tarihte, 6771 sayılı Anayasa Değişikliğinin henüz yürürlüğe girmemiş olması ve sonuçlarının öngörülememesi nedeniyle anketin içeriği ve analizinde bu konuya yer verilmemiştir.

Sonuç bölümünde ise yapılan alan araştırmasının sonuçları doğrultusunda yeni sivil anayasa ihtiyacına yönelik varsayımlar ve ön kabullerin gerçekliği ve geçerliliği sınanmıştır. Ülkemizin tarihsel koşullardan kaynaklanan özgün tecrübeleri doğrultusunda benzer problemlerin kendini tekrarladığı tespit edilmiş ve yeni bir anayasanın çözüm kapasitesi hakkında şüphe bulutlarının dağıtılabilmesinin güçlüğünden söz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANAYASA: NİTELİĞİ, İŞLEVİ ve YAPIMI

1 Anayasanın Tanımı, Anlamı ve Özü

“Hakların güvence altına alınmadığı, kuvvetler ayrılığının belirlenmediği toplumlar, anayasaya sahip değildir.”²

Amerikan iç savaşı öncesindeki sert politik tartışmalar sırasında, kölelik muhaliflerinin öncülerinden William Henry Seward, Birleşik Devletler Senatosu’nda şöyle demişti: “Anayasadan da yüksek bir yasa vardır”. Yani, ona göre anayasa, insanları köleleştirme ya da köle olarak tescil etme kudretine sahip değildir ve ancak kendisinden yüksek olan yasaya tabi olduğu ölçüde geçerlidir. Bu çıkış, gerekirse anayasanın hem ahlaksal hem de hukuksal otoritesini tanımamak gerektiğini vurguluyordu. Böylece Seward belki de farkında olmadan anayasanın geçerliliği ile ilgili en temel sorunun, bir anayasanın ahlaki ve/veya hukuki ne gibi bir otorite iddia edebileceği tartışmasının ilk kıvılcımını çakmış oluyordu.³

Biz de bu kıvılcımı takip ederek “Bir anayasa hangi koşullarda hukuksal otoriteye sahip olduğunu iddia edebilir?” sorusundan yola çıkmak istedik. Hangi kıstasla hukuku uygulamakla görevli kişiler anayasa olarak adlandırılan metni hukukun parçası olarak tanırlar? Bu ve benzeri sorulara verilecek en genel yanıt; yasa yapmaya yetkili organ tarafından çıkarılması veya uygun görülmesi olacaktır. Fakat anayasa olmadan yasa yapmaya yetkili organ olabilir mi? İşte bu bağlamda ilk esas yasa yapıcısı kimlerdir sorusuna değişik topluluklarda farklı cevaplar verilmektedir.⁴

---

² 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, Madde 16.

³ WHEARE, Kenneth, C., **Modern Anayasalar**, İstanbul, Değişim Yayınları, 1984, s. 69.

⁴ WHEARE, s. 69-70.

Anayasa kelimesi dilimizde sırasıyla; Kanun-i Esasi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Anayasa şeklinde kullanılmıştır. Şu halde, anayasanın Türk dilindeki etimolojik kökeni itibariyle “bir devletin temel kanunu”, “devletin temel kuruluş belgesi” ve “yasaların kendisinden doğduğu yasa” anlamına geldiği söylenebilir.⁵

Yabancı dillerde anayasa yerine kullanılan kelimelerin başlıcaları İngilizce ve Fransızca’da “constitution”, İspanyolca’da “constitucion”, Azerbeycan Türkçesi’nde “konstitusiyə” ve Endonezya dilinde “konstitusi”dir. Anlaşıldığı üzere kelimenin kökü ortak olup (constitutio) Latince’ye uzanmaktadır. Türkçe’de yaşayan ve “genel kural” anlamında kullanılan “düstur” sözcüğü ise Arapça’da anayasa yerine kullanılmaktadır. Bir başka aşına sözcük olan ve 1876 Anayasası’na adını veren “kanun-i esasi”, anayasanın Farsça’daki karşılığı olup hala İran’da kullanılmaktadır.⁶

Batı dillerinde "anayasa" kavramına kaynak teşkil eden "constitution" kelimesi “kurmak, tesis etmek” anlamına gelen “constitute” fiilinden türemiş olup,⁷ başlangıçta bir kimsenin parça parça bütün güçlerini bir araya getiren yapısı ve fizik bütünlüğü anlamında kullanılmıştır. Zamanla devletlerin temel yapılarını ve bu yapıların içindeki güçlerin durumunu gösteren belgeler olarak kullanılmaya başlanmışsa da,⁸ kelime Batı dillerinde asıl olarak herhangi bir durumu değil, birden fazla aktörün birlikte kurma, oluşturma, yapma faaliyetine dair bir edimi ifade etmektedir. Türkçe’de anayasa sözcüğüne içkin böyle bir etimoloji ve anlam olmasa da, “diğer yasaları doğuran yasa” anlamı bir edimi işaret etmesi bakımından kendine özgü bir niteliğe sahiptir.⁹

---

⁵ GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2016, s. 2.

⁶ TURİNAY, Faruk, “Dil, Hukuk ve Anayasa: Bir Kelimenin Tarihi”, **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2012, s. 481, 488.

⁷ GARNER, Bryan A. (Ed.), **Black’s Law Dictionary**, St. Paul, MN, 1999, s. 306.

⁸ SOYSAL Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1987, s. 8.

⁹ GÖZTEPE Ece, ÇELEBİ Aykut, “Anayasa Kavramı ve Türkiye’de Anayasa Tartışmaları”, **Demokratik Anayasa, Görüşler ve Öneriler**, (Der. Ece Göztepe, Aykut Çelebi), İstanbul, Metis Yayınları, 2012, s. 9.

Anayasaları, kapsadıkları kuralların geleneklere ya da yazılı metinlere dayanmasına göre "yazılı anayasalar - geleneksel anayasalar", herhangi bir yasa gibi düzenlenip değiştirilmeleri veya onlardan farklı yöntemlerle yapılıp değiştirilmelerine göre "sert anayasalar - yumuşak anayasalar" gibi pek çok ayrıma tabi tutarak sınıflandırmak mümkün olmakla birlikte, anayasanın anlamını belirlemede en işlevli ayırım maddi anayasa (içeriksel) - şekli (biçimsel) anayasa ayrımıdır.¹⁰ Hangi normların anayasal nitelik taşıdığını saptamada kullanılan maddi (içeriksel) ölçüt normların içeriğini esas alır. Böylece siyasi iktidarın örgütlenmesi ile hak ve özgürlüklere ilişkin tüm normlar maddi anlamda anayasanın kapsamında yer alır. Anayasanın bu tanımında söz konusu normların biçimsel olarak hangi adla hangi usule uygun olarak yapıldığının bir önemi yoktur.¹¹ Buna göre bir devletin ana kuruluşunu, işleyişini ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerini düzenleyen kurallar bütünü olarak bilinen maddi anayasa tanımınca her devletin geniş anlamda bir anayasası vardır.¹² Biçimsel anayasa ise konusu bakımından değil, yasalardan farklı, özgül bir biçimde yapılması, değiştirilmesi ve kuşkusuz adlandırılması yönüyle tanımlanır.¹³ Bu anlamda anayasa, başka hukuki düzenlemelerden daha zor bir usulle konulup değiştirilebilen ve onlardan üstün olan düzenlemedir. Dolayısıyla biçimsel anayasa aynı zamanda yazılı anayasa demektir.¹⁴ Bu haliyle biçimsel anayasa çağdaş anlamda pozitif hukukun bir örneğidir, bir tür yasadır ve bu nedenle bir grup insanın belli bir andaki münferit bir kararıdır.¹⁵

---

¹⁰ DEMİR, Fevzi, **Anayasa Hukukuna Giriş**, İzmir, Barış Yayınları, 1998, s. 12-15; SOYSAL, s. 9.

¹¹ ODER, Bertil, Emrah, **Avrupa Birliği'nde Anayasa ve Anayasacılık**, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2004, s. 40.

¹² TUNÇ, Hasan, **Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı (Denetimin Kapsamı ve Organları)**, Ankara, Yetkin Yayınları, 1997, s. 19.

¹³ ODER, s. 41.

¹⁴ GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş (Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku)**, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2011, s. 14-15.

¹⁵ KAY, Richard, S., "Kurucu Otorite", **Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim**, (Ed. Ozan Ergül), Uluslararası Sempozyum, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2011, s. 50.

Günümüzde bu iki anlamdan dar anlamın gitgide yaygınlaşması, anayasa kavramının tarihsel gelişiminin sonucudur. 18. yüzyılda henüz yazılı anayasa geleneği başlamadan önce de devletlerin geleneksel anayasaları vardı. 18. yüzyıldan itibaren ise yazılı anayasa yöntemi benimsenmeye başlamış, ilk büyük adım Kuzey Amerika’da atılmıştır. Tarihi gelişim içinde anayasa önce gelenek olmuş, gitgide yazılı hale gelmiştir.¹⁶ Ticaretle zenginleşen sınıfın en güvendiği kâğıt parçasının senet olması ve edindiği her kazanımı sözleşme konusu haline getirmesi eğilimi anayasaları yazıya dökmüştür.¹⁷

Anayasa kavramı anayasa hukuku yazınında öncelikle normatif yönüyle tanımlanır. Anayasanın normatif yönüyle tanımlanmasının düşünsel kökeninde Kelsen’in norm ve anayasa tanımı yatmaktadır.¹⁸ Bu tanım hukukun bir süreç olarak normlar sisteminin üstten alta tek yönlü değil, aşağıdan yukarıya çift yönlü bir hareket olarak da kavranmasını gerektirir. Bu durum metaforik bir ifadeyle tavandan tabana bir yetkiler çağlayanı, tabandan tavana da bir normlar merdivenidir.¹⁹ Bu anlayış anayasayı salt üstün hukuk kuralları seçmesi olarak görmekte ve anayasanın siyasal bir manifesto, bir amentü ya da antlaşma olarak görülmesini kabul etmemektedir.²⁰

Pozitivist anlayışa karşı çıkan Ferdinand Lasalle’a göre, gerçek anayasa, yazılı anayasa ya da bir kâğıt parçasındaki metin değildir. Her yazılı anayasanın yanında, siyasi güçler dengesine göre yeniden şekillenen bir yazısız anayasa vardır.²¹ Lasalle’ın yaşadığı dönemin gerçek anayasası yalnızca devlet organları ve bunlar arasındaki ilişkileri değil; nüfuzlu soylulardan bankerlere, sanayicilere, küçük burjuvalara ve işçilere uzanan tüm

---

¹⁶ EROĞUL, Cem, **Anatüzeeye Giriş**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2013, s. 20-23.

¹⁷ SEVİNÇ, Murat, “Yeni Anayasa ve Kuruculuk Tartışması: Bizim Sorunumuz Ne?”, **Kamu Hukukunun Dönüşümü**, Kamu Hukukçuları Platformu, 29-30 Nisan 2017, s. 4.

¹⁸ ODER, s. 42-43.

¹⁹ BOBBİO, Norberto, “Kelsen ve Hukukun Kaynakları”, **Devlet Kuramı**, (Der. Cemal Bali Akal), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2011, s. 467.

²⁰ WHEARE, s. 67.

²¹ BAKIR, Çağlar, **Anayasa Bilimi: Bir Çalışma Taslağı**, İstanbul, BFS Yayınları, 1989, s. 4-5.

toplumsal kesimleri kapsamaktadır.²² Anayasanın yapım ve uygulanma sürecinde toplumsal, dñşünsel ve ekonomik koşullar ve uygulamalar, anayasanın yukarıda değinilen bir diğer yönünü, olgusal anayasa yaklaşımını belirler. Bu çerçevede, anayasa tarihsel, toplumsal, ekonomik bağlam içinde, hukuksal bir metin olarak olgularla ilişkisi bakımından değerlendirilir.²³ Tunaya'nın ifadesiyle "Sanki her anayasa insan derisi ile kaplıdır."²⁴

Olgusal olanın normatif olana dönüşme sürecine odaklanan bir öğreti ise (Jellinek) devlet ve hukuk düzeninin temelinde olgusal iktidar ilişkilerinin yattığını; hukukun, çatışan çıkarlar arasında bir "ödün" olduğunu savunmaktadır ki bu düşünüş onu olgusal olanın normatif olarak tanınması gerektiği sonucuna götürmektedir.²⁵ İlke olarak anayasayı hukuksal belge olarak gören ve bu nedenle de hukuk kurallarının dışında hiçbir şeye yer vermeyen görüşle anayasayı bir çeşit manifesto, bir iman ikrarı, ülkelerin ifadesi ve "ülkenin buyruğu" gibi gören görüş birbirinden farklıdır. Yine dünyadaki bütün topluluklar için uygun ve elverişli bir anayasa da yoktur.²⁶ Tüm yaklaşımlar içinde ortak olan husus ise anayasaların hem yönetenlerin yetkilerini hem de yönetilenlerin haklarını ve özgürlüklerini içerdiğidir.²⁷

Temelde anayasa Emer de Vattel'in deyişiiyle bir siyasal toplum olarak amaçlarını ve çıkarlarını gerçekleştirirken, ulusun, sınırları içinde hareket etmeyi taahhüt ettiği bir çerçeveden başka bir şey değildir.²⁸ Anayasa, toplumsal alanın yalnızca bir parçası olan siyaseti düzenler, siyasi alana ilişkin ilkeler vaz eder ve bağlayıcı karar alma ödevini de

---

²² HELLER, Hermann, Staatslehre, Niemeyer, Gerhart (Hrsg.) 1963, Leiden, s. 249'dan akt ODER, s. 54.

²³ ODER, s. 53.

²⁴ TUNAYA, Tarık, Zafer, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, İstanbul, Arba Yayınları, 1988, s. 9.

²⁵ JELLİNEK, Georg, Allgemeine Staatslehre, Bad Homburg Vor Der Höh, 1960, s. 19, 342'den akt ODER, s. 56-57.

²⁶ WHEARE, s. 43, 46.

²⁷ GÖNENÇ, Levent, "Siyaset Bilimi ve Anayasalar", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 54, Sayı 3, 1999, s. 98; TUNAYA, Tarık, Zafer, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, 1982, s. 118.

²⁸ STERN, Klaus, "Küresel Anayasacılık Hareketleri ve Yeni Anayasalar", **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı**, 9-13 Ocak 2001, Ankara, TBB Yayınları, 2001, s. 46-47.

siyasete verir. Örneğin anayasada yer alan çalışma hakkı bir kişiye iş arama ve işe başvurma imkanı sağlar ama bu imkanın varlığı kişinin işe alınacağına ilişkin güvence vermez. İşe alınma emek pazarının koşulları, kişinin bunlara uygunluğu gibi pek çok değişkene bağlıdır.²⁹ Anayasa tabii ki refah ve özgürlük sorunlarını da doğrudan çözemez, kayısı, fındık veya künefe sorununu da. Hammadde kıtlığı, iklim değişiklikleri, mali krizler anayasanın dışında cereyan eder. Ama bir anayasa şu üç temel imkanı sunabilir ve sunmalıdır:

İlki, mevcut sistemin irademizin ürünü olarak ve irademizin egemen olacağı şekilde yapılandırılmasını yani devlet içinde devletin, keyfi davranan kurumun olmamasını sağlamak.

İkincisi, çoğulcu bir düzen kurmak,

Üçüncüsü, bu sistemden razı olunmadığı zaman başka bir sistem arayışına girilmesine imkan sağlamak. Can'a göre bu üç asgari temel değer üzerine kurulmayan hiçbir anayasa tam anlamıyla bir anayasa olmayacaktır.³⁰

2 Anayasacılık Hareketleri ve Son Yüzyıl

*“Ne kadar güzel şeydir
Bir devin kudretine sahip olmak
Fakat istibdat olur
Kudreti bir dev gibi kullanmak”³¹*

İnsanoğlunun varoluşundan bu yana ortaya çıkan yaptırımlara bağlı çeşitli kurallar ilkel düzeyde de olsa hukukun ta kendisidir. Kuralların bulunması ya da oluşturulması

---

²⁹ ERDOĞAN, Mustafa, “Demokratik Anayasa Arayışları”,<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=968>,(Erişim Tarihi, 21.01. 2016); ODER, s. 82.

³⁰ CAN, Osman, **Darbe Yargısının Sonu (Karargah Yargısından Halkın Yargısına)**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 105-106.

³¹ BRYCE, James, **Amerikan Siyasi Rejimi**, Ankara, Türk Siyasal İlimler Derneği Yayınları, Siyasi İlimler Serisi 5, 1962, s. 162.

kaçınılmaz olarak kuralların uygulanması ve kurallara karşı gelenlerin yaptırıma uğratılması sorunlarını da gündeme getirir ki bu kesinlikle yasama-yürütme-yargı işlevlerine işaret eder.³² Öte yandan nerede yasama-yürütme-yargı işlevleri yerine getiriliyorsa bilinmelidir ki orada mutlaka otoritenin kullanılacağı çerçeveyi belirleyen kurallar da vardır. Söz konusu kurallar çok belirsiz ve dağınık olabilir yahut egemenliğin kaynağı olağanüstü güçlerde aranabilir. İşte ilkel toplumlardan günümüz toplumlarına dek devlet gücünü belli ölçülerde sınırlayan ve düzenleyen bu kurallar anayasaların kaynağını ya da bizatihi kendisini oluşturur.³³

Sınırlı devlet iktidarı fikrinin 18. yüzyıl ve sonrasında keşfedildiği iddiası tarihi, hukuki ve siyasi gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Toplum yönetenlerin, yönetilenleri denetimsiz bir şekilde yönettikleri düşüncesi genel kabul görmüş bir düşünce değildir. Tarihte devlet doktrinlerine ilişkin fikirleriyle öne çıkmış filozoflar, yaşadıkları dönemde yönetenlerin yetkilerinin sınırlanmasına özgü olarak yasa, doğal hukuk, adalet, kamu yararı gibi çeşitli sınırlama ölçütleri ileri sürmüşlerdir.³⁴ Modern anayasacılığı tetikleyen ve besleyen motor güç iktidarın yozlaştırıcı olduğuna ilişkin inanç olmuştur. Gerçekten anayasacılık her türlü iktidarın kötüye kullanılabilceği, hele de bu “Leviathan”ı andıran devlet iktidarı olunca daha da büyük bir tehdit unsuru haline gelebileceği kaygısından hareket eden düşünürlerin, bu durum karşısında siyasi özgürlüklerin nasıl korunacağı arayışlarına karşılık gelmektedir.³⁵ Modern devletin en temel özelliği olan “şiddet tekeli” ve bunun üzerinde yükselen kuşatıcı iktidarının bir “Leviathan”ı andırması devletin sınırlanması arayışlarını beraberinde getirmiştir. Devlet iktidarının bir takım kurallarla

---

³² SAN, Coşkun, “Sosyo-Politik Bir Süreç Olarak Anayasa Değişiklikleri”, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg11/coskunsan.pdf, (Erişim Tarihi 17.12.2016), s. 24-25.

³³ SAN, s. 24-25.

³⁴ ŞAHİN, Adil, “Siyasal Düşünceler Tarihinde Sınırlı Devlet Fikrinin Kadimliği ya da Genel Kamu Hukuku Bağlamında İnsan, Özgürlük ve Devlet Algısındaki Evrilme”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt XV, Yıl 2011, Sayı 3, s. 313.

³⁵ ERDEM, Fazıl, Hüsnü, “Türkiye’de Anayasa Sorunu ve Anayasal Arayışların Patolojisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi** 5, İstanbul Barosu, 2002, s. 81.

sınırlanması düşüncesi eskilere dayansa da -siyasi bir ilke olarak- devlet iktidarını birey özgürlükleri lehine sınırlama ve bunun için çeşitli kurumsal düzenlemeler öngörme düşüncesi yeni ve modern döneme özgü olmuştur.³⁶

Bu bağlamda pek çok düşünür anayasacılığın fikri temellerine katkı sağlamıştır. Locke yönetimin doğal haklara riayet etme yükümlülüğüne yoğunlaşırken, Montesquieu eski ve yeni rejimleri inceleyerek iktidarın kötüye kullanılmasının önlenmesinde önemli bir araç olan kuvvetler ayrılığı prensibini ifade etmiştir.³⁷ Genel hatlarıyla demokrasiyi “genel irade” kavramıyla formüle eden Rousseau’nun anlayışı; bu iradenin somutlaştırılması, üstünlüğü ve yanılmazlığı varsayımına dayanır. Anayasa metinlerinde günümüz anayasacılığının temelini oluşturan demokrasi, temel hak ve hürriyetlerin savunulması ve güvence altına alınması ve nihayet anayasanın üstünlüğü bu dönemlerde şekillenmeye başlamış ve sürece son katkı Kelsen tarafından “normlar hiyerarşisi” kavramıyla konulmuştur.³⁸

“Rıza” kavramının demokratik bir devlet fikri için ahlaki bir temel olarak kullanıldığı,³⁹ “erkler ayrılığı”, “doğal hukuk”, “toplum sözleşmesi” düşüncelerinin etkili olmaya başladığı bu dönemde, mücadeleler sonunda kralların mutlak yetkileri parlamentolar ile sınırlanmış ve hak ve özgürlükler güvence altına alınmıştır..⁴⁰

Öte yandan anayasacılık hareketleri öncesinde 18. yüzyılın ilk yarısı göreceli de olsa hukukun bağımsızlaştığı bir döneme karşılık gelmektedir. Hukukun bağımsızlaşması din ve gelenek ile hukukun ayrışması bakımından özel değer taşır. Zira dünyevileşme olgusunun

---

³⁶ ERDEM, s. 80.

³⁷ ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasa Hukuku**, Ankara, Orion Yayınları, 2014, s. 28.

³⁸ ATAY, Ender, Ethem, “Yapılmakta Olan Yeni/Yenilenen Anayasada Neyi Niçin Savunmalıyız?” **Yeni Türkiye (Yeni Anayasa Özel Sayısı)**, Ocak-Şubat 2013, Yıl 9, Sayı 50, s. 313-314.

³⁹ DAHL, Robert, **Demokrasi ve Eleştirileri**, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996, s. 251.

⁴⁰ KABOĞLU, İbrahim Özden, **Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı**, Ankara, İmge Yayınevi, Ankara, 2002, s. 41-42; ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999, s. 10-11.

din ile siyaseti ayrıştırması, yeni bir meşruluk temeline dayanmasını gerekli kılmıştır. O yeni meşruluk temeli pozitif hukuk, “anayasa” ise olgunlaşan olguların dünyevi bir ürünü niteliğini kazanmıştır. Egemenliğin kaynağını tanrıya değil; dünyevi, soyut ve kurgusal bir varlık olan ulusa dayandıran Sieyes’in kuramını normatif hale getiren 1791 Fransız Anayasası bu durumun bir örneğidir.⁴¹

Modern niteliğiyle ve güncel manasıyla anayasadan ve anayasacılıktan bahsedeceğimiz tarih Amerika’da ve Fransa’da 18. yüzyılda yaşanan liberal burjuvazi devrimidir.⁴² Modern anayasacılığın aydınlanma ve devrimle yakın ilişkisi tesadüf değildir. Amerikan ve Fransız devrimleri diğer isyanlardan farklı olarak adil olmayan bir yöneticinin adil bir yöneticiyle yer değiştirmesinden ziyade meşru bir hükümetin ancak belli koşullar altında oluşturulabileceği yeni bir siyasi sistem kurmayı hedeflemiştir. Böylece meşru kamu gücü olarak düzenlenmiş bu edimin kaynağında yönetici fikri değil, halk ve halkın bir düzen kurmaya karar vermiş olma iradesi yatacaktır.⁴³ Sınırlı iktidar arayışlarının modern anlamıyla ortaya çıkışını sağlayan Amerikan ve Fransız devrimleri ile devletin üstün egemenlik gücüne karşı insan hakları ön plana çıkmış ve bu gücün etkin bir biçimde sınırlandırılması yönünde kurumsal düzenlemelere gidilmiştir.⁴⁴

Amerikan Anayasası,⁴⁵ siyasi hayatın temel düzenini üstün hukuki bir belge olarak tesis eden modern ilk yazılı anayasa olarak kabul edilmenin ötesinde, egemenliğin

---

⁴¹ ODER, s. 38-39.

⁴² ATAY, s. 313; GÜLSOY Tevfik, “Anayasa Yapımı ve Türkiye’de Anayasa Arayışları”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2012, Cilt 16, Sayı 3, s. 5.

⁴³ GRİMM, Dieter, “The Achievement of Constitutionalism and Its Prospects in Changed World”, *The Twilight of Constitutionalism*, (Ed. Petra Dobner, Martin Loughlin, Oxford: OUP, s. 5-7’den aktaran GÖZTEPE, ÇELEBİ, s. 11.

⁴⁴ ERDEM, s. 81.

⁴⁵ 17. yüzyıl başında İngiltere’den uzaklaşan çoğu yoksul ve maceracı göçmenlerin yaklaşık iki yüzyılın sonunda kurdukları 13 devletçiğin, bazı nedenlerle ‘birlikte yaşama’ isteği, bu sağlam yapılı anayasa metnini ortaya çıkarmıştır. İngiltere, 18. yüzyıl ortalarında koloniler üzerindeki baskıyı artırıp iyiden iyiye ceberrut uygulamalara yönelince, 1775’te başlayan savaşı yürütmek için kurulan konfederasyonun organı Kongre’nin oluşturulması (1776), 1776’da ilan edilen Bağımsızlık Bildirgesi’nde direnme hakkında söz edilmesi ve ardından İngilizlere karşı kazanılan zafer birbirini izlemiştir. Bunun üzerine İngiltere 13 koloninin bağımsızlığını 1783’te tanımıştır. Bu durumda kendilerini yöneten kolonilerin iki seçeneği

kaynağının halk olarak kabul edilmesinin zorunlu sonucu olarak iki temel özelliğe daha sahiptir. Bunlardan ilki, temel haklara yer vermesidir. Çünkü başlangıçta özgür olan bireyler devlete yalnızca belirli bazı dokunulmaz hakları anayasal garanti altına alması şartıyla itaat ederler.⁴⁶ İkincisi ise bu temel hakları gerçek hayatta garanti altına almak, devlet iktidarını sınırlandırabilmek ve kötüye kullanımını engellemek için Locke ve Montesquieu'dan beri bilinen erkler ayrılığı teorisinin benimsenip anayasal inşanın bu yönde gerçekleştirilmiş olmasıdır.⁴⁷

Devletin kapsamının genişlemesinin özgürlükler için potansiyel bir tehdit oluşturması, bireyler üzerinde bir baskıya dönüşebilme ihtimali anayasayı kişinin tüm haklarını koruma altına alan en önemli referans haline dönüştürmüş,⁴⁸ anayasanın amacı temel özgürlükleri korumak olarak evrilmiştir.⁴⁹ Bu düşünsel yaklaşımlardan beslenen çağdaş anayasacılığın temel hedefi keyfi iktidarı frenleyerek sınırlı devleti oluşturmak ve insan haklarını güvence altına almaktır.⁵⁰ Anayasacılık düşüncesi bu hedefine ulaşabilmek için anayasanın üstünlüğü, hukuk devleti, insan hakları, kuvvetler ayrılığı ve federalizm gibi kurumsal düzenlemeleri gerekli görmektedir.⁵¹ Bu yönüyle anayasacılık bitmiş bir proje değil, değişen toplumsal siyasal koşullara koşut olarak iktidarın etkin sınırlandırılmasına ilişkin

---

vardır: Ya tek başlarına hareket edecekler ya da birlik oluşturacaklardı. Dış tehditten, işgalden bağımsız olmamak, ülkenin yerlileriyle tek başına mücadelenin zorlukları, iç ve dış ticaret, dolaşım ve posta hizmetlerinin örgütlenmeye gereksinim göstermesi gibi nedenler yani 'akıl' birleşmeyi gerektirmiştir. Ancak aynı akıl yaklaşık iki yüzyıl süren bağımsız yaşamın ve kendi kendini yönetme deneyiminin de kaybedilmemesini salık vermiş ve neticede Amerikalının kullanmayı istediği 'akıl' yeni bir devlet biçiminin, her şeyiyle özgün sayılabilecek bir siyasal örgütlenmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özgürlüğüne düşkün ama dışarıya da yem olmak istemeyen insanlar anayasa ile kendileri için en rasyonel çözümü oluşturmaya çalışmışlardır. SEVİNÇ, 2017, s. 8.

⁴⁶ LEVİNSON, Sanford, BALKIN, M., Jack, "Constitutional Crises", **University of Pennsylvania Law Review**, Vol. 157, 2009, No 3, s. 709; Winterhoff, Christian, *Verfassung-Verfassungsgebung-Verfassungsänderung*, Mohr Siebeck Vlg., Tübingen 2007, s. 22-23'den akt. CAN, Osman, **Kurucu İktidar**, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2013, s. 28-29.

⁴⁷ WINTERHOFF, Christian, *Verfassung-Verfassungsgebung-Verfassungsänderung*, Mohr Siebeck Vlg., Tübingen 2007, s. 22-23'den akt. CAN, 2013, s. 29.

⁴⁸ BAĞLI, Mazhar, "İnsan Onuruna Saygılı Bir Anayasa" **Tarih Bilinci**, Sayı 15-16, Ekim 2011, s. 60.

⁴⁹ ERDOĞAN, 2014, s. 31.

⁵⁰ ERDEM, s. 81.

⁵¹ ERDOĞAN, 1999, s. 20-22.

yeni tekniklerin bulunup geliştirilmesine açık bir süreçtir.⁵² Nitekim 18. yüzyıl sonlarına gelindiğinde devlet iktidarının sınırlandırılması amacıyla ortaya çıkan anayasacılık hareketleri, 19. yüzyılda kişi hak ve hürriyetleri yönünden daha özgürlükçü, 20. yüzyılda ise daha demokratik ve katılımcı bir toplum oluşturma yolunda bir gelişim seyri izlemiştir.⁵³

Bu bağlamda anayasal devlet ile anayasalı devlet ayrımının da açıklığa kavuşmasında yarar vardır. Kuruluş ve işleyişi anayasal kurallara uygun olan devlet, diğer deyişle anayasa hükümlerinin gerçek manada işlerlik kazanabildiği devlet anayasal devlet adını almaktadır.⁵⁴ Anayasal devletlerde anayasa hükümetin bir tasarrufu değil, hükümetin de varoluş sebebi olan milletin bir tasarrufudur. Dolayısıyla anayasa ile bağlı olmayan bir hükümet haksız bir iktidardır.⁵⁵ Anayasa devlet ve toplum arasındaki karşılıklı ilişkinin kurallarını ortaya koyup bu kuralların dışında hareket edilmemesi için yaptırımlar belirlerken aslında dolaylı olarak kendi geleceğini de garanti altına almaktadır. Siyasi iktidardan ya da toplumdan gelebilecek tehlikeleri bertaraf edecek başat savunma bu yaptırımlar olmaktadır.⁵⁶

Anayasalı devlet ise, anayasal kuralların mevcut olmasına rağmen devletin işleyişinde itibar edilmediği hallerde söz konusu olmaktadır.⁵⁷ Anayasalı devlette sistematik bir şekilde kaleme alınmış ve yürürlüğe girmiş bir anayasa vardır. Fakat hukuk kurallarını ortaya koyan siyasi iktidar başta kendisi bu kurallarla bağlı değildir. Kendi koyduğu kurallara kendisi riayet etme zorunluluğunu hissetmez. Çünkü kurallara uymadığı takdirde yaptırım uygulayacak bir mekanizma yoktur.⁵⁸ Haliyle iktidarı sınırlayacak yasaların varlığından çok işlevselliği ve bu yasalara olan sadakat daha fazla önem kazanmaktadır.

---

⁵² ERDEM, s. 81.

⁵³ ATALAR, Mustafa, "Nasıl Bir Anayasa", **Tarih Bilinci**, Sayı 15-16, Ekim 2011, s. 120-121.

⁵⁴ ERDOĞAN, 1999, s. 18-19.

⁵⁵ PAİNE, Thomas, Rights of Man, Hertfordshire, Wordwort Classics of World Literature, 1996, s. 141'den aktaran ŞAHİN, Engin, **Kurucu İktidar**, İstanbul, XII Levha Yayıncılık, 2013, s. 17.

⁵⁶ ŞAHİN, 2013, s. 17.

⁵⁷ TUNÇ, Hasan, **Makaleler (Anayasa Hukukuna Giriş)**, Konya, Gürcan, 1998, s. 6-7.

⁵⁸ ŞAHİN, 2013, s. 16.

Yani asıl belirleyici olan yasayı yapmaktan ziyade yapılan yasalara gösterilen saygı olmaktadır.⁵⁹ Loewenstein'in deyimiyle:

“Her egemen devletin yazılı bir anayasasının olması düşüncesi o kadar yerleşmiş ki, günümüzün otoriter sistemleri dahi, kendilerini yazılı bir anayasaya içkin demokratik meşruiyete katlanma fedakârlığı gösterirler. Yazılı bir anayasanın yaratılmasıyla nihai olarak özgür ve kendini yöneten toplumun gerçekleşmiş olacağına yönelik Amerikan ve Fransız devrim düşüncesinin geçerliliği kalmamış, aksine anayasa yapımı çoğu zaman çıplak şiddeti örten lüks bir paravana dönüşmüştür. Biçimsel bir anayasa bir devleti gerçek anlamda anayasal devlet kılmaz.”⁶⁰

3 Anayasanın İşlevleri

“Bir anayasayı anayasa yapan nedir?” sorusunu yanıtlamadaki zorluk -en azından kısmen- anayasaların aynı zamanda hem hukuki, hem toplumsal hem de siyasi olanaklara yol açmalarında yatmaktadır. Bu nedenle anayasaların uyguladıkları güç, onların hangi bakış açısıyla ele alındıklarına ve sorgulamanın hangi yönleri ön plana çıkartılarak yapıldığına bağlı olarak farklı biçimlerde açıklanabilmektedir.⁶¹ Bu bağlamda anayasaların siyasi, hukuki ve sosyo-kültürel olmak üzere üç temel işlevi üzerinde durmak yararlı olacaktır.

3.1 Siyasi Anayasa

Yukarıdaki kavramsal sınıflandırmalar ve değerlendirmeler ışığında “Anayasanın siyasi işlevleri nelerdir?” sorusu farklı şekillerde yanıtlanabilir. Söz gelimi anayasa liberal-demokratik bir içerikle tanımlandığında işlevi siyasi iktidarın temel hak ve özgürlükler

---

⁵⁹ ŞAHİN, 2013, s. 15.

⁶⁰ LOEWENSTEIN, Karl, Verfassungslehre, Tübingen, 1969, s. 149'dan aktaran CAN, Osman, “Demokrasiye Geçişte “Sivil” Anayasa ya da Gül’ün Yalnızca Adı mı Değişiyor?”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl 65, Sayı 3, Yaz 2007, s. 40.

⁶¹ KAY, s. 49.

aracılığı ile sınırlanması ve halka dayalı demokratik meşruiyet anlayışının güvence altına alınmasıdır.⁶² Kuruluş anlamında anayasanın işlevi ise anayasanın yeni bir hukuk düzeni kurması, devletin eylem ve işlemlerini belirlemesi ve daha da önemlisi devleti hukukla bağli tutmasıdır zira devlet anayasanın belirlediği ölçüde ve çerçevede vardır. Devleti hukukla sınırlandırmış biçimde kurmak olarak beliren kuruculuk işlevi bu noktada anayasanın diğer bir işlevi olan “bütünleştirici işlevi” ile kesişir.⁶³ Yönetmek için hukuk kurallarını kullanacak olan siyasi iktidarın anayasa ile ilişkilendirildiği noktada ise anayasalar karşımıza siyasi iktidarı meşrulaştırma aracı olarak çıkmaktadır.⁶⁴

3.1.1 Siyasi İktidarı Sınırlama İşleviyle Anayasa

Anayasacılık tarihinde, despotizm ve keyfiliği önlemek için devlet erkinin örgütlenme kurallarının tanımlanması ve sınırlanması arayışları sonucu üretilen ilk tekniklerden biri yazılı anayasa yöntemidir.⁶⁵ Anayasaya devletin hak, yetki ve görevlerini sınırlayan bir belge işlevi yüklediğimizde devlet görevlerinin sınırlanmasındaki ölçüt kaçınılmaz olarak devlet otoritesini birey otoritesine başvurarak sınırlama biçimi olacaktır. Bu yaklaşımın mantıksal düşünce dizilişini de şöyle yapabiliriz: Devlet düzeni sağlar, düzen kanuna ihtiyaç duyar, kanun uygulamayı gerektirir, uygulama ise zorlama veya baskı ister, baskı ise hürriyetin düşmanıdır.⁶⁶ Bu düşünce zincirine göre devletin görevleri genişleyince özgürlüğün alanı daralacak, böylece özgürlüğe değer verenler devleti sınırlamak zorunda kalacaklardır. Bu sınırlar bir kez konulduktan sonra ise artık bireyler devlet denetiminin dışında kalan alan içinde istedikleri gibi davranmakta özgür olacaklardır.⁶⁷

---

⁶² ODER, s. 117-118.

⁶³ ODER, s. 119.

⁶⁴ YALÇIN, GÜNER, Gülşah, “Anayasa Değişiklikleri, Kurucu İktidarlar ve Meşruiyet”, *Sayıştay Dergileri*, Temmuz-Aralık 2007, s. 40.

⁶⁵ ATAY, s. 314.

⁶⁶ DİKMEN, CANIKLIOĞLU, Meltem, *Anayasa Arayışları ve Türkiye (Anayasal İktisat Eleştirisi)*, İstanbul, BDS Yayınları, 1998, s. 267.

⁶⁷ DİKMEN, CANIKLIOĞLU, s. 267.

Bunun yanı sıra siyasi iktidarı kötüye kullanılacağı endişesiyle sınırlayıcı formüller geliştirilirken unutulmaması gereken bir husus, siyasi iktidarın devletin işlevlerini yerine getirmekte olmazsa olmaz bir araç olduğu gerçeğidir. “İktidarın nasıl kullanılacağı” sorusuna siyasi iktidara güvensizlik noktasında geliştirilen öneriler yerine siyasi iktidarı amacına uygun biçimde kullanma temelinde tutarlı önerilerde bulunmak iktidarı daha işlevsel kılacaktır.⁶⁸ Anayasallaşmanın amacı önce iktidarın nasıl kullanılacağını düzenlemek sonra kötüye kullanılma ihtimalini bertaraf edecek önlemleri geliştirmektir. Bunun yerine amaç salt iktidarı sınırlamak olarak belirginleştiğinde; hareket alanı daraltılmış, özgürlükçü hedeflere yönelik politikalar üretme ve uygulama yetenekleri köreltilmiş aktörlerle oynanan başı ve sonu belli bir oyun bizi bekliyor olacaktır.⁶⁹

“Anayasalar, insanların delilik günlerinde intihara kalkışıp ölmemeleri için, akliselim günlerinde kendilerini bağladıkları prangalardır”⁷⁰

3.1.2 Kuruculuk İşleviyle Anayasa

Montesquieu’ya göre istibdadı önlemenin en iyi çaresi yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarını ayrı organlara vermek, böylece birbirini dengeleyen üç ayrı iktidar yaratmaktır. Ama 1789 İhtilali ile birlikte mevcut bir devleti düzene sokma sorununun çok ötesinde yepyeni biçimde bir devlet kurma sorunu doğmuş, böylece bu üç fonksiyonun dışında kamu gücünün dördüncü bir fonksiyonu olduğu ortaya çıkmıştır: “kurma fonksiyonu”. Yasama, yürütme ve yargı organlarını belirleme, bunların birbirleriyle ve yönetilenlerle ilişkilerinin hukuki çerçevesini tespit etme fonksiyonu olarak tanımlanan

---

⁶⁸ DİKMEN, CANIKLIOĞLU, s. 268.

⁶⁹ DİKMEN, CANIKLIOĞLU, s. 268.

⁷⁰ ELSTER, Jon, “Anayasa Yapım Yolları”, (Çev. Mehmet Tevfik Gülsoy, Engin Saygın), e-akademi, Eylül 2008, Sayı 79, s. 9.

kurma fonksiyonunda söz konusu olan devlet teşkilatının hukuki temelini ortaya konmasıdır.⁷¹

Anayasaların siyasalarla ilişkisi bazen “kurma” çoğunlukla da “değiştirme“ olarak gerçekleşmektedir. Anayasa teorisyenleri arasında, anayasaların belli siyasî yaşam biçimleri kurma konusundaki etkisini abartan talihsiz bir eğilim bulunmakla birlikte bazı klâsik anayasaların gerçekten de kurucu nitelikteki belgeler olduğu gerçektir ve bunlar tümüyle yeni bir siyasanın oluşturulması aşamasında karşımıza çıkmaktadır. Amerika Anayasası ile Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası bu tarz “oluşturucu” anayasalara örnek olarak gösterilebilir.⁷² Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde komünizmin çöküşünün ardından yaşanan anayasa yapım süreçlerinde çeşitli anayasal organlar tarafından ortaya konulan meşakkatli çabalar, bir siyasî yapının gerçek anlamda kurulmasına yol açan örnekler olarak şekillenmiştir. Ne var ki yeni bir toplumun gerçekten de kurucu belgesi aracılığıyla “doğması” insanlık tarihinde ender rastlanan bir durumdur.⁷³ Anayasalar çoğunlukla Juan Baustista Albertdi’nin dediği gibi “bir ülkenin yol haritalarıdır.”⁷⁴

Pitkin’in “anayasa” terimine verdiği anlamlardan biri de bir şeyleri kurma ve şekillendirmedir.⁷⁵ “Anayasa”yı bir eylemden ziyade bir süreç, sahip olduğumuz bir şeyden ziyade yaptığımız bir şey olarak ele almak anayasanın siyasi söylemi gerçekte hangi yollarla etkilediğini ve dönüştürdüğünü fark etmek bakımından büyük önem arz etmektedir. Bir

---

⁷¹ EROĞUL, Cem, **Anayasayı Değiştirme Sorunu (Bir Mukayeseli Hukuk İncelemesi)**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1974, s. 21-22.

⁷² SADURSKİ, Wojciech, “Anayasacılık ve Anayasa Yapımı Üzerine”, **Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim (Türkiye’de Anayasal Değişim Beklentileri)**, (Ed. Ozan Ergül), Uluslararası Sempozyum, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2011, s. 35.

⁷³ SADURSKİ, s. 35.

⁷⁴ CARLOS, Santiago Nino, *The Constitution of Deliberative Democracy*, Yale University Press, 1996, p. 16’ dan aktaran ERGÜL, Teoman, “Türkiye İçin Nasıl bir Anayasa? Bir Anayasa Modeli”, **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı**, (Forum-Açık Tartışma), Ankara, TBB Yayınları, 2001, s. 976.

⁷⁵ PITKİN, Hanna Fenichel, “The Idea of a Constitution”, **Journal of Legal Education** 37, 1987, s. 168.

anayasa siyasi aktörler tarafından seslendirilen siyasi talepleri dönüştürmek suretiyle basit bir yazılı metin olmanın ötesine geçerek devam eden bir süreç halini alır.⁷⁶

Peki, hukuk yaratmak hukuki bir işlem midir? Bu sorunun cevabı hukuk yaratma işleminin cereyan ettiği zemine göre değişmektedir. Kurallar, gücü müspet hukuka dayanan bir otorite tarafından ve önceden tespit edilmiş bir usule göre konulabileceği gibi yetkisi sadece fiili gücünden kaynaklanan bir otorite tarafından ve bu otoritenin sonradan tespit ettiği keyfi bir usule göre de konulabilir. İşte bu durumda ilkinde hukuki bir işlem, ikincisinde ise hukuk dışı bir işlem söz konusu olur. Zira bir işleme hukuki niteliğini veren şey kendinden önce var olan bir hukuk kuralına göre yapılmasıdır.⁷⁷ Örneğin anayasa kuralı oluşturmanın bir hukuk olayı niteliğini taşıması zorunlu değildir. Bu oluşturma mevcut bir hukuk çerçevesi -örneğin anayasa- içinde cereyan ediyorsa hukuki bir işlemdir ve bir hukuk incelemesine konu olabilir. Yok, oluşturulan şeyin kendisi yeni bir hukuk çerçevesi ise o zaman hukuki bir işlem söz konusu olamaz.⁷⁸

Bu bağlamda anayasa yapma yetkisi salt siyasi bir yetkidir.⁷⁹ Anayasa yapımında temel sorun siyasi bir durumun nasıl hukuki bir duruma dönüştüğüdür. Yani hukuksal meşruiyet tartışması dışında olan siyasi bir süreç nasıl olur da tüm hukuksal meşruiyetin kaynağını oluşturan bir üst hukuk normu üretebilir ve bu hukuk normu siyasetin çerçevesini ve usulünü öngörürken meşru bir kaynağa dönüşebilir?⁸⁰ Bir yanda siyasi olan güçle öte yanda hukuki olan anayasa ile bağlantılı kuruculuk kavramı, siyaset ile hukukun egemenlik kavramı üzerinde karşılaştığı bir kamu hukuku oluşturma anıdır. Bu kavram hukuk dışı ile

---

⁷⁶ SADURSKÍ, s. 44.

⁷⁷ EROĞUL, 1974, s. 23.

⁷⁸ EROĞUL, 1974, s. 1.

⁷⁹ EROĞUL, 1974, s. 1.

⁸⁰ CAN, 2013, s. 20.

hukukun karşılaştığı bir an, bir “momentum” olarak hukuk oluşturma sürecini ifade etmektedir.⁸¹

Anayasalar zamanların ürünüdür demek nasıl doğru ise zamanın değiştiği de doğrudur. Peki, bu durumda acaba bir anayasa ile toplum arasında sık sık önemli ahenksizlikler ortaya çıkmakta mıdır? Bu durumda anayasal değişme ile toplumsal değişme arasındaki ilişkileri ve başlangıç olarak hangi güçlerin anayasa değişikliğini ortaya çıkardığını incelemek gerekecektir.⁸² İşte anayasanın paradoksu bu süreçte bir anayasanın hem değişikliği zorlaştırdığı hatta olanaksız kıldığı hem de bu değişiklikleri halkın yapmasını engellediği veyahut köklü anayasal dönüşüm için gerçek bir halk mekanizması kurmayı ihmal ettiğinde ortaya çıkmaktadır.⁸³

Halkın sayısal çoğunluğuyla kolayca değiştirilebilen bir anayasanın azınlığın haklarını tehlikeye düşürebileceği ve bu nedenle azınlığın itaatsizliğine sebep olabileceği söylenebilirken, sınırsız bir biçimde çoğunluğun arzularını engelleyen bir anayasanın da çoğunluğun, haklarını elde etmek için zora başvurabileceği durumlar oluşturması muhtemeldir. Anayasaların kendilerinin yanı sıra değiştirilme yöntemleri de değişen koşullara uyum göstermek zorundadır.⁸⁴

Bir anayasa koyucunun varlığını kabul etmek iktidarın iki seviyesini gündeme getirir: Anayasayı yapan kurucu iktidar ve anayasa tarafından oluşturulan kurulu iktidar.⁸⁵ Kurulu iktidar kurucu iktidarın anayasada belirlediği sınırlar içerisinde devletin hukuki yetkilerini kullanma iktidarındır ve hukukiliğini ve meşruiyetini kurucu iktidarın iradesine

---

⁸¹ AYDIN, Öykü, Didem, **Biz Halk: Egemenliğin Sahibi” Halkın-Kurucu-Meclisi (Anayasa Konvansiyonu) ve Anayasa Yapımı (ABD ve Latin Amerika’nın Genel Çizgilerinden Türkiye İçin Bir Modele Doğru)**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2011, s. 312-313.

⁸² WHEARE, s. 93.

⁸³ AYDIN, s. 510.

⁸⁴ WHEARE, s. 86-87.

⁸⁵ KAY, s. 51.

uygunluğundan alır.⁸⁶ Asli kurucu iktidarı meşruiyeti bakımından tam manasıyla açıklayabilmek için olağan dönemlerde ortaya çıkan asli kurucu iktidar ve olağanüstü dönemlerde ortaya çıkan asli kurucu iktidar şeklinde bir sınıflandırma yaparak incelemek yerinde olacaktır.

Belli bir toplumdaki en üstün ve en kapsamlı iktidarı ifade eden siyasi iktidar kavramı olağan dönemlerde anayasa ve hukuk düzeni ile çerçevelenmiştir. Bu muazzam güç potansiyel olarak toplumda varlığını korumakla birlikte anayasal düzenin arkasında gizlenir, her zaman ortaya çıkmaz. Ne zamanki olağan dönemlerden savaş, devrim, hükümet darbesi gibi olağanüstü dönemlere geçilir; siyasi iktidar kendisi için kurulan anayasal setleri yıkar ve özüne döner. Anayasal boşlukların ardından karşımıza çıkan siyasi iktidar artık sınırsız, bölünmez, devredilmez biçimiyle yeniden doğmuş yani yeniden egemenleşmiştir.⁸⁷

Bu sava göre anayasa yapmak genellikle olağan bir iş değildir. Özel birtakım şartların ortaya çıkmasına bağlıdır. Bunları, bir tür yıkılma veya köklü bozulmadan sonra sosyo-politik ortamda “taze bir başlangıç” şartlarının ortaya çıktığı durumlar olarak tanımlamak mümkündür. Rejim değişikliği (örneğin komünizmin çöküşü), savaş yenilgisinden sonra yeniden inşa (örneğin 1945’ten sonra Japonya), dış baskı (1945’ten sonra Doğu Avrupa’da Sovyetler Birliği’nin nüfuzu) ve bağımsızlığın kazanılması (1950’ler ve 1960’lar Afrikası) bu durumların örneklerindedir. 1848’de Fransa’da, 1961 ve 1982’de ülkemizde olduğu gibi devrimler ve darbeler de genellikle “taze başlangıç” şartları yaratmaktadır.⁸⁸

Bir ülkenin anayasa düzeninin baştan yapılması, çoğu zaman ülkenin siyasi rejiminde kesinti oluşması, bir hukuk boşluğunun doğması halinde söz konusu olur. Bu durumda anayasayı yapacak olan fiili iktidarı elinde bulunduran, sosyal güçleri hukuki anlamda

---

⁸⁶ ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2014, s. 167.

⁸⁷ GÖNENÇ, Levent, “Siyasi İktidar Bağlamında Anayasa Çalışmaları İçin Bir Kavramsal Çerçeve Önerisi”, **AÜHFD**, Yıl 2007, s. 158.

⁸⁸ ERDOĞAN, 1999, s. 36-37.

sınırlayan hiçbir pozitif hukuk normu mevcut değildir.⁸⁹ Ancak bu, asli kurucu iktidarın mutlaka anayasal düzende bu tür bir kesintinin olması halinde ortaya çıkacağı anlamına gelmez. Bir ülkede böyle bir kesinti olmadan da ihtiyaçlar gerektirdiğinde tümüyle yeni bir anayasa yapılması mümkündür. Aksini iddia etmek yeni bir anayasanın ancak zor kullanımını içeren kesintiler sonucunda yapılabileceği anlamına gelir ki, bu ne mantıkla ne de demokratik ilkelerle bağdaşır. Demokratik ilkeler asli kurucu iktidarın tek ve asli sahibinin halk olmasını gerektirmektedir.⁹⁰

Wilson, Kasım 1787’de Pensylvania Onay Konvansiyonu’nda, “Anayasamızın yasamamızın üzerinde olması gibi, halkımız da anayasamızın üzerindedir”⁹¹ demiş; 1793 yılında ise Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ne “Bir halkın, anayasasını her zaman gözden geçirmeye, değiştirmeye ve iyileştirmeye hakkı vardır. Bir nesil kendisinden sonra gelen nesilleri kendi hukukuna tabi kılamaz” ifadesi eklenmiştir.⁹² 1789 İhtilalini takiben Fransa’da, Ekim Devrimini takiben Sovyetler Birliği’nde, 27 Mayıs ve 12 Eylül ihtilallerini takiben Türkiye’de asli kuruculuk fonksiyonunun olağanüstü şartlarda ortaya çıkmasına karşın demokratikleşmenin yaygınlaştığı 1970’ler sonrasında olağan şartlarda, demokratik yollarla seçilmiş parlamentoların asli kuruculuk fonksiyonunu yerine getirdiği örnekler de mevcuttur. İspanya’nın 1978 Anayasası, Çek ve Slovak Cumhuriyetlerinin 1992 Anayasaları, Polonya’nın 1992 ve 1997 Anayasaları olağan bir zamanda, olağan bir parlamentonun asli kuruculuk fonksiyonunu yerine getirmesinin tipik

---

⁸⁹ ÖZBUDUN, s. 167.

⁹⁰ ÖZBUDUN, s. 167.

⁹¹ ELLIOT, Jonathan, 2 Debates in the Several State Conventions on the Adoption of the Federal Constitution 432, 1891’den aktaran KAY, s. 53.

⁹² KAY, s. 64.

örneklerindedir.⁹³Bunlara geçtiğimiz on yıllarda Avrupa'nın en istikrarlı demokrasilerinden, İsveç'i, Finlandiya'yı ve Lüksemburg'u da eklemek mümkündür.⁹⁴

Kurucu iktidarın zaman boyutunda yaşanan bu değişim doktrine de yansımıştır. Arslan için parlamento halkın iradesinin tecelli ettiği yer olarak her zaman kurucu iktidar yetkisini kullanabilir. Dolayısıyla asli/tali kurucu iktidar ayrımının yapay, uygulamayı açıklamaya dönük ve arizi bir kavramsallaştırma olduğunu söylemek mümkündür.⁹⁵

Şahin'e göre ise olağan dönemlerde bir hukuk boşluğu bulunmazken ortaya çıkan ve asli kurucu iktidar yetkisini kullanan parlamentolar yeni anayasa yapma yetkisine her zaman sahiptir. Ancak içine doğduğu anayasanın değiştirilmesini zor hale getiren hükümlere riayet etmeye mecburdur. Çünkü yeni anayasayı hazırlarken ancak kendisinin oluşmasını sağlayan normlara riayet ederse hukuki meşruiyet kazanabilecektir.⁹⁶

Bu sava karşı çıkan Yazıcı'ya göre asli kurucu iktidar yetkisinin sınırsız bir yetki olduğu, bu yetkinin asıl sahibinin halk olduğu, halkın kuruculuk fonksiyonunu ancak demokratik temsilcilerinin yer aldığı organlar aracılığıyla kullanabileceği düşünüldüğünde yeni bir anayasa hazırlama iddiasındaki bir parlamentonun, ortada bir hukuk boşluğu olmasa da yürürlükteki anayasanın değiştirilmesini öngören usul kurallarıyla veya değiştirilemez maddelerle bağlı ve sınırlı kalmadan yeni anayasayı hazırlama yetkisini kullanabilmesi gerekir. Aksi halde asli kuruculuk yetkisinden bahsedilemez.⁹⁷

---

⁹³ YAZICI, Serap, **Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 43.

⁹⁴ ÖZBUDUN, Ergun, "Yeni Bir Anayasa İçin Başımıza 5 Generalin mi Gelmesi Lazım?", <https://www.haberler.com/prof-dr-ozbudun-yeni-bir-anayasa-icin-basimiza-5-3538927-haberi/>, (Erişim Tarihi, 12.04.2017).

⁹⁵ ARSLAN, Zühtü, "Başörtüsü, AK Parti ve Laiklik: Anayasa Mahkemesi'nden İki Karar Bir Gerekçe", **Seta Analiz**, Sayı 2, Ocak, 2009, s. 6.

⁹⁶ ŞAHİN, 2013, s. 159-160.

⁹⁷ YAZICI, s. 54.

Kurucu iktidarın somut bir organ ya da kurum olarak değil de gözlemlenebilir bir işlev olarak anlaşılmasını öneren Herdegen; böylece asli kurucu iktidarın yürürlükteki hukuk düzenini ihlal suretiyle ortaya çıkabileceği gibi bu hukuk düzenine dokunmaksızın da bu düzeni yenisiyle ikame edebileceğini ifade eder.⁹⁸ Dolayısıyla yasa dışı bir sosyal grup kadar; yasal, kurulu bir organ da bu işlevi üstlenebilir. Örneğin tüm partiler ve toplumsal güçlerin çağrısıyla ortaya çıkan bir kurucu meclis kurucu iktidar yetkisini kullanabileceği gibi mevcut parlamento da bu yetkiyi kullanabilir.⁹⁹

Hukuk boşluğu olmasa da yeni anayasa hazırlanabileceğini ileri süren bazı yazarlar kurucu iktidarın “geçici” veya “dönemsel” niteliğini kabul etmemektedir. Şöyle ki, kurucu iktidarı “içkin” ve “aşkın” olarak kavramsallaştıran Ackerman’a göre aşkın kurucu iktidar anlayışı anayasayı geçerli kılan otoriteyi siyasi topluluğun dışında arar. Bu anlayışa göre kurucu iktidar siyasi topluluğun “hayali kolektif teşekkülü” içinde yaşar ve sadece devrim, darbe, savaş gibi olağanüstü anayasal zamanlarda somutlaşır ve ortaya çıkar. İçkin kurucu iktidar anlayışına göreyse egemenlik siyasi topluluğun yaşayan üyelerindedir ve süreklieğemen, anayasa tarafından yetkilendirilen değil aksine anayasayı daimi olarak geçerli kılma yetkisine sahip olan bir kişi veya gruptur.¹⁰⁰

Can’a göre ise hazırlanmakta olan anayasa bakımından öncesini bağlayıcı veya düzenleyici bir hukuk normu bulunmadığından mantık gereği bir hukuk boşluğu tezini kabul etmek gerekir fakat hazırlanmakta olan anayasa yürürlükteki anayasaya paralel olarak “olmaya” başlar ve kabul edildiği anda hukuk dünyasında varlık kazanır. Varlık kazandığı anda da eski anayasa yürürlükten kalkar. Bunu bayrak yarışına da benzetmek mümkündür: Şöyle ki ilk turda bayrağı taşıyan yarışçı, birinci turun sonuna yaklaştığında takımın ikinci

---

⁹⁸ HERDEGEN, Matthias, Grenzen der Verfassungsgebung in: Depenheuer Grabenwarter (hrsg.), Verfassungstheorie, Mohr Siebeck Vig., Tübingen, 2010, s. 352’den aktaran CAN, 2013, s. 64.

⁹⁹ CAN, 2013, s. 64-65.

¹⁰⁰ BARSHACK, Lior, Constituent Power As Body: Outline of a Constitutional Theology, **University of Toronto Law Journal**, C. 56, 2006, s.185-186’dan akt. GÖNENÇ, 2007, s. 158-159.

üyesi hareketlenir ve bitiş çizgisinde bayrağı devraldığı anda yarışçıya dönüşür.¹⁰¹ Bunu kabul etmediğimiz takdirde milletin egemenliğin sahibi (hem de kayıtsız şartsız sahibi) olduğunu öngören hükümlerin ve tali kurucu iktidarın (katı anayasal araçlarla ve değiştirilemez hükümlerle) sınırlandırılmasının bir anlamı olmayacaktır.¹⁰² Demokratik cumhuriyet rejimlerinde hangi şartlar içinde tasvir edilirse edilsin veya nasıl tezahür ederse etsin millet yeni bir anayasa yapmaya karar verdikten sonra eski anayasa ile bağlı değildir. Bu bağımsızlık devrim yapma bağımsızlığı değil bizatihi eski anayasada yer alan egemenliğin sahipliği ilkesine dayanan pozitif hukuksal bir değerdir.¹⁰³

“Asli kurucu iktidarın yeni anayasa yapma yetkisinin kaynağı nedir?”, “Bu yetkiyi asli kurucu iktidara kim vermektedir?” sorularına cevap verebilmek için asli kurucu iktidar tanımının dışına çıkmak ve siyaset bilimi ve kamu hukuku literatüründe önemli yer teşkil eden ‘egemen’e değinmek gerekmektedir.¹⁰⁴ Zira kimin, hangi ya da nasıl örgütlenmiş bir otoritenin anayasayı yapma iktidarına sahip olduğuna yönelik soru hangi otoritenin halkın ruhunu yaratacağı sorusuyla aynıdır.¹⁰⁵ Bu soru kurucu iktidarın kime ait olduğunun yanı sıra aynı kurucu iktidarın yöntemi ve meşruluğuyla da ilişkilidir. Kuşkusuz tüm bu sorular anayasaların ortaya çıkışı ve varlığıyla doğrudan bağlantılıdır. Her halükarda bu sorunun teknik bir sorun olmaktan çok siyasal, sosyal ve ekonomik bir sorun olduğunu ve güç ilişkilerince biçimlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁰⁶

Aydın’a göre asli kuruculuğa ilişkin temel kuramın tarihsel olarak ortaya çıkmasının temel felsefesi gözetildiğinde asli kurucu iktidar yeni bir anayasa yapma iktidarı olarak değil “halkın yeni bir anayasa yapması iktidarı” olarak tanımlanmalıdır. Asli kurucu iktidar

---

¹⁰¹ CAN, 2013, s. 65-66.

¹⁰² AYDIN, s. 359.

¹⁰³ AYDIN, s. 380.

¹⁰⁴ ŞAHİN, 2013, s. 46.

¹⁰⁵ STERN, Klaus, Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland, Bd. I, (München: C. F. Müller, 2, Aufl.) 1984’den aktaran CAN, Osman, “Anayasa Değişirme İktidarı ve Denetim Sorunu”, **AÜSBF Dergisi**, Cilt 62, Sayı 3, 2007, s. 105.

¹⁰⁶ CAN, 2007, s. 105.

kuramının anayasacılık düşüncesine kazandırdığı en büyük yararın anayasacılığın özü olan temsilcilerin (kurulmuş iktidarların) sınırlanması düşüncesi olduğu göz önünde bulundurulduğunda asli kurucu iktidar bir monark olarak kabul edilecek ise monarkın veya oligarkın kendi anayasası ile ihdas ettiği organlardan korunmasına ne gerek vardır? Görülüyor ki asli kurucu iktidarı halktan başka yerde aramak kuramın gereklerini ve anayasacılık hareketleri bağlamında göreceği işlevi anlamsızlaştırmaktadır.¹⁰⁷ Ancak bu genel ve soyut önermenin belirli bir anda ve yerde, belirli bir anayasayı yapma otoritesine nasıl dönüştüğünü sorduğumuzda bazı pürüzler ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁸

Kimin kurucu otorite yetkisine sahip olduğu sorusunun yanıtı 21. yüzyılın başında apaçık ortadadır: Kurucu otorite yetkisi halka aittir. 20. yüzyılda anayasacılığın neredeyse bir evrensel değer haline gelmesi ile birlikte kurucu otoritenin farklı sahiplerinin akla yatkınlığı sona ermiştir.¹⁰⁹ Öyle ki dünya anayasaları üzerine yapılan bir araştırmada çok az sayıda anayasanın halkın kurucu eylemine dayanmadığı, bu durumlarda ise halkın onayına atıfta bulunulmasının gelenek halini aldığı görülmüştür.¹¹⁰ 2002 Anayasası'nı ilan eden Bahreyn Kralı'nın "halkın iradesinin hayata geçirilmesi" ve "büyük halk tarafından bize verilen otoriteye uygun olarak" demesi; işgalci güçler tarafından dikte edilen 1947 Japon Anayasası'nın kendisini "Japon halkının" bir ürünü olarak beyan etmesi ve 2004 Afganistan Anayasası'nın özenle yazılan başlangıcının "Afganistan Halkının" otoritesini beyan etmesi bu geleneğin başlıca örneklerindedir. Bu nedenle kurucu otoritenin doğasına ilişkin bir sorgulama bu koşullar altında bizi halktan ne anladığımızı irdelemeye itmektedir.¹¹¹

---

¹⁰⁷ AYDIN, s. 322.

¹⁰⁸ KAY, s. 77.

¹⁰⁹ KAY, s. 74, 76-77.

¹¹⁰ Tarihsel bakımdan bihassa I. Dünya Savaşı'ndan sonra her yeni anayasa yasa gücünü halktan aldığını ilan etmiştir. Weimer Anayasası "Alman Halkı,...kendine bu anayasayı hazırlamıştır.", Çek Anayasası "Biz Çekoslavakya Ulusu,... bu anayasayı Çekoslavakya Cumhuriyeti için kabul ettik", Estonya Anayasası "Estonya Halkı, ... aşağıdaki gibi anayasayı kurucu meclis yoluyla hazırlamış ve kabul etmiştir" ifadeleriyle başlamaktadır. Fakat İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan anayasalarda halkın anayasa yapma yetkisi bu denli önemle belirtilmemiştir. WHEARE, s. 72.

¹¹¹ KAY, s. 77, 103.

Wheare'a göre, "halk" kelimesi çoğu birbiriyle zıtlaşan birçok düşünceyi ve menfaati kapsamaktadır. Ona göre gerçekte "halk" çok az şey yapabilmektedir ve hiçbir zaman bir anayasa yapamaz. Geleneksel tarihçilerin Amerikan Anayasası'nı halkın ürünü olarak tanımlamaları üzerine Dr. Beard anayasayı hazırlayan konvansiyonun üyelerinin mülkiyet konusundaki menfaatlerini araştırmış, üyelerin birbirleriyle olan ilişkilerinde ve tartışmalarında ileri sürdükleri görüşleri incelemiş ve halkın bir bütün olarak anayasanın kabulünden önce gelen oylamaya katılmalarının kapsamını tartışmıştır. Yazarın 1913 yılında "Amerikan Anayasası'nın Ekonomik Yorumu" (An Economic Interpretation of the Constitution of the United States) adlı denemesinde varmış olduğu sonuçlara göre; Anayasayı hazırlayan Philadelphia Konvansiyonu'nun üyelerinin hemen hemen tamamı yeni sistemin kurulmasıyla hemen, doğrudan ve kişisel olarak ekonomik yarar elde etmiş olanlardır. Anayasa, hükümetten önce gelen ve ahlaksal açıdan halkın çoğunluğunun bile erişemeyeceği mülkiyetin temel özel hakları kavramına dayanan ekonomik bir döküman olmuştur. Konvansiyonun üyelerinin çoğunluğu mülkiyeti anayasada özel olarak korumaya ve yerini sağlamlaştırmaya itina göstermişlerdir.¹¹²

Bir anayasayı dikkatlice okur ve yapıldığı zamanki koşulları göz önünde tutma külfetine katlanacak olursak anayasaların bunların yapanların toplumsal konularla ilgili düşüncelerini cisimleştirerek yansıttığını ve koruma eğiliminde olduğunu görmek mümkün olacaktır.¹¹³ Azınlığın ürünü veya birkaç azınlığın anlaşması olan bir anayasaya meşruiyet sağlamak için halka atıfta bulunmak, bu durumu kolaylaşmaktadır.¹¹⁴ Egemenlik çoğu kez "irade" olarak çevrilmekte, "halk egemenliği" de halk iradesi olarak kullanılmaktadır. Halbuki sosyal/psikolojik bir gerçekliğe göre irade bireye aittir, halk gibi kitlesel oluşumların iradesi olmaz zira irade bir olguyu yeniden kurabilmek, alternatifini düşünebilmek demektir. Halk ise ancak önüne konulan seçenekler arasından bir tercihte bulunabilir ve dolayısıyla halkın iradesi değil tercihi olur. Sonuç olarak günümüzde

---

¹¹² WHEARE, s. 89-90.

¹¹³ WHEARE, s. 92; SEVİNÇ, 2017, s. 8.

¹¹⁴ KAY, s. 105-106.

egemenliğin “kurucu iktidar” olarak algılandığı göz önünde bulundurulursa kurucu iktidarın halk olması; en iyi ihtimalle anayasayı belirleyen halk tercihi,¹¹⁵ en kötü ihtimalle azınlığın anayasa yapımı anındaki gerçek siyasal arzularına az ya da çok inandırıcı bir bağ sağlayan “hile” olmaktadır.¹¹⁶

Peki, asli kurucu iktidar sahibini sınırlayan her hangi bir norm var mıdır? Sosyolojik anlamda her asli kurucu iktidar sahibi, toplumun temel siyasi değer ve inançları, o anki siyasi güç dengesi gibi faktörlerle sınırlıdır. Ancak asli kurucu iktidarı hukuki anlamda sınırlayan evvelden kurulmuş bir pozitif hukuk normu yoktur.¹¹⁷ Bütün iktidarlar gibi kurucu iktidar da boşlukta değil sosyal bir çevre içinde faaliyet gösterir ve bütün iktidarlar gibi o da sosyal çevreyi etkilediği kadar o çevreden gelen isteklerin, beklentilerin, eğilimlerin ve akımların etkisine açık bulunur. Kurucu iktidarın meydana getirdiği temel yasa çoğu zaman toplumdaki sosyal güçler dengesini yansıtır, belki bir ölçüde bu güçlerin karşılıklı etkilerinin sentezini ifade eder. Kurucu iktidar en azından hakim değer yargılarına ve meşruluk anlayışına saygı göstermek zorundadır.¹¹⁸

*“Genel olarak iki anayasa türü vardır. Birincisi halk ikincisi ‘azınlık anayasası’.
Yani demokrasi ile oligarşi.”¹¹⁹*

3.1.3 Meşrulaştırıcı İşleviyle Anayasa

“Meşru olan nedir?” sorusunun yanıtını kısaca “Hukukun, ahlâkın ve geçerliliği olan bir değer üzerine kurulmuş olan kurum ya da kural meşrudur” şeklinde vermek mümkündür. Bu bağlamda, hukuk kuralları her zaman meşruiyete doğrudan doğruya bir kıstas oluşturma niteliğine sahip olmadıkları için, var olan kurallar, meşruluğunu muhtelif esaslara göre ispat etmekle yükümlüdürler. Bu ispat gerçekleştiğinde ise yönetmek için bu

---

¹¹⁵ AYDIN, Mustafa, **Siyasetin Sosyolojisi**, İstanbul, Açılım Kitap, 2015, s. 11.

¹¹⁶ KAY, s. 105-106.

¹¹⁷ ÖZBUDUN, 2014, s. 168.

¹¹⁸ KAPANİ, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2014, s. 69-70.

¹¹⁹ ARİSTOTELES, **Politika**, İstanbul, Say Yayınları, 2013, s. 159.

hukuk kurallarını kullanacak olan siyasi iktidar da meşrulaşmış olur. İşte bu noktada anayasalar karşımıza siyasi iktidarı meşrulaştırma aracı olarak çıkmaktadır.¹²⁰

Siyasi iktidar kısaca bir ülkede örgütlenmiş toplumun tümünde etkili olan, siyasi toplumun kaderiyle ilgili temel kararları alabilen kapsayıcı ve merkezileşmiş iktidardır. Maddi unsuru “şiddet tekeli”, manevi unsuru ise meşruluk yani rızaya dayanma olan siyasi iktidarın üstünlüğü, onun bütün diğer iktidar yapıları üstünde etkili olabilmesi, kendi kararlarının yürütülebilmesi anlamına gelmektedir. Ancak modern anayasal demokrasilerde bu üstünlüğün mutlak değil nispi bir biçimde anlaşılması gerekmektedir.¹²¹

Doktrindeki pek çok yazar iktidarın bir “dayatmacı” bir de “dayanışmacı” boyutu olduğu noktasında hemfikirdir.¹²² Ivo. D. Duchacek’e göre toplumdaki bireyleri bir araya getirip bir iktidar haline gelmesini sağlayan, onu bir arada tutan temel değerlerin anayasaya yansımaları dayanışmacı iktidar yoluyla olur.¹²³ Siyasi iktidarın dayatmacı boyutu ise anayasaların meşrulaştırma işleviyle ilgilidir. Yönetenler iradelerini kabul ettirmek amacıyla yönetilenler üzerinde güç kullanarak yasalara uygun davranmaya zorlayabilirler. Fakat bir siyasi iktidarın sürekli olarak güç kullanımı veya güç kullanma tehdidiyle var olamayacağı ve neticede istikrarsızlığa düşeceği tarihi örneklerle vakidir.¹²⁴ Bu yüzden yöneticiler yönetmeyi sürdürebilmek için iktidarlarını meşru temellere oturtmaya mecburdurlar. İşte bu noktada iktidarın otoriteye dönüştüğünü söyleyebiliriz. Böylece meşruiyet yönetilenlerin yönetenlere itaatini sağlayan temel unsur olarak karşımıza çıkar ve meşru iktidar otorite adını alır.¹²⁵

---

¹²⁰ GÜNER, s. 40.

¹²¹ ERDOĞAN, 1999, s. 105.

¹²² GÖNENÇ, 2007, s. 150.

¹²³ DUCHACEK, Ivo D., **Power Maps: Comparative Politics of Constitutions**, ABC-Clio, Santa-Barbara, 1973, s. 8 -10; GÖNENÇ, 2007, s. 150.

¹²⁴ GÖNENÇ, Levent, “Meşruiyet Kavramı ve Anayasaların Meşruiyeti Problemi”, **AÜHFD**, 2001, Cilt 50, Sayı 1, s. 132-133.

¹²⁵ GÖNENÇ, 2001, s. 132-133.

Hukuki-rasyonel otoritenin geçerli olduğu durumlarda anayasalar meşrulaştırıcı işlevlerini çağdaş hukuk sistemlerini karakterize eden “normlar hiyerarşisi” mekanizması sayesinde yerine getirir. Normlar hiyerarşisi gereği anayasa bu kademeli yapının tepesinde yer alır ve idari işlemler yönetmeliklere, yönetmelikler tüzüklere, tüzükler yasalara, yasalar ise anayasaya uygun olmak zorundadır.¹²⁶ Kelsen’in varsayımını Weber’in lisanıyla ifade edecek olursak; yasalara uyarız çünkü yasaların anayasaya uygun olduğuna inanırız; tüzüklere, yönetmeliklere ve idari işlemlere uyarız çünkü bunların yasalara ve anayasaya uygun olduğuna inanırız, kısacası bir siyasi sistemdeki hukuki norm ve işlemlere uymamızın esas nedeni onların anayasaya uygun olarak yapıldığına dair bizde oluşan kanaattir.¹²⁷

Mademki hukuki-rasyonel meşruiyet yöneticilerin siyasi iktidarı hukuka uygun olarak kullanmalarına dayanıyor, o vakit bu uygunluğun anayasa yapım aşamasında da aranması gerekir. Ancak anayasa tarihinde pek çok örneğine rastlandığı gibi hukukilik yeni bir anayasaya belli şartlar altında bir ölçüde meşruiyet kazandırabilirse de anayasanın yaşamasını garanti edemez. Bunun için siyasi topluluğu oluşturan bireylerin anayasayı benimsemeleri, desteklemeleri ve korumaları gerekir.¹²⁸

Meşruluk kavramının yukarıda değinilen ikili anlamı ile vatandaşların aktif siyasi katılımı arasındaki bağlantıya ilişkin olarak Habermas modern hukuki düzenin tek meşruluk kaynağı olarak kendi kaderini tayin hakkı düşüncesini görmektedir. Buna göre vatandaşlar tabii oldukları kanunların aynı zamanda yaratıcıları olduklarına ikna olmalıdırlar. Bu bağlamda müzakereci demokratik yöntemler hayati önem arz eder.¹²⁹ Demokratik siyasetin yöneten-yönetilen ilişkisindeki ve yönetilenler arasındaki çatışma, müzakere, diyalog, bazen

---

¹²⁶ GÖNENÇ, 2007, s. 152.

¹²⁷ GÖNENÇ, 2007, s. 152.

¹²⁸ GÖNENÇ, 1999, s. 123-124.

¹²⁹ HABERMAS, Jürgen, *Between Facts and Norms, Contributions to a Discourse, Theory of Law and Democracy*, Cambridge, Mass: MIT Press 1996, s. 448-450’den aktaran ŞEN, İlker, Gökhan, **Doğrudan Demokrasi, Kurumlar Hukuki ve Siyasi Sorunlar**, İstanbul, Oniki Levha Yayıncılık, 2013, s. 39.

uzlaşma bazen ödünleşme vb. biçiminde gelişen tüm süreçlerinin kilit kavramı ve nihai amacı meşruiyettir.¹³⁰

Bununla beraber meşruluk mutlak değil nispi bir kavramdır; başka bir anlatımla hemen hemen hiçbir zaman toplumun tümü devlet otoritesine gönüllü olarak boyun eğmez. Keza devletin tüm faaliyetlerine toplumun aynı oranda rıza göstermesi de vaki değildir. Toplumun kabul ve tasvibi bazı konularda diğerlerine göre daha düşük oranda olabilir. Nihayet meşruluğun düzeyi zaman bakımından da sabit değildir; bazen yükselir, bazen alçalır.¹³¹ Devletin rızaya dayanması mühimdir fakat bu rızanın güncellenmesi gerekir çünkü iktidarın meşruluğu hiçbir zaman garanti değildir.¹³²

Dolayısıyla bir anayasanın meşruiyeti uygulanırken azalabilir veya artabilir. Ancak anayasa yürürlüğe girdikten sonra siyasi sistemdeki birey ve grupların anayasaya destek verip vermediğine ilişkin bir değerlendirme yapmak anayasanın başlangıçtaki meşruiyetini tespit etmekten daha güçtür. Burada karşımıza çıkan en önemli problem bir anayasanın siyasi sistemin mensupları tarafından desteklenip desteklenmediğinin nasıl tespit edileceğidir.¹³³ Bu konuda anayasa hakkında yapılan kamuoylamaları bize yardımcı olabilir; ancak araştırmanın finansmanı, araştırmayı yapacak bilgi ve beceriye sahip bir kadronun kurulması ve araştırmanın yapılacağı ülkenin sosyo politik ve demografik koşulların belirlenmesi gibi zorlukların aşılması gerekir. Kaldı ki bu zorluklar aşılsa dahi bireylerin fikirleri de zaman içinde gelişen şartlara bağlı olarak değişebilir. Daha da önemlisi siyasi sistem mensuplarının belli bir konuda beklentilerinin olması için o konuya ilgi duymaları ya da hiç olmazsa o konudan haberdar olmaları gerekir.¹³⁴

---

¹³⁰ DİKMEN, CANIKLIOĞLU, Meltem, **Anayasal Devlette Meşruiyet**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2010, s. 17.

¹³¹ ERDOĞAN, 1999, s. 127.

¹³² CALHOUN, John C., A Disquisition on Government and A Discourse on the Constitution and Government of The United States, (Ed. Richard K. Oralle)Columbia, S.C., A. S. Johnston, 1851, s. 21-22.

¹³³ GÖNENÇ, 2001, s. 138.

¹³⁴ GÖNENÇ, 2001, s. 138.

Bu problem üzerinde düşünürken anayasanın yürürlüğe giriş ve uygulama aşamalarını değerlendirmek de faydalı olabilir. Burada bizim açımızdan önemli olan ilk husus anayasanın halkoyuna sunulup sunulmadığıdır. Eğer bir anayasa halkoyuna sunulmadan bir kurucu meclis veya kurucu yasama tarafından kabul edilip yürürlüğe giriyorsa bu durumda anayasa yapıcıların siyasi sistemdeki büyük grupları temsil edip etmediğine bakılır. Temsil ediyorsa anayasanın kabulüne ilişkin bir oylama siyasi sistemdeki önemli grupların o anayasaya verdiği desteği yansıtacaktır.¹³⁵

Kamuoyu yoklaması ve halkoylaması dışında önerilecek bir başka yol sistemdeki anayasal değişim taleplerinin incelenmesidir. Siyasi partiler tarafından dile getirilen anayasal değişim talepleri anayasanın meşruiyetinin tespitinde değerlendirilmesi gereken başlıca verilerdir. Ancak anayasal değişim taleplerinin siyasi partiler tarafından manipüle edilme ve sadece partilerin kendi menfaatlerinden kaynaklanma ihtimali nedeniyle siyasi partilerin yanında bürokrasi, sivil toplum örgütleri ve doğrudan kitle tarafından ifade edilen talepler de anayasanın meşruiyetinin tespitinde dikkate alınmalıdır.¹³⁶

3.1.4 Bütünleştirici İşleviyle Anayasa

Etnik, dini veya dilsel bakımdan çoğulcu bir yapıya sahip olan devletlerde anayasa “birleştirici” bir güç, siyasi birlikteliği sağlayan bir “düzen ilkesi” olarak belirir.¹³⁷ Anayasanın bütünleştirme işlevi olarak adlandırılabilen bu işlev siyasal dağılımın temel bir kaygı olarak belirlediği Weimar döneminde Rudolf Smend tarafından ortaya atılmıştır. Ona göre pozitif hukuk ve devlet düzeninin meşrulaştırılması ile siyasi bütünleşme hem eş anlamlı hem eş zamanlıdır. Smend, “değerler ve kültür sistemi” adı altında bütünleştirici ve

---

¹³⁵ GÖNENÇ, 2001, s. 138.

¹³⁶ GÖNENÇ, 2001, s. 138-139.

¹³⁷ ODER, s. 121.

meşrulaştırıcı anayasa konularını ve unsurlarını: temel haklar, anayasanın “başlangıç” kısmı, devletin “ülke” unsuru, devlet biçimi ve ulusal bayrak olarak sıralamıştır.¹³⁸

Modern ulus devletlerde homojen bir toplum yapısı yoktur. Çünkü modern ulus devlet parçalanmış imparatorlukların mirası üzerine kurulup örgütlenmiştir. Farklı dine, dile, mezhebe ve ırka ait grupların bir arada yaşadığı imparatorluklar 18. yüzyıldan itibaren dağılma sürecine girmiş, imparatorluk bünyesinde oldukça küçük fakat ulus devlet için yeterli güce sahip farklı gruplar kendi devletlerini kurmuşlardır. Buna rağmen kurulan yeni devletlerin kendi içinde de farklılıklar mevcuttur.¹³⁹ Anayasalar bu durumda toplum içinde farklılıkları bir arada yaşama kültürüne çeviren tutkal görevi görmüştür. Kuşkusuz anayasanın bireyin ulus devlet içinde yaşama ve devlete itaat zorunluluğuna psikolojik meşruiyet sağlayan metin haline gelebilmesi için toplum içindeki farklılıklara saygı gösteren bir anlayışa sahip olması gerekir.¹⁴⁰ Başka bir deyişle bir toplumdaki bireyleri bir araya getirip onların bir iktidar haline gelmesini sağlayan temel değer ve prensipler anayasalarda ifade bulmaktadır.¹⁴¹

Günümüz modern ulus devletlerinin anayasalarında birlik beraberlik ve paydaşlık kavramlarını destekler nitelikte söylemler pek çoktur. Örneğin 1958 Fransa Anayasası'nın başlangıç bölümü son değişikliklerle “Fransız halkı, 1789 Beyannamesi'nde tanımlanan 1946 Anayasası'nın başlangıç kısmında teyit edilip tamamlanan insan haklarına ve milli egemenlik ilkelerine aynı şekilde 2004 Çevre Şartı'nda belirtilen hak ve ödevlere bağlılığını ihtisamla ilan eder”; İrlanda Anayasası'nın başlangıç bölümü “Biz İrlanda halkı...”; Polonya Anayasası'nın başlangıç bölümünde “Anavatanımızın varlığı ve geleceğini göz önünde bulundurarak 1989 yılında, yeniden kendi kaderini egemen ve demokratik olarak tayini imkanına kavuşan Biz Polonya Ulusu, Cumhuriyetin bütün vatandaşları...” gibi birlik ve

---

¹³⁸ SMEND, Rudolf, *Verfassung und Verfandsungsrecht*, München und Leipzig, 1928, s. 74, 84-85 den aktaran ODER, s. 120.

¹³⁹ ŞAHİN, 2013, s. 24.

¹⁴⁰ ŞAHİN, 2013, s. 24-25.

¹⁴¹ DUCHACEK, s. 8-10; GÖNENÇ, 2007, s. 150.

beraberlik söylemlerini içeren hükümler bulunmaktadır. Örnek olarak verilen bu devletlerin toplum yapılarının homojen değil heterojen olduğu dikkate alındığında kullanılan dilin anayasaları birlikte yaşama sözleşmesine çevirme amacı güttüğü görülmektedir.¹⁴²

Fakat bu sözleşmenin gerçekleşebilmesi için asgari de olsa bir uzlaşma aranmaktadır ve bu uzlaşma anayasal kurallar aracılığıyla açıklanamayacak veya azaltılamayacak olan belirli faktörleri gerektirmektedir. Bir anayasa, zaman, mekan, ulusal nitelikler ve duygulanımlar gibi özgülüklerden yoksun olur ve soyut kalırsa, çok somut bir siyasi sürecin teknik örgütlenmesini sağlamakta yetersiz olacak ve bütünleştirici işlevini yerine getiremeyecektir.¹⁴³

3.2 Sosyolojik Anayasa

Bir arada yaşamanın sınırları ve yöneten-yönetilen ilişkisinin nasıl olması gerektiği hususunda insanları bir arada tutan şeyin insan iradesine bağlı bir rıza olduğundan, bu rızanın somut bir hale bürünmesinin devlet denen şeyi ortaya çıkardığından ve bu biraradalığı sosyal bir mutabakatın mümkün kıldığından bahsolunur.¹⁴⁴ Bu mutabakatın içeriği dahil olan herkesin rızası alınarak düzenlenmekte ve sonuçlarından ortak bir sorumluluk hasil olmaktadır. Yani sorumluluğun herkes tarafından paylaşılması, metnin ortak aklın bir ürünü olmasına bağlıdır. İnsanlara belli haklar tanımlayan, görevler yükleyen yani kimlerin

---

¹⁴² ŞAHİN, 2013, s. 25-26.

¹⁴³ HERRERO DE MİNON, Miguel, “Demokrasiye Geçiş ve Anayasal Tercihler”, **BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı**, Ankara, Yetkin Basımevi, 1993, s. 37-38; Üzerinde durulması gereken bir başka nokta da kurucu iktidar ve “kolektif kimlik” arasındaki ilişkidir. Acaba siyasi topluluğun bir kolektif kimlik etrafında birleşmiş olması bir anayasa yapılmasının ön şartı mıdır; yoksa siyasi topluluğu bir arada tutacak olan kolektif kimlik anayasanın yapılması ile birlikte mi ortaya çıkmaktadır? Wolin’e göre anayasa sadece iktidar ve otorite yapısını değil, siyasi topluluğu, yani milleti de inşa eder. WOLİN, Sheldon S., “Collective Identity and Constitutional Power”, *The Presence of the Past*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1989 s. 9’dan aktaran GÖNENÇ, 2007, s. 159.

¹⁴⁴ ULUTAŞ, Ejder, **Değişen Vatandaşlık İlişkilerinin Dayandığı Nokta: Toplumsal Sözleşme Temelli Bir Anayasa (Türkiye Örneği)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2012, s. 8.

vatandaş olacağını belirleyen bu metinler bir toplumun sosyolojisini anlamının da sırlarını vermektedir.¹⁴⁵

Bu bağlamda hukukla toplumsal değişim arasındaki ilişkinin mahiyetine yönelik iki farklı temel görüş ileri sürülmüştür. Klasik görüşe göre hukuk düzeni bir milletin geçmişinin ürünüdür.¹⁴⁶ Durkheim'in ifadesiyle hukuk kolektif bilincin güçlü yanını ifade eder, toplumsal hayatın kendine has koşulları ile hukuk arasındaki ilişki önemlidir. Sosyolojik bakış açısı hukuku sosyal bir olgu olarak algılar ve toplumsal yapı bütünlüğü içinde diğer olgu ve kurumlarla ilişkilendirir. Bu görüşe göre hukuk, hukukçuların değil toplumun bir ürünüdür.¹⁴⁷ Kamusal ihtiyaçların hassasiyetlerinin ve bu ihtiyaçlara verilen yanıtların eseridir, güncel pratiklerin ve taleplerin muhatabı olarak tartışılmaya her daim açıktır.¹⁴⁸“Bir anayasa, toplumun temel değerlerini ve inançlarını çiğnemeli mi?” sorusu ise hukuki bir soru değil, siyasi ve sosyal bir sorudur; “Çiğnemeli mi, çiğneyebilir mi, çiğner mi?...” sorularının cevabı ise “Çiğneyemez” olmalıdır. Nihayetinde öncelik altta yatan toplumsal etmenler olup yasa bunun bir yansıması olmak zorundadır.¹⁴⁹

Klasik görüşe nazaran daha yeni olan ikinci görüşe göre ise hukuk bir toplumsal mühendislik aracıdır. Bu anlayışta hukuk basit bir üst yapı kurumu olmaktan çıkar ve toplumsal değişimin motoru olarak telakki edilir, uygulandığı topluma yeni bir yön vermek için kullanılan bir araca dönüşür.¹⁵⁰

---

¹⁴⁵ ULUTAŞ, s. 8.

¹⁴⁶ CİHAN, Erol, “Atatürk Hukuk Devrimi Üzerine”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 48, Sayı 1-4, 1982-1983, s. 183.

¹⁴⁷ BAL, Hüseyin, **Hukuk Sosyolojisi**, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 104.

¹⁴⁸ NONET P., SELZNİCK P., *Law&Society in Transition: Toward Responsive Law*, Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2001, s. 52-58'den aktaran ÖNKAL, Güncel, SİLİ Ayşegül, “Yasaların Toplumsal Kökeni: İthal Dayatmacılık/Yerel Pratikler,” **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi**, 24. Kitap, İstanbul, 2012, s. 176-177.

¹⁴⁹ KAY, s. 132.

¹⁵⁰ CİHAN, s.183-185.

Bizim de taraftarı olduğumuz, Aristoteles'ten beri bilinen, devletin biçtiği elbisenin toplumun üzerine uysa da uymasa da giydirilmesi yerine, toplumun ölçülerine göre elbise biçilmesi gerektiği ilkesi, buyurgan bir anayasa yerine toplumsal temelde oluşan bir anayasayı gerekli kılar. Herkesin “benim anayasam” diyeceği bir anayasanın formülü budur.¹⁵¹ İdeal anayasa apriori hakikatlerden hareketle olması gereken bireysel, toplumsal ve siyasi davranış kodlarını belirleyen bir anayasa değil, sosyolojik saptamalardan hareketle, olan toplumsal talepler doğrultusunda devlet aygıtını belirleyen anayasadır.¹⁵² Bu nedenle ideal anayasa Kafdağı'nın ardındaki anayasa değil, sosyolojik gerçeklikler ve özgürlük taleplerinin rasyonel yöntemlerle karşılandığı bir anayasadır. Bunu sağlayabilecek tek yol da anayasanın belirli bir iktidar ilişkisinin yansıma bulmadığı, demokratik katılım ve temsil yoluyla oluşturulmasıdır.¹⁵³

3.3 Hukuki Anayasa

Anayasalar modern devletlerin hukuki yapısının üzerine bina edildiği temel yapı taşlarıdır.¹⁵⁴ Kelsen'e göre hukuk düzeni hiyerarşik bir normlar sistemidir. Anayasa bu hiyerarşik yapının en tepesinde yer alır ve alttaki normlar yürürlüklerini üstteki normlardan alır.¹⁵⁵ Böylece anayasalar bir “normatif şelale” olarak normları yapan organlara meşruiyet

---

¹⁵¹ MERMUTLU, Bedri, “Objektif ve Sosyolojik Bir Anayasanın Zorunluluğu ve Zorluğu”, **Tarih Bilinci**, Sayı 15-16, s. 102.

¹⁵² ADSERA, Alicia, BOIX, Carles, “Constitutions and Democratic Breakdowns”, <https://www.princeton.edu/~cboix/Constitutions%20and%20Democratic%20Breakdowns.pdf>, (Erişim Tarihi 11.07.2017), s. 3-4; CAN, 2007, s. 42-43.

¹⁵³ CAN, 2007, s. 42-43.

¹⁵⁴ ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, “Yeni Bir Anayasa İçin Öneriler”, **Mülkiye**, Cilt 24, Sayı 224, 2009, s. 115.

¹⁵⁵ KELSEN, Hans, **General Theory of Law and State**, The Lawbook Exchange LTD, New Jersey, 2009, s. 123-124.

sağlar.¹⁵⁶ Başka bir deyişle bir siyasi sistemdeki hukuki norm ve işlemlere uymamızın esas nedeni onların anayasaya uygun olarak yapıldığına dair sahip olduğumuz kanaattir.¹⁵⁷

Hukuki anlamıyla bir anayasa diğer yandan devletin statüsünü gösterir ve bu yönüyle devlete ilişkin olarak başlıca şu hususları içerir: “Devletin şekli” (monarşi, cumhuriyet), “iktidarın kaynağı, kullanılışı ve yetkileri”, “devletin üniter ya da bileşik yapıya olup olmadığı”, “hükümet şekli” (parlamentar sistem, başkanlık sistemi), devlet organlarının (yasama, yürütme ve yargı) oluşumu, yetkileri ve bunların arasındaki ilişkiler.¹⁵⁸ Bu bağlamda anayasa Gören’in deyişiyle “Devlet düzeninin somut durumu ve var olan devlet teşkilatının anlatımıdır”¹⁵⁹

4 Anayasa Yapımı

Bahsolunduğu üzere anayasalar birlikte yaşama yolculuğunun çağları kateden evriminde toplumların akılcı yollardan bulduğu ve değişebilen kurallara dayanan düzen belgeleridir.¹⁶⁰ Bu bağlamda her bir anayasa yapımı zorunlu olarak bir milletin tarihi durak noktası, siyasi geleneğin sorgulanması ve geçmişten kopma/hesaplaşma olarak nitelendirilebilir.¹⁶¹ Sağlam bir anayasa metnini, güncel olanın tarihsel bir arka plan ile desteklenmesi ve gelecek vizyonu ile örülmesi ortaya çıkaracaktır. Sahip olunan anayasa tecrübelerine ilave olarak millet ve devlet olarak yaşanan tecrübelerin tüm olumlu ve olumsuz yanları ile görülmesi bunlara göre yeni belirlemelerin yapılması

---

¹⁵⁶ DUCHACEK, Ivo D., “Constitution/Constitutionalism”, **The Blackwell Encyclopedia of Political Science**, <http://e-libdigital.com/download/blackwell-encyclopedia-of-political-science.pdf>, (Erişim Tarihi 27.09.2017), s. 142.

¹⁵⁷ GÖNENÇ, 2007, s. 152.

¹⁵⁸ GÜLSOY, s. 4.

¹⁵⁹ GÖREN, Zafer, **Anayasa Hukukuna Giriş**, İzmir, Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, 1997, s. 1.

¹⁶⁰ DİKMEN, CANIKLIOĞLU, 1998, s. 33.

¹⁶¹ SALADDİN, Peter, Verfassungsreform und Verfassungsverständnis, AöR 104/3, s. 376’den aktaran CAN, 2013, s. 80.

zaruridir.¹⁶²Anayasacılığa hakim olan eğilimleri mevcut anayasalar üzerinden bir pozitif hukuk incelemesi ile tespit etmek inceleme sahasını çok dar sınırlara hapsetmek olacaktır zira pek çok anayasa esas olarak bürokratik elitlerin kendi tercihlerinden öte bir felsefi öz içermemektedir. Bu nedenle bürokratik elitlerin dönemselsel ideolojik yapılarının değişiyor olmasına takılmadan buna siyasetin, milletin, milli ve evrensel değerlerin eklenmesi gerekmektedir. Aksi durumda rengi değişen bürokratik bir devlet olarak yola devam etmiş olunacaktır.¹⁶³

Yakın tarihte pek çok ülkede gözlenen anayasa yapım süreçlerinde, anayasa yapım sürecinin niteliğinden çok yapılması önerilen çeşitli anayasa modellerinin içerikleri tartışılmıştır. Anayasal içerikler üzerinde yapılan bu tür tartışmalar yer yer hayati önemi olan konuları içerse de, bunlar daha çok (cumhurbaşkanının yetkileri daha da artırılmalı mı artırılmamalı mı gibi) güncel yönetim sorunları veya toplumsal çekişmelerle sınırlı kalmaktadır. Oysa yürütülen tartışmalarda, bizatihi anayasa değiştirme sürecinin de “demokratik yönetime hak kazanmış bir siyasal topluluğun” kendi kendini yeniden kurması veya teyit etmesi bakımından son derece önemli olduğu noktası gözden kaçırılmamalıdır.¹⁶⁴

Tarihsel süreç içinde yaşanan “anayasa yapma” deneyimleri anayasaların oldukça farklı amaç, ölçü ve yöntemlerle yapılmış ve de yapılabilir olduğunu göstermektedir. Anayasaların farklı biçimlerde ortaya çıkması hususunda çeşitli tasnifler yapılmakla birlikte,¹⁶⁵ anayasa yapım yöntemlerini tarihsel referansla iki uç bağlamda incelemek

---

¹⁶² EROL, Murat, “Anayasanın Ruhu: Tarih, Kültür Ve Evrensel Değerler Arasında Bir Rota Arayışı”, **Akademikteklif**, Sayı 1, Temmuz 2013, s. 18-19.

¹⁶³ EROL, s. 18-19.

¹⁶⁴ HART, Vivien, “Democratic Constitution Making” **United States Institute of Peace Special Report**, <http://www.usip.org/sites/default/files/resources/sr107.pdf>, (Erişim Tarihi 17.04.2017), s. 3-4; AYDIN, 2011, s. 41.

¹⁶⁵ Yavuz Atar anayasa yapma yöntemlerini üç kategori halinde ele almıştır; hiyerarşik yöntem, organik yöntem ve sözleşme yöntemi. Hiyerarşik yöntem, anayasanın tepeden inme bir usulle demokratik olmayan bir şekilde yapılmasını ifade eder. Bu yönetimin klasik uygulaması hükümdar ya da monarkın tek yanlı tasarrufuyla ferman biçiminde anayasayı kabul ve ilan etmesidir. Bu yöntemin örnekleri arasında 1848 İtalya Anayasası ve 1876 Anayasası sayılabilir. Organik yöntemde ise anayasalar mevcut anayasal kurumlar tarafından yapılır ve değiştirilir. 1924 Anayasası Türk anayasacılık tarihinde organik yöntemle yapılan tek anayasadır. Sözleşme yönteminde ise anayasa, toplumu temsil eden siyasal güçler, seçilmiş bir

mümkündür: Bunlar demokratik olan ve demokratik olmayan usullerdir. Bu ayrımın dayanak noktası ise, kurucu iradedir.¹⁶⁶

4.1 Demokratik Olmayan Anayasa Yapım Yöntemleri

Demokratik olmayan anayasalar halkın yapımına dahil edilmediği, tek taraflı olarak bir egemen yasa yapıcı tarafından dayatılan ya da bahşedilen ferman anayasalardır. Anayasa yapıcı anayasasını yaptığı ülkenin bir vatandaşı ise söz konusu olan “dahilen dayatılan” bir anayasadır. 1799, 1802 ve 1804 Napolyon Anayasaları, 5 Aralık 1848 tarihli Prusya Anayasası, 1852 Fransız Anayasası ve 1876 Kanun-i Esasi otokratik yöneticilerin tek taraflı olarak ilan ettikleri, demokratik katılımın olmadığı anayasalardandır.¹⁶⁷ Askeri darbelerin ardından darbeyi gerçekleştiren kadrolar tarafından hazırlanıp yürürlüğe koyulan anayasalar, halk tarafından serbest ve adil seçimler yoluyla oluşturulmamış temsili meclisler tarafından yapılan anayasalar (1961 ve 1982 Anayasası) ve her ne kadar seçilmiş olsa da fiili olarak baskılanan bir meclis tarafından yapılan anayasalar (1988 Brezilya Anayasası) dahilen dayatılan ve demokratik sayılmayacak anayasa örneklerindedir.¹⁶⁸

Monarkın iradesi karşısında onunla belirli konularda müzakere ve pazarlık edebilen bir-birkaç grup, organ veya meclis mevcut ve monark yapılan müzakereler sonunda bazı hak ve yetkilerinden vazgeçmek zorunda kalmışsa bu usulle yapılan anayasaya misak anayasa denmektedir. Burada monarkın iradesine eklenen başka bir irade daha olsa da demokratik bir anayasadan bahsedilemez. Buna 1215 tarihli İngilizlerin Magna Carta Libertatum’unu,

---

kurul veya temsili kurucu meclisler tarafından katılma ve uzlaşma ilkelerine dayalı olarak yapılır. Sözleşme yönteminin klasik örnekleri misak biçimindeki anayasalardır. Bu yöntemle yapılan anayasaya örnek olarak 1808 tarihli Sened-i İttifak ve 1909 değişikliği gösterilebilir. Detaylı bilgi için bakınız: ATAR, Yavuz, **Demokrasilerde Anayasal Değişimin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı**, Konya, Mimoza Yayınları, 2000, s. 155-162.

¹⁶⁶ ELSTER, 2008.

¹⁶⁷ ELSTER, 2008.

¹⁶⁸ GÖNENÇ, Levent, “Anayasa Yapımı,” **TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri**, Ankara, 2011, s. 2.

1850 Prusya Anayasası'nı, 1808 tarihli Sened-i İttifak'ı örnek olarak göstermek mümkündür.¹⁶⁹

19. yüzyıl Kıta Avrupası anayasacılığı da bu bakımdan demokratik olmayan anayasa yapım örneklerinden biridir. Bu gelenekte anayasacılık hareketleri egemenliği kullanan aristokratik/bürokratik yapının Fransız ve Amerikan örnekleri karşısında anayasacılık hareketlerinin dışında kalmamak veya kalınmadığını göstermek için anayasa metinleri ilan ederek topluma dayatma sürecini anlatır. Almanya ve Avusturya ile birlikte Türkiye anayasacılığını belirleyen bu yöntem ferman anayasacılığı olarak kabul edilmelidir.¹⁷⁰ Tarihsel gelişmelerin dışında kalınmadığı izlenimi vermesi, devrim için gerekli koşulların oluşmasını engellemesi, siyasi kültürün gelişimini yavaşlatarak iktidarın sürekliliğine katkı sağlaması ve anayasaların egemen sınıfın/grubun iktidarını hukuksal olarak meşrulaştırıcı etkisi bu tür anayasaların egemen sınıfa/gruba sağladığı pratik faydalardan bazılarıdır.¹⁷¹

Yasa yapıcının bir işgalci ya da sömürgeci yabancı gücün ajanı olduğu durumlarda ise “haricen dayatılan” bir anayasa vardır.¹⁷² Japonya'nın Amerikalılar tarafından işgalinde yapılan 1946 Anayasası ve özellikle çatışma/savaş sonrası yapılan Bosna Hersek, Irak, Güney Afrika Anayasaları dış güçlerin etkisiyle yapılan demokratik olmayan anayasa yapımına örnek teşkil etmektedir.¹⁷³

4.2 Demokratik Anayasa Yapım Yöntemleri

Günümüzde -bir kaç istisna dışında- neredeyse her ülkenin yazılı bir anayasası olmasına rağmen demokrasiyi bütün ilke ve kurumlarıyla kabul eden anayasaların sayısı oldukça azdır. Bu tür anayasalar yapılış süreçleri bakımından da demokratik anayasalardan

---

¹⁶⁹ TEZİÇ, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, İstanbul, Beta Basım ve Yayıncılık, 2009, s. 158.

¹⁷⁰ CAN, 2013, s. 33-34.

¹⁷¹ CAN, 2013, s. 33-34.

¹⁷² ELSTER, 2008.

¹⁷³ DANN, Philipp, AL-ALİ, Zaid, “The Internationalized-Constitution-Making Under External Influence in Iraq, Sudan and East Timor”, **Max Planck Yearbook of Untited Nations Law**, 10 (1), 2006, s. 424, 429.

ayrılmaktadır. Demokratik anayasa yapımında halk iradesinin etken olması, halkın katılımın ve onayının aranması belirleyici farkı oluşturmaktadır.¹⁷⁴

Basitleştirilmiş bir sınıflandırmayla demokrasiye geçiş yollarını üçe ayırmak mümkündür: “Reform” demokratlaşma hareketinin otoriter rejimin kendi yöneticileri tarafından başlatılarak sonuca ulaştırılması; “kopma” eski rejimin şu veya bu biçimde zor kullanımıyla yıkılması ve eski rejimin yöneticilerinin demokrasiye geçişte hiçbir rol oynamaması ve otoriter rejimin yöneticileri ile demokratik muhalefet arasında bir uzlaşmayı içeren sözleşme ya da pakt yolu.¹⁷⁵ Bu üç yol arasındaki sınır çizgisi çoğu zaman hayli belirsizdir zira gerçek, hemen her ülkede demokrasiye geçiş sürecinin farklı yollara ait unsurları kendinde birleştirmesinin mümkün hatta doğal olduğudur.¹⁷⁶

Anayasa yapımında uygulanan “sözleşme” yolu için uzlaşmacı anayasa zihniyetinin hakim olduğunu söylemek mümkündür. Demokratik ülkelerin anayasa yapım süreçleri incelendiğinde uzlaşmacı ya da çatışmacı iki farklı üslubun egemen olduğu görülebilir.¹⁷⁷ Uzlaşmacı anayasa yapımında ülkedeki tüm siyasi gruplar pazarlık, ödünleşme ve uzlaşma yoluyla demokratik bir şekilde anayasanın yapım sürecine katılırlar. Bu ödünleşmeler nedeniyle anayasada belirsiz yazılmış hükümlere yer verilebilir fakat bu sürecin ölçüsü belki de belli başlı aktörlerden hiçbirinin anayasayı “en iyi anayasa” olarak görmemesi fakat hepsinin onu “ehven-i şer” olarak görmesi ve anayasanın tümüyle kabul edilemez olmamasıdır.¹⁷⁸

Bu zihniyete göre biçimlenen bir anayasa doğal olarak toplum sözleşmesi niteliği taşıyacaktır. 13 eski İngiliz kolonisinin tek bir devlet çatısı altında bir arada yaşamak üzere

---

¹⁷⁴ UYGUN, Oktay, ZEYBEKOĞLU, Emre, AKBULUT, Olgun, “Anayasalar Nasıl Yapılır”, 2009, <http://anayasam-org.akgul.web.tr/anayasanedir.html>, (Erişim Tarihi 12.03.2015)

¹⁷⁵ ÖZBUDUN, Ergun, **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993, s. 19-20.

¹⁷⁶ ÖZBUDUN, 1993, s. 20.

¹⁷⁷ UYGUN, ZEYBEKOĞLU, AKBULUT, (Online)

¹⁷⁸ ÖZBUDUN, 1993, s. 116.

vardıkları bir uzlaşma metni olan 1787 Amerikan Anayasası uzlaşmacı modelin en eski ve hâlâ yaşayan bir örneği olarak bugün her yurttaşın kendini tarafı olarak gördüğü bir “ulusal sözleşme” niteliğindedir. Baskıcı rejimlerin son bulmasıyla toplumu oluşturan belli başlı grupların üzerinde uzlaştıkları metinler olarak ortaya çıkmış olan 1947 İtalya ve 1978 İspanya Anayasaları, daha güncel örnekler olarak Polonya, Macaristan ve Bulgaristan Anayasaları uzlaşma yolu ile oluşturulmuş anayasa örneklerindedir.¹⁷⁹

Çatışmacı anayasa yapımında ise anayasayı yapabilecek çoğunluğa sahip gruplar diğer grupları dışlayarak kendi görüşlerini empoze ederler. Bu modelde temel konular üzerinde bir uzlaşma arayışı yoktur. Ortaya çıkan anayasa metni "anti-demokratik" olarak nitelendirilmese de demokratik rejimin istikrarlı işleyişini gerçekleştirmek bakımından ciddi kusurlar taşır.¹⁸⁰ Dördüncü Fransız Cumhuriyeti'nin, Portekiz Anayasası'nın ve Romanya Anayasası'nın yapımında çatışmacı bir üslup hakim olmuştur.¹⁸¹ Bu modele göre hazırlanan anayasaların kısa ömürlü oldukları, çok sık ve önemli değişiklikler geçirdikleri ve genel bir gözlem olarak toplumda belli başlı tüm grupların uzlaşmasını hedeflemeyen anayasaların iç barışı ve iyi işleyen bir demokrasiyi gerçekleştirmekte başarısız oldukları söylenebilir.¹⁸²

Demokratik bir anayasayı yapacak olanlar genelde temel olarak ”politika kararlaştırıcılar” ve “teknisyenler” olarak ikiye ayrılmaktadır. Anayasanın yapılması kararını veren, anayasada yer alacak temel tercihleri fiilen ve hukuken belirleme ve nihai olarak onaylama yetkisine sahip siyasi güçler (siyasi partiler, hükümetler, yasama organları ve halk gibi) “politika kararlaştırıcıları”dır. Teknisyenler ise politika kararlaştırıcıların tayin ettiği çerçevede içinde anayasayı kaleme alan uzmanlardır.¹⁸³ Artık günümüzde anayasa yapım sürecini demokratik ve meşru kılacak olan en önemli unsur anayasa yapım sürecinin

---

¹⁷⁹ UYGUN, ZEYBEKOĞLU, AKBULUT, (Online)

¹⁸⁰ UYGUN, ZEYBEKOĞLU, AKBULUT, (Online)

¹⁸¹ ÖZBUDUN, 1993, s. 116-117.

¹⁸² UYGUN, ZEYBEKOĞLU, AKBULUT, (Online)

¹⁸³ ATAR, s. 165.

prosedürel kurallarını belirlerken mümkün olduğunca geniş tabanlı bir katılımı teşvik edecek mekanizmaların oluşturulmasıdır.¹⁸⁴

Anayasanın yapım sürecine kimlerin katılacağı, hangi yöntemin izleneceği ve nihai karar vericilerin kimler olduğu önemlidir. Anayasa yapımı “partiler arası uzlaşma” yolu ile parlamento çatısı altında gerçekleştirilse de bu “siyasi uzlaşma” arayışı “toplumsal müzakereye” dayanmazsa “demokratik katılım”dan söz edilemez. Demokratik katılım “kurucu meclis” ya da “olağan meclis” ile ama mutlaka açık diyalog yoluyla sağlanabilir.¹⁸⁵ Sivil toplumun katılımıyla hazırlanan taslağın meclis tarafından kabul edilmesi ve nihai olarak halkın onayına sunulması demokrasi ve egemenlik teorilerine uygun bir pratiktir. Böylece halk anayasanın yapım sürecine ve karar aşamasına katılmış, “asli kuruculuk” yetkisini hem temsilcileri aracılığı ile hem de doğrudan kullanmış olmaktadır.¹⁸⁶ Bunların yanı sıra, seçim ve halkoylamasında seçmen iradesinin serbestçe şekillenmesini sağlayan ifade ve propoganda hürriyeti başta olmak üzere tüm hürriyetlerin garanti edilmesi ve nihayet halkoylaması sürecinde bu sürecin demokratikliğini sağlayan tüm seçim esaslarının mevcut olması da bir anayasanın yapım süreci yönünden sivil ve demokratik olarak tanımlanması için gerekli olan başat unsurlardır.¹⁸⁷

4.2.1 Kurucu Yasama ve Kurucu Meclis

Anayasaların yükselişi ve çöküşüyle ilgili gözlemlerden hangi yöntemin ne denli etkin olduğunu incelemeye elverecek kadar uzun ve istikrarlı bir anayasatecrübesine sahip çok az ülke olsa da,¹⁸⁸ anayasa yapım süreçleri incelendiğinde iki farklı meclisin uygulanageldiği görülmektedir: kurucu meclis ve kurucu yasama. Kurucu yasama, yasama organı olarak işlevini sürdürürken ek olarak anayasa yapma yetkisi ile donatılan meclistir.

---

¹⁸⁴ GÖNENÇ, 2011, s. 15.

¹⁸⁵ EREN, Abdurrahman, “Yeni Anayasa Yapımında Güçlü ve Zayıf Yönler”, **Tarih Bilinci**, Sayı 15-16, Ekim 2011, s. 62.

¹⁸⁶ EREN, s. 62.

¹⁸⁷ YAZICI, s. 11.

¹⁸⁸ WHEARE, s. 117.

Bu yaklaşımın en bilinen örnekleri Almanya'daki 1848 Frankfurt Anayasası ve 2010 tarihli Angola Anayasası'dır.¹⁸⁹ Bu yöntemde halktan anayasa yapma konusunda yetki aldıktan sonra oluşacak yasama meclisi yeni ve meşru bir anayasa yapabilmektedir. Bunun için seçim kampanyasında yeni bir anayasa yapılabilmesi için halktan yetki istenmesi ve seçimde alınan destek yeni bir anayasanın yapılabilmesi için meşru zemini oluşturmaktadır. Türkiye'de mevcut iktidarın yapmaya çalıştığı da bu yöntemin uygulanmasıdır.¹⁹⁰

Kurucu meclis ise münhasıran ve öncelikle anayasayı yapmakla görevlendirilmiş olan ve anayasayı yaptıktan sonra dağılan meclistir.¹⁹¹ Erken döneme ait anayasalardan 1787 Amerikan Anayasası böyle bir kurucu meclis tarafından yapılırken; 1791 Fransız Anayasası bir yasama meclisi tarafından yapılmıştır. Her iki yöntemde de anayasa esas olarak halkı temsil eden veya ettikleri varsayılan anayasa yapıcılar tarafından yapılmaktadır, aralarındaki fark söz konusu meclisin görevinin niteliğine ve görev süresine ilişkindir.¹⁹²

Yeni bir anayasa yapılması durumunda bunun mutlaka bir kurucu meclis eliyle gerçekleştirilmesi gerektiği görüşünü değerlendiren Dedeoğlu ve Esen bunu şöyle açıklamaktadır: “Diyelim anayasa bir oyunun kurallarını belirleyen düzenleme ve yasama meclisi de hakem. Kurucu meclisi savunanlar, hakemin oyunun kurallarını değiştiremeyeceğini, sadece oyunun kuralları içinde kendi takdir hakkını kullanabileceğini savunuyorlar. Onlara göre yeni bir anayasa yapmak oyunun kurallarını değiştirmekle eşdeğer.”¹⁹³ Bu görüşe göre asli kurucu iktidarın demokratik bir yoldan oluşumu tüm toplum kesimlerinin temsil edileceği bir kurucu meclisin halk tarafından seçilmesiyle sağlanır.

---

¹⁸⁹ THOMASHAUSEN, Andre, “Güney Afrika'nın Siyasi Evriminde Anayasal İktidar ve Meşruluk”, **Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim**, (Ed. Ozan Ergül), Uluslararası Sempozyum, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2011 s. 112.

¹⁹⁰ ULUŞAHİN, Nur, “Kutuplaşmış Bir Siyasal Sistemde Anayasa Yapmanın Güçlükleri ve Türkiye'de Yeni Bir Temel Oydaşmaya Ulaşmayı Sağlayacak Çözüm Yolları”, **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, No 1, 2011, s. 23.

¹⁹¹ GÖNENÇ, 2011, s. 18.

¹⁹² GÖNENÇ, 2011, s. 19-20.

¹⁹³ DEDEOĞLU Emin, ESEN, Aslı T., “Sivil Toplum: Yeni Anayasa Aceleye Getirilmemeli”, 2010, <http://www.anayasaplatformu.net/blog/19>, (Erişim Tarihi: 02.10.2016), s. 1.

Çünkü burada artık yönetimde istikrar ilkesi yerine temsilde adalet ilkesi ön plana çıkar ve halkoyuna sunularak kuruculuk süreci tamamlanmış olur. Aksi halde bir partinin kendi meclis çoğunluğuyla hazırlayacağı bir anayasa sivil değil bir parti anayasası olacaktır.¹⁹⁴

Peki, acaba bir anayasa yapım sürecinde bu iki meclisten birini diğerine tercih etmek için bir neden var mıdır? Öğretide kurucu meclis yönteminin yasama meclisi yöntemine tercih edilmesi gerektiğini savunan yazarlar şu iki noktaya dikkat çekmektedir: Öncelikle çoğu anayasa pek çok zaman toplumsal travmalardan sonra yapılır dolayısıyla yeni anayasa bir nevi “beyaz bir sayfa açmak”tır. Kurucu meclis oluşturmanın sembolik anlamına dikkat çeken bu yazarlar beyaz sayfayı geçmişle bağı olmayan, sadece yeni anayasayı kaleme almakla görevlendirilmiş bir meclisin açmasının toplumsal psikoloji açısından daha olumlu etki yaratacağını ifade etmektedirler.¹⁹⁵ İkincisi yasama işlevini yerine getiren bir meclise anayasayı yapma görevi de verildiğinde bu, söz konusu meclis için ciddi bir iş yükü oluşturacaktır. Bu durumda, iki önemli işlev yerine getiren meclis anayasa yapımının gerektirdiği zaman ve enerjiyi sürece tahsis etmekte güçlük çekebilir.¹⁹⁶ Federal Konvansiyon’u ve 1948–1949 Bonn Meclisi’ni bize birer model olarak öneren Elster’a göre de yasama meclisinin kendi davasında bir yargıç olarak hareket etmesine izinverilmemelidir.¹⁹⁷

Bunun yanı sıra “kurucu meclis” önerileri de birçok soruyu cevapsız bırakmaktadır. Bu meclisin olağan meclis ile ilişkilerinin nasıl olacağı, bu meclisin genel oya mı dayanacağı yoksa korporatif bir yapıya mı sahip olacağı, mecliste hangi siyasi partilerin ve hangi sivil toplum kuruluşlarının hangi kıstaslara dayanılarak temsil edileceğini kimin ve nasıl belirleyeceği, olağan meclisin anayasayı değiştirme yetkisinin bir bölümünü anayasada hiç yeri olmayan böyle bir meclise devretme yetkisinin olup olmadığı cevaplanması

---

¹⁹⁴ **Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi, (Genel Gerekeç)**, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2007. s. 13.

¹⁹⁵ GÖNENÇ, 2011, s. 20.

¹⁹⁶ GÖNENÇ, 2011, s. 20.

¹⁹⁷ ELSTER, 2008.

gerekenbaşlıca sorulardandır.¹⁹⁸ Olağan meclisin daha geniş bir temsil tabanına oturtulabilmesi amacıyla eğer yüzde onluk ülke barajının bütün seçimler için indirilmesi istenmiyorsa anayasayı yapacak meclise özgü olarak yüzde 3-5'lik bir düzeye indirilmesi düşünülebilir ki böylece ülkedeki bütün belli başlı siyasi eğilimlerin anayasa yapım sürecine katkıda bulunması olağan meclis yoluyla sağlanmış olacaktır.¹⁹⁹

Uygulamada ise kurucu meclisler ve yasama meclisleri tarafından yapılan anayasalar arasında saygı görme ve uzun ömürlü olma ölçütleri bağlamında bariz bir farklılık gözlenmemektedir. Dolayısıyla burada önemli olan anayasanın nasıl bir organ tarafından yapıldığı değil o organda yer alan kişilerin seçimle belirlenip belirlenmedikleri, gerçekten halkı temsil etme yeteneğine haiz olup olmadıkları ve anayasanın yapım süreci yönünden demokratik meşruiyetinin sağlanmış olup olmadığıdır.²⁰⁰

4.2.2 Halkoylaması

Halk egemenliği ilkesinin temelini oluşturan kurucu referandum pratikte yarı-doğrudan demokrasi araçlarından biri olan referandumun anayasaların kabulüne uygulanmasından ibarettir. Kurucu referandum usulünde halkın seçtiği meclis tarafından hazırlanan anayasa tasarısı mutlaka halkoyuna sunulmalıdır. Böylece halkoyuyla kabul edilen anayasa hukuki gücünü meclisten değil doğrudan halktan alacaktır.²⁰¹

Kurucu meclisin, her ne kadar halk tarafından seçilmişse de, bundan sonra da mutlaka halkın iradesine göre hareket edeceğine kesin gözle bakılamaz. Aksi halde halkın kuruculuk gibi önemli bir konuda “beyaz imza” attığının, temsilcilerine “açık bono”

---

¹⁹⁸ ÖZBUDUN, Ergun, “Anayasa Yapımında Yöntem Sorunları”, **Anayasa Hukuku Dergisi I**, Cilt 1, Sayı 1, 2012, s. 116-117.

¹⁹⁹ ÖZBUDUN, 2012, s. 116-117.

²⁰⁰ GÖNENÇ, 2011, s. 20.

²⁰¹ BURDEAU, Georges, *Doit Constitutionnel et Institutions Politiques*, LGDJ, Paris 1969, s.82'den aktaran GÖZLER, Kemal, **Kurucu İktidar**, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 1998, s. 87.

verdiğinin kabulü gerekir.²⁰²“Unutulmamalıdır ki, milletin temsilcileri, milletin yalnızca “temsilcileri”dirler, milletin kendisi değildirler.”²⁰³ Eğer anayasa yapıcılar kabul ettikleri metnin yürürlüğe girmeden önce halkoyuna sunulacağını bilirse halkın tercihlerini dikkate alma zorunluluğu hissedeceklerdir. Çıkan metnin halkın onayına sunulması anayasa yapıcılar ile halkın talep ve beklentileri arasındaki uyumsuzluk durumunu gidermenin en akılcı yoludur.²⁰⁴

Bunun yanı sıra, halkoylamasında çıkan sonuç anayasanın halkın ne kadarı tarafından benimsendiği hakkında fikir verecek ve anayasa yürürlüğe girdikten sonraki olası meşruiyet tartışmalarına temel teşkil edecektir. Örneğin halkoylamasında %95 oy oranıyla kabul edilen bir anayasa ile % 65 oy oranıyla kabul edilen anayasaya ilişkin meşruiyet tartışmaları aynı olmayacak ve bu oranlar anayasanın ömrünü tayin eden esas unsurlardan biri olacaktır.²⁰⁵

Bununla birlikte, halkoylaması müessesesinin doğası gereği bazı eksiklikleri ve yetersizlikleri olduğu da bir gerçektir. Anayasa yapım sürecinde halkoylaması aşamasına geçilmeden önce bunların mutlaka göz önüne alınması ve giderilmesi şarttır.²⁰⁶ Halkoylamasına getirilen ilk eleştiri halkoylamasında halka sorulan konuların karmaşık ve teknik bilgi gerektiren konular olması ve halkın bilgi sahibi olmadığı bu konularda kanaatlerine başvurulmuş olmasıdır. Böylece insanların, sorunu içeriğinden boşaltarak sloganlaştıran kimselerin etkisi altında karar vermeleri muhtemeldir.²⁰⁷ Bu eleştiri büyük ölçüde haklı olmakla birlikte bu mantıkla analiz yapmaya devam edecek olursak demokratik rejimlerin merkezinde yer alan seçimleri de şüpheyle karşılamamız gerekir; eğer günümüzde

---

²⁰² GÖZLER, 1998, s. 102.

²⁰³ CAN, 2010, s. 106.

²⁰⁴ GÖNENÇ, 2011, s. 30.

²⁰⁵ GÖNENÇ, 2011, s. 31.

²⁰⁶ GÖNENÇ, 2011, s. 31.

²⁰⁷ ANAYURT Ömer, “Yerel Demokrasiyi Güçlendirme Aracı Olarak Yerel Referandumlar”, **Sivil Toplum**, 5 (17-18), 2007, s. 109.

demokrasinin en iyi yönetim biçimi olduğunu kabul ediyorsak daha iyisini bulana kadar seçim, halkoylaması gibi demokratik mekanizmaları olabilecek en verimli biçimde kullanmamız gerekmektedir.²⁰⁸ Bunun yanı sıra sivil toplum örgütleri anayasanın anlaşılmasını ve günlük hayatla da bağlantısını sağlayacak çalışmalar yaparak toplumun geniş kesimlerine ulaşmasını sağlayabilirler. Buna ilaveten yerel ve ana akım medya, televizyon, kamu spotları, basın açıklamaları, ücretsiz telefon hattı, radyo, internet ve sosyal medya üzerinden desteklenen bir anayasa yapım süreci ile halkoylamasına ilişkin duyulan endişeler önemli ölçüde giderilebilir.²⁰⁹

Halkoylaması müessesesine getirilen ikinci eleştiri, anayasanın halka soruluş biçimiyle ilgilidir. Halkoylamasında çoğu zaman vatandaşların anayasa içinde benimseyecekleri veya benimsemeyecekleri düzenlemeleri ayıklama şansları olmamaktadır. Bu nedenle vatandaşların benimsedikleri düzenlemelerin geçmesi için benimsemedikleri düzenlemelere de “evet” demeyi kabullendikleri durumda halk iradesinin gerçekten sandığa yansıdığını söylemek mümkün olmamaktadır.²¹⁰ Bu sakıncalı hali ortadan kaldırılabilmesi için başat olarak anayasa yapım sürecinin başından itibaren halkın katılımı sağlanarak, vatandaşların talep ve beklentilerine uygun bir metin ortaya çıkararak halkın ayıklamak isteyeceği maddeleri asgariye indirmek mümkün olacaktır. Bunun yanı sıra anayasa metninin bölümler veya ilgili parçalar halinde ayrı ayrı halkoylamasına sunulması da söz konusu sakıncayı bertaraf edecek bir yöntem olacaktır.²¹¹

Burada sürecin demokratikliği için dikkat edilmesi gereken önemli bir diğer husus halkoylaması ile plebisit farkıdır. Gözler’in ifadesiyle “Referandum demokratik bir usuldür; halk etkendir, öznedir. Karar alma sürecinin başına ortasına ve sonuna katılır. Plebisit ise

---

²⁰⁸ GÖNENÇ, 2011, s. 31; ANAYURT, s. 109.

²⁰⁹ “Katılımcı Anayasa İçin Sivil Toplumun Yol Haritası”, http://www.birarada.org/upload/Node/22664/files/Katilimci_Anayasa_I_c_in_Sivil_Toplumun_Yol_Haritasi.pdf, (Erişim tarihi 19.06.2016)

²¹⁰ GÖNENÇ, 2011, s. 31-32.

²¹¹ GÖNENÇ, 2011, s. 31-32.

antidemokratik bir usuldür, halk edilgendir, nesnedir; karar alma sürecinin sadece sonuna katılır. Referandum yapılmasını isteyen halkın temsilcileridir. Oysa plebisite başvuranlar fiili iktidar sahipleridir. Oylanan şey ise halkın katılımı olmadan hazırlanan metinler; fiili yönetimin oldubitteleri karar ve eylemleridir.”²¹² Böyle olunca halk oylaması muhaliflerin sesini kesmek, kararsız kalmış veya destek vermek için bir yol bulamamış olanları susturmak için de kullanılabilir. Carl Schmitt’in de vurguladığı gibi bir halkoylamasında gerçekten ilgi çekici olan tek şey soruyu kimin sorduğu ve kimin formüle ettiğidir çünkü halk oylamasının sonucunu belirleyecek olan budur.²¹³

O halde anayasa hazırlamanın en demokratik yolu kurucu meclis ya da kurucu yasama ile kurucu referandum yöntemlerinin birleştirilmesidir.²¹⁴ Çünkü halkoylaması anayasaya, anayasa kabul edildikten sonra buna boyun eğmek istemeyecek olanlara karşı sav olarak kullanılabilir bir meşruluk itibarı verecektir.²¹⁵ Bu yöntemler birbirinden farklı olmakla birlikte anayasanın yapım sürecini demokratik kılmaya elverişlidir. Çünkü anayasaların hazırlanmasını sağlayan organların teşekkülünde, bu organların çalışmaları süresince ve nihayet halkoylaması yöntemine başvuru örnekler bakımından halkoylamasında halkın serbest katılımı mümkün olmaktadır.²¹⁶ Demokratik bir anayasanın yapımı için bu şartların tümünün mevcut olması gerekir. Bunlardan birinin eksikliği anayasanın yapım süreci yönünden demokratikliğini ve dolayısıyla meşruiyetini zayıflatabilecektir.²¹⁷

---

²¹² GÖZLER, 1998, s. 88.

²¹³ THOMASHAUSEN, s. 139.

²¹⁴ GÖZLER, 1998, s. 104.

²¹⁵ THOMASHAUSEN, s. 144.

²¹⁶ YAZICI, s. 15.

²¹⁷ YAZICI, s. 13.

5 Demokratik Anayasa Yapımında Yeni Yaklaşımlar

21. yüzyıl anayasacılığı uzmanlar tarafından yürütülen anayasa yapım süreçlerini sorgulamakta ve demokratik anayasa yapımını tekrar tanımlamaktadır. Buna göre bir anayasanın meşruiyet kazanabilmesinde nasıl bir içeriği olduğu kadar nasıl yapıldığı da önemli hale gelmiştir.²¹⁸ Blanc'in belirttiği gibi anayasa yapım sürecinde siyasi müzakereler ve pazarlıklar gerçekleşir ve bu görüşmelerin akabinde anlaşmalar ve anlaşmazlıklar doğar. İşte anayasa yapımcıların bu anlaşmazlıkları nasıl çözdüğü bize yeni anayasanın niteliği ve geleceği hakkında ipuçları verir.²¹⁹ Anayasa yapım süreci hem demokrasiye geçişin tarzını hem de demokrasinin pekişme şansını etkilemekte özellikle uzlaşmacı anayasa yapım tarzı demokratik pekişme şansını büyük ölçüde artırmaktadır.²²⁰

1787 ABD Anayasası'nın yapımından bu yana anayasalar genellikle elitler tarafından yapılmış, halkın katılımı sürecin başında kurucu meclisin seçimi veya sonunda referandum aracılığıyla önüne konulan metne “evet” veya “hayır” demekle sınırlı tutulmuştur. Bu usul 20. yüzyılın sonuna dek demokratik meşruiyet için yeterli görülümüştür.²²¹ Son 30 yılın yeni anayasacılık hareketlerinde görülümüştür ki artık yalnızca meclis çoğunlukları ya da sınırlı sayıda uzmanlar grubu tarafından hazırlanan anayasaları “halkoylaması ile kabul etmek“ anayasaların meşruluk kazanmasının tek yolu olarak kabul edilmemektedir. “Demokratik anayasa yapma süreci” olarak adlandırılan bu “yeni dalga” içinde yapılan tüm anayasalar ya kurucu meclisler ya da anayasa yapmayı üstlenen mevcut

---

²¹⁸ HART, s. 21.

²¹⁹ BLANC, Andre, Bonime, **Spain's Transition to Democracy: The Politics of Consitution-making**, Boulder and London, Westview Press, 1987, s. 13.

²²⁰ Gözlemlendiği üzere İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki en istikrarlı demokratik anayasalardan bazıları (en iyi bilinen örnekler Alman, İtalyan ve İspanyol Anayasalarıdır) temsili nitelikleri güçlü kurucu meclislerin ve geniş ölçüde uzlaşmacı bir anayasa yapımı üslubunun ürünü olan anayasalardır. ÖZBUDUN, Ergun, GENÇKAYA, Ömer, Faruk, **Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası**, İstanbul, Doğan Kitap, 2010, s. 11.

²²¹ HART, s. 21.

meclisler tarafından yapılmış ve tüm siyasi güçlerin ve toplumsal katmanların katıldığı, tartışma ve uzlaşmaya dayanan demokratik süreçlerin ürünü olmuşlardır.²²²

Yeni dalga anayasacılık örnekleri (İspanya ve Güney Afrika Anayasaları) göz önüne alındığında anayasa yapımında iki paradigmanın değiştiği görülmektedir. Bunlar halk egemenliği anlayışı ve anayasa taslağı hazırlanırken bu egemenliği yansıtacak araçlardır. Bunun için öncelikle demokratik seçimlerle belirlenmiş bir kurucu meclis oluşturulmakta ve bu meclisin yetkileri parlamento tarafından onaylanan geçici bir anayasa ile belirlenmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının dahil olduğu yuvarlak masa toplantıları ise taslak hazırlama sürecinde çoğulculuğu sağlayarak sürecin demokratik niteliğini pekiştirmektedir.²²³ Ortaya çıkan en önemli sonuç yeni paradigmanın sadece siyasi elitlerce değil toplumun tüm kesimlerinde daha kapsayıcı, daha katılımcı ve uzlaşmacı bir anayasa yapım sürecini ortaya çıkardığıdır. Ancak ülkeler arasında bu unsurlara verilen ağırlık konusunda çeşitli farklılıklar olması anayasa yapım süreçlerinin demokratiklik seviyesini de farklılaştırabilmektedir.²²⁴ Demokratik bir meclis tarafından anayasa yapımı usulü tipik bir örnek olarak belirirken dahi bu meclisin oluşumu, kompozisyonu ve nasıl çalışacağı gibi hususların yani “kurucu meclisin ideal tasarımı”nın ülkenin kendine özgü koşullarına uyarlanması zorunluluğu ortaya çıkacaktır.²²⁵ Sonuçta anayasa yapımının her şeyden önce psikolojik bir tarafı vardır ve şüphesiz ki anayasanın başarısı psikolojik etkenlerin iyi yönetilmesine bağlıdır. Bu bakımdan demokratik bir sürecin işletilmesi anayasa yapım

---

²²² BATUM, Süheyl, **99 Soruda Neden ve Nasıl Çağdaş Bir Anayasa**, İstanbul, XII Levha Yayınları, 2010, s. 206-207.

²²³ ARATO, Andrew, “Post Sovereign Constitution-making in Hungary: After Success, Partial Failure, and Now What?, Part one”, http://lapa.princeton.edu/conferences/hungary11/post_sovereign_constitution-making_in_hungary.pdf, (Erişim Tarihi, 27.09.2017), s. 2-3, 9.

²²⁴ GÜLENER, Serdar, “Anayasa Yapımında Yeni Bir Paradigma: Kapsayıcı, Katılımcı, Uzlaşmacı Anayasa Yapım Süreçleri ve Çeşitli Örnekler”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XV, 2011, Sayı 3, s. 219.

²²⁵ GÜLSOY, s. 15.

psikolojisinin yönetilebilmesinin asli koşullarından biri olarak belirlemektedir. Anayasa gücünü her şeyden önce toplumun ona inancından almaktadır.²²⁶

Bunlara ek olarak yeni anayasacılık hareketleri klasik anayasa yapım yöntemini değiştirdiği ölçüde kurucu iktidar kavramını da dönüştürmüştür. Türk doktrininde de, bir hukuk boşluğu ortamında ortaya çıkan ve kendisini ortaya çıkartan hukuk boşluğunu bir anayasa yapmak suretiyle doldurup kaybolan klasik asli kurucu iktidar görüşü 1982 Anayasası'nın yerine yepyeni bir anayasa yapılmasına ilişkin tartışmalarla birlikte değişmeye başlamıştır. Biraz da bu tartışmalar vesilesiyle olağan dönem parlamentoları eliyle yeni bir anayasa yapılabileceğini başka bir deyişle yeni bir anayasa yapacak iktidarın yalnızca hukuk boşluğu esnasında ortaya çıkmayabileceğine dair görüşlerin yaygınlaştığını söylemek mümkündür.²²⁷

6 Sivil Anayasa-Demokratik Anayasa Ayrımı

Türkiye'de 'sivil anayasa' kavramı, 'askeri anayasanın' karşıtı olarak, askeri olmayan ya da asker vesayeti dışında olan anlamında kullanılmakta olup,²²⁸ ülkemizde kullanıldığı şekliyle sivil anayasanın Batı'daki karşılığı ancak “demokratik anayasa” ya da “ özgürlükçü anayasa” olabilir. “Sivil anayasa” kavramının bizde bu şekilde kabul görmesinin ise sosyolojik ve tarihi temellerinin bulunduğunu belirtmek gerekir.²²⁹

Anayasa hukuku literatüründe “askeri anayasa-sivil anayasa” diye bir ayırım mevcut değildir yönündeki eleştiri Batı literatürü bakımından doğru olmakla birlikte yakın zamanlarda Batı'da bu ayrımı haklılaştıracak askeri bürokrasinin egemenliğinde bir anayasa

---

²²⁶ GÜLSOY, s. 15-16.

²²⁷ ÖNGEL, Mehmet, Murat, **Demokratik Anayasa Yapım Süreci**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Anayasa Hukuku) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s. 27-29.

²²⁸ CAN, 2007, s. 42.

²²⁹ AKGÜN, Birol, “Anayasa Sivillik mi Özgürlük mü?”, <http://www.yenisafak.com/yerel-haberler/anayasa-sivillik-mi-ozgurluk-mu-73367>, (Erişim Tarihi 13.01.2017)

yapımı da mevcut olmamıştır.²³⁰ Dolayısıyla demokratik gelenekleri köklü ülkelerde siyasi partilerin seçim meydanlarında ve bildirimlerde “sivil anayasa” vaadinde bulunmaları ancak mizah konusu olabilirken Türkiye gibi ülkeler için bu vaatler anlamlıdır zira son iki anayasa askeri müdahalelerin eseri olduğu gibi halk da anayasa yapım sürecine doğrudan hiç katılmamıştır.²³¹

Erdoğan’ın deyimiyle toplumun devlete verdiği bir “yetki berati” olarak sivil bir anayasa her şeyden önce sivil iradenin ürünü olan, toplumun ürettiği mutabakatın sonucunda ortaya çıkan ve sivil iradenin askerî iradeye hakim olmasını öngören bir anayasadır. Bir anayasanın “sivil”liği onun hazırlanmasında insiyatifin sivillerin elinde olmasına ve bu sürecin sivil dinamiklerce yönlendirilmesine bağlıdır.²³² Öyleyse bu durumda bir anayasanın sivil olması demokratik olmasının ön koşuludur.²³³

Salt "sivil anayasa" söyleminde ise anayasayı ve anayasal sistemi militarizmin dayanılmaz ağırlığından kurtarma arayışı vardır.²³⁴ 1982 Anayasası’nın iç mimarı olarak bilinen Profesör Orhan Aldıkaçtı ordu ile anayasa arasındaki ilişkiyi şu cümleyle özetlemiştir: "Anayasa hukukumuz Silahlı Kuvvetlerin denetimi altında gelişmiştir."²³⁵ Bugün varılan anayasacılık anlayışı içinde bu gibi hareketler kaba kuvvet veya yetki gaspı en yalın tanımıyla gayri meşru şiddet uygulamalarıdır.²³⁶ Yeni yüzyılda artık anayasa değişikliğine sivil karakterini kazandıracak olan ise askeri güçler tarafından yapılmış olmaması değil anayasanın yapım sürecine toplumun geniş kesimlerinin katılımının sağlanmış olmasıdır. Anayasacılığı meşrulaştıran tek unsur olan yaşayanların rızası ancak

---

²³⁰ KÜÇÜK, Adnan, “Türkiye’de Sivil Demokratik Bir Anayasa Yapımında Aşılması Gerekli Bazı Eşikler”, **MÜHF-HAD**, Sayı 3, Cilt 14, 2008, s. 4.

²³¹ YARARSOY, Dursun, “Tam Demokrasi İçin Rota Sivil Anayasa!”, <http://www.websitem.gazi.edu.tr/site/dursun.yararsoy/files>, (Erişim Tarihi, 03.01.2017)

²³² ERDOĞAN, “Demokratik Anayasa Arayışları”, (Online)

²³³ CAN, 2007, s. 42.

²³⁴ YARARSOY, (Online)

²³⁵ YARARSOY, (Online)

²³⁶ AYDIN, 2011, s. 324.

oyunun kurallarını ve temel değerleri değiştirme yetkisine sahip olması ile mümkün olur.²³⁷ Bu şartlarda hazırlanacak bir anayasa üzerinde geniş kesimlerin uzlaşmasının sağlanacağı bir anayasa olmalıdır. Aksi halde anayasa yine bir tür darbe anayasası olma özelliğini koruyacağına göre Türkiye gibi ülkelerin önündeki temel problem anayasanın nasıl yapılacağından çok hangi formüllerin uygulanması ile böyle si bir uzlaşmanın temin edileceği noktasındadır.²³⁸

7 Demokratik Anayasa Yapımının nemi

Anayasaların yaptığımız şeyler olarak algılanması, sonuçta varılan noktalardan arı olarak dikkatimizi anayasal sürecin bizzat kendisine çekmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu süreç uzlaşmaları teşvik etme, ulusun ortaya çıkardığı kurumların meşruiyetini kuvvetlendirme ve topluluğun dikkatini “kamusal iyilik” kavramı üzerine yapılan tartişmalara çekme bağlamında içkin bir değer taşımaktadır.²³⁹ işte bu husus aynı zamanda “ortak aklın” kurgulanabileceği bir payda olarak da karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten katılımcı bir anayasa yapım sürecinin taşıdığı değerlerden biri de anayasada yer alacak değerler ve usuller üzerinde geniş bir toplumsal uzlaşmayı (garanti etmese bile) teşvik etmesidir.²⁴⁰

Toplum sözleşmesi niteliği taşıyan bir anayasanın bir başka faydası ise anayasal tartişmaların siyasi gündemi sürekli meşgul eden meseleler olmasını önleyecek olması ve böylece parlamento çoğunluklarının daha somut nitelik taşıyan toplumun ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarına cevap oluşturacak politikalara odaklanabilmesine imkan tanınmasıdır.²⁴¹ Bir anayasanın varlığını devam ettirebilmesini sağlayan en önemli unsur anayasada yer alan

---

²³⁷ ULUşAHİN, Nur, “Anayasanın Yapılış Yöntemi”, <https://www.kuyereel.org/akademik/yeni-anayasa-tartismasi/yeni-anayasa-konferansi-6-kasim-2010-anayasanin-ozu-felsefesi-anayasanin-yapilis-yontemi>, (Erişim Tarihi, 22.02.2017)

²³⁸ ULUşAHİN, (Online)

²³⁹ SADURSKİ, s. 37.

²⁴⁰ SADURSKİ, s. 37.

²⁴¹ YAZICI, s. 14.

değerlerin toplum tarafından benimsenmesi, anayasanın toplumsal taleplere cevap verebilmesi ve toplumun genel olarak anayasaya güven duymasıdır. Temel ilkeleri üzerinde mutabakat olan ve farklı grupların çıkarlarını uzlaştıran anayasalar birer toplumsal sözleşme niteliği taşırlar. Bu tür anayasalar günlük siyasi tartışmaların içine kolayca çekilmeyeceklerinden güçlü anayasalardır, kolaylıkla yıpranmaz ve değiştirilmezler.²⁴²

Aslında sivil anayasa girişimi, yıllardır iktidardan dışlanan kesimlerin iktidara ortak olma, azınlığın da çoğunluk içerisinde girebilme talebi olarak okunmalıdır. Yeni ve sivil bir anayasanın hem temel değerlerinin hem de kuruluş, yöntem ve felsefesinin bu grupları hak ettikleri konuma yüceltmesiyle birey kendisini o siyasi toplumun bir ortağı olarak görecektir ve süreç sonunda ortaya çıkan metin kendi görüşüne ters düşse de birey diğer üyeler ile birlikte karar ile kendisini bağlı hissedecektir.²⁴³

7.1 Anayasa Yapımında Katılımcı Demokrasi Lehindeki Görüşler

Açıktır ki, normal seçimler ile işlerliğe konulan yasama dönemleri ile anayasa yapma dönemleri birbirinden çok farklı dinamiklerle işlemektedir. Demokrasilerde bir anayasaya vücut veren belirli toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullar köklü bir biçimde değiştiğinde çeşitli temel meseleler üzerinde devlet organları arasında derin görüş ayrılıkları çıktığında veya iş yeni bir anayasa yapmaya geldiğinde “anayasa krizi” adı verilen siyasi sendrom ortaya çıkabilmektedir. Bu krizlerle başa çıkabilmek için yeni anayasal süreçlerdeki demokratik kuruculuğu anlamak gereklidir.²⁴⁴

Bu görüşe göre, her bir vatandaşın özgür ve eşit bir birey olarak kendi kaderini etkileyen siyasi kararlara katılma olanağına sahip olması, hem demokrasinin hem kamu yararının bir gereğidir. Bununla bağlantılı olarak kamu yararını veya ortak iyiyi kamu politikalarının somut sonuçlarında aramak yerine bu politikaların demokratik

---

²⁴² COŞKUN, Vahap, **Kürt Meselesinin Anayasal Boyutu**, Ankara, Orion Kitabevi, 2013, s. 13.

²⁴³ ULUŞAHİN, 2011, s. 27.

²⁴⁴ AYDIN, 2011, s. 45-46.

mekanizmalarla üretilmesinde aramak gerektiği düşünülebilir. Başka bir ifadeyle “ortak iyi”; belirli şeyler, faaliyetler ve ilişkilerden çok, demokratik sürecin temel unsurları olan pratikler, kurumlar ve yöntemlerin bizatihi kendisi olarak görülebilir.²⁴⁵ Böylece birbirleriyle müzakere etmelerine imkân sağlanması halinde birçok kişi ve kuruluş kırmızı çizgilerini esnetme ya da bu çizgilerle kendilerini sınırlama refleksinden vazgeçme eğilimi gösterebilir.²⁴⁶

Kaldı ki, anayasa yapım sürecine katılan grupların anayasal beklentilerinin tatmin edilmemesi anayasaların meşruiyetini olumsuz etkilerken bu sürece katılmayarak anayasal beklentilerini ifade dahi edemeyen grupların tatminsizliğinin çok daha olumsuz sonuçlar doğurabileceği açıktır. Öyleyse anayasa yapım sürecinde büyük gruplar ne kadar çok temsil edilir ve bu gruplar anayasal beklentilerini ne kadar özgürce ortaya koyabilirlerse sonuçta çıkacak metnin desteklenme şansı ve dolayısıyla meşruiyeti o kadar artacaktır.²⁴⁷

Devletin demokratik niteliğine ilişkin başka önemli bir mesele “temsililik” ile “doğrudanlık” arasında kurulması gereken anayasal dengeyle ilgilidir. Açıktır ki nüfusu on milyonlarla ifade edilen bir sistemin sırf temsili kurumlar üzerine oturması onun demokratik niteliğini zayıflatan bir durum olur. Onun için daha “katılımcı” mekanizmaların sisteme dahil edilmesine ihtiyaç vardır.²⁴⁸ Böylece katılımcı bir anayasa yapımı bireylerin demokrasi düşüncelerini güçlendirir, demokrasi kültürünün yerleşmesine; bağlılık, hoşgörü, eşitlik gibi ortak değerler ile toplumun ve kişinin içinde yer aldığı topluluğun gelişmesine katkı yapar. Demokratik kurumlara güveni artırarak, bu kurumların daha etkin çalışmasını sağlar.²⁴⁹

---

²⁴⁵ YOUNG, Alison, L., **Democratic Dialogue and the Constitution**, Oxford University Press, 2017, s. 255; ERDOĞAN, 1999, s. 233.

²⁴⁶ **Yeni Anayasa Raporu II**, Memur Sen, Ankara, Aralık 2011, s. 18.

²⁴⁷ GÖNENÇ, 2001, s. 147-148.

²⁴⁸ ERDOĞAN, Mustafa, “Niçin ve Nasıl Yeni Bir Anayasa”, **Tarih Bilinci**, Sayı 15-16, Ekim 2011, s. 19.

²⁴⁹ MACEDO, Stephen, “The Constitution, Civic Virtue and Civil Society: Social Capital as Substantive Morality”, **Fordham Law Review**, Vol. 69, Issue 5, 2001, s. 1573; GÜL, Hüseyin, “Demokrasi Kuramları Bağlamında AKP’nin Yeni Anayasa Girişiminin ve Demokrasi Anlayışının Bir Değerlendirmesi”, **Toplum ve Demokrasi**, 2 (2), Ocak-Nisan, s. 165.

Katılımcı bir anayasa yapımı, anayasal farkındalığın oluşturulmasına da katkıda bulunur. Bir başka deyişle, bu süreç halkın yapılmakta olan anayasayı tanımasına, öğrenmesine hizmet ederek “anayasal sosyalizasyon” sürecini pekiştirir. Anayasa yapım sürecin başından itibaren geliştirilen anayasal farkındalık kabul edilip yürürlüğe girdikten sonra da anayasaya sahip çıkılmasına katkıda bulunur.²⁵⁰

Bir görüşe göre de anayasa yapımında katılımcı demokrasinin yararlı sonuçlardan biri, demokrasinin “ortalama insan”ın kanaatlerinin hakim olmasına imkan vermesidir. Bunun bir yarar olarak görülmesinin nedeni “siyasi ve ahlaki sorunlarda doğru kanaatin ortalama insanın ayrıcalığı” olduğu ve bunun da ancak herkesin karar alma sürecine dahil edilerek ortaya çıkabileceği düşüncesidir. Keza demokrasinin çoğunluğun yönetimi olması gerektiği görüşünün arkasında da öz itibarıyla bu düşünce yatmaktadır.²⁵¹ Faydacı öğretiyeye göre ortalama insan bilge olmasa da kendisinin yararına olan şeyi en iyi kendisi bilir. A.D. Lindsay’e göre nasıl ki ayakkabının kişinin ayağını nereden sıktığını ancak onu giyen bilebilir; aynı şekilde hükümet politikalarının da etkisini de ancak halk bilebilir.²⁵²

7.2 Anayasa Yapımında Katılımcı Demokrasi Aleyhine Görüşler

Bazı düşünürler tarafından anayasa yapım sürecinde halkın seçimler veya halkoylaması dışında siyasi karar alma süreçlerine aktif ve yoğun katılımı tartışılmış ve eleştirilmiştir. Bu noktada genel olarak savunulan görüşe göre halkın karar alma süreçlerine aktif ve yoğun olarak katılması çok mümkün olmamakla birlikte mümkün olduğu ölçüde de tehlikeli sonuçlar doğurabilmektedir. Çünkü halk siyasi konularda yeterli bilgiye sahip olmamakla birlikte etkili siyasi figürler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda

---

²⁵⁰ GÖNENÇ, 2011, s. 17.

²⁵¹ ERDOĞAN, 1999, s. 227.

²⁵² Bu düşünce seçkin demokrasi teorileriyle de bağdaşmaktadır; ayakkabı imalatçısı için ehli olarak ayakkabı imal eder ve halk da ayağını sıkıp sıkmadığına göre onları mı yoksa başkalarını mı isteyeceğine karar verir. HOLDEN, B., *Understanding Liberal Democracy*, London, Philip Allan, 1988, s.182’den aktaran ERDOĞAN, 1999, s. 227.

yönlendirilmeye açıktır.²⁵³ Demokratik rejimlerde çıkarılan pek çok yasa ve idari karar aslında toplumun ortak çıkarlarını değil belli grupların çıkarlarını hedef almaktadır. Bunun en büyük nedeni ise Hayek'in de belirttiği üzere çağdaş demokrasinin yanlış bir çoğulculuk anlayışına dayanmasıdır. Bunun ise siyasetin bir “değer dağıtımı” süreci olarak tanımlanmasıyla yakın ilişkisi vardır.²⁵⁴ Bu anlayış her grubun toplumun tamamının maliyetinin ne olacağına bakmaksızın siyasi sistemi kendi çıkarını önceleyen politikaları üretmeye zorlamasına yol açmakta, bu durum da demokrasiyi yozlaştıran nedenlerin başında gelmektedir.²⁵⁵

Tüm bu şartlar altında halkın katılımı farklılıkları kutuplaştırabilmektedir. Siyasi partilerin farklı düşünceleri demokrasinin olmazsa olmazlarından biri olmakla beraber kutuplaşmayı farklı düşünmekten ayıran en önemli taraf farklılıkların düşmanlığa dönüşmemesidir zira düşmanlık, sağlıklı iletişimi engeller. Konu ne olursa olsun insanlar önceden belirledikleri tarafta saf tutarlar. Bilhassa sivil toplumun gelişmediği ve kimliklerin kesişmediği toplumlarda su sorunundan kadın cinayetlerine kadar her konuda kim hangi saftaysa o safın ezberi neyi gerektiriyorsa ona göre seçim yapar.²⁵⁶ Bu durum devam ettiği sürece kutuplarda saf tutan taraflar birbirinden uzaklaşır ve fikirler uçlara kaymaya başlar. Böyle bir ortamda “ya bizdensin ya onlardan” anlayışının hakim olduğu bir ortam oluşur ve farklı sesler her iki uçta “bu ses diğerine hizmet ediyor” algısı oluşturur.²⁵⁷

Bunun yanı sıra cumhuriyet düşüncesinin temeli devletin tek bir kişinin yararına değil kamunun ortak yararına hizmet etmesi ve egemenliğin kaynağının halk olması olmakla beraber egemenliğin kaynağının halk olması halkın bu egemenliği doğrudan kullanacağı

---

²⁵³ ÇAĞ, s. 77.

²⁵⁴ ERDOĞAN, 1999, s. 233-234.

²⁵⁵ ERDOĞAN, 1999, s. 233-234.

²⁵⁶ KEYMAN, Fuat, AĞIRDİR, Bekir, AYDIN-DÜZGİT Senem, KEMAHLIOĞLU Özge, ÖZEL Işık, **Yeni Anayasaya Doğru: Kurumsal Reform ve Demokrasi Kültürünün Gelişimi**, TÜRKONFED, İstanbul, 2015, s. 110.

²⁵⁷ KEYMAN, AĞIRDİR, AYDIN-DÜZGİT, KEMAHLIOĞLU, ÖZEL, s. 110.

anlamına gelmemektedir.²⁵⁸ Fransız devriminin başlangıcında –halkın egemenliğin sahibi ve anayasa koyucu iktidar olduğu kabul edilmesine rağmen- Fransa'nın ilk cumhuriyet anayasasında anayasal hükümlerde değişiklik gerekli ise bu değişikliğe ancak ilgili hükümlerin tatminkar olmadıkları üç yasama dönemi boyunca sabit olmuş ise gidilebilmesi arzu edilmiştir. Amerikan kurucu babalarının da doğrudan demokratik araçlara pek güvenmedikleri ABD'yi çift meclisli ve kuvvetler ayrılığı sistemine uygun bir denetim ve dengeleme mekanizması ile halk çoğunluğunun tiranlığı tehlikesine karşı güvence altına aldıkları bilinmektedir.²⁵⁹

Son anayasacılık hareketlerine kadar anayasa yapma sürecindeki katılımdan anlaşılan genellikle halkın en son aşamada anayasanın oylanması esnasında sürece katılması iken halkın bu süreci doğrudan aktif olarak yönetmesi hem teknik olarak imkansız görülmekte hem de halkın bu konularda yeterince donanımlı olmadığı düşünülmektedir.²⁶⁰ İnsanları doğrudan etkilemeyen genel ve soyut meseleler hakkında halkın aktif ve yoğun katılımını sağlamak karşılaşılan bir diğer zorluktur. Çünkü insanların önceliği mülkiyeti, evi, kısacası somut menfaat meseleleridir.²⁶¹ Çoğu zaman ve çoğu insan için gerçekte anayasal kurallar hakkında düşünecek bir fırsat doğmaz. Bunları oluşturan olaylarla ilgili bir eleştiri gündeme getirme fırsatının doğması ise bunun gerçekleşmesinden dahi düşük bir ihtimaldir.²⁶² Kendini özne olarak kurmayı başarmak ile güvenli bir seyir izleyen nesne olarak kalmak arasındaki düşünsel kriz kanun yapımında olduğu gibi anayasa yapımında da bilinçaltına sinmiş durumdadır.²⁶³

---

²⁵⁸ AYDIN, 2011, s. 93.

²⁵⁹ AYDIN, 2011, s. 93.

²⁶⁰ ULUŞAHİN, 2011, s. 24.

²⁶¹ The Public and Planning: Means to Better Participation (Final Report of the Public Participation Working Party), RTPI (The Royal Town Planning Institute), London, 1982, s. 74.

²⁶² KAY, s. 101.

²⁶³ EROL, 2013, s. 22.

8 Anayasa Yapımında Seçkinlerin Rolü

Siyasi gerçeklikte uzun süre yanıtı aranan soru, anayasa olgusunun toplumsal taşıyıcısının kim olduğuydu.²⁶⁴ Kuşkusuz demokratik bir kültürde anayasa koyucu iktidar “halk”ken bu kültürün eksikliği paralelinde kurucu iktidarın toplumsal meşruiyete gereksinim duymayan “güç ilişkileri”nin bir ürünü olduğu söylenebilir.²⁶⁵

“Bütün toplumlarda bazıları diğerinden daha çoğulcudur” sözü seçkin teorilerinin hareket noktasıdır. Buna göre bütün toplumlarda siyasi süreç üzerinde iktidar araçlarını kullanma konusunda bazıları diğerlerine göre çok daha etkili yahut güçlüdür. Bu teorinin özünde bütün toplumların yöneten bir azınlık ve yönetilen bir çoğunluk şeklinde ikiye ayrıldığı varsayımı vardır.²⁶⁶ İktidara sahip olmanın sunduğu büyük avantajla toplumsal kaynakları kontrol ettiği ve siyasi süreci yönlendirdiği için anayasa yapma sürecinin doğasını ve seyrini anlamak üzere merceği çevirmemiz gereken asıl önemli kesim de seçkinlerdir.²⁶⁷

İktidarın merkezileşmiş olduğu otokratik sistemlerde ve tek partili rejimlerde seçkin oldukça türdeş, birleşik ve kapalı bir görünüm arz etmektedir. Buna karşılık sosyal akıcılığın fazla olduğu karmaşık yapıları çoğulcu toplumlarda tek ve türdeş bir seçkinin varlığından söz etmek güçtür. Öte yandan az gelişmiş toplumlarda seçkinin siyasi rol ve etkisi gelişmiş toplumlara oranla çok daha fazla olmaktadır. Zira bu toplumların siyasi kültürleri sonucu büyük kitlelerin politik bilinçten yoksun olması sayıca çok az olan seçkinler grubunun iktidar üzerinde bir çeşit tekel kurmasına yol açmaktadır.²⁶⁸

Kurucu otoritenin halka atfedilmesi incelenmeyi gerektirmektedir zira yürürlükteki pek çok çağdaş anayasa seçkinlerin belli bir toplumdaki menfaatler arasında yaptığı

---

²⁶⁴ HORN, Hans-Detlef, “Demokrasi”, **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), (Çev. Editörü İlyas Doğan), Ankara, Lale Yayıncılık, 2004, s. 770.

²⁶⁵ CAN, 2013, s. 63.

²⁶⁶ TÜRKÖNE, Mümtaz’er, (Ed.), **Siyaset**, Ankara, Lotus Yayınları, 2007, s. 380.

²⁶⁷ TÜRKÖNE, s. 380.

²⁶⁸ KAPANİ, s. 141.

müzakere süreçleri sonucunda yürürlüğe girmiştir. Örneğin 19. yüzyıl anayasalarının içerikleri halk direnişinin liderleri ile monarkın ortak bir ürünü olarak görülebilir.²⁶⁹ Pek çok politik rekabete geçiş süreci de seçkinler arasındaki uzlaşmazlıklar sonucu mümkün olmuştur.²⁷⁰ Bir yüzyıl sonrasında ise anayasaların yapılması genellikle siyasi seçkinlerin anayasal ilkeleri belirlemesinin ardından uzmanların anayasa taslağını hazırlaması, olağan ya da kurucu meclislerin anayasayı kabul etmesi ve son safhada anayasanın halkoylamasına sunulması aşamalarından geçerek gerçekleşmiştir.

Demokratik anayasaların çoğunda uzlaşma seçkinlerin anlaşmaları veya yakınlaşmaları yoluyla gerçekleşmektedir. Seçkinlerin anlaşmaları bu süreçte rakip seçkin grupları arasında gerçekleştirilen müzakereler sonucunda varılan uzlaşmalar iken; seçkin yakınlaşmaları müzakereler yoluyla seçkin gruplarının aralarındaki mesafelerin azalması demektir.²⁷¹ Bu bağlamda yakın zamanlarda ortaya çıkan son anayasacılık dalgası içinde yapılan demokratik anayasalar öncelikle rakip seçkin grupları arasındaki görüşmelerin ve uzlaşmaların bir sonucu olarak görülmektedir ve bu da demokrasilerin zanaatkarane biçimde yaratılması (crafting democracies) deyiminin anlamıdır.²⁷²

Aydın'a göre seçkinsiz bir toplum yoktur. Dolayısıyla sorun seçkinlerin varlığı değil seçkinlerin çoğunlukla ve seçilenler ile olan ilişkisidir. Seçilenler belli kurallar içerisinde atanmaları tayin edip denetleyemiyorsa seçkin yapısı bir süre sonra seçkinciliğe dönüşecektir. Buna göre seçkinler yukarıda bir yerde durmakta ve her şeyi gözetlemekte, her an yanılmaya namzet cahil halka yol göstermek, hatalarına müdahale etmek üzere beklemektedirler. Toplumun denetleme ve düzenleme en temel haklarıdır. Şu ses zaman zaman duyulur ya da

---

²⁶⁹ KAY, s. 92-93.

²⁷⁰ TURAN, İlter, "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, (Der. Ersin Kalaycıoğlu, A. Yaşar Sarıbay), İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2000, s. 378.

²⁷¹ BURTON, Michael, GUNTHER, Richard, HİGLEY, John, "Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe: An Overview", **Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe**, (Ed. John Higley, Richard Gunther), Cambridge, Cambridge University Press, 1992, s. 323-24.

²⁷² ÖZBUDUN, GENÇKAYA, s. 112.

hissedilir: *Bakın burada bir rejim var, her şey yazılmaz, onun anayasada ya da yasalarda yer alıp almaması önemli değildir.* Çünkü mühim olan seçkinciliğin (ki devletin diye seslendirilir) “yüksek menfaatleri”nin gerektirdikleridir.²⁷³ Bu gibi “halksız demokrasi” rejimlerinde kamu hayatına ilişkin temel siyasi kararların alınmasında seçilmiş çoğunlukların ya seçilmemiş ortakları vardır ve bu ortakların frenlemesine yahut vetosuna tabidirler ya da birçok durumda sivil veya askerî-bürokratik organlar için “hukuken” ve/veya fiilen ayrılmış, demokratik çoğunlukların giremeyeceği “mahfuz alanlar” vardır. Kısacası görünüşteki demokratik-temsîlî kurumlara rağmen aslında “halk”ı pek işe karıştırmaksızın işleyen bir rejim ve halkın bunu neredeyse “normal” olarak algılamasına yol açan bir ideolojik referans vardır.²⁷⁴

Elitizm ile demokrasiyi bağdaştırma çabalarının bir ürünü olan demokratik elitizm anlayışına göre halkın ülke yönetiminde önemli bir rolünün bulunmadığı kabul edilmekle birlikte ona çeşitli elit grupları arasında bir seçim yapabilme, kendisine bu elit grupları ya da liderler tarafından sunulan siyasi önerilerinin arasından birini tercih etme yetkisi tanınmaktadır. Bu görüşe göre halk ortaya yeni bir şey koymamakta fakat mevcutlar arasından tercihte bulunabilmektedir.²⁷⁵ Bu durumda mesele seçkinler ile halk arasındaki ilişkinin mahiyetinde düğümlenmektedir.²⁷⁶ Demokrasinin hangi derecede gerçekleşeceği sorusunun yanıtı da Laswalle’a göre siyasi seçkinlerin sorumlu tutulabilme ve hesap verebilmesinde yatmaktadır.²⁷⁷ Özellikle son anayasacılık hareketleri bağlamında artık demokratik bir anayasa yapım sürecinden bahsetmek için elitler ve kitle arasındaki ilişkiye odaklanmak gerekmektedir. Kitle, sürecin başından sonuna değin siyasi elitlerin kararlarını

---

²⁷³ AYDIN, 2015, s. 50, 52-53.

²⁷⁴ ERDOĞAN, 2011, s. 13.

²⁷⁵ ÖNDERMAN, Murat, “Siyasal Elitizm Kuramı”, *Argumentum*, Haziran 1991, Cilt 1, Sayı 11, s. 159.

²⁷⁶ PYE, Lucian, “Political Culture”, *The Encyclopedia of Democracy*, (Ed. Seymour Martin Lipset), Congressional Quarterly, Washington, 1995, Vol. 3, s. 965-969.

²⁷⁷ TÜRKÖNE, s. 379.

etkileyebilir ve belli hususlarda nihai karar verici olabilirse işte o zaman demokratik bir anayasa yapım sürecinden bahsetmek mümkün olacaktır.²⁷⁸

O zaman anayasa yapım sürecinde en kötü ihtimal anayasanın hem elitlerin hem de kitlelerin kültürüyle uyumsuzluk göstermesi, en iyi ihtimal ise anayasanın elitler ve kitleler tarafından ortaklaşa paylaşılan bir siyasi kültürden kaynaklanmış olmasıdır. Ancak tarihi örnekler bize göstermiştir ki,²⁷⁹ sıklıkla rastlanan durum anayasanın elit siyasi kültürü ile uyumlu ancak kitle siyasi kültürü ile uyumsuz olmasıdır. Peki, bu durumda kitlenin desteğine sahip olmayan bir anayasa yaşayabilir mi? Bu soruya olumlu yanıt vermek zordur zira bir anayasanın yaşaması için elit desteği gerekli ama yeterli değildir. Anayasanın aynı zamanda geniş toplum kesimleri tarafından da kabul edilip benimsenmesi gerekir.²⁸⁰

9 Yeni Anayasa Arayışının Nedenleri

Anayasal değişime yol açan, başka bir deyişle yeni bir anayasa yapılmasını gerektiren faktörler nelerdir? Ülkeler üzerinde ayrı ayrı yapılacak bir inceleme bize her bir ülkenin kendi özel şartlarından kaynaklanan ve çeşitlilik arz eden sebeplerinin olduğunu gösterecektir.²⁸¹ Bununla beraber bütün ülkeler bakımından geçerli olabilecek bazı genel ve ortak faktörler de vardır. Bu faktörler arasında yeni bir devletin kurulması, bağımsızlığını elde etmesi gibi bir ülkenin siyasi rejiminde meydana gelen değişiklikleri, ekonomik buhranları, anayasanın çağın gerisinde kalması gibi hukuki, siyasi ve sosyolojik nedenleri saymak mümkündür. Bir toplumda bunların yaşanması halinde anayasanın bu yeni durumlara uydurulması gerekir.²⁸² Zira anayasaların istikrarı, her şeyden önce ilişkin

---

²⁷⁸ ÖNGEL, s. 41.

²⁷⁹ II. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarını kazanan sömürgelerde yapılan anayasalar buna örnek olarak gösterilebilir.

²⁸⁰ GÖNENÇ, 2011, s. 143-144.

²⁸¹ ATAR, s. 6.

²⁸² ATAR, s. 6.

oldukları ülkelerin güçler dengesini yansıtmasına bağlıdır ve topluma yabancı olan anayasalar er geç değişmeye mahkum görünmektedir.²⁸³

Demokratik olduğu iddia edilen başlıca modern anayasa yapım türleri karşılaştırmalı bir biçimde ele alındığında anayasa yapımında önemli olan hususun özgül bir modelin seçiminden ziyade meşruiyet problemi olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bunun nedeni meşruiyet probleminin anayasa yapımı esnasında her bir sürecin normatif bakımdan gerekçelendirildiği düzeyi göstermesi ve anayasa yapımının en azından bölünmüş bir toplumda kısa vadede başarılı olup olmayacağının sınanması ihtiyacıdır.²⁸⁴

Asli kurucu organın hukuki açıdan tek bir kişi yahut kalabalık bir meclis olması arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Zira kendi kendine verdiği yetkiyle yeni bir anayasa yapan ve bunun toplumca kabulünü sağlayan her organ bir asli kurucu iktidardır.²⁸⁵ Anayasanın yürürlüğe girmesi için halkoyuna sunulması da şart değildir. Ancak kurucu iktidar yalnızca biçimsel açıdan yürürlükte olan bir anayasayla yetinmeyip aynı zamanda etkin yani düzenleme iddiasında olduğu tüm yaşam kesitlerince kabul edilebilir bir anayasa için gereken meşruiyet sağlayıcı yöntemlere başvurmalıdır.²⁸⁶

Meşruluk, başlangıçta tahtta bir gaspçının değil hak sahibi bir kralın oturuyor olması anlamına gelmekteyken, şimdilerde yönetimin egemenliğinin geçerli olduğu ve genel olarak itaat edilmesi gerektiğini düşünen halkın kitlesel bir kanaati demektir. Yönetimler kendiliğinden meşru değildir, yurttaşların saygısını kazanmak zorundadır zira meşruluk bir

---

²⁸³ EROĞUL, 1974, s. 173.

²⁸⁴ ARATO, Andrew, “Demokratik Anayasa Yapımı ve Türkiye’deki Sürecin Devamlılığını Sağlamak”, (Ed. Ece Göztepe, Aykut Çelebi), **Demokratik Anayasa, Görüşler Öneriler**, İstanbul, Metis Yayınları, 2012, s. 27.

²⁸⁵ EROĞUL, 1974, s. 26.

²⁸⁶ CAN, 2007, s. 39.

idarenin etkisini ve gücünü devam ettirip iyi yönetmesiyle uzun bir süre içinde oluşturulabilir ve halkın saygısını kazanamayan rejimler de zamanla aşınabilir.²⁸⁷

Diğer yandan, bir siyasi iktidarın uygun davrandığı anayasanın kendisi meşru değilse yani yönetilenler tarafından iyi, doğru, uyulması gereken bir norm olarak görülüyorsa siyasi iktidarı kullananların bu kurallara uyması onlara meşruiyet kazandırmaya yetmeyebilir.²⁸⁸ Meşruiyet sorununu çözmemiş bir anayasanın demokrasiyi tanımlamış olmasının pratikte demokratik değerlerin kurumlaşmasında pek bir işlevi olmayacaktır.²⁸⁹ Böyle bir durumda, anayasanın etkin bir şekilde uygulanması güvenlik güçlerine veya mahkeme kararlarına bağlı olur. Sonuçta, bir anayasanın etkin bir şekilde uygulanabilmesi için anayasanın çoğunluk tarafından destekleniyor olması gerekir ki bu destek de en başta anayasal metnin yapımı aşamasında sivil toplumun katılımıyla sağlanmalıdır.²⁹⁰

Anayasal değişmeyi etkileyen önemli bir faktör de bir ülkedeki düşünürlerin, politikacıların ve halkın anayasa hakkındaki düşünceleridir. Anayasaya inancın yüksek olduğu ve anayasanın içeriğinin görünüş olarak doğru ve iyi kabul edildiği toplumlarda anayasalar uzun ömürlü olur ve değişim teşebbüslerine karşı kendini korur. Buna karşılık anayasaya karşın inancın ve anayasa üzerinde uzlaşımın az olduğu ya da hiç olmadığı toplumlarda anayasal değişme her zaman ülkenin gündeminde bulunur ve anayasayı değiştirmeye yetkili olanlar uzlaşabildikleri oranda anayasayı değiştirir.²⁹¹ Eğer bir anayasaya hürmet ediliyor, içerdikleri doğru ve iyi olarak kabul görüyorsa o zaman anayasalar kaygısızca değiştirilme teşebbüslerine karşı önemli ölçüde korunuyor demektir. Bu durumda anayasayı biçimsel yoldan değiştirme yöntemi var olsa da bu yola nadiren ve

---

²⁸⁷ ROSKİN, Michael, G., **Çağdaş Devlet Sistemleri, Siyaset Coğrafya Kültür**, Ankara, Adres Yayınları, 2009, s. 10.

²⁸⁸ GÖNENÇ, 2007, s. 153.

²⁸⁹ DİKMEN, CANIKLIOĞLU, 1998, s. 272.

²⁹⁰ Pİ-SUNER, Carles Viver, “Almanya ve İspanya’da Anayasa Yapım Süreci Deneyimleri”, **Yeni Anayasa Yolunda (Güney Afrika, İspanya, Almanya ve Polonya’dan Anayasa Yapma Deneyimleri)**, Friedrich Ebert Stiftung, 2012, s. 15.

²⁹¹ ATAR, s. 8.

büyük bir dikkatle başvurulur. ABD Anayasası vatandaşlarının gözünde buna benzer bir durumdadır. Öyle ki anayasayı değiştirmek isteyenler ufak reformların gerçekleşmesine bile büyük bir direnç gösteren düşünceye öfkeyle anayasanın “mit”i diye söz ederler.²⁹²

Bazı ülkelerde anayasa “mit”inin varolmasının anayasa değişikliklerini önlediği veya geciktirdiği nasıl doğruysa aynı biçimde bazı ülkelerde “mit”e benzer bir şeyin olmamasının hatta anayasa için ölçülü herhangi bir saygının dahi bulunmamasının anayasanın hor görülmesine veya aldırmaçlık içinde ele alınmasına neden olduğu da aynı şekilde doğrudur. Eğer ABD, anayasaya gösterilen hürmet konusunda aşırı bir örneği temsil ediyorsa Orta ve Güney Amerika Cumhuriyetleri de öbür aşırı örneklerdendir. Birçok durumda bu cumhuriyetin halkları anayasalarına karşı aldırmaç bir tutum sergilemekte ve bu ülkelerin hükümetleri de anayasaları değiştirirken veya çoğunlukla ortadan kaldırırken çok az güçlükle karşılaşmaktadır.²⁹³ Bununla birlikte anayasanın kendisinin tartışma konusu olduğu ülkelerde anayasalar yurttaşların saygısını sağlayamamaktadırlar. Örneğin Fransa ve İtalya’da anayasanın kurduğu rejime itiraz eden ve amaçları tümüyle değişik bir sistem getirmek olan partiler var olmuş, böyle bir durum da anayasada reform yapmayı güçleştirmiştir. Böyle durumlarda çoğu zaman reform yapmak isteyenler çok aşırıya gittiği ve buna muhalif olanlar da bir adım olsun taviz vermenin güvenilir olmayacağını düşündüğü için reform çok uzun bir süre ertelenebilmekte ve sonunda “devrim”i kaçınılmaz kılabilmiştir.²⁹⁴

Yeni bir anayasaya arayışını başlatan durumları başka bir deyişle anayasaların değişim dinamiklerini anlamak için Gönenç’in üçayaklı meşruiyet modelini ele almakta fayda vardır. Buna göre siyasi kültürle anayasa arasındaki uyumsuzluk, anayasanın halkın ve kitlenin anayasal beklentilerini yerine getirmekte yetersiz kalışı ve anayasa yapımında

---

²⁹² WHEARE, s. 101.

²⁹³ WHEARE, s. 102.

²⁹⁴ WHEARE, s. 102.

büyük siyasi gruplara yer verilmemesi anayasa arayışlarının altında yatan üç temel nedendir.²⁹⁵

9.1 Siyasi Kültür Uyumsuzluğu

Her toplumda farklılık gösteren siyasi kurumları, metinleri, bireylerin ve toplumun tutumlarını anlayabilmek için bunların gerisinde işleyen dinamiklere, bu kurumların ve metinlerin yükseldiği zemine bakma gereksinimi bizi siyasi kültür kavramının anayasa ile ilişkisini sorgulamaya yöneltmektedir. Siyasi kültür insanların “siyasal olan”a ilişkin olarak sahip oldukları değerler ve inançlar bütünüdür. Bir milletin iyi-kötü anlayışları, hoşgörü derecesi, siyasi kurumlarının kuruluş evresindeki ruhu siyasi kültürün birer unsuru olarak tanımlanabilmektedir.²⁹⁶ Anayasanın ve anayasanın oluşturduğu siyasi kurumların yaşaması da destekleyici bir siyasi kültürün varlığını gerektirir.²⁹⁷ Robert Dahl’ın meşruiyet algısında vurguladığı gibi sosyo-politik meşruiyet; toplumu yöneten siyasi sistem ile bu toplumun değer yargıları ve ilkeleri arasındaki uyumdur.²⁹⁸

Halkın siyasi kültürü ile uyuşmayan bir anayasanın meşru karşılanması ise bazı şartlar altında mümkündür. Örneğin, anayasa iç ve dış güçler tarafından empoze edildiğinde, savaş, devrim, hükümet darbesi gibi toplumsal olaylardan sonra bu olayların aktörleri tarafından ya da onların himayesinde bir anayasa yapıldığında ve nihayet siyasi sistemin mensupları “bekle gör” düşüncesiyle siyasi kültürlerine ters bir anayasaya “evet” diyebilir.²⁹⁹ Anayasanın halkın desteğini kazanması için bu uyumsuzluğun ortadan kalkması gerekir. Deyim yerindeyse başlangıçta meşruiyet açığıyla doğan bir anayasanın yaşayabilmesi için kitlenin güvenini kazanması gerekir. Eğer kitle başlangıçta siyasi

---

²⁹⁵ GÖNENÇ, 2001, s. 139.

²⁹⁶ TÜRKÖNE, s. 220-223.

²⁹⁷ GÖNENÇ, 2001, s. 140.

²⁹⁸ DAHL, Robert, *Modern Political Analysis*, Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1963, s. 29’den aktaran ŞAHİN, 2013, s. 106.

²⁹⁹ GÖNENÇ, 2001, s. 143-144.

kültürüne aykırı olan anayasanın zaman içinde işe yaradığını, fonksiyonel olarak etkin olduğunu görürse anayasa yerine siyasi kültürünü değiştirmeyi tercih edebilir.³⁰⁰

9.2 Fonksiyonel Etkinlik İhtiyacı

Bir anayasanın gücü, yaşamlarını etkilediği insanlar üzerinde zaman ilerledikçe kabul edilebilir kalmaya devam etmesine bağlıdır. Kabul edilebilirliğin ilk boyutu olarak, ilgili halkın asgari bir kesimi, anayasanın maddi kurallarını tatminkâr ya da hoş görülebilir bulmalıdır.³⁰¹

Anayasanın birey ve grupların beklentilerini yerine getirebilme kapasitesi fonksiyonel etkinlik olarak adlandırılmaktadır. Anayasalar açısından ifade edecek olursak kendinden bekleneni sağlayan, fonksiyonlarını yerine getiren bir anayasa etkindir.³⁰² Eğer bir anayasa siyasi sistemdeki önemli grupların anayasal beklentilerini yerine getiremezse bu gruplar arasında bir anayasal tatminsizliğin ortaya çıkması kaçınılmaz olur ki bu, anayasal değişim taleplerinin en önemli nedenlerinden biridir.³⁰³

Eğer kurallar belli bir toplumun belli bir zaman dilimindeki beklenti, gereksinim ve koşullarına uymuyorlarsa arkalarındaki zorlama gücü ne denli katı ve kararlı olursa olsun toplum söz konusu kuralları eninde sonunda işlemez duruma getirip ortadan kaldıracaktır. Bu nedenle anayasa değişiklikleri ya da yeni anayasaların yapılması büyük özen gerektiren

---

³⁰⁰ II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya’da yapılan kamuoyu yoklamalarına göre alman halkının sadece çok azı monarşinin tekrar inşasından yana olduğunu belirtmiş, halkın büyük bir bölümü ise aldırma ve kararsız kalmıştır. Federal Cumhuriyet’in kuruluşundan altı yıl sonra yapılan bir kamuoyu araştırmasında halkın yüzde elli ikisinin anayasa hakkında bir şey bilmediği, yüzde on dördünün kararsız olduğu, yüzde beşinin anayasaya karşı tavrının olumsuz olduğu, yüzde otuzunun ise anayasaya karşı olumlu bir tavır takındığı belirtilmiştir. Ancak zaman içinde anayasanın fonksiyonel etkinliği (özellikle hükümet istikrarının sağlanması, ekonomik kalkınmayı kolaylaştırması, insan haklarının korunması ve milli özgüvenin yeniden inşası konusundaki katkısı) Alman halkının anayasaya karşı takındığı ilgisiz, kararsız ve olumsuz tavrı büyük ölçüde değiştirmiş, 1972 yılında Alman halkının yüzde elli ikisi, 1978 yılında yüzde yetmiş biri anayasa hakkında olumlu görüş açıklamıştır. GÖNENÇ, 2001, s. 143-144.

³⁰¹ KAY, s. 100.

³⁰² GÖNENÇ, 2001, s. 145.

³⁰³ GÖNENÇ, 2001, s. 146-147.

bir işlevdir ve bu işlevi yerine getiren kişi ya da kurumlar toplumu titizlikle gözlemek, gereksinimleri gerçekçilikle saptamak zorundadırlar.³⁰⁴ Anayasal değişme genellikle toplumsal sosyal ve siyasal değişmeyi izlemektedir. Dolayısıyla anayasal değişmenin toplumsal değişimi yansıtması ve onunla uyum içinde olması son derece doğal ve gerekli olmakla beraber asıl önemli olan nokta onun gerektirdiği düzenlemeleri içerip içermediğidir.³⁰⁵ Yazılı anayasanın varlığı onun olgu ile normun ilişkisi çerçevesinde her gün yeniden biçimlenen bir süreç olmasına engel değildir. Anayasa, anayasanın siyasal ve yargısal organlar tarafından yorumu, anayasa uygulamaları ve anayasaya uygun anayasa değişiklikleri ile anlamını yenileyerek sürekli bir iç evrim geçirir. Bu görüş taraftarları anayasanın meşruluğunu onun geleneksel kurucu iktidar anlayışına uygun biçimde yapılmasında değil işleyişinde ararlar. Meşruluğu belirleyen anayasanın işleyişinin genel olarak benimseniyor olması ve bu durumun süreklilik göstermesidir.³⁰⁶

9.3 Anayasa Yapım Sürecinin Niteliği

Bir anayasanın gücü, yaşamlarını etkilediği insanlar üzerinde zaman ilerledikçe kabul edilebilir kalmaya devam etmesine bağlıdır demiştik. Bu kabul edilebilirliğin ikinci boyutu halkın anayasa kurallarının meşru bir kaynaktan geldiğine inanmasıdır.³⁰⁷ Halk kuralların uygun kabul ettiği bir otorite tarafından yapıldığına inanırsa kurallar sevilmemelerine rağmen saygı görebilir. Bir anayasal rejimdeki acılara ve yükümlülüklere katlanmak bunlara katlananların kurucu otoritesine bakışına göre, kolaylaşacak ya da

---

³⁰⁴ SAN, “Sosyopolitik Bir...”, s. 29.

³⁰⁵ ATAR, s. 10.

³⁰⁶ PETERS, Anne, Elemente Einer Theorie der Verfassung Europas, 2001, Berlin, s. 374-375’den aktaran ODER, s. 70.

³⁰⁷ KAY, s. 101-102.

zorlaşacaktır. Fakat bir anayasanın onlarca ya da yüzlerce yıl yürürlükte kalabilmesi için de anayasa koyuculara karşı gerekli bu tutumun devam etmesi gereklidir.³⁰⁸

Anayasallaşma veya anayasa yapım süreci yeni doğan siyasi yapının kamu kurumlarını yaratma süreci olarak tanımlanabilir.³⁰⁹ Anayasa yapım sürecinde siyasi sistemin yapı ve işleyişine yönelik temel kararlar alınır, temel tercihler yapılır. Bu yüzden anayasa yapım sürecine katılarak beklenti ve taleplerin ifade edilmesi, önemli grupların kendi “en uygun” veya “en iyi” anlayışı etrafında birleşmelerini kolaylaştırır. Öyleyse anayasa yapım sürecinde büyük gruplar ne kadar çok temsil edilir ve bu gruplar anayasal beklentilerini ne kadar özgürce ortaya koyabilirlerse sonuçta çıkacak metnin desteklenme şansı ve dolayısıyla meşruiyeti o kadar artacaktır.³¹⁰

10 Yeni Bir Anayasa Tasarlamak

Demokratik rejimlerde bireyin özerk ve sorumluluk sahibi bir etik ajan olarak kendini yönetme sorumluluğunu üstlenmesi gerekir. Bu ise halkın oyunun kurallarını belirleme ve değiştirme yetkisine sahip olması ile mümkün olur. Halkın harekete geçirdiği, başlangıç ve sonu önceden belirlenmiş ortalama bir zaman diliminde, azınlıkların sahip olduğu dışlanmışlık duygusunu beslemeyecek, her bireyin kendisini toplumun diğer üyeleri ile birlikte eşit ilgi ve saygıya layık bireyler olarak hissetmesini sağlayacak şekilde bir anayasa yapım süreci tasarlanmalıdır.³¹¹ Modern toplumların refah düzeyinin belirleyicisi olan etmenler; bunların yeniden yapılanma, yenilenme, modernleşme ve geleceğe ilişkin beklentiler konusunda geniş uzlaşmalar ortaya koyabilme konusundaki yetkinlikleridir. Bu nedenledir ki asıl mesele anayasa yapım sürecinin demokratik saflığından da ziyade anayasanın değiştirilmesi veya yeniden yapılması konusunda benimsenen sürecin sürdürülebilirliğidir. İdeal olan, anayasa yapım sürecinin ülkedeki farklı siyasî elitleri olduğu

---

³⁰⁸ KAY, s. 101-102.

³⁰⁹ ÖZBUDUN, 1993, s. 51.

³¹⁰ GÖNENÇ, 2001, s. 145-146.

³¹¹ ULUŞAHİN, 2011, s. 19.

kadar fikir ve beklentilerini mümkün olan tüm yollarla dile getiren temel sosyal, ekonomik, kültürel ve dini algı biçimlerini de bir araya getirebilmesidir.³¹²

Anayasa yapım süreci en baştan tasarlanır ve genelde şu dört aşamadan oluşur: Önce bir hazırlık dönemi geçirilir, arkasından süreç resmen kurumsallaşır, ardından halkın katılımı sağlanır ve son olarak da yeni anayasa kabul edilir.³¹³ Hazırlık aşaması genellikle siyasi partilerin önderliğinde yürür, partiler farklı öneriler ya da taslaklar sunarlar ve bunların ışığında halkın desteğini almaya çalışırlar, sivil toplum örgütleriyle temas kurarlar ve önerilerine destek bulmaya çalışırlar. İkinci aşama olan kurumsallaşma aşamasında kurucu meclisin ya da mevcut meclisin bu konuda öncü rol oynaması önemlidir. Genellikle belli görevler ve konular için meclisteki tüm siyasi partilerin temsil edildiği bir anayasal komite veya komisyon kurulur.³¹⁴ Anayasa yapım sürecinin üçüncü aşamasında kamuoyunun katılımı sağlanır ki demokratik bir anayasa yapım sürecinin en can alıcı noktasını bu aşama oluşturur. Son aşamada parlamento ya da komisyon metni değiştirmek ya da düzeltmek konusunda özgürdür fakat anayasa yapım sürecinin sonunda bir halkoylaması düzenlenecekse halkın son sözü söyleyeceği dikkate alınmalıdır.³¹⁵

10.1 Yeni Anayasa İhtiyacının Teyit Edilmesi

Anayasacılığı meşrulaştırmanın geniş halk kesimlerinin temel uzlaşması olduğu ve yeni bir anayasa yapma erkinin temelinde halkın oyunun kurallarını belirleme ve değiştirme yetkisinin bulunduğu dikkate alındığında bu yöndeki kararın ülkeyi yöneten bir grubun değil de halkın geniş kesimlerinin kararı olması gerekeceği açıktır. Halkın önemli bir kesiminin

---

³¹² THOMASHAUSEN, s. 110.

³¹³ ZACHARY Elkins, GİNSBURG, Tom, “Can We Trust Legislators to Write Constitutions?”, **“The Gap Between Parchment and Practice: Ambivalent Effects of Constitutions in Developing Countries”**, American University, Mey 28-29, 2013, s. 2; SCHNEİDER, Hans, Peter, “Almanya ve İspanya’da Anayasa Yapım Süreci Deneyimleri”, **Yeni Anayasa Yolunda (Güney Afrika, İspanya, Almanya ve Polonya’dan Anayasa Yapma Deneyimleri)**, Friedrich Ebert Stiftung, 2012, s. 13.

³¹⁴ SCHNEİDER, s. 13.

³¹⁵ SCHNEİDER, s. 14.

yeni bir anayasanın yapılması konusunda bir ihtiyacın var olduğuna inanması yeni bir anayasa tasarımının ilk ayağını oluşturur.³¹⁶ Sağlıklı bir anayasa yapım süreci için her şeyden önce halkın bu süreci harekete geçiren güç olması kaçınılmaz bir zorunluluktur. Halktan gelmeyen bir anayasa talebini temel alan bir anayasa yapma sürecinin baştan itibaren sakatlanacağına altını çizmek gerekir. Süreç, bir halkoylamasıyla tespit edilen halkın kararı ve bu konudaki kararlılığı ile başlatılarak sivil toplumun ve siyasi partilerin aktif katılımı ile bilinçli bir şekilde organize edilecek bir tasarım çerçevesinde yürütülmelidir.³¹⁷

Eğer belli bir toplumda yeni bir anayasa yapma konusunda bir ihtiyaç varsa bu genellikle örgütlü toplum kesimleri, yani siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları tarafından dile getirilir. Ancak özellikle demokratik anayasa yapım ilkelerinden söz ediyorsak anayasa yapım sürecinin başarıyla sonuçlanması, seçkinlerin yanında vatandaşların da yeni anayasaya ihtiyaç olduğuna inanmalarına bağlıdır. Bunun için sürecin başında yapılacak kamuoyu yoklamaları ve yerel düzeyde gerçekleştirilecek toplantılar yeni anayasa ihtiyacının geniş halk kitleleri tarafından da paylaşılıp paylaşılmadığı konusunda fikir sunacaktır.³¹⁸ Varsayımsal olarak değil de bir halkoylaması vasıtasıyla gerçekten böyle bir kararın olduğunun tespitiyle yeni bir anayasa tasarımını oluşturmaya geçmek için doğru meşruluk zemini oluşmuş olacaktır. Bu noktadan itibaren doğru tasarım, yeni anayasa talebinin toplumun geniş kesimlerinin talebi olarak sahiplenilebilmesini sağlayacak yöntemlerin kararlaştırıldığı bir anayasa yapım tasarımı olacaktır.³¹⁹

10.2Yöntemin Belirlenmesi

Türkiye'deki anayasa tartışmaları ve anayasa arayışlarının tarihi incelendiğinde hep “nasıl bir anayasa yapmalıyız” sorusunun “anayasayı nasıl yapmalıyız” sorusunu gölgede bıraktığı hatta genelde sorulmasını bile engellediği görülecektir. Aslında demokratik bir

---

³¹⁶ ULUŞAHİN, 2011, s. 21.

³¹⁷ ULUŞAHİN, 2011, s. 24.

³¹⁸ GÖNENÇ, 2011, s. 16-17.

³¹⁹ ULUŞAHİN, 2011, s. 21.

anayasaya sahip olmamızın ilk koşulu “anayasayı nasıl yapmalıyız?” sorusuna toplumsal mutabakatı sağlayacak yöntemlerle cevabını vermektir. Seçilecek yöntemin demokratik meşruluğunun derecesi bu katılım ve katkının derecesiyle yakından ilişkilidir.³²⁰ Grupların ikincilleştirilmelerinin ve ötekileştirilmelerinin önüne geçilmesi ve bunun için gerekli kaynak ve olanakların gruplara sağlanması ile toplumsal cinsiyet, din, mezhep gibi nedenlerle karar süreçlerine katılımı oluşturan yasal ya da de facto kısıtların kaldırılması bu süreçte özellikle önem arz etmektedir.³²¹ Yönteme ilişkin olarak en önemli konulardan biri olan “yol temizliği” diye adlandırabileceğimiz, başta ifade ve örgütlenme özgürlüğü olmak üzere yeni anayasa konusunda özgür tartışma ortamını da engelleyen bir dizi yasanın değiştirilmesi zorunlu görünmektedir.³²² Bunun yanı sıra demokratik anayasa yapımının tüm safhalarında ülkede güven ve barış ortamının tesis edilmesi gerekmektedir. Toplumsal uzlaşma ve demokratik anayasa ancak böyle bir iklim içerisinde gerçekleşme imkanı bulacaktır.³²³

Anayasa yapım sürecinde asli kurucu iktidar olarak ortaya çıkan iradenin milletin iradesi olduğunu gösterecek öncelikli kanıt milletin bir kurucu meclisi yahut kurucu yasamayı arzu edip etmediğini gösteren bir halkoylaması sonucudur. Böyle bir halkoylamasının mevcut hukuk düzeninde öngörülmemiş olması yasaklandığı anlamına gelmez ancak öngörülmüş ise söz konusu kurucu meclis asli kurucu iktidar organı olarak hukuki sayılabilme imkanını her durumda kazanır.³²⁴ Anayasayı hazırlayan organın seçimle

---

³²⁰ TUNÇ, Hasan, “Türkiye’de Anayasa Sorunu’na Bir Bakış”, **Tarih Bilinci**, Sayı 15-16, 2011, s. 69-70.

³²¹ GÜL, s. 167.

³²² YOKUŞ, Sevtap, **Türkiye’de Çatışma Çözümünde Anayasal Arayışlar**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2013, s. 20.

³²³ AKARTÜRK, Ekrem, Ali, “Türkiye’nin Yeni Bir Toplum Sözleşmesine İhtiyacı Var!”, **Yeni Türkiye (Yeni Anayasa Özel Sayısı)**, Ocak-Şubat 2013, Yıl 9, Sayı 50, s. 235.; Terörün en büyük hedefinin toplumun düşünme melekelerini yok ederek beyinleri felç etmek olduğu düşünüldüğünde böyle bir ortamda; sağlıklı karar alamayan siyaset, diyalog yerine çatışma ve şiddeti seçen ayrılmış bir toplum, güvenin ve barışın yerini kaos ve düşmanlığa bıraktığı bir ülke ve gittikçe çöken bir ekonomi -etrafımızda örneklerini çokça gördüğümüz gibi- kaçınılmaz olacaktır. YELKEN, Ramazan, “Terör, Akıl Tutulması ve Politikacıların, Aydınların Rolü”, <http://www.fikircogرافyasi.com/makale/teror-akil-tutulmasi-ve-politikacilarin-aydinlarin-rolu>, (Erişim Tarihi, 12.10.2017).

³²⁴ AYDIN, 2011, s. 383.

belirlenmesi safhasında bu seçimlerin demokratik yöntemlerle gerçekleşmesi, serbest, dürüst, yarışmacı, tek dereceli olması, oyların sayım ve döküm işlemlerinin kamuya açık yapılması ve bu sürecin bağımsız yargı organlarının hukuka uygunluk denetimine tabi olması gerekmektedir. Ayrıca seçimlerde vatandaşların sivil ve siyasal tüm hakları ayırım gözetmeksizin eşit olarak garanti edilmelidir. Özellikle demokratik yollarla örgütlenen, amaç ve faaliyetleri demokrasiye uygun olan siyasi partilerin temsil yetkisi kazanmak amacıyla yarışma hakları herhangi bir gerekçe ile sınırlanmamalı, bu yarışta siyasi partilere eşit şans tanınmalıdır.³²⁵

Bu konuda üzerinde durulması gereken bir başka konu da seçim sistemidir. Çoğunluk ve nispi temsil sisteminin avantajları ve dezavantajları olduğu söylenebilir fakat demokratik bir anayasa yapımında amaç bir yandan meclisin temsil kabiliyetini mümkün olan en üst seviyeye çıkarmak diğer yandan mümkün olduğunca çok siyasi grubun anayasa yapım sürecine katılmasına imkân vermek olunca anayasa yapıcıların seçiminde nispi temsil yönteminin tercih edilmesi yerinde olacaktır.³²⁶ Bu bağlamda seçim barajı konusunda da aynı mantığı sürdüreceğiz olursak baraj uygulamasının da tercih edilecek bir yöntem olmadığı sonucuna varabiliriz. Bu açıklamalar çerçevesinde barajsız nispi temsil yöntemi uygulandığında küçük partilerle parçalanmış bir meclisin oluşacağı ve bunun anayasa yapımı için uygun olmayacağı, uzlaşmanın çok güç olacağı iddia edilebilir ancak kolay bir anayasa yapımının bedeli anayasanın uzlaşmacı temelini ve meşruiyetini feda etmek olmamalıdır.³²⁷

Demokratik bir anayasanın yapımı için, kurucu meclisin oluşum tarzı kadar çalışma usulleri ile bu usullerin şeffaflığı da büyük öneme sahiptir. Zira kurucu meclis, hazırladığı anayasa ile toplumun tamamının birlikte yaşama şartlarını belirlemektedir. Bu nedenle, toplumun tümü adına kullanılacak bu yetkinin seçmenlerin bilgisine, tartışmasına ve

---

³²⁵ YAZICI, s. 11-12.

³²⁶ GÖNENÇ, 2011, s. 21.

³²⁷ GÖNENÇ, 2011, s. 21.

denetimine açık olması gerekir. Bir başka deyişle kurucu meclis üyelerinin anayasanın hazırlanma sürecinin tüm aşamalarında kendilerini seçmenlere karşı sorumlu ve hesap verir hissetmesi zaruridir.³²⁸

Anayasa yapım sürecinin etkin bir biçimde değerlendirilebilmesi için meclisin bir süre sınırı ile çalışması başka bir deyişle bir anayasa yapma takviminin belirlenmesi gereklidir. Böyle bir anayasa takvimi sayesinde hiç bir grup kendi istediğini elde etmek için geciktirme taktikleri kullanamayacaktır. Ancak yeni anayasalar genellikle kriz zamanlarında yapıldığından gecikmelerin kabul edilmesi zaten nadiren gerçekleşmektedir.³²⁹

Zaman sorununun öncelikli bir hal aldığı kimi durumlarda anayasa yapıcıların Letonya örneğindeki gibi komünizm öncesi dönemden kalma eski anayasaları diriltme yolunu seçtiği görülebilmektedir. Diğer taraftan gittikçe uzayan bir anayasa hazırlık sürecinde uzun bir sürecin teşvik edeceği meşruiyet artışı ve derin kamusal tartışma atmosferi bu sürecin yol açabileceği istikrarsızlıkların gölgesinde kalabilir. Böyle bir durumda anayasa yapım süreci aşırı derecede siyasallaşabilir; günlük siyasetin ağlarına takılıp ortak yararlarla ulaşmayı amaçlayan bir tartışma olma niteliğini yitirebilir. Bunun sonucu ise pratik çıkarlarla hizipsel tercihlerin “değerler” üzerinde yaşanması gereken bu tartışmanın içine sızarak onu kötürümleştirmesi olacaktır.³³⁰

Bazılarının kolaylıkla anayasacılık olarak gördüğü anayasal siyaset ve günlük siyaset arasındaki ikiliğin altı, kimi durumlarda olumsuz sonuçlar doğuracak şekilde oyulmaktadır. Böyle durumlarda anayasacılık çıkar gruplarının kısa yoldan kazanç sağlama heveslerinden (göreceli olarak) bağışık olma niteliğini yitirmekte ve bu gruplar sürece hâkim olarak anayasa hükümlerini salt kendi bireysel ihtiyaç ve çıkarları için yönlendirmeye muktedir olabilmektedirler.³³¹ Jon Elster’e göre bu anlamda anayasacılık, ulusların tarihinde çok ender

---

³²⁸ YAZICI, s. 12.

³²⁹ ELSTER, 2008.

³³⁰ SADURSKİ, s. 39.

³³¹ SADURSKİ, s. 39.

olarak günlük siyasi tartışmaların ikinci plana bırakıldığı ve anayasacılık tartışmalarının geleceği belirlemek için öncelendiği anlara karşılık gelmektedir.³³²

10.3 Halkın Anayasal Talep ve Beklentilerinin Tespiti

İdeal anayasa, apriori hakikatlerden hareketle olması gereken siyasi davranış kodlarını belirleyen bir anayasa değil, -sosyolojik anayasa bölümünde değinildiği üzere- toplumsal talepleri belirledikten sonra devlet aygıtı için olması gereken davranış kodlarını belirleyen anayasadır.³³³ Dolayısıyla egemen resmi söylemlere aykırı olup olmamasına bakmaksızın, toplum içinde algılanabilen tüm anayasal taleplerin anayasa çalışmalarına yansıtılması için organizasyon hukukuna ilişkin detayların belirlenmesi ve önceden ilan edilmesi büyük önem taşımaktadır. Oluşum sürecinde katılımındaki her açık bir meşruiyet açığıdır ve meşruiyet açığı bitmeyen anayasa arayışlarının ve tartışmalarının temel nedenidir.³³⁴

Demokratik bir anayasa yapım sürecinde anayasanın içeriğine dair talep ve beklentilerin belirlenmesi aşamasında her ülkeye özgü pek çok farklı yöntem kullanılabilir. Bu aşamada vatandaşların katılımıyla yerel ve ulusal toplantıların gerçekleştirilmesi ve kapsamlı kamuoyu yoklamaları halkın eğilimlerinin ortaya konulması açısından faydalı olacaktır.³³⁵ Bu aşamada vatandaşların siyasi katılımını artırmak ve genişletmek için yeni bilgi iletişim teknolojilerinin demokratik süreçlerde kullanılması son zamanlarda sıkça başvurulan bir yöntemdir.³³⁶ İnternetin ve özellikle de sosyal medyanın normal şartlarda bir araya gelmesi mümkün olmayacak sayıda insanı sanal ortamda bir araya getirmesi ve çoğu zaman aynı konuyu tartışmasını mümkün kılması bugün yadsınamaz bir gerçek haline

---

³³² ELSTER, Jon, "Introduction", **Constitutionalism and Democracy**, (Ed. Jon Elster ve Rune Slagstad), Cambridge, Cambridge University Press, 1988, s. 6.

³³³ CAN, 2007, s. 42-43.

³³⁴ CAN, 2007, s. 42-43.

³³⁵ GÖNENÇ, 2011, s. 17.

³³⁶ ZENGİN, Mehmet, Ali, "Bilgi İletişim Teknolojilerinin Demokrasi İçerisinde Kullanımı ve Dijital Demokrasiye Geçiş", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XVII, 2013, Sayı 4, s. 274.

gelmiştir.³³⁷ Öyle ki internet oylama sisteminin denetimi konusunda yeterli düzeyde yasal ve düzenleyici altyapı sağlandığı takdirde internet teknolojisi ile artık toplumun geneline ilgilendiren önemli siyasi kararların alınmasında bireylerin bu karar sürecine katılımı hem kolaylaşmakta hem de bireylerin katılım oranlarında artış sağlanabilmektedir. Şüphesiz internet kullanımında yaşanan bu artışın ortaya çıkmasında kullanım maliyetinin düşmesinin yanı sıra gündelik hayatta bireylere sağladığı kolaylıklar ciddi bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.³³⁸

Bunun yanı sıra internete erişim imkanı olmayanlar ve engelliler için de farklı araçlar geliştirilmeli, eğitim seviyesi düşük grupların koşulları ve gereksinimlerine uygun olarak da yönlendirici el kitapları ve broşürler hazırlanmalıdır. Vatandaşların çekinmeden görüş vermelerini sağlamak için herhangi bir adli ya da idari soruşturmaya tabi olmayacaklarına ilişkin bir yasa geçirilmesinin yanında elde edilen verilerin korunması konusunda etkili yasal düzenlemeler de ihmal edilmemelidir.³³⁹

Halkın talep ve beklentilerini ifade ederek anayasa yapım sürecine katılmasının önündeki engellerden biri de görüşlerinin dikkate alınıp alınmayacağı konusundaki muğlaklık olacaktır. Anayasa yapım sürecinde verilen katkıların analizinin ve sonuçlarının kamuoyuyla paylaşılacağı sürecin başında belirtilmeli ve veriler sürecin sonunda tek bir noktadan kamuoyuna ilan edilmelidir.³⁴⁰

---

³³⁷ İzlanda'da 2010 yılında dünyanın ilk online anayasa taslağı interaktif bir biçimde İzlandalılar tarafından hazırlanmış, anayasa yapım sürecinde internet ve sosyal medya etkin biçimde kullanılmıştır. Öncelikle her yaşta ve her meslek grubundan rastgele seçilen 1000 vatandaş bir günlüğüne bir araya getirilerek anayasanın nasıl bir içeriğe sahip olmasını istedikleri konusunda bilgi alınmış ve ortaya çıkan "kelime bulutları" ile yeni İzlanda Anayasası için sekiz ana başlık belirlenmiş ve bu doğrultuda seçilmiş komisyonca anayasa taslağı hazırlanmıştır. Vatandaşlar Komisyon'un sitesine girerek bu maddelere doğrudan kendi istedikleri şekli verebilmiş, metin hakkında önerilerini ve eleştirilerini doğrudan belirtebilmiştir. ÇAĞ, s. 79-81.

³³⁸ ZENGİN, s. 272.

³³⁹ "Katılımcı Anayasa için Sivil Toplumun Yol Haritası", (Online)

³⁴⁰ "Katılımcı Anayasa için Sivil Toplumun Yol Haritası", (Online)

Bu aşamada elde edilecek bilgi bir nevi anayasa yapım sürecinin “hammaddesi”dir. Söz konusu çalışmalarda somut anayasa önerileri de yapılacaktır ancak sürecin bu aşamasının amacı somut anayasa hükümlerini formüle etmek yerine bir takım temel ilke ve kurumlar üzerinde uzlaşılmasını yani anayasanın “ilkesel ve kurumsal omurgası”nın ortaya çıkarılmasını sağlamaktır.³⁴¹ Bu aşamada halktan beklenen anayasa maddesini yazması değil dert ve sıkıntılarını, talep ve beklentilerini, nasıl yaşamak istediğini, kısacası zaten sadece onun bilebileceği şeyleri ifade etmesidir.³⁴² Özellikle toplumun en dezavantajlı gruplarının etkin olabilmesi için anayasa çalışmalarına "en aşağıdan" başlamak gereklidir.³⁴³ Muhteşem anayasa metinleri ortaya çıkarmaktan daha önemlisi en aykırı kesimlerin, en çok horlanan, ötelenen çevrelerin içinde kendilerini bulabilecekleri bir anayasa hareketinin temellerini atmaktır. En iyi anayasa yapım çalışması bazılarında en çok rahatsızlık uyandırmayı başaran girişimlerle geliştirilebilir. Kimlerle birlikte ve hangi kuşatıcılıkta, nasıl bir uzlaşma arayışında olduğunu belirleyecek olan da hangi nedenle yola çıktığının net biçimde tarif edilmesidir.³⁴⁴

10.4 Anayasanın Yazılması ve Yürürlüğe Girmesi

---

³⁴¹ GÖNENÇ, 2011, s. 17.

³⁴² BALI, Ali, Şafak, **Hukuk Toplum Siyaset Üzerine Söyleşiler**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2011, s. 179.

³⁴³ Güney Afrika anayasa yazma sürecinde, anayasa yapmak üzere seçilmiş kurucu meclise halk tarafından 2 milyon dilekçe ve öneri verilmiştir, Fiji'nin de 2012'de yeni anayasa yazma süreci için halktan topladığı veriler göstermektedir ki anayasa yapım sürecinde halkın katılımının sağlanması mümkündür. CANDAS, Ayşen, “Anayasanın ‘Nasıl’ Yapıldığı İçeriğini Etkiler mi? Anayasa Yazma Süreçlerinin Dünyadaki Örnekleriyle Son 25 Yılda Edindirdiği Bulgular”, http://www.anayasaplatformu.net/indir/Anayasanin_nasil_yazildigi_icerigini_etkiler_mi_Ayşe_n_Candas_Bogazici_Universitesi.pdf, (Erişim Tarihi 18.04. 2017), s. 2.

³⁴⁴ BİLGEN, Ayhan, “Halk Anayasa Yapabilir mi?” <http://demokratikanayasahareketi.net.sitelere.yh.com.tr/kategori/anayasa-yazilari/16747/halk-anayasa-yapabilir-mi>, (Erişim Tarihi, 12.02.2017).

Halkın anayasal talep ve beklentilerinin tespit edilmesinin ardından elde edilen verilerin derlenmesi, tasnifi ve anayasayı yapacak olan meclise verilerin aktarılması gerekmektedir. Bu aşamada deyim yerindeyse bir önceki aşamada elde edilen hamur yoğrulmaya başlanacak ve hamurun alabileceği alternatif biçimler üzerinde tartışma evresine geçilecektir. “Taban”ın anayasal talep ve beklentilerinin ilkesel düzeyde anayasal formüllere dönüştürülmesinde ise siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları kadar uzmanlara da görev düşmektedir.³⁴⁵ Taslak tamamlandıktan sonra son söz gene halka bırakılmalı, taslak halkoyuna sunulmalıdır zira milletin temsilcileri milletin yalnızca “temsilcileri”dir, milletin kendisi değildir.³⁴⁶ Yeni anayasa halkoylaması taslağın kabulü ya da reddi sonucunu doğuracaktır ve halkoylamasında anayasanın kabul edilmemesinin önemli siyasi sonuçlar doğurabileceği mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.³⁴⁷

---

³⁴⁵ GÖNENÇ, 2011, s. 18.

³⁴⁶ CAN, 2010, s. 106.

³⁴⁷ TUMAY, Murat, **Demokratik Anayasa Yapımı Dinamikleri Tunus Anayasası Örneği**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2015, s. 38-39.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK ANAYASA TECRÜBELERİ

1 1876 Anayasası

1.1 1876 Anayasası'nı Hazırlayan Dinamikler

Modernleşme kuramlarının özünde toplumsal gelişme ve değişme olgusu yatar ve modernleşme toplumsal değişimin özel bir türü olarak ele alınır. Burada gelişme ve değişmeden kastedilen; kapitalist Batı toplumlarında ulaşılan toplumsal ve siyasi gelişmeler düzeyine doğru ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda gerçekleşen bir farklılaşmadır.³⁴⁸ Oldukça uzun ve sancılı bir sürece gönderme yapan modernleşme olgusunun ülkemizde Batı'daki serüven ile çoğu kez uyuşmayan temel farklılıkları vardır. Sorunun asıl kaynağına inildiğinde görülür ki Avrupa'daki modernleşme düşünsel bir arka-plan kültürüne sahiptir; uzun mücadeleler sonucu kazanılmış başarıların doğal bir yaşam anlayışına dönüştürülmüş biçimindedir ve kendiliğinden işleyen, otomatik denetleme düzenekleri geliştiren bir sistem karakteri kazanmıştır.³⁴⁹ Dahası bu oluşum sahiplerine refah, maddi güç ve özellikle bütün Avrupa'yı birleştiren bir bilinçaltı fobisine yani Osmanlılara/Türklere karşı zaferler de kazandırarak kendini kanıtlamıştır. Oysa Türk modernleşmesi, başlangıçta “değişen ve gelişen dünyayı yakalama” gibi biraz da korkunun refakat ettiği pratik bir yarar amacı taşımış ve kurumsal bir nitelik kazanabilmesi için; kolektif bilinç düzeyinin hasletlerini temsil edecek zaman kurucu (time-binder) kişiliklere ihtiyaç duymuştur.³⁵⁰

Çağdaşları gibi monarşiyle yönetilen bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi yapısı Batı feodalitesinden farklı olarak tüm siyasi iktidarın padişah merkezinde

---

³⁴⁸ GÜLER, Uğur, **Türkiye’de Siyasal Bir Aktör Olarak Ordu**, Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, s. 15.

³⁴⁹ KORKMAZ, Ramazan, “19. Yüzyıl Avrupası ve Osmanlı Modernleşmesi”, **Türk Yurdu**, Sayı 292, Aralık 2011, s. 23.

³⁵⁰ KORKMAZ, s. 23.

toplandığı ve sivil toplum kurumlarının güçsüz olduğu bir “bürokratik imparatorluk” modelidir. Batı’da başta kilise olmak üzere sivil toplum örgütleri devlet iktidarının sınırlanmasında ve modern anayasacılığın temeli olan “sınırlı iktidar” düşüncesine ulaşılmasında büyük rol oynamıştır.³⁵¹ Osmanlı’da ise iktidarı İslam hukuku (Şeriat) teorik olarak sınırlandırmıştır.³⁵² Ulema sınıfının lideri olan Şeyhülislam’ın padişah tarafından atanması ve görevinden alınabilmesi söz konusu sınırlamayı güçleştirse de, Osmanlı’nın son dönemine kadar Osmanlı siyasal ve hukuksal sisteminin padişahın sınırsız ve keyfi iktidarına dayandığını söylemek mümkün değildir. Çünkü padişah dahil bütün bürokratik merkez (özellikle klasik dönemde) kanunlar ve şer’i kurallardan oluşan hukuka bağlı olmuştur.³⁵³ Fakat fiiliyatta onu sınırlayan dünyevi bir kurumun bulunmayışı iktidarı sadece tanrıya karşı sorumlu kılmış ve bunun ihlali de uhrevi bir konu olması itibariyle dünyevi olarak müeyyidesiz kalmıştır.³⁵⁴

Osmanlı’daki siyasi değişimlerin başlıca dinamiklerini bulabileceğimiz kaynaklardan ilki feodal tepkidir. Ayan derebeylerinin bu direnişlerini halkın tepkisi (köylü orta sınıf hareketleri) takip eder. Dış baskılar (yabancı devletler), liberal reformist girişimler (seçkinler, padişah) ve ulusal tepkiler (Türk olmayanların talepleri) Osmanlı’nın siyasi yapısını değiştiren diğer başlıca dinamiklerdir.³⁵⁵

1.1.1 Feodal Tepki: Sened-i İttifak

XVII. ve XVIII. yüzyıl Osmanlı’nın ekonomik açıdan gerileme ve çöküş dönemidir. Esas olarak tarıma ve fetih gelirlerine dayalı ekonomik yapıdaki çöküntünün başlıca göstergeleri, toprak rejiminin (dirlik düzeni) bozulması, vergide iltizam usulünün ortaya

---

³⁵¹ ÖZBUDUN, Ergun, “Türkiye’de Siyasal ve Kültürel Demokrasi”, **Türkiye’de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi**, (Haz. Hüsnü arkan), İzmir, Türk Demokrasi Vakfı, 1990, s. 63-64.

³⁵² OKANDAN, Recai, Galip, **Amme Hukukumuzun Anahatları**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1971, s. 26-27.

³⁵³ ARSLAN, Zühtü, **Anayasa Teorisi**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2005, s. 118-120.

³⁵⁴ OKANDAN, s. 27-28.

³⁵⁵ TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 19.

çıkması ve üretimin düşmesidir.³⁵⁶ Giderek yoksullaşan reaya, usulsüz vergiler, angaryalar, faiz ve rüşvetin yanı sıra eşkiyabaskısına da maruz kalmakta ve can, mal ve ırz güvenliğinden yoksun yaşamaktaydı. Osmanlı'nın kadim adalet dairesi XVII. yüzyılın başlarında kırılmaya başlamıştı.³⁵⁷ Çıkan isyanların bastırılmasına karşın ülkede asayişin ve merkezi birliğin sağlanması enbüyük sorun olarak gündemdedi. Bunun üzerine Merkez'e hakim olan ve yenilik hareketlerine devam etmek isteyen devlet ileri gelenleri Merkez ile taşra arasında bir uzlaşma sağlama arayışına girmişlerdir.³⁵⁸

17. yüzyıl sonlarında tımar sisteminin bozulması sonucunda eyalet ve sancak yöneticileri halk ile hükümet arasındaki ilişkilerde öncülük etmek (güvenliği sağlamak, vergileri toplamak ve cepheye asker göndermek gibi işleri yürütmek) için varlıklı ve saygın kişilerin yardımına başvurmuştur. Buldukları belde halk tarafından seçilen ve merkezi yönetim tarafından atanan "ayan" denilen bu kesim giderek güçlenmiş ve hatta halk arasında "sikkeşiz sultan" veya "küçük padişah" adıyla anılır olmuştur.³⁵⁹ Bu devirde merkezî otorite taşrada tamamıyla etkisizleşmiş, Rumeli ve Anadolu'da ayanlar adeta bağımsız idareler kurmuş ve merkezin otoritesini tanımamaya başlamışlardır.³⁶⁰ Bu nedenlerle ülkede yeniden merkezi birlik ve otoriteyi kurmak, reformlara başlayabilmek için ayan ve hanedanları itaat altına almak, bunun karşılığında da bunlara birtakım güvenceler vermek amacıyla ayanlarla mukavele yapmaya karar verilmiş, varılan ortak sonuçlar Sened-i İttifak adı verilen metinle saptanıp imzalanmıştır.³⁶¹

---

³⁵⁶ CİN, Halil, **Türk Hukuk Tarihi**, Konya, Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2003, s. 328

³⁵⁷ AKDAĞ, Mustafa, **Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası Celali İsyancıları**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975, s. 20-30.

³⁵⁸ TANÖR, s. 42.

³⁵⁹ ÇAHA, Ömer, **Aşkın Devlet'ten Sivil Topluma**, İstanbul, Gendaş Kültür Yayınları, 2000, s. 168.

³⁶⁰ GÖZLER, 2011, s. 161.

³⁶¹ TANÖR, s. 42-43.

1.1.1.1 *Sened-i İttifak'ın İçeriği*

Bir giriş bölümü, yedi madde ve bir ekten oluşan Sened-i İttifak'ın içeriğini merkezi yönetimin yararına, ayanlar yararına ve genel olarak halkın yararına olan hükümler olmak üzere üç grupta incelemek mümkündür. Buna göre padişahın ve devletin otoritesini herkes kabul edecek, ayan kendi toprakları dışına el atmayacak, mali yükümlülükler ve vergilerle ilgili emirlere uyulacaktır. Bunun karşılığında ise suçsuz hanedanlara haksızlık edilmeyecek ve sadrazamların keyfi eylemleri önlenecektir. Reaya ise zulümden korunacak, suç işlenmesi durumunda soruşturma yapılmadan ceza verilmeyecek, vergilendirmede ölçülü davranılacak ve yoksullar ile birlikte korunacaktır.³⁶²

1.1.1.2 *Sened-i İttifak'ın Niteliği*

Sened-i İttifak dönemin geleneksel hukuk kaynaklarından herhangi birine benzememektedir. Dinsel kaynaklı veyahut İslam Hukuku kurallarına göre düzenlenmiş bir şeriat belgesi, bir fetva ya da hüccet-i şer'i olmayıp kanun, kararname, adalet fermanı vb. örfi hukuk işlem türlerine de girmez. Anayasal belgelerdeki hukuki sözcüklerden ve rasyonel dilden yoksundur, senedi imzalayanların ağzından çıkmışçasına kaleme alınmış olup bir sistematığe sahip değildir.³⁶³

Sened-i İttifak'ın “ne olduğu” hususunda doktrinin üzerinde birleştiği nokta onun iki taraflı bir belge, bir misak olduğudur. “Misak” ya da “sözleşme” nitelemesi Sened-i İttifak'ın niteliğine en uygun düşen terimler olabilir. Metin gerek esasları gerekse güvenceleriyle karşılıklılık ve iki taraflılık gibi unsurları taşımakta, bu nedenle de bir sözleşme özelliği göstermekte³⁶⁴ fakat anayasa olarak değil anayasal bir belge olarak kabul görmektedir.³⁶⁵

---

³⁶² GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2016, s. 10.

³⁶³ TANÖR, s. 54.

³⁶⁴ TANÖR, s. 55

³⁶⁵ GÖZLER, 2011, s. 162.

Misak'ın³⁶⁶ buradaki önemi ise devlet başkanının ilk kez iktidarın dokunamayacağı sahaların varlığını kabul ettiği bir sözleşme olmasıdır. Bu nedenle Sened-i İttifak 1215 tarihli İngiliz Magna Carta'sına benzetilmektedir. Magna Carta'da Yurtsuz Jean baron ve asilin haklarını tanımış, Sened-i İttifak'ta ise İkinci Mahmut ayanların karşısında kendi iktidarının sınırlanmasını kabul etmiştir.³⁶⁷

1.1.1.3 Sened-i İttifak'ın Önemi

Anayasacılık dar anlamıyla anlaşılırsa onu 1876'dan başlatmak mümkündür ama iktidarın sınırlanması çabası ve bunun metinlere dökülmesi olarak anlaşılırsa onu 1808 Sened-i İttifak'tan başlatmak daha doğru olacaktır zira burada mühim olan husus bir sorunun -sosyal bir sorunun- başka türlü çözülmesi yerine bir metin yoluyla çözülmesi denemesi olmasıdır.³⁶⁸ Böylece Osmanlı tarihinde ilk kez görünürde de olsa padişah otoritesi sözleşme niteliğindeki bir belgeyle sınırlandırılmıştır. Bunun içindir ki Sened-i İttifak padişahın daha doğrusu ona ait yetkileri kullananların “keyfi” davranışlarını önlemek yolunda ilk yazılı belge diye bilinmektedir.³⁶⁹ Senedin uygulanmamış olması bu anlamı değiştirmemektedir. Zira meşrutiyeti hazırlayan ortamın böyle anlamlı bir başlangıç üstüne inşa edilmesi önemli bir girişim olmuştur.³⁷⁰

1.1.2 Dış Baskılar: Tanzimat Fermanı

Terim anlamıyla 3 Kasım 1839'dan başlayıp II. Meşrutiyet'in ilanına kadar (1908) devam eden bir yenileşme sürecini ifade eden Tanzimat, temel müesseseleri bozulmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yepyeni bir medeniyetle yükselen ve taarruza geçen Avrupa'nın

---

³⁶⁶ Senette taraf olarak sultan değil “devlet” ifadesi kullanılmıştır. HEPER, Metin, **Türkiye'nin Siyasal Hayatı**, İstanbul, Doğan Kitap, 2011, s. 39.

³⁶⁷ ALDIKAÇTI, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1973, s. 38-39.

³⁶⁸ SOYSAL, Mümtaz, “Türkiye’de Anayasacılık ve Anayasa Kültürü”, **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı**, 9-13 Ocak, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2001, s. 86.

³⁶⁹ SOYSAL, 1987, s. 26.

³⁷⁰ ERDOĞAN, Mustafa, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, Ankara, Liberte Yayınları, 1999, s. 19.

ezici üstünlüğü karşısında yeniden teşkilatlanma teşebbüsünün kati bir safhası olarak değerlendirilmektedir.³⁷¹ Tanzimat Fermanı da “Nizam-ı Cedid” adıyla bilinen ve yaklaşık 100 yıl evvel başlamış olan Batılılaşma projesinin resmi devlet görüşüne dönüştürüldüğünü ilan eden bir beyannamedir.³⁷²

Osmanlı İmparatorluğu’nda anayasal sürecin ikinci adımı olan 1839 tarihli Tanzimat Fermanı devletin iç dinamikleri ve batılı devletlerin baskılarıyla şekillenen bir eşitliği sağlama girişimidir.³⁷³ Sürece hakim olan inanç ülke sorunlarının ancak dağılma halindeki kitleleri yeni ilkeler çerçevesinde bütünleştirip devlet faaliyetlerini hukuki güven esasına dayandırarak giderilebileceği yönündedir. Bu hedefe de keyfiliği önleyen kişisel özgürlük ve dokunulmazlık alanlarını belirleyen hukuki reformlarla ulaşılabileceği temel prensip olarak kabul görmüştür.³⁷⁴

1.1.2.1 Tanzimat Fermanı’nın İçeriği

Tanzimat Fermanı’nda bir yandan pek çok temel hak ve özgürlük tanınmış diğer yandan da iktidarın kullanılması ve sınırlanmasına ilişkin birçok ilkeye yer verilmiştir. Mali güce göre vergi ilkesi, devlet harcamalarının kanuniliği ilkesi, ceza yargılamasına ilişkin güvenceler, mülkiyet hakkı, müsadere yasağı ve eşitlik ilkesi, sayılan başlıca hak ve özgürlüklerdendir. İktidar açısından ise Tanzimat Fermanı’nı önemli kılan, iktidarın kendi kendini sınırlamasıdır. Bunun yanı sıra kanunların hazırlanması için yeni bir usul “Meclis-i Ahkam-ı Adliye” adı verilen bir kurul öngörülmüştür.³⁷⁵

---

³⁷¹ İNALCIK, Halil, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1992, s. 2.

³⁷² KORKMAZ, s. 17.

³⁷³ SENCER, Muzaffer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler”, http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/54ca4a2f5e1b3f1_ek.pdf?dergi=Amme%20Idaresi%20Dergisi, (Erişim Tarihi 09.02.2017), s. 46-47.

³⁷⁴ TUNÇ, Hasan, **Anayasa Yenileme Süreci ve Temel Sorunlar**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2012, s. 15.

³⁷⁵ GÖZLER, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s. 12.

1.1.2.2 Tanzimat Fermanı'nın Niteliği

Tanzimat Fermanı bir anayasa olmasa da bir anayasal belgedir. Zira yukarıda görüldüğü gibi Ferman'da hem devlet iktidarı düzenlenmekte ve sınırlandırılmakta hem halka birçok hak ve özgürlükler tanınmaktadır.³⁷⁶ Fermanın can, mal, ırz güvenliklerini sağlayıcı ifadeler taşıması, vergi ve askerlik işlerinin adaletle görülmesinin sağlanması buyruğu, kanunsuz suç ve ceza olmaz, yargılamasız kimseye ceza verilemez ilkelerinin tanınması ona bir “temel haklar fermanı” niteliği vermektedir. Ancak ferman (devletin temel kuruluşunu ve organların birbiriyle ilişkilerini içermediğinden) anayasa olarak değil anayasal nitelikte bir belge olarak kabul edilmelidir.³⁷⁷ Bunun yanı sıra Tanzimat Fermanı iki yanlı (misak, sözleşme) değil, tek yanlı bir işlem olup içindekiler padişahın ağzından kaleme alınmıştır.³⁷⁸

1.1.2.3. Tanzimat Fermanı'nın Önemi

Tanzimat Fermanı ile Osmanlı devlet düzeninde ilk kez bir padişah kendi iradesiyle kendi yetkilerini ve iktidarını sınırlamıştır. Keza tek yaptırım olarak sübjektif ve manevi bir desteğe; andıçmeye dayanması da onun tek yanlı niteliğinden ve kendi kendini sınırlama anlayışından doğan bir sonuçtur. Ayrıca unutmamak gerekir ki mutlakiyetçi bir sistemde hükümdarın uyruklarına birtakım sözler verip bunları yerine getireceğine yemin etmesi önemli bir bağlanmadır.³⁷⁹ Bu fermanın önce padişahlar kesin olarak şeriate bağlı ve yalnız ona karşı sorumlu ve şeriat padişahın atadığı şeyhülislamın yorumuyla somutlaşan kutsal bir anayasa iken Tanzimat Fermanı'nın ilkeleri herkesin bilgisine Osmanlıca-Türkçe olarak

---

³⁷⁶ GÖZLER, 2011, s. 164.

³⁷⁷ ÜÇÖK, Coşkun, MUMCU, Ahmet ve BOZKURT, Gülnihal, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara, Savaş Yayınevi, 1999, s. 273.

³⁷⁸ TANÖR, s. 85.

³⁷⁹ KARAL, “Gülhane Hattı Hümayun'da Batı'nın Etkisi”, s. 599-600; ATAR, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, Konya, Mimoza Yayınları, 2013, s. 19.

sunulan dünyevi ilkelerdir. Üstelik bu bağlanma aralarında hak eşitliği kurulan Müslüman ve Müslüman olmayan önünde yapılmıştır.³⁸⁰

1.1.3 Azınlıkların Talepleri: Islahat Fermanı

Islahat Fermanı'nın içeriğine etki eden en önemli durum, ilân edildiği sürecin öncesindeki milletlerarası ilişkiler olmuştur. Kırım Harbi Osmanlı devlet adamlarını birtakım siyasî arayışlara zorlamış ve Islahat Fermanı'nın ilân edilmesine sürükleyen önemli siyasî gelişmelere yol açmıştır.³⁸¹1856 Paris Konferansı öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'nın müdahalelerine karşı korumanın bedeli ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Devletleri ailesine katılmasının şartı olarak Avrupa Devletleri'nce azınlıkların durumunun daha da iyileştirilmesi içinileri sürülenler, Islahat Fermanı'nın esasları olarak Ali Paşa ile İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçileri arasında kararlaştırılmıştır.³⁸²

1.1.3.1 Islahat Fermanı'nın İçeriği

Tanzimat Fermanı'ndan daha kapsamlı olan Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nda vaat edilen ilkeleri gerçekleştirmeye yönelik somut reformlar içermektedir. Fermanın ana hedefi Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında tam bir eşitlik sağlamaktır. Bu ferman ile dini inanç bakımından ayrımcılık kaldırılmış, din değiştirme hakkı kabul edilmiştir. Vergi, askerlik ve mahkemeler bakımından var olan eşitsizliklere son verilmiştir. Gerek askerlik, gerek memurluk, bunlara imkan sağlayan okullarla ilgili olduğundan gayrimüslimlerin de askerî ve mülkî okullara girebilmesi kabul edilmiştir Bunların yanı sıra gayrimüslimlerin

---

³⁸⁰ KARAL, "Gülhane Hattı Hümayun'da Batı'nın Etkisi," s. 599-600; ATAR, 2013, s. 19.

³⁸¹ GÜMÜŞ, Musa, "Anayasal Meşrûfî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi", **BİLİG**, Güz 2008, Sayı 47, s. 217.

³⁸² TANÖR, s. 95-96; FENDOĞLU, Hasan Tahsin, **Anayasal Derinlik**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2012, s. 854.

tamamına devlet memurluklarına geçme hakkı verilmiş; eyalet meclislerinde ve Meclis-i Vala'da temsil hakkı verilerek siyasi haklar da tanınmıştır.³⁸³

1.1.3.2 *Islahat Fermanı'nın Niteliği*

Islahat Fermanı'nın biçimsel ve hukuki niteliği Tanzimat Fermanı'na benzemektedir. Tanzimat Fermanı gibi iki yanlı (misak, sözleşme) değil, tek yanlı bir işlem olup maddî anlamda anayasal nitelikte bir ferman olsa da şeklî anlamda anayasal bir nitelik taşımamaktadır.³⁸⁴

1.1.3.3 *Islahat Fermanı'nın Önemi*

19. yüzyıl modernleşme çabalarının anayasa hukukçularını ilgilendiren iki önemli sonucu: anayasal bir sistemin kademe kademe gelişmesi ve devletçi seçkin entelektüel bürokrat kesimin ortaya çıkmasıdır.³⁸⁵ Tanzimat Dönemi'nin fermanları mevcut siyasi sisteme karşı toplumun tepkisinin birer ürünü olmadıkları gibi, Fermanlarda yer alan ilkelerin etkinliğini sağlayacak ve padişahın yetkilerini sınırlandıracak mekanizmalar da kurulmuş değildir. Fakat yine de bu fermanlar Osmanlı Devleti'nde anayasacılık akımının doğmasını hazırlamıştır.³⁸⁶

Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Osmanlı siyasi sisteminin egemenlik ilişkilerinde meşruluk tanımı değişmeye başlamış, yöneten/yönetilen ya da buyruk verme/buyruğa uyma ilişkileri artık dinsel ve geleneksel olmayan yazılı kurallara bağlanmaya başlamıştır. Bu değişimin özünü ise temsil ilişkisinin doğması oluşturmaktadır. Üstelik Müslüman olan ve olmayanın tek bir siyasi yapıda ve din ayrımı gözetmeksizin

---

³⁸³ GÖZLER, 2016, s. 14.

³⁸⁴ ÜÇOK, MUMCU, BOZKURT, s. 275; GÖZLER, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s. 14.

³⁸⁵ ÇAHA, s. 174.

³⁸⁶ ÖZBUDUN, 2014, s. 26; 1839 Tanzimat Fermanı Müslüman halka bir anayasa vermediği halde 1856 Fermanı genel olarak hristiyan "millet"lerin anayasal gelişmelerinin başlangıcı, onların ulusal bağımsızlıklarının bir manifestosu olmuştur. BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 218.

temsilcilik görevi yapması siyasi sistemin de dünyevileşmesinin göstergesidir.³⁸⁷ Karar alma mekanizmaları artık eskiden olduğu gibi sisler ardında değildir; genişçe bir kitle siyaseti daha yakından tanır hale gelmekte, buna katılmakta ve siyasi sürecin parçası durumuna yükselmektedir. Böylece Osmanlı sisteminin “siyasal fırsat” yapısında önemli bir değişme ve açılma oluşmuştur. Bunlara ilaveten, yaşanan zihniyet değişikliği kendi başına bir toplumsal ve siyasi değer olarak “birey”in de doğumunu müjdelemektedir. Birey bu haliyle artık siyasi sürecin önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Bu ise yeni bir aşamaya ulaşan modernleşme çabalarının en önemli siyasi sonucu olacaktır.³⁸⁸

1.2 1876 Anayasası'nın Yapım Süreci

Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümdarın mutlak idaresine karşı oluşumun öncüsü olan, Tanzimat düzeninin yetiştirdiği devlet adamları ve aydınlar genelde meşruti bir anayasa ilan edilmedikçe iç ve dış güçlerin müdahalesinin önlenemeyeceğine inanmışlardı. Bunlar padişahın keyfi yönetimini kısıtlayan, halkın temsilcilerinden oluşan bir meclisin kurularak yönetime katılması sağlanmadıkça çöküşün önlenemeyeceği kanısındaydılar.³⁸⁹ Osmanlı Devleti'nde yazılı anayasa tecrübesi olmadığından yeni bir anayasanın hazırlanmasında izlenecek yöntem konusunda hiç kimse bilgi sahibi değildi. Mithat Paşa ve diğer Jön Türkler devletin vereceği anayasanın milletin yapacağıyla aynı değerde olmayacağını düşünüyorlar ve bu nedenle oluşacak bir meclisin milleti temsilen bir anayasa yapması gerektiğini savunuyorlardı. Bu konudaki tartışmalar sürerken Sultan Abdülhamid “Ben milleti temsil ediyorum ve milletim adına bir anayasa yapılmasını hem istiyor hem de emrediyorum” diyerek tartışmayı bitirmiştir.³⁹⁰ On altısı mülki amir, onu ulema, ikisi asker ve üçü de Hristiyan tebaa arasından seçilen yirmi sekiz kişilik bir komisyon eldeki tasarılarından (daha önce Mithat Paşa Belçika Anayasası'ndan yararlanarak bir anayasa metni

---

³⁸⁷ TANÖR, s. 119.

³⁸⁸ TANÖR, s. 119.

³⁸⁹ ABADAN, Yavuz, SAVCI, Bahri, **Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, Ankara, AÜSBFY, 1959, s. 32.

³⁹⁰ KARATEPE, Şükrü, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997, s. 86.

hazırlamış, Padişah da Sait Paşa'ya Fransız Anayasası'nı tercüme ettirmiştir) faydalanarak ilk yazılı anayasayı hazırlamakla görevlendirilmiştir.³⁹¹ Komisyon üyeleri arasında hazırlanacak anayasanın niteliği ve kapsamı hakkında pek çok düşünce farklılığı vardır. Kimi üyeler anayasa yerine ıslahat yapılması gerektiğini savunmuş kimi üyeler içeriğe ilişkin öneriler ve eleştiriler sunmuştur.³⁹² Sonuç olarak Mithat Paşa başkanlığında çalışmaya başlayan komisyon iki ay süren bir çalışma sonunda hazırlanan tasarımı padişaha sunmuştur. Padişah tasarının bir kez de vekiller heyetinde görüşülmesini ayrıca üst düzey devlet görevlilerinin de anayasayla ilgili görüşlerini bildirmesini istemiştir.³⁹³ Sonuç olarak 23 Aralık 1876 tarihinde Batılı devletlerin Kasımpaşa'da Osmanlı Devleti üzerine konferans yaptıkları gün ilk Osmanlı Anayasası top atışlarıyla ilan edilmiştir.³⁹⁴

Osmanlı'da ilk anayasa ilan edilirken, Batı'da 1830 ve 1848 devrimleriyle anayasacılıkta ikinci dalga dönemi yaşanıyor (Belçika 1831, Fransa ve İtalya 1848, Prusya 1850), bu yeni dalgaya ulus devletlerin artışı, demokrasinin genişlemesi (genel oya yöneliş) ve sosyal haklar eşlik ediyordu. Şu halde Osmanlı için iç bunalımlar olmasa 1876 gelişmeleri bunca hızıyla ortaya çıkmaz ama dış etkenin rolü olmasaydı da iç bunalım bu düzeye yükselmez, meşrutiyet bu kadar ani gelip kapıya dayanmazdı demek yerinde bir tespittir.³⁹⁵ Anayasa'nın ilanı ile dış güçlerin devletin iç işlerine müdahalesinin önlenmesi umulmuş fakat başarılamamıştır.³⁹⁶

1.3 1876 Anayasası'nın İçeriği

---

³⁹¹ KARATEPE, s. 86.

³⁹² KILIÇ, KAYA, Selda, **1876 Kanun-i Esasi'nin Hazırlanması ve Meclis-i Mebusan'ın Toplanması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakın Çağ) Anabilim Dalı, Ankara, 1991, s. 119-121.

³⁹³ KILIÇ, KAYA, s. 86.

³⁹⁴ TANÖR, s. 132-133; GÜMÜŞ, Semih, **Roman Kitabı**, İstanbul, Can Yayınları, 2016, s. 84.

³⁹⁵ TANÖR, s. 128-129.

³⁹⁶ KARATEPE, s. 88-89; Anayasa yapılmasına taraftar olmayan Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa "Eğer teklifat-ı hariciye sırasında böyle bir şey gösterilmek mecburiyeti olmasaydı Kanun-i Esasi'ye muhalefet etmemekliğimin ihtimali yoktu." demiştir. KILIÇ, 1999, s. 121.

1876 Anayasası toplam 12 bölüm ve 119 maddeden oluşmaktadır. Kanun-i Esasi'nin içeriğini; temel ilkeleri, temel hak ve hürriyetlerin düzenlenmesi ve devletin temel kuruluşu olarak üç grupta incelemek mümkündür. Kanun-i Esasi'nin genel esaslarını özetlemek gerekirse: Osmanlı Devleti bir monarşidir, üniter bir devlettir, başkenti İstanbul'dur, devletin resmi dini İslam'dır ve resmî dili Türkçe'dir.

Kanun-i Esasi'nin 8 ile 26. maddeleri arasında Osmanlı tebaasının temel hak ve özgürlükleri düzenlenmiştir. Kanun-i Esasi'de yer alan başlıca hak ve hürriyetler ise şunlardır: “Vatandaşlık Hakkı”, “Kişi Hürriyeti”, “Kişi Güvenliği”, “İbadet Hürriyeti”, “Basın Hürriyeti”, “Şirket Kurma Hürriyeti”, “Dilekçe Hakkı”, “Öğretim Hürriyeti Hakkı”, “Eşitlik İlkesi”, “Devlet Memurluğuna Girme Hakkı”, “Mali Güce Göre Vergilendirme İlkesi”, “Mülkiyet İlkesi”, “Konut Dokunulmazlığı”, “Tabi Hakim İlkesi”, “Müsadere ve Angarya Yasağı”, “Vergilerin Kanuniliği İlkesi”, “İşkence ve Eziyet Yasağı”. Kanun-i Esasi'nin yargı konusunda getirdiği güvenceler ise günümüz anayasalarının güvencelerinden hiç de az değildir.³⁹⁷ Kanun-i Esasi'nin belki de en “anayasal” yanı bu temel hak ve hürriyetler olup anayasadaki temel haklar listesi zamanının insan hakları telakkisine uygundur.³⁹⁸

1876 Kanun-i Esasi'de devletin temel organları modern sistematığe uygun olarak yasama yürütme ve yargı olarak üç bölümde incelenmiştir. Türk tarihinde ilk defa parlamento kurulmuş, Osmanlı parlamentosu iki meclisli bir yapı arz etmiştir. Yürütme organı bir tarafta devlet başkanı olarak padişah diğer yanda hükümet olmak üzere ikili yapıda bir organ olarak kurulmuştur. Öte yandan padişahın, kişiliğinin dokunulmaz ve sorumsuz olması, meclislerin tatil ya da fesih edildiği yahut olağan tatiller nedeniyle toplantı halinde bulunmadığı zamanlarda devleti ya da genel güvenliği tehlikeye sokan bir durum ortaya çıktığında geçici kanun çıkarılabilme, olağanüstü durumlarda özel düzenlemelerle ülkeyi

---

³⁹⁷ GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, s. 16.

³⁹⁸ ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 29-30.

yönetme ve sürgün yetkisi olması; Kanun-i Esasi'nin kurduğu sistemin tam anayasal bir monarşi olmadığını göstermektedir.³⁹⁹

1.4 1876 Anayasası'nın Niteliği

Kanun-i Esasi, hem anayasalara özgü bölümler ve maddeler halinde yazılması, kişisel olmayan (rasyonel) bir yasa diliyle kaleme alınması ve hukuki bir terminolojiye sahip olmasıyla biçimsel olarak⁴⁰⁰ hem de yasama, yürütme ve yargıya ilişkin esasları ve sınırlamaları ile içeriksel olarak bir anayasadır. Esasları bakımından her ne kadar gerçek bir meşrutiyete geçişi sağlamasa da, Kanun-i Esasi kesin olarak mutlakıyetten çıkışı ifade etmektedir. Monarşi kendini sınırlayarak mutlak olmaktan çıkıp ılımlı, anayasalı ve parlamentolu hale gelmiş ama henüz gerçekten meşruti, anayasal ve parlamenter bir niteliğe kavuşmamıştır.⁴⁰¹ Anayasa, Avrupa modeli esas alınarak Osmanlı hukukuna uygun ama eksik hazırlanmıştır. Kaynağında halk olmadığı gibi arkasında da bir devrim ya da bir ideoloji yoktur.⁴⁰²

1876 Anayasası toplumun vekili durumundaki bağımsız bir yasama organı veya kurucu meclis tarafından değil hükümdarın görevlendirdiği bir kurucu meclis tarafından hükümdarın isteklerine uygun şekilde hazırlanmış bir anayasadır.⁴⁰³ Kabul edilme ve yürürlüğe girmesinde halkoylamasının söz konusu olmadığı Anayasa, hukuki açıdan padişahın tek yanlı bir işleminden doğmuştur.⁴⁰⁴ Dolayısıyla bir ferman anayasası olan Kanun-i Esasi, içeriden dayatılmış anayasalara bir örnek teşkil etmektedir.

---

³⁹⁹ ERDOĞAN, 2014, s. 145-147.

⁴⁰⁰ ERDOĞAN, 2014, s. 134.

⁴⁰¹ ERDOĞAN, 2014, s. 149.

⁴⁰² FENDOĞLU, Hasan Tahsin, "1876 Anayasası veya Monarşik Modernleşme Dönemi (1876-1908)", <http://doczz.biz.tr/doc/153182/1876anayasas%C4%B1veyamonar%C5%9Fikmodernle%C5%9Fmed%C3%B6nemi>, (Erişim Tarihi 09.01.2017); OKANDAN, 1971, s. 151.

⁴⁰³ KARATEPE, s. 88-89; FENDOĞLU (Online)

⁴⁰⁴ TANÖR, s. 133.

1.5 1876 Anayasası'nın Önemi

Birinci meşrutiyet ve 1876 Anayasası'nın Türkiye'nin siyasi gelişimindeki yeri ve önemi bugüne dek yaygın biçimde, Mithat paşa ve Jön Türkleri tutmanın demokrasi, Abdülhamid'i tutmanın ise demokrasi düşmanlığı sayıldığı “sevgi-nefret” ikilemine bağlı bir tarafgirlikle değerlendirilmiştir. Anayasanın siyasi hayata neler getirdiği hangi dinamikler tarafından desteklendiği, ülkenin ve dünyanın gerçeklerine uygunluğu üzerinde pek durulmamıştır.⁴⁰⁵

Padişahın tek yanlı iradesinin ürünü olan bir ferman da olsa Kanun-i Esasi artık saltanat ve egemenlik haklarının ve meşrutiyetinin yeni dayanağı olmuştur. Bu da demektir ki o zamana kadar meşruluk kaynağını gelenek ve dinsel inançlardan alan monarşik egemenlik şimdi insan iradesi ürünü bir hukuki belgeden meşruluk olarak beşerilemiştir.⁴⁰⁶ Kubalı'ya göre, Kanun-i Esasi şu üç alanda önemli gelişmelere zemin hazırlamıştır: Siyasette dini ve uhrevi yaptırımlar yerine laik, belirli ve dünyevi esasların konulması, yasama-yürütme-yargılama güçlerinin görünüşte de olsa ayrılması ve meclisinin kurulması ve kişi haklarının tanınmasıyla “meşruti” rejime geçilmesi.⁴⁰⁷ Nitekim Anayasa ile verilen yetkileri kullanan Meclis Osmanlı-Rus Savaşı'nın sorumlularını Yüce Divan'a sevk ederek İbrahim Ethem Paşa'yı sadrazamlıktan düşürmüş, bu suretle dünya siyasi tarihine kayda değer bir örnek sunarak millet temsilcilerinin neler yapabileceğini göstermiştir.⁴⁰⁸

1.6 1876 Anayasası'nın Uygulanışı

Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki bozgun ve yetkileri kısıtlı olmasına rağmen Meclis'in ülkenin kötü gidişatı nedeniyle hükümeti sert bir dille eleştirmesi ve tüm bunların

---

⁴⁰⁵ KARATEPE, s. 99.

⁴⁰⁶ TANÖR, s. 136.

⁴⁰⁷ KUBALI, Hüseyin, Nail, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, İstanbul, Tan Matbaa, 1960, s. 77.

⁴⁰⁸ KOÇAK, İlhami, **Osmanlı Anayasal Gelişmeleri İçinde 1876 Anayasası ve 1909 Değişikliklerinin Anayasal Açıdan İrdelenmesi**, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2007, s. 56.

sorumluluğunun üstlenilememesi karşısında Padişah 7. maddeye dayanarak Sadrazam Ahmet Vefik Paşa eliyle Meclisi Umumi'yi belli olmayan bir süre için 13 Şubat 1878'de kapatmıştır. Meclis süresiz olarak dağıtılmış ve 1908 yılına kadar bir daha açılmamıştır. 1876 Anayasası resmen yürürlükten kaldırılmamış olsa da fiilen uygulamadan kaldırılmıştır.⁴⁰⁹ Parlatentonun kapatılması ve askıya alınması ne Avrupa'da ne de ülke içinde tepki almıştır.⁴¹⁰

Tek yanlı bir işlemle verilen anayasa yine tek yanlı bir işlemle askıya alınmıştır.⁴¹¹ Parlatentonun tabanını oluşturması gereken ve parlamentodan asıl faydalanması beklenen geniş halk kitleleri bu geliş ve gidişi ilgisizce izlemişlerdir.⁴¹² Hatta İstanbul'da meşrutiyetin ilanını kutlamak için gösteri yapanlar padişah lehine sloganlar atmışlardır. Çılgınlar gibi hürriyetin ilanı kutlanırken hürriyetin ne anlama geldiği konusunda tereddütler vardır. Halk hürriyeti ittihatçılardan çok farklı yorumlamıştır.⁴¹³ Hüseyin Cahit'in belirttiğine göre "Bazı taraftarlar soruyorlardı: bu hürriyet nedir? Nereden gelmiş? Onu ecnebi ülkelerden birinden gelmiş bir rahibe diye tarif edenler görülmüştü."⁴¹⁴

Hazırlanan anayasa toplumun bünyesinden gelen milli bir hareketin, bir siyasi ve hukuki doktrinin ya da bir ideolojinin ürünü olmadığı için milletin sosyal, siyasi, hukuki, ekonomik hatta mahalli ihtiyaçlarını karşılayacak statüler de oluşmamıştır. Amaç meşrutî bir rejim kurmak olmuş ama ortaya çıkan metin böyle bir rejimin kuruluş ve işleyişini sağlayacak hükümlerden yoksun olmuştur.⁴¹⁵ 1876 Anayasası geleneksel Osmanlı siyasi sisteminde padişahın yetkileri yönünden bir değişiklik yapmamış, seçimle gelen bir

---

⁴⁰⁹ GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Açıklamalı Türk Anayasaları: 1876, 1921, 1924, 1961, 1982**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2011, s. 6-7

⁴¹⁰ KARPAT, Kemal, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 96

⁴¹¹ TANÖR, s. 161.

⁴¹² YÜCEKÖK, Ahmet N., **100 Soruda Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1984, s. 33.

⁴¹³ KARATEPE, s. 111.

⁴¹⁴ YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Talat Paşa**, İstanbul, Yedigün Neşriyatı, 1943, s. 16.

⁴¹⁵ KARATEPE, s. 90.

parlamento bulunmasına rağmen iktidarın kaynağının “halkın iradesi” ya da “anayasa” olduğu belirtilmemiştir.⁴¹⁶

Anayasayı kabule zorlanan bir padişahla devletin kurtuluşu için son çare olarak anayasayı gören bir avuç reformist devlet adamı tarafından gerçekleştirilen I. Meşrutiyet böylece yarıda kalmıştır. Daha hazırlanırken büyük tartışmalara yol açan ve epeyce yara alan bu anayasada halkı, hükümeti ve meclisi padişahın keyfi müdahalelerine karşı koruyacak önlemlere yer verilememiştir. Demokratik geleneklerin olmadığı, anayasanın getirdiği yeni kurumlara sahip çıkma bilincinin ve yetkilerini kısıtlayan bu kurumları doğal sayan düşünce sisteminin henüz yerleşmediği bu ortamda 1876 Anayasası dönemin sosyal bünyesine uymamış ve kendisinden beklenen “sihirli değnek” görevini yerine getirememiştir.⁴¹⁷

1.6.1 1909 Anayasa Değişiklikleri

Kanun-i Esasi'nin fiilen yürürlükten kaldırılmasını takip eden 31 sene içinde anayasa ve meşrutiyet lehinde fikirler kuvvetlenmiş, taraftarlar artmış, 1876 Anayasası'nın padişahın haklarına ilişkin hükümlerini millet lehine değiştirerek onun mutlak hâkimiyeti karşısında milleti temsil edeceklerin üstünlüğünü temin eden bir sistemin kurulması II. Meşrutiyet denilen yeni bir devrin açılmasını mümkün kılmıştır.⁴¹⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temel amacı öncelikle anayasayı yeniden yürürlüğe koyup meclisin açılmasını sağlayarak Osmanlı toplumunu modernize etmek ve imparatorluğun parçalanmasını önlemek olmuştur.⁴¹⁹ 23 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'ten sonra Meclis-i Mebusan seçimleri yapılmış ve yeni meclisin toplanmasıyla birlikte 1876 Anayasası'nın “hakimiyet-i millie” anlayışını yansıtacak biçimde

---

⁴¹⁶ KARATEPE, s. 90-91.

⁴¹⁷ BOZKURT, Gülnihal, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, s. 79.

⁴¹⁸ OKANDAN, Recai, G., **Amme Hukukunda İkinci Meşrutiyet Devri**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1947, s. 6.

⁴¹⁹ KARPAT, s. 105.

değiştirilmesi gündeme gelmiştir.⁴²⁰ Gerçi toplanan yeni meclis bir kurucu meclis olmadığından yepyeni bir anayasa yapma yetkisi yoktur ancak meşrutiyetin anayasal düzende gerçekleşmesi için var olan anayasanın ulus temsilcileri eliyle değiştirilmesi zorunlu görülmüştür. Meclis-i Mebusan Kanun-i Esasi Encümeni'nin hazırladığı anayasa değişikliği gerekçesinde bu görüş şu çarpıcı cümlelerle ortaya konmuştur: “Kanunu Esasi verilmez, alınır. ... Mert odur ki hukukunu bilmeli. ... Bizim hukukumuz bizimdir. ... Kanunu Esasi de bu hukukun Hükümetçe tanınmasından, tahtı taahhüt ve zamâna [kefalet] alınmasının vesikasından başka bir şey değildir.”⁴²¹

Milletvekilleri 1876 Kanun-i Esasi'ye göre seçildikleri ve yeni bir anayasa yapma hususunda yetkileri bulunmadıkları için 116. maddenin kendilerine verdiği yetkiye dayanarak Kanun-i Esasinin bazı maddelerini değiştirmiş, Kanun-i Esasi meşrutiyete uygun hale getirilmiştir.⁴²²

1.6.1.1 1909 Değişikliklerinin İçeriği

1909 değişiklikleri ile anayasanın en can alıcı düzenlemeleri değiştirilmiş, devlet erkinin odağına padişahın yerine Meclis-i Mebusan oturtulmuş, parlamenter meşrutiyet sisteminin gerekleri düzenlenmiş, temel hak ve özgürlüklerde köklü bir gelişme sağlanmıştır. Örneğin bugün uyguladığımız parlamenter sistem 1908 Devrimi ile başlamış, daha sonra kesintilere uğrasa da demokratik yönetim anlayışımızın ana eksenini oluşturmuştur. Öte yandan sansür yasağı, postadaki evrakın dokunulmazlığı ve toplantı ve dernek özgürlükleri İkinci Meşrutiyet kaynaklıdır.⁴²³ Bunlara ilaveten 1909 değişiklikleri ile kuvvetler ayrılığı ilkesi getirilmiş, yasama ve yürütme padişahтан ayrılmış ve parlamentoya

---

⁴²⁰ EROĞUL, 1974, s. 30.

⁴²¹ EROĞUL, 1974, s. 30.

⁴²² OKANDAN, 1947, s. 52-53.

⁴²³ EROĞUL, Cem, “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, <https://cemerogul.files.wordpress.com/2012/03/1908-devriminiizleyenanayasadec49fc59fiklikleri.pdf>, (Erişim Tarihi 30.07.2017), s. 29.

karşı sorumlu bir bakanlar kurulu ile parlamenter rejimin temelleri atılarak meşrutiyete geçilmiştir.⁴²⁴

1.6.1.2 1909 Değişikliklerinin Niteliği

“Ferman” türü anayasalara örnek teşkil eden Kanun-i Esasi’de 1909 yılında yapılan köklü değişiklik literatürde bazı yazarlarca yeni bir anayasa olarak kabul edilmekte ve “Misak” türünde anayasalar arasında gösterilmektedir. 1909 değişiklikleri ile padişahın iradesinin yanında başka bir irade daha ortaya çıkmış ve meşrutiyete geçilmiş olsa da,⁴²⁵ yapılan anayasa değişiklikleri mevcut anayasanın kurallarına uyularak yapıldığı için kanımızca yeni bir anayasa söz konusu değildir.

1.6.1.3 1909 Değişikliklerinin Önemi

1876 Anayasası, 1909, 1914, 1915, 1916 ve 1918’de olmak üzere 6 kez değiştirilmiştir. Bu değişikliklerin arasında 1909 değişiklikleri, 22 madde değişikliği ile parlamenter sisteme bir adım daha yaklaşılmasını sağlamıştır. 1876 parlamentosu sırf varlığıyla bile milletin kendi aklıyla düşünebildiğini ve devlet gücünün potansiyel kaynağı olduğunu iddia ederek hakim temel varsayımı sorgulamıştır. Gerçekten de birinci ve ikinci parlamentodaki vekiller bizzat halk tarafından değil idare meclisleri tarafından seçilmiş olsalar da kendilerini “milletin temsilcisi” ve dolayısıyla devlet yetkililerini eleştirme hakkına sahip kişiler olarak görmüşlerdir.⁴²⁶ Parlatentonun az olan yetkileri üzerindeki pek çok sınırlamaya rağmen meşrutiyet yine de hiç beklenemedik bir sonuç doğurmuş, Osmanlı

---

⁴²⁴ TANÖR, s. 217.

⁴²⁵ GÜLSOY, s. 12-3; TANÖR, s. 192, 216.

⁴²⁶ KARPAT, s. 82. Aslında Kanun-i Esasi’yi İngiliz ya da Fransız parlamentarizmi ve anayasacılığıyla karşılaştırmak doğru değildir. Çünkü bu ikisi dönem Avrupa’sının en gelişmişleridir. Kıyaslama Rusya, Prusya ve Avusturya-Macaristan gibi koşulları Osmanlı’ya çok daha yakın ülkelerle yapıldığında Osmanlı meşrutiyet ve anayasacılığının bunlardan daha geri olmadığı görülecektir. DAVİSON, R. H., Reform in the Ottoman Empire (1856-1876) Princeton University Press, 1963 s. 388-389’dan aktaran TANÖR, s. 166.

Devleti'nin temel prensiplerinden birini ortadan kaldırmış; yönetilenlerin yönetenleri sorgulama ve eleştiri hakkı vaki olmuştur.⁴²⁷

İkinci meşrutiyet hareketi ilkinde nazaran daha aktif, örgütlü ve halk unsuru daha etkin olmakla birlikte, bu hareket geniş tabanlı demokratik siyasi partilerin doğumuna yol açmamıştır.⁴²⁸ Buna karşılık 1909 değişikliğinin en büyük katkısı monarşinin gerçekten sınırlanmasını sağlayarak meşrutiyete geçilmesi,⁴²⁹ bunun sonucu olarak da siyasi alanda halk unsurunun önem kazanmaya başlamasıdır.⁴³⁰

Anayasayı değiştirme çabası, İkinci Meşrutiyet'in son günlerine dek sürmüştür. Meclis'in tarihe karışmasına bir aydan daha az vakit kaldığı bir sırada, Meclisi Mebusan, yasa gücünde kararname kurumunun kaldırılması yönünde bir girişime sahne olmuştur. Özetle ülkemizi zaman zaman saran anayasacılık hummasının ilk büyük örneği İkinci Meşrutiyet'te yaşanmıştır.⁴³¹ Anayasaya bu denli önem verilmesinin ikinci örneği, 1961 Anayasası dönemidir. Keza 1971'de başlayanivmenin baş hedefinin anayasa olması bu bakımdan rastlantı değildir. İkinci Meşrutiyet'le başlayan, siyasal yaşamı öncelikle anayasa değişikliği ile düzenleme eğilimi bugüne dek de hızından hiçbir şey yitirmemiştir.⁴³²

1.7 1876 Anayasası'nın Son Bulması

---

⁴²⁷ KARPAT, s. 81.

⁴²⁸ YÜCEKÖK, s. 39.

⁴²⁹ TANÖR, s. 217.

⁴³⁰ HAKYEMEZ, Yusuf, Şevki, **Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2004, s. 130.

⁴³¹ EROĞUL, "1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri", s. 30.

⁴³² EROĞUL, "1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri", s. 30.

1909'da yapılan anayasa değişikliği ile parlamentolu meşrutî bir yönetimin hukukî şartları oluşturulmuşsa da devletin içinde bulunduğu zor koşullar ve İttihatçılarının diktacı tutumu yüzünden meşrutîyet yönetimi beklenen sonuçları vermemiş, rejim kısa bir süre içinde İttihatçılarının diktatörlüğüne dönüşmüştür⁴³³ İttihat ve Terakki Komitesi'nin eylemleri sonucu halkın zihninde anayasacılık, hükümet darbesi, şiddet eylemleri ve Batılılaşma gibi kavramlar birbirine karışmış, hatta birbiri ile eş anlamlı hale gelmiştir. Kongar için bu sonuç Türkiye'deki batılılaşma ve anayasacılık eylemlerinin başlangıcı bakımından büyük bir şanssızlıktır.⁴³⁴

1908 hareketi o zamanki terimlerle bir inkılap değil, bir ihtilâl, meşruluğunu yitirmiş sayılan bir yönetimin zor kullanılarak düşürülmesi olayı olarak görülmüştür. Halbuki inkılap terakkinin yollarını açacak biçimde toplumun belli başlı kural ve kurumlarının yeni temellere oturtulması demektir ve inkılâbın sadece Kanun-i Esasî'yi yürürlüğe koymaktan ibaret bir iş olmadığını Abdullah Cevdet ve Prens Sabahattin ısrarla savunmuşlardır. Onlara göre Doğu türü toplum yapısı sürdükçe II. Abdülhamit kaldırılrsa bile onun yerine başka Abdülhamitler geçecektir. Asıl sorun ise toplumsal değişikliği gerçekleştirebilmektir.⁴³⁵

2 1921 Anayasası

2.1 1921 Anayasası'nı Hazırlayan Dinamikler

Kurtuluş Savaşı, Türk milletinin tarihinde biri içle, öbürü dışla ilgili iki büyük oluşumun kesişme noktası sayılabilir. Bir yanda 19. yüzyıldan beri süregelen iktidarı sınırlama çabası artık doğrudan doğruya bütün egemenliği kullanan bir meclisin kurulmasına kadar varmakta, böylece sınırlama yerine doğrudan doğruya iktidarın kaynağını değiştirme kendini göstermektedir. Artık Montesquieu'cu bir "dengeleme" çabasıyla değil

---

⁴³³ KARATEPE, s. 102.

⁴³⁴ KONGAR, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye (2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplum Yapısı)**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000, s. 135.

⁴³⁵ BERKES, s. 410.

Rousseau'cu bir "genel irade bütünlüğü"yle karşı karşıya kalınmıştır.⁴³⁶ Öte yandan dışa karşı kendi kurduğu imparatorluğun en yoksul ve dayanaksız toplumu olarak bırakılmış bir millet, kalan son toprak üzerinde ölüm kalım savaşı vermektedir. İşte bu iki büyük olay birbirini engelleyecek yerde tamamlamakta, Kurtuluş Savaşı'nı yürütmek için bulunan biçimler rejim konusundaki gelişmeleri hızlandırmakta hatta o alanda başka türlü hiç gerçekleşmeyecek sıçramalar sağlamaktadır.⁴³⁷ Osmanlı Devleti hükümetlerinin teslimiyetçi tutumu halk kitlelerinin yerel önderler öncülüğünde kendi kaderiyle doğrudan ilgilenmeye itmiş, bu da siyasallaşma ögesini ortaya çıkarmıştır. Keza o dönemde yapılan miting, toplantı ve gösterilerin çokluğu da bu sebeptendir. Verilen savaşın antiemperyalist ve ulusal nitelikli oluşu da siyasallaşan kitlelerin seferberliğine ve dolayısıyla demokratikleşmeye giden yolu açmış, bunun sonucunda da millet egemenliği ilkesi yeni anayasal tezlerin itici gücü olmuştur.⁴³⁸

Yepyeni bir dönüşüm yaşanmaktayken geride kalmış bir siyasi düzenin ürünü olan Kanun-i Esasi durumun gereklerine cevap veremez olmuş, Kurtuluş savaşı koşullarında oluşan yeni devlet ve iktidar düzenine ilişkin kuralları gösterecek yeni bir anayasa ihtiyacı belirginleşmiştir.⁴³⁹ Olağanüstü şartlar altında kurulmuş bulunan Meclis'in, Kanun-i Esasi hükümlerine göre işlemesi mümkün değildir. Çünkü Kanun-i Esasi'ye göre özellikle yürütme alanında ve kanunların onaylanması, yayımlanması, tüzüklerin düzenlenmesi gibi konularda padişah önemli yetkilere sahiptir.⁴⁴⁰

Yeni bir anayasa yapacak olan parlamento ilk defa hanedan ve onun atadığı üyeler olmaksızın sadece seçim yoluyla halktan gelen kişilerden oluşmuştur.⁴⁴¹ Birinci Meclis

---

⁴³⁶ SOYSAL, 1987, s. 38-39.

⁴³⁷ SOYSAL, 1987, s. 38-39.

⁴³⁸ TANÖR, s. 226-227.

⁴³⁹ TANÖR, s. 247.

⁴⁴⁰ ÖZBUDUN, Ergun, **1921 Anayasası**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1992, s. 5.

⁴⁴¹ BOZKURT, s. 175; Büyük Millet Meclisi üyeleri iki seçimden ve üç kanaldan gelerek oluşmuştur (Meclis-i Mebusan'dan gelen 92 mebus, birisi Yunanistan'dan gelmek üzere, diğerleri Malta'dan gelen 14 mebus,

hukuki temsil niteliğinin yanı sıra sosyolojik açıdan da yüksek bir temsil niteliğine sahiptir; asker ve sivil kökenli bürokratlar, çiftler, tüccarlar ve din adamlarını çatısı altında birleştirerek farklı görüşleri buluşturmuş ve böylece alınan kararlar milletin fikrini yansıtacak şekilde olmuştur.⁴⁴²

2.2 1921 Anayasası'nın Yapım Süreci

Birinci Meclis, kuruluşu ile 1921 Anayasası'nın kabulü arasındaki dönemde (23 Nisan 1920-20 Ocak 1921) kendisini genel olarak Kanun-i Esasi ile bağlı saymış ancak "salahiyet-i fevkaladeyi haiz bir Meclis" olarak anayasada değişiklik yapma yetkisini de kendisinde bulmuştur.⁴⁴³ İcra Vekilleri Heyeti'nin 13 Eylül 1920 tarihinde Meclis Genel Kurulu'na sundukları Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Lâyihası başlıklı metin ile yeni anayasanın ilk adımı atılmış, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bu programdan çıkmıştır.⁴⁴⁴

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, içeriği yönünden olduğu kadar hazırlanışı, görüşülmesi ve kabulü açısından da Türk siyasi tarihinin en ilginç belgelerindedir. Mecliste siyasi rejimin niteliği üzerinde temel görüş ayrılıkları olsa da birlikte yaşanabilir formüller üzerinde uzlaşılabilmiş ve sorunun kesin çözümü ileri bir tarihe ertelenebilmiştir.⁴⁴⁵ Özel ve geçici bir komisyonca hazırlanan anayasa metni Meclis'te özel bir çoğunluk aranmaksızın

---

3-19 Mart 1920 tebliğine göre seçilmiş 232 mebus). KENDİRCİ, Hasan, **Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004, s. 63; TANÖR, s. 231-232.

⁴⁴² TUNAYA, Tarık, Zafer, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler: (1876-1938), Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 69-70. Ulusal kurtuluş savaşı aslında ayrı dünya görüşlerini ve ayrı toplumsal özelemleri temsil eden bu iki zümre arasında öyle bir kaynaşma sağlamıştır ki ilk meclis birinci ve ikinci grup diye bölündüğü zamanlarda bile zümreler kesin olarak birbirinden ayrılmamakta her zümreden birinci ve ikinci gruplara katılanlar olmaktadır. SOYSAL, 1987, s. 40-41.

⁴⁴³ TANÖR, s. 246.

⁴⁴⁴ ÖZBUDUN, 1992, s. 19.

⁴⁴⁵ ÖZBUDUN, 1992, s. 49.

neredeysse oybirliğiyle kabul etmiştir. Dört ayda tasarı görüşmelerini sonlandıran Meclis 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nukabul etmiştir.⁴⁴⁶

2.3 1921 Anayasası'nın İçeriği

20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 24 maddeden oluşan kısa bir çerçeve anayasadır.⁴⁴⁷ Bunun başlıca nedenleri ise Kanun-ı Esasi'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte sayılması ve çeşitli eğilimlerin yarıştığı mecliste bir “geçiş dönemi”nin asgari ortak noktalarının saptanmasıyla yetinme isteğidir.⁴⁴⁸

Bu süreçte Anayasa'nın yapımında bir görüş ayrılığı olmadığı gibi, milli egemenlik ilkesi tartışmasız kabul edilmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu milli egemenlik ilkesi ile başlamış, 2. maddesi ile meclis hükümeti sistemini kurmuştur. 3. maddesinde Osmanlı Devleti yerine Türkiye Devleti ifadesi kullanılmıştır: “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti Büyük Millet Meclisi hükümeti unvanını taşır”.⁴⁴⁹ 1 Nisan 1923'te Meclis'te seçimlerin yenilenmesi kararı alınmış, yapılan seçimler üzerine 11 Ağustos 1923'te çalışmalarına başlayan İkinci TBMM, 23 Ağustos'ta Lozan Antlaşması'nı, 29 Ekim 1923'te ise Cumhuriyet'i ilan eden “Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun”u kabul etmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 1. maddesine eklenen cümle ile “Türkiye Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyettir” hükmü getirilmiş, Ankara başkent ilan edilmiş ve 3 Mart 1924 günü kabul edilen kanunla hilafet kaldırılmıştır. Üniter devlet yapısı ve resmi dilin Türkçe oluşu (1876 Kanun-i Esasinin 1. ve 18. maddeleri) Osmanlı'dan miras olarak devam etmiştir. Böylece 23 Nisan 1920'den 1924

---

⁴⁴⁶ TANÖR, s. 247.

⁴⁴⁷ GÖZÜBÜYÜK, s. 38.

⁴⁴⁸ TANÖR, s. 253.

⁴⁴⁹ GÖZÜBÜYÜK, s. 41; ÖZBUDUN, 1992, s. 50.

Anayasası'na kadar olan dönemde aslında Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran temel anayasal tercihler belirlenmiştir.⁴⁵⁰

2.4 1921 Anayasası'nın Niteliği

1921 Anayasası, hazırlanış ve kabul özellikleri bakımından Osmanlı Türk anayasacılığının en demokratik anayasası olarak kabul görmektedir.⁴⁵¹ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu iktidarı sınırlamaktan ziyade ulusal birlik ve kurtuluş savaşı için hazırlanmıştır.⁴⁵² Farklılıkların en demokratik ve önkoşulsuz bir şekilde temsil edildiği tek meclis olan 1920 Meclisi kurulmadan önce bile kurucu iktidar niteliğine sahip olacağı kabul edilen bir meclistir.⁴⁵³ Aynı zamanda yeni bir anayasa hazırladıktan sonra dağılmayıp olağan yasama faaliyetlerini de sürdürdüğü için bir kurucu yasama organıdır. Anayasayı yapan meclis tam anlamıyla demokratik yarışmacı bir ortamda, tam demokratik seçimlerle oluşturulmamış ve anayasa halkoylamasına sunulmamış olsa da,⁴⁵⁴ mecliste aşağıdan yukarı sivil unsurlar belirgin ve güçlü olmuştur.⁴⁵⁵

2.5 1921 Anayasa'nın Önemi

1921 Anayasası, yapım süreci bakımından Osmanlı Türk anayasacılığının en demokratik belki de tek demokratik anayasasıdır. 1876 anayasası padişahın tek yanlı iradesiyle ortaya çıkmış, 1909 değişikliklerinde dahi Heyet-i Ayan'ın payı ve padişahın onayı gibi demokratik olmayan ortakların var olduğu bir anayasadır. 1924 Anayasası bağımsız davranmayı başarmış olsalar bile adaylıklarını ve vekilliklerini M. Kemal Atatürk'e borçlu olan kişilerden oluşan bir meclis tarafından yapılmış olacaktır. 1961 ve

---

⁴⁵⁰ GÜLSOY, s. 16-17.

⁴⁵¹ TANÖR, s. 250.

⁴⁵² TANÖR, s. 288-289.

⁴⁵³ CAN, Osman, "Türkiye'de Anayasalar ve Derin Anayasa'nın Revizyon Dönemleri", **Yeni Türkiye (Yeni Anayasa Özel Sayısı)**, Sayı 50, Ocak-Şubat 2013, s. 1129.

⁴⁵⁴ ERDOĞAN, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, s. 54.

⁴⁵⁵ TANÖR, s. 288.

1982 Anayasaları ise hazırlanış koşullarında farklar bulunsa da demokratik kurucu organlar eliyle ve demokratik usuller yoluyla oluşturulmamış darbe ürünü olan anayasalardır.⁴⁵⁶

Bunun yanı sıra bu dönemin seçkinlerinin Osmanlı'daki seçkinlerden en büyük farkı, modern devletin kuruluşunda siyasi merkez ile toplumsal çevre arasındaki aralığı daraltması ve toplumsal kaynakları devleti destekleyecek biçimde harekete geçirmesidir.⁴⁵⁷ Kurtuluş Savaşı, yönetici sınıf ile ara sınıfların gerçekleştirmekte olduğu birliğin ilk adımlarını oluşturmuştur. Uzun zamandır merkezi iktidar ile çatışma ve çekişme içinde olan ayan, eşraf ve ulema, yönetici sınıf ile yakın bir işbirliği gerçekleştirmiş ve bunu yönetici sınıfa katılma aracı olarak görmüştür.⁴⁵⁸ Bunun anayasa hukuku açısından önemi ise aşağıdan yukarıya doğru yükselen bir seçim, temsil ve vekalet ağı üzerine kurulu bir anayasa yapılmasına imkan vermiş olmasıdır.⁴⁵⁹ Bunun sonucunda ise 20 Ocak 1920 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu⁴⁶⁰ “egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” ilkesine açıkça yer vermiştir.

2.6 1921 Anayasası'nın Uygulanışı ve Son Bulması

Ulusal Bağımsızlık Savaşı zaferle sonuçlanmış ve cumhuriyet ilan edilmiş olmasına rağmen, Kanun-i Esasi henüz ilga edilmediği ve olağanüstü bir dönemde çıkarılmış olan 1921 Anayasası devletin ihtiyaçlarına cevap verecek kadar uzun ve ayrıntılı bir anayasa olmadığı için yeni bir anayasanın yapılması bir zorunluluk olarak görülmeye başlanmıştır.⁴⁶¹

---

⁴⁵⁶ TANÖR, s. 250.

⁴⁵⁷ KAZANCIGİL, Ali, “Türkiye’de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (Der. Ersin Kalaycıoğlu, A. Yaşar Sarıbay), İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2000, s. 147-148.

⁴⁵⁸ KONGAR, s. 103. Zira bir savaşı vermek için gerekli ilk ön koşul, toplumun tüm sınıflarının ona katılmasıdır. Çünkü bu gerçekleştirilemezse savaş dağılma savaşı halini alır. BERKES, s. 524-525.

⁴⁵⁹ TANÖR, Bülent, **Türkiye’de Kongre İktidarları: 1918-1920**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 208-209.

⁴⁶⁰ Kurtuluş Savaşı sırasındaki yönetim yapısını temelli olarak belirleyen 20 Ocak 1921 tarihli metnin o zaman “anayasa” sözünün Osmanlıca karşılığı olarak kullanılan “Kanun-i Esasi” adını değil “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” adını taşıması saltanatla hilafetin yıkılacağı ve yerine yepyeni bir cumhuriyetin kurulacağı izlenimini vermemek içindir. SOYSAL, 1987, s. 43.

⁴⁶¹ ÖZBUDUN, 2014, s. 31.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, olağanüstü bir dönemin ihtiyaçlarını karşılamak ve geçici olarak ortaya çıkan kısmi iktidar boşluğunu doldurmak üzere hazırlanmış⁴⁶² bir anayasa olarak görevini ifa ettikten sonra, Nisan 1923'te yeni seçimler yapılmak üzere Birinci Meclis dağılmış, cumhuriyeti ilan eden ve 1924 Anayasası'nı hazırlayan İkinci Meclis olmuştur.⁴⁶³

3 1924 Anayasası

3.1 1924 Anayasası'nı Hazırlayan Dinamikler

Büyük Millet Meclisi'nin ikinci dönem çalışmalarına başlamasıyla Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki eksiklikleri tespit etmek ve ihtiyaçlara cevap verecek yeni anayasa teklifleri hazırlamak üzere bir anayasa komisyonu kurulmuştur. Bu arada yeni anayasanın nasıl ve ne şekilde olması gerektiği ile ilgili yoğun bir fikir telakkisi yaşanmıştır. Üç görüş etrafında yoğunlaşan fikirlerden ilki mevcut Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu olduğu gibi muhafaza ederek tıpkı İngiliz Anayasası'nda olduğu gibi Türk Anayasası'nın da doğal seyrinde gelişmesi gerektiği yönündedir.⁴⁶⁴ Çoğunluk ise İngiliz Anayasası'nın ancak yedi asırda bugünkü seviyesine ulaştığını ve kendilerinin bu kadar zamanlarının olmadığını söyleyerek bu görüşe karşı çıkmıştır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun olduğu gibi muhafaza edilip sadece eksik kısımlarının ek maddeler halinde ilave edilmesi ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun eksik kısımlarının kuvvetler birliği esasına uygun olarak yeniden yapılması tartışılan diğer iki görüş olmuştur. Bu görüşler arasında yeni bir anayasa yapılması ağırlık kazanmış ve anayasa yapımı için çalışmalar başlamıştır.⁴⁶⁵

3.2 1924 Anayasası'nın Yapım Süreci

---

⁴⁶² ERDOĞAN, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, s. 54.

⁴⁶³ ÖZBUDUN, 2014, s. 30.

⁴⁶⁴ AĞAOĞLU, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" Akşam 28 Teşrin-i evvel 1339/1923'den aktaran ERDEN, Ömer, "Ziya Gökalp'in 1924 Anayasası ile İlgili Çalışmaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXIX Mart 2013, Sayı 85, s. 49-50.

⁴⁶⁵ ERDEN, s. 49-50.

1923 Haziran'ında yapılan milletvekili genel seçimleriyle oluşan İkinci Meclis bir kurucu meclis değil olağan bir yasama organı olmasına rağmen, milli mücadeleden gelen "her şeye kadir" mutlak yetkili bir meclis anlayışının geçerli olması nedeniyle tümüyle yeni bir anayasa yapması konusunda kendini yetkili görmüştür ve yeni bir anayasa yapma konusunda herhangi bir tartışma yaşanmamıştır. Genel kurul görüşmeleri sırasında anayasanın özel bir kurucu meclis tarafından yapılması isteği dile getirilse de meclis böyle bir özel kurucu meclis düşüncesine itibar etmemiştir.⁴⁶⁶ Anayasanın yapım sürecinde anayasa tasarısı milletvekillerinden gelen bir öneri olmaksızın Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanarak Meclis Genel Kurulu'na sunulmuştur.⁴⁶⁷ Anayasa taslağı oluşturulurken Encümen 1875 Fransız Anayasası ile 1921 Polonya Anayasası'ndan yararlanmıştır. Amacı kuvvetli bir devlet düzeni yaratmak olarak ifade edilen 1924 Anayasası 20 Nisan 1924 yılında İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından "Teşkilat-ı Esasiye" adıyla salt çoğunluğun üçte ikisinin oyuyla kabul edilmiş ve halkoylamasına gidilmeden yürürlüğe girmiştir.⁴⁶⁸

3.3 1924 Anayasası'nın İçeriği

1924 Anayasası, devrimlerin yerleşmesi açısından öncelikle ilk TBMM döneminde uygulanan ve daha sonra da 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer alan bazı temel ilkeleri benimsemiş bir sert anayasadır.⁴⁶⁹ Altı bölüm 105 maddeden oluşan 1924 Anayasası'nın genel özelliklerine baktığımızda anayasanın devletin yönetim şeklinin cumhuriyet olduğunu belirterek başladığı görülmektedir. Cumhuriyet ile ilgili bu hükmün değiştirilemeyeceği,

---

⁴⁶⁶ ÖZBUDUN, Ergun, **1924 Anayasası**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 1-2.

⁴⁶⁷ TANÖR, 2004, s. 290-291.

⁴⁶⁸ YILMAZ, Faruk, **Türk Anayasa Tarihi 1808-2010**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2012, s. 126-127; TANÖR, 2004, s. 292.

⁴⁶⁹ ANAYURT, Ömer, "1924 Anayasası'nda Meclis-Yürütme İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, 1997, s. 689.

değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceği 102. madde ile kabul edilmiş böylece Cumhuriyet düzenlemesi özel bir koruma altına alınmıştır.⁴⁷⁰

1924 Anayasası, anayasanın üstünlüğü ilkesini kabul etmiştir. Anayasa dışındaki tüm mevzuatın anayasaya uygun olması gerekliliği 1921 Anayasası'nın eksik tarafı olup 1924 Anayasası'yla zorunlu hale gelmiştir. Buna karşın yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir anayasal mekanizmanın öngörülmemiş olması gerek tek parti döneminde gerekse 1950-1960 dönemi arasında Demokrat Parti (DP) döneminde keyfi uygulamalara yol açmıştır.⁴⁷¹

Anayasa'da Türkiye Devleti; cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci olarak tanımlanmış, devletin dilinin Türkçe olduğu ve başkentin Ankara oluşu Anayasa'nın 2. maddesinde ifade edilmiştir. Laiklik ilkesi anayasanın ilk şeklinde yer almazken devletin dininin İslam olduğu belirtilmiş fakat 1937 Anayasa değişikliği ile ilke Anayasa'ya girmiştir. Anayasa'nın 3. maddesi ile milli egemenlik ilkesi kabul edilmiştir. Hükümet sistemi açısından ise 1924 Anayasası hem meclishükümeti hem de parlamenter sisteme ait özelliklerikendinde barındıran karma bir sistem öngörmüştür.⁴⁷² Bu sistem doktrinde “kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı” olarak da ifade edilmektedir.⁴⁷³ Bir imparatorluk bakiyesi olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşlık bağı,1924 Anayasası 88. maddesinde ‘Türkiye ahalisi din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur’ şeklinde tanımlamıştır.

1924 Anayasası, özgürlükleri 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin etkisinde kalarak soyut, ferdiyetçi ve her şeyi kanuna bırakan bir anlayışa göre ele almıştır.

---

⁴⁷⁰ Bu maddenin yanı sıra 2-8. maddelerinin de değiştirilmesinin yasaklanması teklif edilmiş fakat kabul edilmemiştir. **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, GÖZÜBÜYÜK, Şeref, SEZGİN, Zekai, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1957, s. 464-465.

⁴⁷¹ ŞAHİN, Engin, **Cumhuriyet Anayasaları: 1921-1924-1961-1982**, İstanbul, Beta Yayınları, 2012, s. 17-18.

⁴⁷² GÖZLER, 2016, s. 29, 31.

⁴⁷³ ÖZBUDUN, 2014, s. 31.

Kanuna güven ve kanunun özgürlüklerin en iyi güvencesi olacağı düşüncesi Anayasa'nın temelini oluşturmuştur. Bütün düzenlemelerin meclis üstünlüğü eksenine oturtulduğu 1924 Anayasası'nda meclis iradesine karşı ise hiçbir anayasal güvenceye yer verilmemiştir.⁴⁷⁴

3.4 1924 Anayasası'nın Niteliği

1924 Anayasası, halkın her düzeyde aktif katılımına dayanan “katılımcı” demokrasi yoluyla değil, olağan bir yasama organı olan⁴⁷⁵ ve birkaç ay sonra yasaklanacak olan Terakkiperver Fırkası'nın sınırlı sayıda milletvekili ile temsil edildiği, tek parti olarak CHP'nin etkin olduğu II. dönem TBMM tarafından yapılmış bir anayasadır.⁴⁷⁶ Taslak metin Anayasa Komisyonu tarafından oluşturulduktan sonra Meclis Genel Kurulu'nda salt çoğunluğun üçte ikisinin oyuyla kabul edilmiş, halkoylamasına sunulmadan yürürlüğe girmiştir. 1924 Anayasası'nı yapıp kabul eden II. TBMM münhasıran anayasayı hazırlayıp millet adına kabul etme amacıyla seçilmiş bir meclis olmadığı gibi bu işi müteakiben görevinden de ayrılmamış, gerek Anayasa öncesi gerek Anayasa sonrası dönemde yasama işlerini de gerçekleştirmiştir.⁴⁷⁷

3.5 1924 Anayasası'nın Önemi

1921 ve 1924 Anayasaları Türkiye tarihinde TBMM tarafından yapılan ilk ve son anayasalardır. Her iki anayasayı da oluşturan dinamikler yerli ve ulusal olup herhangi bir dış

---

⁴⁷⁴ ANAYURT, Ömer, “1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlükler”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2003, webftp.gazi.edu.tr, (Erişim Tarihi 03.08.2017)

⁴⁷⁵ TBMM'nin kurucu yasama sıfatıyla değil de kurucu meclis sıfatıyla anayasayı yaptığı yönünde karşıt görüş için bakınız: MUMCU, Ahmet, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişmesi**, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınları, 1981, s. 121.

⁴⁷⁶ CAN, “Türkiye’de Anayasalar ve Derin Anayasa’nın Revizyon Dönemleri”, s. 1131.

⁴⁷⁷ ANAYURT, 2003.

güce ödün vermek için yapılmış değildir. 1924 Anayasası 1921 Anayasası ile başlayan sıçramayı belgelemiş, ulusal, laik ve demokratik bir devletin temellerini atmıştır.⁴⁷⁸

3.6 1924 Anayasası'nın Uygulanışı ve Son Bulması

1924 Anayasası,⁴⁷⁹ birkaç ay sonra konsolidasyon sürecine girecek olan otoriter tek parti rejimini çağrıştıracak hiçbir iz taşımamasına rağmen hem tek partili otoriter hem de çok partili demokratik rejimin temel kanunu işlevini görmüştür. Aynı anayasanın hem otoriter bir rejimin hem çok partili demokrasinin temel kanunu işlevini görmesi otoriter rejimlerden demokrasiye geçişlerde görülen çok istisnai bir durumdur.⁴⁸⁰

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen savaş ekonomisinin gerektirdiği koşulların olumsuzluğundan oldukça etkilenmiştir. İkinci Dünya Savaşı bir yandansilahlı kuvvetlere yapılan harcamaların artması, seferberlik nedeniyle üretimin düşmesi, ithalat kısıntısı ve yüksek enflasyon nedeniyle ekonomik gerilemeye neden olmuş diğer yandan da yönetimi otoriterleştirmiştir. Otoriter yönetim, bu dönemde alınan zorlayıcı önlemler ve savaş yıllarının darlık koşulları yoksul, köylü ve çiftçi kanadı Halk Partisi'nden uzaklaştırmıştır.⁴⁸¹

Bu bağlamda Demokrat Parti'nin başarısının ardında yatan nedenlerden birisi, iktisadi alanda gerçekleştirdiği başarılı hamle diğeri de halkın yıllardır çektiği bürokratik baskının kırılması umududur.⁴⁸² Tek parti yönetiminden farklı olarak halkla bütünleşen DP iktidarının ilk beş yılında ülkede refah seviyesi yükselmiştir. Ancak muhalefetin sert ve

---

⁴⁷⁸ TANÖR, 2004, s. 250, 328.

⁴⁷⁹ 1924 Anayasası yürürlükten kaldırıldığı 1960 yılına kadar ikisi biçimle diğerleri esasla ilgili olmak üzere yedi kez değişiklik geçirmiştir.

⁴⁸⁰ ÖZBUDUN, 2012, s. 11v

⁴⁸¹ KARATEPE, Şükrü, **Tek Parti Dönemi**, İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 1993, s. 52; YILMAZ, Ensar, **Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları 1946-1950**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2008, s. 29.

⁴⁸² EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 141-143.

hoşgörüsüz tavrı, iktidarı da muhalefete karşı her geçen gün biraz daha sertleştirmiştir.⁴⁸³ Bir yandan seçimlerden galip çıkan DP'nin milli iradenin temsilcisi olduğunu ileri sürmesi ve bu anlayışını "Meclisin Üstünlüğü İlkesi"ne dayandırması, diğer yandan CHP'nin kendini devletin sahibi olan görmesi ve seçilmişlere güvensizliği ülkedeki gerilimi tırmandırmıştır.⁴⁸⁴ 1958 yılında toplanan CHP kurultayında, partizanlığın kaldırılması, seçim güvenliği, iki meclisli bir yapının oluşturulması, basın özgürlüğü, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu ve Özerk Üniversite gibi taleplerin dile getirilmesine karşılık, DP Hükümeti'nin Meclis Tahkikat Komisyonu kurması, muhalefetin siyasi faaliyetlerini denetlemesi ve örgütlenme çalışmalarını yasaklaması, DP'ye karşı toplumsal tepkinin artması ve siyasi yaşamın sertleşmesi sonucunu doğurmuştur.⁴⁸⁵ 1960 yılında İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde öğrenci eylemleri artmış ve ülkenin her yerinde iktidar aleyhine yapılan gösteriler ve mitingler baş göstermiştir.

1945'ten itibaren hukuk çevrelerinde başlayan, 1954'ten sonra muhalefet partilerinin anayasa değişikliği önerileriyle beslenen ve 1960'ta anayasanın ölümünden sonra onun otopsisini yapan hukuk doktrininin teşhisleriyle zenginleşen 1924 Anayasası eleştirileri şöyle özetlenebilir: Anayasa'nın egemenliğin tek kullanıcısı saydığı TBMM'deki çoğunluğu sınırlamaması, yasamanın yürütmeyi denetleme olanaklarının yetersizliği, yargı bağımsızlığı ve denetimi konusundaki zayıflıklar ve temel hak ve özgürlükler rejiminin açık anayasal güvencelere sahip bulunmayışı. Kısacası 1924 Anayasası çoğulcu, özgürlükçü ve katılımcı bir demokrasi değil çoğunlukçu bir demokrasi tasarlamıştır. Yapıldığı dönem koşullarında bu olağan sayılsa da çok partili rejim ortamında ve çoğulcu-özgürlükçü demokrasi akımının dünyada güçlendiği bir dönemde bu anayasanın sakatlık ve eksiklikleri kendini somut olarak göstermeye başlamıştır.⁴⁸⁶

---

⁴⁸³ KARPAT, H. Kemal, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012, s. 169-170.

⁴⁸⁴ HEPER, Metin, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Ankara, Doğu-Batı Yayınları 2006, s. 42.

⁴⁸⁵ TOKTAMIŞ, Ateş, **Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim**, İstanbul, Beta Yayınevi, 2007, s. 62.

⁴⁸⁶ TANÖR, 2004, s. 362

Çok partili yaşamdaki tıkanmalara ve antidemokratik uygulamalara karşı ilk tepki yargısal çözüm arayışı olmuş, arayışın esası var olan anayasa çerçevesinde yasaların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimine olanak bulup bulunmadığı noktasında düğümlenmiştir. 1924 Anayasası yargısal denetimi öngörmemiştir. Bununla birlikte konu doktrinde tartışılmış, 1924 Anayasası'nın tek parti dönemindeki uygulanışı sırasında bazı yargı mercilerinde def'i ya da itiraz yoluyla anayasal denetim olanakları aranmış ama Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 4 Şubat 1931 tarihli kararıyla bu yolun kapalı olduğuna karar verilmiştir.⁴⁸⁷

Çok partili yaşamdaki antidemokratik uygulamalara karşı ikinci tepki, anayasa değişikliği önerileri biçiminde ortaya çıkmıştır.⁴⁸⁸ 1957 seçimlerinde muhalefet partileri tam anlamıyla bir "güç birliği" hareketini gerçekleştirememiş olsalar da yayınladıkları ortak bildiriye anayasa değişikliği konusundaki şu görüşlerini ortaya koymuşlardır: "...Muhalefet cepemiz şuna kanidir ki bütün demokratik ıslahat anayasa teminatına bağlandığı takdirde daha kat'i ve sağlam bir istikrara kavuşacaktır. Bu sebeple anayasanın değiştirilmesi acil ve esaslı bir ihtiyaçtır."⁴⁸⁹

Acaba bu dönemde ve özellikle 1954-1960 arasında anayasa tartışmalarının ön plana çıkmasında bir yapaylık var olmuş, anayasa sorunları gereğinden çok abartılmış olabilir miydi?⁴⁹⁰ Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri tartışmaların ve parti çekişmelerinin gitgide anayasa sorunları üzerinde toplanmasıdır. Siyasi kadronun yetersizliği anayasaya yeni bir yorum kazandıramayınca günlük politika hayatındaki bütün aksamaların suçu anayasadaki çözümlere yüklenmektedir.⁴⁹¹ Türkiye'de çok partili düzenin en önemli özelliklerinden biri bu dönemdeki tartışmaların ve parti çekişmelerinin gitgide doğrudan doğruya anayasa sorunlarını konu alan bir politika atmosferini doğurmasıdır: Günlük

---

⁴⁸⁷ TANÖR, 2004, s. 355-356; Detaylı bilgi için bakınız ANAYURT, 2003.

⁴⁸⁸ TANÖR, 2004, s. 357.

⁴⁸⁹ SOYSAL, 1987, s. 61.

⁴⁹⁰ TANÖR, 2004, s. 362.

⁴⁹¹ SOYSAL, 1987, s. 60-61, 64.

politika hayatındaki bütün aksamaların suçu anayasadaki çözümlere yüklenmekte bu yüklenişin ardından da yeni anayasal çözümler peşinde bir arayış başlamaktadır.⁴⁹²

Muhalefet partilerinin vurguladıkları ve seçim bildirilerine soktukları çözümler daha çok anayasa kurallarıyla ve kurumlarıyla ilgili birer çözüm niteliğindedir. Anayasa ayarlamaları yoluyla demokrasiyi yaşatma çabası öylesine yoğun bir hal almıştır ki, neredeyse tek kurtuluş yolunun bu olduğuna bütün ulusça inanılmış, anayasa değişikliğinden mucizeler beklenmiştir.⁴⁹³ Bu duruma yol açan temel neden kuralsal çözümlerin “kolay”lığıdır. Parlamentodaki çoğunluğun anayasaya aykırı tutumlar içine düşmesi karşısında, anayasaya uygunluğun yargısal denetimini savunanlar ya da tek meclisin aceleciliğini önlemek için iki meclisli bir sistemin üstünlüklerini sayanlar, hem somut hem de başka yerlerde denenmiş çözümler ileri sürmüş olmanın rahatlığı içindedirler ve neredeyse artık “ispat külfeti” yeni bir sorunun böyle çözülmeyeceği kanaatinde olanlardır.⁴⁹⁴

4 1961 Anayasası

4.1 1961 Anayasası’nı Hazırlayan Dinamikler

Demokratikleşme açısından silahlı kuvvetler faktörünü iki boyutlu ele almak mümkündür. Bunlardan biri silahlı kuvvetlerce yönetilen bir ülkenin demokratikleşme çabaları ve süreci iken diğeri demokratik bir ülkede sivillerin etkinliğini sınırlayan silahlı etki ve baskı ile silahlı kuvvetlerin yönetime el koyması durumudur. Çoğunlukla ilki Güney Amerika’daki ülkelerde ikincisi ise bizim gibi zaten demokratik sürece girmiş ülkelerde yaşanmaktadır.⁴⁹⁵

---

⁴⁹² SOYSAL, 1987, s. 60-61.

⁴⁹³ SOYSAL, 1987, s. 63-64.

⁴⁹⁴ SOYSAL, 1987, s. 63-64.

⁴⁹⁵ YILMAZ, AYTEKİN, **Çağdaş Siyasal Akımlar (Modern Demokraside Yeni Arayışlar)**, Ankara, Vadi Yayınları, 2001, s. 234.

Askerlerin siyasete müdahaleleri genelde dört düzeyde gerçekleşmektedir:

Finer'a göre ilk aşama, askerin siviller üzerinde nüfuz sahibi olmasıdır. Bu düzeyde askerler, sivillerin mantıklarına veya duygularına başvurarak belirli konularda istedikleri yönde karar alınmasını sağlamak için sivilleri ikna etmeye çalışmaktadır.⁴⁹⁶

İkinci düzey, baskı ve tehdit kullanmadır. Bu aşamada siviller istenileni yapmazsa tehditten, tehdit içeren eylemlere kadar çeşitli yaptırımlar uygulanmaktadır.

Üçüncü düzey, hükümetin değiştirilmesi aşamasıdır. Burada sivil rejim değil, hükümet değiştirilmekte ve iktidar başka sivil gruplara verilmektedir.

Dördüncü düzey ise sivil rejimin ortadan kaldırılması ve askerlerin yönetimi bizzat ele alma aşamasıdır.⁴⁹⁷

Askerlerin siyasete müdahalesi, toplumun yapısı ve kültürüyle doğrudan ilişkilidir. Ekonomik yönden gelişmiş, güçlü bir sivil topluma sahip ve demokratik kültürün güçlü olduğu ülkelerde doğrudan askeri müdahaleler pek görülmezken, zayıf sivil toplumlu ve gelişmemiş ülkelerde askerlerin siyasete müdahalesi adeta kural haline alabilmektedir. Toplumun yapısı ve kültürü kadar ülkenin içinde bulunduğu güvenlik koşulları⁴⁹⁸ ile kurumsal yapısı⁴⁹⁹ gibi faktörler de bunda etkili olmaktadır. Üstelik çoğu müdahale sadece

---

⁴⁹⁶ Özellikle de 1990'lı yılların sonlarında askeri elitler, Türk siyasi hayatında çok önemli roller oynamış olmalarına rağmen, bütün bunları hiç bir şekilde şiddete ve klasik darbe tekniklerine başvurmadan yerine getirmişlerdir. Siyasi güçlerini seçkin ve modern baskı grubu yöntemlerini kullanarak sergilemişler; iş dünyası, medya, sendikalar, bilim dünyası gibi öteki güçlerle etkin bir iş ve güç birliği yaparak etkilerini sürdürmüşlerdir. ARSLAN, Ali, "Türk Dünyasında Toplumsal Değişme ve Modernleşmenin Tarihsel-Toplumsal Temelleri: Bir Örnek Model Olarak Türkiye", **Akademik Bakış**, Sayı 6, Mayıs 2005, s. 2.

⁴⁹⁷ ÖRS, Birsen, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler**, İstanbul, Der Yayınları, 1996, s. 43-44.

⁴⁹⁸ Türkiye'de PKK terör örgütü ile yapılan mücadele, TSK'nın siyasallaşmasında ve siyasete müdahale etmesinde etkili olmuştur. İZOL, Ramazan, "Türkiye'de Ordu'nun Siyasi Varlık Sebepleri", **Mülkiye**, Cilt XXVI, Sayı 235, 202 Temmuz-Ağustos, s. 201.

⁴⁹⁹ Askerin müdahalesini kolaylaştıran bir başka husus da ordunun büyüklüğü ile ülkelerin karşılaştığı büyük çaplı güvenlik ve ülke sorunlarının varlığı olmaktadır. Nitekim Huntington demokrasiye geçiş sürecindeki 29 ülke ile ilgili çalışmasında demokrasisi sorunlu ülkelerin ekonomi, güvenlik gibi bazı temel sorunları olduğunu işaret etmektedir. Bu sorunlar; isyan, etnik ve cemaatçi çatışma, aşırı yoksulluk, kronik enflasyon, büyük dış borç, terörizm gibi sorunlardır. Huntington'dan aktaran YILMAZ, 2001, s. 237.

asker kesimin eliyle değil sivillerin de katkısıyla bazı siyasi grupların ordunun müdahalesini desteklemesi suretiyle, yani sivil-askeri bir ittifak içinde gerçekleşmektedir.⁵⁰⁰

Askerlerin müdahalesine yol açan faktörlerden biri de siyasi sistemin meşruluk düzeyinin düşük olmasıdır. Bu da sistemin halk tarafından benimsenmemesiyle ilgilidir. Bu anlamda sivil yönetimin meşruiyetini yitirmesi askeri yönetimin meşruluk temelini oluşturmaktadır. Sivil iktidarın ekonomik açıdan başarısız olması, siyasallaşma ve kutuplaşma ile ülkede iç güvenliğin sağlanmasında hükümetin başarısız olması yani terör gibi unsurlar meşruiyeti azaltan başlıca sebeplerdir.⁵⁰¹ Bütün bunlara rağmen askerin müdahalesi için ayrıca bunu destekleyen bir siyasi kültürün de olması gerekir. Sivil üstünlük prensibinin toplumda hem halk katında hem de askerler katında kabulü demokrasinin şansını artıracaktır. Sadece halk katında sivil üstünlük anlayışının kabulü dahi silahlı müdahale ihtimalini azaltacaktır.⁵⁰² Örneğin Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşamamış olmasının en önemli göstergesi olarak darbelerin hiçbir karşı koyuşla karşılaşılmaksızın gerçekleştirilmiş olması görüşü,⁵⁰³ 15 Temmuz 2017 darbe teşebbüsü karşısında gösterilen halk direnişi ile geçerliliğini yitirmiş bulunmaktadır.

---

⁵⁰⁰ YILMAZ, 2001, s. 236. “12 Eylül öncesinde zamanın iktidarlarını bu konuda uyardık ve korkunç gidişi her vesile ile tekrarladık. Uyarılarımız zamanın cumhurbaşkanına 27 Aralık 1979’da benim ve kuvvet komutanı arkadaşlarımızla jandarma genel komutanının imzasını taşıyan bir muhtıranın verilmesi ile doruğa ulaştı. Fakat bu uyarının bile devlet ve memleketin kaderini elinde tutanlar üzerinde en küçük bir etkisi görülmedi. Bilakis memlekette anarşi ve terör gittikçe yaygınlaştı ve yoğunlaştı. Nihayet bu tehlikeli ve korkunç durum o noktaya geldi ki; vatandaşlarımız bizim yani silahlı kuvvetlerin duruma müdahalede geç kaldığını bile açık açık yazıp söylemeye başladılar. Hepinizin çok iyi bildiği gibi her gün ortalama yirmi vatandaşımız anarşik olay ve terör hareketleri yüzünden hayatını kaybediyordu. Verdiğimiz kurbanların sayısı çoktan beş bini aşmış, yaralananlar ve sakat kalanlar ise on beş bine ulaşmıştı. Hayat felce uğramış, vatandaşın can ve mal güvenliği tamamen ortadan kalkmıştı. Başta parlamento olmak üzere devlet organları çalışamaz bir hale gelmişti. Devlet altı aydır cumhurbaşkansız kalmış ne zaman seçileceği de belirsizdi. Siyasi partiler ise hala kısır bir çekişme içerisinde sen-ben kavgası ile çok kıymetli ve sayılı günleri heba etmekte idi.” EVREN, Kenan, **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Orgeneral Kenan Evren’in Yeni Anayasayı Devlet Adına Resmen Tanıtma Programı Gereğince Yaptıkları Konuşmalar**, 24 Ekim- 5 Kasım 1982, Ankara, TBMM Basımevi, 1982, s. 1-2.

⁵⁰¹ YILMAZ, 2001, s. 240.

⁵⁰² YILMAZ, 2001, s. 239-240.

⁵⁰³ DURSUN, Davut, “Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler”, **Muhafazakâr Düşünce**, Yıl 1, Sayı 3, 2005, s. 175.

Ordunun Türk toplumunun en köklü, en güçlü ve en önemli kurumlarından biri olması vesilesiyle bu durumla yakından ilişkili olarak askeri elitler de Türk iktidar yapısı içindeki en baskın elit gruplarından birisini oluşturmaktadır.⁵⁰⁴ Tarihsel olarak ordu Türkiye’deki en eski toplumsal kurumdur daha doğrusu modernleşme öncesinden kalan tek kurumdur.⁵⁰⁵ Hareket ordusunun müdahalesi ve bunu izleyen sıkıyönetim, silahlı kuvvetlerin siyasi iktidara doğrudan ilk müdahalesi olmuştur. 31 Mart olayı, II. Meşrutiyet, Abdülhamit’in tahttan indirilmesi, Bab-ı Ali baskını gibi olaylar askerlerin “vatani ve meşruiyeti korumak ve kollamak ve siyasi taraflar arasında hakem rolü oynamak” şeklinde özetlenebilecek bir müdahalesiyle sonuçlanmıştır. Bu olayların ve askeri müdahaleyi meşrulaştırmaya yarayan bu gerekçelerin ileriki yıllarda etkili olmuş olması kuvvetle muhtemeldir.⁵⁰⁶ Benzer şekilde Kurtuluş Savaşı yılları ve sonrasında da ordunun örgütlü tek kurum olması, kurulmakta olan yeni devletin ihtiyaç duyduğu her noktada kullanılması zorunluluğunu doğurmuştur.⁵⁰⁷ 27 Mayıs askeri darbesinin yaşanması da bu geleneğin devamı niteliğindedir. 27 Mayıs 1960 sabahı kendisini Milli Birlik Komitesi olarak niteleyen bir grup asker devlet yönetimine el koyduğunu radyodan duyurmuştur.

4.2 1961 Anayasası’nın Yapım Süreci

Darbe durumunda, devlet aygıtı içindeki güç dengeleri ve bir bütün olarak devlet aygıtının çeşitli toplumsal güçlerle ilişkileri -en azından bir süre için- yeniden tanımlanmaktadır. Siyasi rejimin eski ve bilindik kuralları artık yürürlükte değildir, iktidarı ele geçiren güç siyasetin kurallarını yeniden tanımlamakta, kendisini hiçbir hukuk normu ile bağlı görmeyen “asli kurucu iktidar” hüviyetine bürünmektedir. İtaat sağlandığında en azından bir süre için devlet kontrol altına alınacak, meşruiyet zeminini güçlendirme

---

⁵⁰⁴ ARSLAN, “Türk Dünyasında Toplumsal Değişme...” s. 2.

⁵⁰⁵ KARPAT, 2010, s. 314.

⁵⁰⁶ TANÖR, 2004, s. 191.

⁵⁰⁷ ÇELİK, Seydi, **Osmanlı’dan Günümüze Devlet ve Asker**, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2008, s. 128.

gündeme gelecek ve egemen, siyasi hayatın normlarını yeniden tanımlamaya girişecektir.⁵⁰⁸ “Yasayı yapan hakikat değil fiilen otoriteyi elinde bulundurandır.” sözü uyarınca merkezi iktidar kendi meşruiyetini oluşturma ya da güçlendirme potansiyeline sahip olacaktır zira artık maddi kaynakların ve diğer değerlerin dağıtımını şekillendiren mekanizma ele geçirilmiştir. İktidar için mücadele eden iki güç olduğunda iktidar mücadelesi taraflardan birinin ya da daha önce oyuna dahil olmayan birilerinin zaferiyle sonuçlanacak ve yeni rejim kurulacaktır. Bu nedenledir ki darbe süreci ve sonrası incelenirken darbeyi yapanlar kadar ona maruz kalanların yaptıkları ve yapamadıkları da aynı derecede önemlidir.⁵⁰⁹

27 Mayıs döneminde dikkat çeken başlıca özelliklerden biri, Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) kullandığı yetkileri ve özellikle yeni anayasanın yapılması için atılan adımları hep bir hukuk temeline dayandırma endişesidir. Hatta sanki daha önceki TBMM zor kullanılarak devrilmemiş ve anayasa düzeni kökünden yıkılmamış gibi 12 Haziran 1960 Yasası'yla “1924 Anayasası'nın bazı hükümlerinin değiştirilişi”nden söz edilmektedir. Oysa gerek o aşamada gerekse kurucu meclis sırasında yapılan şey MBK'nın fiili kuvvetten yararlanarak yeni bir düzen kurmasından ve “asıl kurucu iktidar”ı kullanmasından ibarettir.⁵¹⁰

Genel gerekçesi; “Kurucu Meclisin kabulüne hürriyet sever Türk halkının tasvibine sunulan bu tasarı, iki yüz yıla yaklaşan demokratik siyasi gelişmemizin Çağdaş Batı Demokrasisi esaslarına uygun sonucunu ve Anayasa Tarihimizde dördüncü yazılı Anayasamızı teşkil etmektedir.” cümlesiyle ifade edilen 1961 Anayasa Tasarısı'nda yeni bir anayasayı kesin bir ihtiyaç haline getiren gereksinimler şöyle sıralanmıştır: “milli temsil müessesesini ıslah etmek”, “siyasi iktidarı hem modern devletin gerekleri hem de iktisadi ve sosyal kalkınmayı tahakkuk ettirmek zorunda bulunan bir toplum isterlerine göre faal, dinamik ve müessir bir kuruluş olarak sağlamak”, “siyasi iktidarın icrasının hukuk

---

⁵⁰⁸ DEMİREL, Tanel, **Türkiye'nin En Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 18, 23.

⁵⁰⁹ DEMİREL, s. 23.

⁵¹⁰ SOYSAL, 1987, s. 73.

devletin gereklerine uygun siyasi ve hukuki bir kontrol altında bulundurmak” ve “halkoyunun siyasi iktidar üzerindeki kontrolünü de gerçekleştirmek.”⁵¹¹

Bu gerekçelere bakıldığında, Kurucu Meclis’in yeni bir anayasa yapması daha doğrusu ülkenin yeni bir anayasaya ihtiyacının olup olmadığı sorgulanır hale gelmektedir. Zira seçim sistemi sorunu anayasa değişikliği gerektirmeyen, yasa değişikliğiyle pekala çözülebilen bir sorundur ve nitekim öyle de çözülmüştür. “İktisadi ve sosyal kalkınmayı tahakkuk ettirmek” ise anayasanın işlevlerinden biri değildir. Siyasi iktidarı “toplum isterlerine göre faal, dinamik ve müessir bir kuruluş olarak sağlamak” gibi bir gaye güden anayasa yapıcılarının buldukları konuma toplumun isterlerini hiçe sayarak gelmiş olmasının bir dilemma olmasının yanı sıra bu gaye ile anayasa yapılmasını isteyenlerin anayasa yapımını halkın temsilcilerinden oluşan bir meclise bırakması kuşkusuz “toplum isterleri”ne daha uygun olurdu. Siyasi iktidarı “hukuk devletinin gereklerine uygun siyasi ve hukuki bir kontrol altında bulundurmak” ve “halkoyunun siyasi iktidar üzerindeki kontrolünü gerçekleştirmek” ise anayasada birkaç maddenin değiştirilmesi ya da bir ek halinde halkoymasına sunulması yoluyla pekala gerçekleştirilecek değişikliklerdir.

Ne var ki tutulan yol bu olmamış, yepyeni bir anayasanın oluşturulması tercih edilmiştir.⁵¹² 1961 Anayasası yapımında başlıca üç aşama izlenmiştir: ön tasarılar, kurucu meclis ve halkoyması.⁵¹³

4.2.1 Ön Tasarılar

27 Mayıs hareketinin en bariz özelliği anayasanın yapılmasını bilirkişi işi sayması, siyasi kuruluşları ve çevreleri bunun dışında tutmak istemesidir.⁵¹⁴ 27 Mayıs'ın hemen akabinde Millî Birlik Komitesi İstanbul ve Ankara Üniversitesi anayasa hukuku

---

⁵¹¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu, (5/7) Karar no: 27, 9.3.1961

⁵¹² TANÖR, Bülent, **İki Anayasa 1961-1982**, İstanbul, XII Levha Yayınları, 2013, s. 93-94.

⁵¹³ TANÖR, 2004, s. 371.

⁵¹⁴ SOYSAL, 1987, s. 67.

profesörleriyle bir anayasa taslağı hazırlanması konusunda işbirliğine girişmiştir. İstanbul Üniversitesi Bilim Komisyonu anayasa taslağı hazırlama çalışmalarına bir anayasa anketi hazırlayarak başlamış, böylece üniversite öğretim üyelerinin, gazetecilerin, fikir adamlarının ve bazı meslek kuruluşlarının görüşlerine başvurmuştur. Vatandaşlara da anket sorularını edinmek ve yeni anayasa hakkında düşüncelerini bildirme imkânı tanınmıştır.⁵¹⁵

6 Ocak 1961’de toplanan Kurucu Meclis 9 Ocak 1960’ta Temsilciler Meclisi içinden 20 kişilik bir “Anayasa Komisyonu” seçerek süreci başlatmış; “etüd metni” olarak İstanbul Bilim Komisyonu’nun Ön Tasarısını, “yardımcı metin” olarak da Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin Ön Tasarısını esas alarak anayasa metnini oluşturmaya başlamıştır. Komisyon hazırlık çalışmalarında dış metinler olarak Fransız, İtalyan ve Federal Alman Anayasalarından yararlanmışır. Komisyon neticede hazırladığı tasarımı 9 Mart 1961’de Temsilciler Meclisi Başkanlığı’na sunmuştur.⁵¹⁶

4.2.2 Kurucu Meclis’in Oluşturulması

Ankara Komisyonu bir anayasa metninin demokratik sayılabilmesi için içeriğinin de demokratik bir usulle belirlenmesi gerektiğini ifade etmiş ve hazırlanan tasarının demokratik seçimle oluşturulmuş bir kurucu meclis tarafından görüşülüp kabul edilmesi gerektiğini beyan etmiştir.⁵¹⁷ Bunun üzerine yapılan tartışmalar sonucunda kurucu meclis oluşturma fikri ağır basmış ve kurucu meclisin yetkilerini ve çalışma yöntemlerini belirleyen bir yasa MBK tarafından 13 Aralık’ta kabul edilerek 157 sayılı Kanun ile Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.⁵¹⁸ 157 sayılı Kanun’a göre Kurucu Meclis MBK’dan ve mevcut şartlara uygun olarak milletin en geniş manasıyla temsili gayesini gözeten Temsilciler

---

⁵¹⁵ **Temsilciler Meclisi Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7)**, Karar No: 27, S. 35, 9.3.1961, s. 3; TANÖR, 2004, s. 371-372.

⁵¹⁶ TANÖR, 2004, s. 373-374.

⁵¹⁷ SARICA, Murat, “27 Mayıs 1960’dan 1961 Anayasası’nın Hazırlanışına Kadar Geçen Dönemde Anayasa Hareketleri”, **İÜHFY** (50. Yıl Armağanı Cumhuriyet Döneminde Hukuk), İstanbul, 1973, s. 86.

⁵¹⁸ **Resmi Gazete**, No: 10682, 16 Aralık 1960, s. 2766.

Meclisli'nden⁵¹⁹ oluşmuştur ve Kurucu Meclis'in başlıca görevi yeni bir anayasayı görüşüp kabul etmek ve yeni bir seçim kanunu yapmaktır.⁵²⁰

Kurucu Meclis'te kanun teklif etme hakkı MBK ile üyelere ait olmakla beraber kurucu meclis üyelerince yapılacak kanun tekliflerinin en az bir MBK üyesi ile bir Temsilciler Meclisi üyesinin imzalarını taşıması şarttır. Bu hüküm ilk bakışta bir asker-sivil eşitliği kaygısıyla konmuş gibi görünse de günün koşulları içinde nesnel işlevinin sivillerin askerlerce denetlenmesi olduğu açıktır. Kanunların görüşülmesini düzenleyen 20. madde de MBK'ya TM'nin kabul ettiği tasarıları geri gönderme yetkisi tanımakta, tasarıların "ihtilafli kalan noktaları"nın iki kanattan seçilmiş 7'şer üyeden oluşan bir karma komisyonda görüşüleceğini belirtmektedir.⁵²¹

Görüldüğü gibi seçimler genel değildir. Çünkü temsilcilerin bir bölümü ihtilal organınca (MBK ve devlet başkanı) "seçilmiş" daha doğrusu atanmıştır. Seçimler "genel oy"a dayalı değildir çünkü herkes oy vermemiştir. Seçim doğrudan (tek dereceli) da değildir, il temsilcileri üç basamaktan geçilerek (ilçe delegeleri seçme kurulu, ilçe delegeleri, il temsilci seçme kurulları) belirlenmiş, partilerin ve öbür kuruluşların seçecekleri temsilciler de bunların ilgili organlarıncı saptanmıştır. Bu özellikleriyle Kurucu Meclis ve onun Temsilciler Meclisi kanadı seçkinci karakterdedir.⁵²² Bu arada bir mahkeme kararıyla kapatılmış olan DP'nin temsili de söz konusu olmamıştır. Bu önemli kısıtlamalar ve bunlardan doğan temsil eksikliği Anayasa'nın bir ulusal uzlaşma metni olabilmesine engel

---

⁵¹⁹ Bu Kanuna göre temsilci gönderecek kurumlar şunlardır: Devlet Başkanı 10, Millî Birlik Komitesi 18, İller 75, CHP 49, CKMP 25, Barolar 6, basın 12, Eski Muhripler Birliği 2, esnaf kuruluşları 6, gençlik 1, işçi sendikaları 6, odalar 10, öğretmen kuruluşları 6, tarım kuruluşları 6, üniversiteler 12, yargı organları 12. Genel oy ilkesinin uygulanmadığı seçimlerde Demokrat Parti kapatılmış ve temsilci gönderme yetkisi tanınmamıştır. **Resmi Gazete**, No: 10682, 16 Aralık 1960, s. 2766; GÖZLER, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s. 36.

⁵²⁰ **Resmi Gazete**, No: 10682, 16 Aralık 1960, s. 2766, madde 2, madde 18.

⁵²¹ PARLA, Taha, **Türkiye'de Anayasalar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 136-137.

⁵²² TANÖR, 2004, s. 370.

olmuştur. Nitekim Anayasa'nın halkoyuna sunulmasının öngörölmüş olması da bu eksikliğin giderilmesi ihtiyacından doğmuştur.⁵²³

157 sayılı Kanun'un verdiği ivmeyle çalışmalarını aralıksız sürdüren Kurucu Meclis öngörölmüş olan tarihte (27 Mayıs 1961) 260 kabul, 2 çekimser oyla son metni kabul ederek bir defaya mahsus olmak üzere tanınmış olan 15 günlük uzatma süresini kullanmadan anayasa yapıcılığı görevini tamamlamıştır.⁵²⁴

4.2.3 Halkoylaması

157 sayılı Kanun gereği yapılan oylama sonucunda ret oyları çoğunlukta olursa yeni seçim yasasına göre genel seçimlerle oluşacak yeni bir temsilciler meclisinin kabul edeceği metin bu defa halkoylamasına sunulmadan kesinleşecektir. Fakat bu hükümlerin uygulanmasına gerek kalmamıştır.⁵²⁵

Propaganda döneminin 1982'deki halkoylamasında görölecek türden kısıtlama ve yasaklamaları olmasa da içinde bulunulan fiili durum "anayasaya hayır" yolundaki kampanyalar için pek elverişli olmamıştır.⁵²⁶ Anayasa tartışmalarının hukuki çerçevesini çizen MGK kararları da bu çerçevenin ne kadar dar tutulmuş olduğu konusunda bir fikir vermektedir. Şöyle ki "anayasa üzerine görüş ve önerilerin yukarıdaki çerçeve içinde açıklanmasında münhasıran anayasa taslağının geliştirilmesi maksadı içinde kalınacak, anayasanın halkoylamasında halkın vereceği reyin nasıl olması gerekeceği hususunda etki yapacak herhangi bir telkinde bulunulmayacak"tır.⁵²⁷

Halkoylaması Türkiye'de ilk kez uygulanmış ve anayasa projesi konusundaki tutumu ölçmeyi amaçlamıştır. Nüfusunun büyük bir kısmının kırsal bölgelerde yaşadığı, okuma-

---

⁵²³ TANÖR, 2004, s. 370.

⁵²⁴ TANÖR, 2004, s. 375.

⁵²⁵ TANÖR, 2004, s. 375.

⁵²⁶ TANÖR, 2004, s. 376.

⁵²⁷ **Resmi Gazete**, 5 Ağustos 1982-17772.

yazma oranının düşük olduğu 1961 Türkiye'sinde projenin seçmen kitlesi tarafından ne kadar anlaşıldığı, değiştirilecek 1924 Anayasası'na göre ne gibi yenilikler getirdiğinin bilincine varıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Üstelik ülke çok kısa bir zaman önce bir askerî darbe yaşamış, bu darbe sonucunda 1957 seçimlerinde oyların yüzde 47'sini alan DP kapatılarak liderleri için ölüm cezası istemiyle Yassıada'da dava açılmışken DP seçmen kitlesinin anayasa halkoylamasında hangi ölçüde soruya siyasi koşullardan etkilenmeden cevap verecekleri belirsizdir.⁵²⁸

Tüm bunlara rağmen 1961 halkoylamasına katılma oranı hayli yüksek olup seçmenlerin yüzde 81'i sandığa gitmiştir. Katılma oranı kırsal bölgelerde yüzde 83,3'ü bulmuştur. Bunun yanı sıra 1961 halkoylamasının gösterdiği ikinci özellik anayasaya verilen hayır oylarının yüksekliği olmuştur. AP dışında bütün partilerin ve baskı gruplarının anayasa lehinde propaganda yapmalarına rağmen seçmenlerin yüzde 38,3'ü anayasaya hayır demiş, kırsal bölgelerde kentlere göre hem katılma hem de hayır oyu yüzdesi daha yüksek olmuştur.⁵²⁹ Sonuç olarak bu çerçevede halkoylamasında sorulan sorunun kendisi ikinci planda kalmış gibidir zira partiler de ikinci meclis, anayasa mahkemesi gibi özelliklere kampanya sırasında pek az dokunmuşlar, tartışmayı 27 Mayıs ve karşıtları ya da DP'ye sadakat çizgisinde sürdürmüşlerdir.⁵³⁰

4.3 1961 Anayasası'nın İçeriği

Bir başlangıç bölümü, 157 madde ve 22 geçici maddeden oluşan 1961 Anayasası kendinden önceki Türk anayasaları arasında en uzunudur. Hacmi II. Dünya Savaşı sonrası yapılan demokratik anayasaların (Fransa, Federal Almanya, İtalya vb.) ortalamalarının üstündedir. Anayasa 1960 öncesi yaşanan özgürlük ve demokrasi darboğazlarının somut

---

⁵²⁸ KARAKARTAL, Bener, "Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumu", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 38, Sayı 3-4, s. 168-169.

⁵²⁹ KARAKARTAL, s. 174.

⁵³⁰ KARAKARTAL, s. 180.

önlemlerle aşılabileceği inancıyla yazılmış bir “tepki anayasa” sı niteliğindedir.⁵³¹ Kendilerinden sonrakilere güvenmeyen anayasa yapıcılar anayasaya yalnız temel ilkeleri koymakla yetinmemekte, bunların ayrıntılı biçimde düzenlenişini de geniş ölçüde anayasayla yapmaktadırlar.⁵³²

1961 Anayasası, bireysel özgürlükleri genişleten fakat siyasi iktidarın hareket alanını rejim lehine daraltan bir anayasadır.⁵³³ Anayasayı hazırlamakla yükümlü Kurucu Meclis’in son şeklini verdiği anayasa metni ile toplumsal açıdan devlete yeni görevler tayin edilmekte ve işçilere grev hakkı tanınmaktadır. Rejimin ideolojik hoşgörüsü ise kişi hak ve özgürlüklerinin ve sınırlamalarının yeniden tanımlanmasıyla oldukça genişlemiştir.⁵³⁴ Ancak bu anayasa hem çağdaş ölçülere uygun, insan haklarına dayanan demokratik bir rejimi hem de getirdiği düzenlemelerle halkoyundan çıkacak hükümetleri kontrol altında tutmayı amaçlaması yönüyle paradoksal bir özelliğe sahip olmuştur.⁵³⁵ Anayasanın 4. maddesi “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” ibaresine “Millet egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanır” ibaresi eklenmiştir. Burada 1921 ve 1924 Anayasalarının millet egemenliğini tek başına temsil eden üstün yetkili meclis anlayışı terk edilerek TBMM yetkisini diğer devlet organları ile paylaşmak zorunda bırakılmıştır.⁵³⁶

Bu bağlamda, Milli Güvenlik Kurulu (MGK), Anayasa Mahkemesi, Cumhuriyet Senatosu, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) başlıca askeri, sivil ve yargısal bürokrasi kurumları olarak egemenliği seçilmiş siyasi iktidar ile paylaşacak yeni kurumlardır. 1961 Anayasası’nda, devlet iktidarının paylaşılması ilkesi doğrultusunda 120. madde ile üniversiteler bilimsel ve idari özerkliğe sahip kılınmış, 121. maddeyle radyo televizyon

---

⁵³¹ TANÖR, 2004, s. 377.

⁵³² SOYSAL, 1987, s. 14.

⁵³³ TÜRKÖNE, s. 438.

⁵³⁴ KARAKARTAL, s. 167-168.

⁵³⁵ ERDOĞAN, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, s. 94.

⁵³⁶ ÖZBUDUN, 2014, s. 39.

istasyonlarının yönetiminin özerk kamu tüzel kişiliği olarak yasayla düzenleneceği belirtilmiştir. Danıştay'ın yetkileri artırılırken, 5398 Sayılı Yasayla Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmış olan Genel Kurmay Başkanlığı, tekrar Başbakanlığa bağlanmış ve yönetim yapısı içindeki konumu güçlendirilmiştir. Ayrıca m. 141 ile Askeri Yargıtay, 1602 sayılı Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Kanunu ile Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) kurulmuş, asker kişilerle ilgili idari uyuşmazlıkların yargı denetimi görevi bu yüksek mahkemeye verilmiştir.⁵³⁷

Bu doğrultuda yapılan diğer bir düzenleme 70. madde ile kontenjan senatörleri ile tabii üyelerden oluşturulan Cumhuriyet Senatosu'nun yasama yetkisini Millet Meclisi ile paylaşmak üzere kurulmasıdır. Böylece 1961 Anayasası ile parlamento çoğunluklarının mutlak iktidara sahip olması riskine karşı önlem olarak iki meclisli Osmanlı sistemine geri dönmüştür. Ayrıca “kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim yapmış” kişilerin aday olabileceği Cumhuriyet Senatosu bu haliyle bir tür “seçkinler meclisi” olarak nitelendirilmiştir.⁵³⁸

“Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.” ifadesiyle başlayan Anayasa, Cumhuriyet'in niteliklerini sayarak devam etmiş, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ve remi dilin Türkçe olduğunu anayasal güvence altına almıştır. 1961 Anayasası tıpkı 1924 Anayasası gibi katı bir anayasadır. Devletin şeklinin cumhuriyet olduğunun belirtildiği anayasa hükmü değiştirilemez/değiştirilmesi teklif edilemez niteliğiyle 9. maddede yerini almıştır. Ayrıca 1961 Anayasası'nın herhangi bir maddesinde değişiklik yapılması diğer kanunlardan farklı ve zor kurallara bağlanmıştır.⁵³⁹

---

⁵³⁷ ESER, H. Bahadır, BALTACI, Cemal, ARSLAN, Mustafa, “Türk Siyasal Sisteminde 1960 Müdahalesi ve Vesayetın Kurumsallaşması Üzerine Bir Analiz Denemesi”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2012, Sayı 25, s. 79-80.

⁵³⁸ ERDOĞAN, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, s. 96.

⁵³⁹ ŞAHİN, 2012, s. 48.

1961 Anayasası'yla hükümet sisteminde de değişikliğe gidilmiş, yumuşak kuvvetler ayrığı prensibi doğrultusunda parlamenter sistem tam anlamıyla sağlanmıştır.

Vatandaşlık tanımında 1924'e göre daha net bir "Türklük" vurgusuna yer veren 1961 Anayasası'nda vatandaşlık bağı "Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür" şeklinde ifade edilmiştir.

4.4 1961 Anayasası'nın Niteliği

II. Dünya Savaşı sonrasında beliren ve 1970'li yıllara kadar devam eden süreçte anayasa yapımı "meclisler" tarafından "hatta bazen meclisteki çoğunluğun görev ve destek verdiği sınırlı sayıda uzmanlar grubu" tarafından yapılagelmiştir. Süreç içerisinde meclislerce ya da "uzmanlar grubu"na hazırlanan anayasalar, "halkoylamaları" ile kabul edilmek suretiyle meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.⁵⁴⁰ 1961 Anayasası da bu gelenekten payına düşeni almıştır. 1961 Anayasası'nı yapan Kurucu Meclis'in oluşum biçimi tam olarak demokratik ve temsili değilse de, bu deneyim ilk kurucu meclis uygulaması olmuş, keza yine tam demokratik olarak gerçekleşmesi de halkoylaması ülkemiz açısından bir "ilk" olmuştur.⁵⁴¹

27 Mayıs hareketinin en belirgin özelliği anayasaların yapılmasını bir bilim işi sayması, siyasi kuruluşları ve çevreleri bunun dışında tutmasıdır. Bu tutum Türkiye'nin gerçeklerine uygun bir anayasa yapma kaygısının doğal bir sonucu sayılmıştır. Zira mademki gerçeklere uygun bir anayasanın yapılması her şeyden önce bu gerçeklerin objektif bir gözle saptanmasına bağlıydı öyleyse bu objektif gözlemi en iyi yapabilecek olan tarafsız bilim çevrelerine güvenmek gerekiyordu.⁵⁴²

---

⁵⁴⁰ BATUM, s. 202-03.

⁵⁴¹ TANÖR, 2004, s. 373.

⁵⁴² SOYSAL, 1987, s. 67.

MBK'ca kurulan bilim kurulu üyelerinden Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar bu durumu şöyle izah etmektedir:

“Milli Birlik Komitesi'nin anayasa meselesini bir ilim işi sayması ve böyle tarafsız bir heyete bırakması doğru ve faydalı idi. Çünkü iktidara gelmeyi, devlet kudretini sömürmeyi ve orada kalabilmeyi ilk gaye ve hedef sayan partilerin; toplumun dinamik kuvvetleri ve müesseselerle çeşitli siyasi fikirleri ve cereyanları temsil eden muhtelif siyasi partiler arasında bir denge kuracak, her partiye aynı imkanı verecek tarafsız bir anayasa hazırlamalarına imkan yoktu. Bunların yapacağı anayasa ... yeni uyumsuzluklara, çatışmalara meydan verecekti. Anayasanın ... bir uzmanlar heyeti tarafından hazırlanması, bunların arasındaki görüş farklılıklarının da yine aynı yapı ve mahiyetteki bir heyette çözülmesi ve son olarak ihtilafın sorumluluğunu üzerine almış olan Milli Birlik Komitesi tarafından incelendikten sonra referanduma arz edilmesi en doğru yoldu.”⁵⁴³

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni dalga anayasacılık hareketinin temel amacı bir daha nazizm ve faşizm gibi insanlığın gelişmesine, vazgeçilmez ve devredilmez haklar anlayışına tamamen aykırı düşen totaliter rejim ve hareketlere karşı güvenceli ve kendini savunabilecek siyasal örgütlenme modelleri ve yapılar geliştirmektir. Bu nedenle yapılan anayasaların temel özelliği “yapılış biçimleri ve süreçleri” değil “sosyal hakları da içeren geniş bir hak ve özgürlükler listesi ile donatılmış içerikleridir.”⁵⁴⁴ Bu yeni anayasal sürece özellikle 1970'lerin sonundan itibaren yeni bir “demokratikleşme dalgası” eşlik ettiği için bu “süreç” içinde oluşturulan anayasaların neredeyse tamamı içerdikleri kurumlar, kurallar ve değerler yönünden liberal demokratik esası benimseyen anayasalardır. 1961

---

⁵⁴³ ONAR, Sıddık Sami, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, Cilt 1, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 171.

⁵⁴⁴ BATUM, s. 202-203.

Anayasası bu bağlamda çağdaş içeriğiyle bu dalganın bir özelliğine sahip olmuşsa da,⁵⁴⁵ yapım süreci ne halkın ne de halkın seçtiği temsilcilerin katıldığı, askeri yönetimin mutlak kontrolünde yürütülmüş bir süreç olmuştur. Can'ın deyimiyle “Padişahın yokluğu, Anayasanın Ferman niteliğini değiştirmemektedir.”⁵⁴⁶ Tüm siyasi kurumların silahlı kuvvetlerin güç dayatması ve tehdidine maruz kaldığı bu süreçte demokratik olmayan koşullarda ortaya çıkan 1961 Anayasası içeriden dayatılmış anayasaların bir örneği olmuştur. Kanımızca hem Demokrat Parti sürecin dışında bırakıldığı hem de demokratik olmayan bir askeri yönetim altında yapıldığı için 1961 Anayasası, halkoylamasında beklenenin çok altında bir oran ile kabul edilmiştir.⁵⁴⁷

27 Mayıs rejiminin meşruiyet arayışı, başta Anayasa'nın bizatihi kendisi olmak üzere pek çok girişimde kendini göstermektedir. 27 Mayıs darbesine meşruiyet kazandırmak amacıyla dönük başat düzenlemelerden biri tarihe Tedbirler Kanunu olarak geçen 5 Mart 1962 tarihli ‘Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Kanun’dur. Bu kanun ile DP'nin meşruluğunu kaybettiği, 27 Mayıs darbesini direme hakkını kullanan milletin gerçekleştirdiği belirtilirken, 27 darbesini gayri meşru göstermeye çalışan her türlü söz, yazı, haber ve yorum yasaklanmıştır. Aynı şekilde DP iktidarını veya iktidar mensuplarını övmek de suç kapsamına alınmıştır. 27 Mayıs sigarasıyla darbeciler darbeyi bir marka haline getirmeye çalışmış, meşruiyet arayışından PTT'nin çıkardığı pullar da nasibini almıştır. Darbecilerin, Cumhuriyet rejiminin temel meşruiyet kaynaklarından olan Atatürk'e dayanarak darbeyi meşru kılma isteği pek çok eylemde kendini göstermiştir. Bu bağlamda 27 Mayıs darbesinin en çok tartışılan icraatlarından biri darbe gününün bayram olarak ilan edilmesi olmuştur.⁵⁴⁸

---

⁵⁴⁵ BATUM, s. 206.

⁵⁴⁶ CAN, “Türkiye’de Anayasalar ve Derin Anayasa’nın Revizyon Dönemleri”, s. 1132.

⁵⁴⁷ Aynı yönde bakınız: ÖZBUDUN, 2014, s. 46.

⁵⁴⁸ YAZAR, İsa, **27 Mayıs’ı Meşrulaştırma Aracı Olarak Hürriyet ve Anayasa Bayramı Medya Analizi**, Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013, s. 40-43, 49.

Ne var ki demokratik içeriği ve seçilmiş iktidarlarca zaman içinde yapılan anayasa değişiklikleri de 1961 Anayasası'nın toplumsal bir sözleşme olarak kabul görmesine yetmemiş, siyasal istikrarsızlıklar tekrar baş göstermiştir. Sonuç olarak 1961 Anayasası zaman içinde de meşruluğunu sağlayamamış, kabul görmemiştir.⁵⁴⁹

4.5 1961 Anayasası'nın Önemi

1961 Anayasası'nda, 1924 Anayasası'nın aksine çoğulcu demokrasi anlayışı benimsenmiştir. Anayasa'nın işçilere ve kamu görevlilerine sendika kurma hakkı tanınması, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkı vermesi, yargı kararları olmadan bunların ya da organlarının lağvedilmesini engellemesi gibi düzenlemeler birer çoğulculuk göstergesi olarak değerlendirilmiştir.⁵⁵⁰ Bunun yanı sıra 1961 Anayasası'nda uzun bir ekonomik ve sosyal haklar listesi yer almıştır. Bu hakların erişilmiş haklar olmadığı muhakkak olmakla birlikte ekonomik ve sosyal hakların devlet için birer "ödev" haline sokulup anayasayla ilan edilmesini bile başlı başına bir aşama saymak mümkündür.⁵⁵¹

Yukarıda da değinildiği üzere, 1950-60 yılları arasında yaşanan gelişmeler 1961 Anayasası'nda sorun kabul edilmiş ve bu sorunların çözüm noktası olarak anayasa algılanmıştır. Seçim yoluyla dahi olsa iktidar olan siyasilerin keyfi uygulamalarına karşı denge mekanizmalarının oluşturulması öngörülmüştür. Bu denge mekanizmaları gerçek bir demokratik ortamın oluşturulması için mi yoksa 1961 Anayasası'nı hazırlayan ideolojinin bekçiliğini yapmak ve hegemonyasını korumak için mi kurulmuştur tartışması bir yana bırakılacak olursa,⁵⁵² çoğunluğun keyfi ve özgürlük karşıtı eğilimlerini frenlemek

---

⁵⁴⁹ Aynı yönde bakınız: ÖZBUDUN, 2014, s.46.

⁵⁵⁰ DERDİMAN, Ramazan Cengiz, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Türk Anayasa Düzeni**, İstanbul, Alfa Aktüel Yayınları, 2006, s. 260-261.

⁵⁵¹ SOYSAL, 1987, s. 22.

⁵⁵² ŞAHİN, 2012, s. 47-48.

bakımından anayasacılığın bir gereği olan Anayasa Mahkemesi 1961 Anayasası ile kurulmuştur.⁵⁵³

4.6 1961 Anayasası'nın Uygulanışı ve Son Bulması

1961 Anayasası bu özelliğiyle ilkelerinde bir boğulma olmadan ancak on yıl yaşayabilmiştir.⁵⁵⁴ “Koalisyon hükümetleri dönemi”⁵⁵⁵ ifadesi 1960-1980 yılları arasında özetleyen en genel ve doğru ifadedir. Bir yandan çoğunlukçu seçim sisteminden çoğulcu çoğulcu seçim sistemine geçilmesi, diğer yandan vesayet kurumlarının işlerlik kazanması yeni dönemin belirleyici unsurları olmuştur.⁵⁵⁶ 1961 Anayasası döneminde ortaya çıkan iki dinamik güç eylemleriyle döneme damgasını vuran “gençlik” ve “işçiler” olmuştur. On yıl içinde sendikalar, dernekler, öğrenci hareketleri örgütlenerek sosyal ve siyasal alanda oldukça etkili olmuştur. Gençlik hareketinin ve parlamento dışı siyasi mücadelenin sabotaj, soygun ve cinayet boyutlarına ulaşmasıyla, 12 Mart 1971 günü Genel Kurmay Başkanı ve ordu komutanlarının vermiş oldukları bir muhtıra ile çok partili siyasi hayat askıya alınmıştır.⁵⁵⁷ Anayasa 1969-1974 tarihleri arasında yedi defa değişiklik geçirmiştir. Bu değişikliklerin serencamı ise devlet iktidarının yeniden düzenlenişi ile temel hak ve özgürlükler rejimidir.⁵⁵⁸ Buna göre 1971 müdahalesi ile yürütmenin gücünü yitirmiş olduğu fark edilerek, Anayasa Mahkemesi ve Danıştay'ın yetkileri kısmen azaltılmış, Anayasa Mahkemesi'nin esastan denetim yapma yetkisi yerini şekil denetimine bırakmıştır. Bu kapsam içinde yine TRT'nin özerkliğine son verilerek, yürütmeye kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilmiş buna karşın MGK'nın yetkilerini genişletilmiştir.⁵⁵⁹ Yürütme erkini güçlendiren, özgürlükleri sınırlayan ve üniversitelerin özerkliğini kısıyan bu

---

⁵⁵³ ERDOĞAN, 2014, s. 161.

⁵⁵⁴ SOYSAL, 1987, s. 11.

⁵⁵⁵ 1961 ve 1980 yılları arasında beş genel seçim yapılmış fakat 17 hükümet kurulmuştur.

⁵⁵⁶ ŞAHİN, 2012, s. 130.

⁵⁵⁷ KARATEPE, 1997, s. 232.

⁵⁵⁸ TANÖR, 2004, s. 413.

⁵⁵⁹ ESER, BALTACI, ARSLAN, s. 94.

anayasa değişiklikleri, 1961 Anayasası ile günümüzde yürürlükte olan 1982 Anayasası arasında bir tür köprü işlevini yüklenmiştir.⁵⁶⁰

1961 Anayasası'na yönelik ilk sistemli tepki 1969 yılında bir takım değişikliklerin önerilmesiyle ortaya çıkmış ardından özellikle 1970'lerin sonlarına doğru tepki yaygınlaşmış ve derin bir kapsama bürünmeye başlamıştır.⁵⁶¹ 1979-1980 yıllarına gelindiğinde ise Anayasa'ya yönelik eleştiriler somutlaşmış, hazırlanan öneri paketleri kamuoyunda tartışılır olmuştur. Anayasa tartışmaları şu iki temel ekseninde yürümüştür: devleti güçlendirme yanlısı olan anayasa karşıtı görüşler⁵⁶² ve devlete karşı bireyin ve sosyal grupların varlığından hareket eden çoğulcu demokrasi yanlısı ve anayasacı görüşler.⁵⁶³

Çok çeşitli kesimlerde ve çevrelerde farklı ölçülerde savunulan devletçi tezlerin ortak noktası 1961 Anayasası'nın yürütmeyi acze düşürdüğü, devleti işlemez hale getirdiği ve değiştirilmesi gerektiği yönünde olmuştur. Devletçi tezler içinde kısmi anayasa değişikliği yerine yeni bir anayasa veya başka bir hükümet sistemi (başkanlık veya yarı başkanlık)

---

⁵⁶⁰ KABOĞLU, İbrahim, Ö., "Türkiye'de Anayasal Reformlar Üzerine", <http://ibrahimkaboglu.org/turkiyede-anayasal-reformlar-uzerine.html>, (Erişim Tarihi 29.09.2017).

⁵⁶¹ TANÖR, 2013, s. 30.

⁵⁶² 1961 anayasası Türk toplumu için lüks müydü sorusunun yanıtını bulabilmek için 1971'e kadarki ilk on yıllık uygulama dönemi boyunca 1961 Anayasası'na yöneltilen eleştirileri genel çizgileriyle sıralayarak işe başlamak faydalı olacaktır. Bu eleştiriler şöyle özetlenebilir:

1. Anayasa'nın özgürlükler düzeni ileri Batı toplumlarının uyguladıkları kurallar kopya edilerek oluşturulmuş olup Türk toplumu henüz o özgürlükleri "hazmedebilecek" düzeyde değildir.
2. Batı toplumları bile özgürlüklerin kötüye kullanılmaması için gerekli sınırlamaları benimsedikleri halde 1961 Anayasası bu bakımdan eksiktir, özgürlükleri kötüye kullananlar Anayasa'nın getirdiği düzeni bile yıkacak serbestliğe erişebilmektedirler.
3. Yasaların yapılması için benimsenen mekanizma çok yavaş işlemekte olup çağdaş devletin yürütme organında sorumluluk yüklenenlerin daha çabuk ve etkin iş görme olanaklarına sahip olmaları gereklidir.
4. Yasama ve yürütme üzerinde AYM ve Danıştay yoluyla kurulmuş olan denetim mekanizması iktidarları iş göremez hale getirmiştir.
5. Özerk kuruluşlar "devlet içinde devlet" olmuşlar ve "devletin temeline dinamit koyacak" görüşlerin oluştuğu yerler haline gelmişlerdir. SOYSAL, 1987, s. 105-106.

⁵⁶³ ÖZSOY, Şule, **1982 Anayasası'nın Yapım Süreci**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2010, s. 4.

önerileri de bulunmaktadır. Seçim sistemi de bu grup mensuplarınca ve karşı görüşlerde olanlar tarafından tartışılan başka bir husus olmuştur.⁵⁶⁴

Bu yıllarda seçilmişlerin yetkilerine ortak olabilecek ya da onları sınırlayabilecek tüm kurumlar AP çevrelerinde milli hakimiyete aykırı sayılarak eleştirilmiştir. Eleştiri oklarına hedef olan kurumların başında tabii senatörlük ve kararları sıklıkla eleştirilen Anayasa Mahkemesi gelmiştir.⁵⁶⁵ Yetmişli yıllar boyunca Süleyman Demirel yönetimle ilgili olarak hep şunu söylemiştir: “Meclis’in üzerine çıkmış bir Anayasa Mahkemesi, Hükümet’in üzerine çıkmış bir Danıştay ile karşı karşıyayız.”⁵⁶⁶ Süleyman Demirel içinden çıkamadığı durumlarda da suçu anayasaya yükleyip “Bu anayasa ile devlet idare edilemez” diyerek anayasaya karşı toplumsal tepkiyi sürekli diri tutmuştur.⁵⁶⁷ Öteden beri bütün siyasi bunalımların kaynağını anayasada arayan siyasetçiler yine aynı tavırla yaşanan siyasi bunalımların faturasını 1961 Anayasası’na kesmiştir. Üst kademedeki alt kademeye kadar Türkiye’nin bir anayasa bunalımı yaşamakta olduğu sürekli tekrarlanan bir sav olmuştur.⁵⁶⁸

Bu durum rejimin aksayan yönleriyle anayasa arasında bir özdeşlik doğurmuş, anayasa değişikliğiyle birlikte rejimdeki aksaklıkların ortadan kalkacağı inancı hayli yaygınlaşmıştır. Böyle bir açıdan bakınca 1961 Anayasası dünyadaki anayasacılık hareketlerine en “saf” örneklerinden biridir zira giriştiği demokrasi denemesinde temel yapıya ilişkin ekonomik ve sosyal nedenlerle başarısızlığa uğramış bir ülke devletin yönetim kurullarında ve kurumlarında değişiklikler yaparak başarı kazanacağını ummaktadır.⁵⁶⁹

---

⁵⁶⁴ ÖZSOY, s. 5.

⁵⁶⁵ ÖZSOY, s. 6-7.

⁵⁶⁶ Danıştay’ı ithal etmiş olduğumuz Fransa’da Yüksek İdari Mahkeme yüz senede on tane yürütmeyi durdurma kararı vermişken bizde on senede beş bin tane yürütmeyi durdurma kararı verilmiştir. “Sivil Anayasa Raporu”, UTESAV, <http://utesav.org.tr/kitaplar/yenianayasa.pdf>, (Erişim Tarihi 12.03.2017), s. 10.

⁵⁶⁷ KARATEPE, 1997, s. 239.

⁵⁶⁸ ÖZSOY, s. 5-6.

⁵⁶⁹ SOYSAL, 1987, s. 22-23.

Bunun ötesinde 27 Mayıs öncesindeki tartışmalar çekişmeler daha çok rejim konularıyla, anayasa değişiklikleriyle ilgili olduğu halde 1961 Anayasası'nda birdenbire uzun bir ekonomik ve sosyal haklar listesi gündeme gelmiştir. 1961 Anayasası'nın 1971 ve 1973'te geçirdiği önemli değişiklikler toplumdaki güçler dengesinin değişmesiyle birlikte anayasaların nasıl zorlandığını göstermiştir. Anayasayla sağlanmış özgürlüklerin harekete geçirdiği toplum kesimleri yeni haklar istedikçe anayasanın yapısında bu isteklere karşı yeni ağırlıklar oluşturulmuş, sınırlayıcı nitelikte yeni kurallar getirilmiştir.⁵⁷⁰

Türkiye 1961 Anayasası'yla kalkınmayı, sosyal adaleti ve demokrasiyi birlikte gerçekleştirmek gibi zor bir hedefe yönelmiştir. Modelin üzerine oturtulmak istendiği sacayağının her bir ayağı ayrı bir özlemin ifadesi olup bunları birbirleriyle bağdaştırmak güç olmuştur. Bugünkü gelişmiş Batı demokrasileri bile kalkınmalarını demokrasi ve sosyal eşitlik taleplerini uzun süre ihmal ederek ve dış kaynakları sömürerek gerçekleştirmiştir.⁵⁷¹ Günümüzün gelişme yolundaki ülkeleri içinse böyle bir dış kaynak kullanma olanağı olmayıp büyümenin yolu iç kaynakları olabildiğince seferber edip hızlı bir sermaye birikiminin sağlanmasından geçiyordu. Sosyal adalet ve sosyal devlet sistemine bağlı kalmaksa sermaye birikimini ve büyümeyi yavaşlatıcı bir etken olarak görülmüştür. Sözün özü "kalkınma - sosyal adalet - demokrasi" üçgeni az gelişmiş bir ülkede birbirleriyle uzlaştırılması zor unsurlar üzerine kurulmuştur.⁵⁷²

İkinci grupta belirtilen görüşlerinse ortak noktaları toplumsal her türlü sorunun kökenini ve çözümünü anayasada aramanın yanlışlığını vurgulamalarıydı. 1961 Anayasası özgürlükçü demokrasinin ve her türlü gelişmenin teminatı olarak görülürken bu anayasayı değiştirmeyi amaçlayan akımlar otoriter olmakla suçlanıyordu.⁵⁷³ Ecevit anayasa değişikliğine gitmenin bunalımı çözmeyeceğini hatta daha da ağırlaştıracağını, topluma huzur getirmenin yolunun anayasayı değiştirmekten geçmediğini düşünmekteydi. Ayrıca

---

⁵⁷⁰ SOYSAL, 1987, s. 22-23.

⁵⁷¹ TANÖR, 2004, s. 425.

⁵⁷² TANÖR, 2004, s. 425.

⁵⁷³ ÖZSOY, s. 29.

demokrasi anlayışları arasında büyük fark bulunan iki büyük partinin anayasa değişikliği konusunda uzlaşabilmesinde de olanak görmemekteydi.⁵⁷⁴ 1961 Anayasası'nın doğru yorumlanması şartı ile içine düşülen zaafın kaynağı olmadığı yaklaşımı işlenirken Bayar gibi bazı kişi ve çevrelerce 1924 Anayasası'nın çözüm metni gibi gösterilmesine de bu anlamda tepki gösterilmiş ve Türkiye meselelerinin çözümünün bir geri dönüşle mümkün olamayacağı vurgulanmıştır.⁵⁷⁵

Özetle anayasa değişikliği konusunda sağ ve sol çevrelerin uzlaşabileceği noktalar rasyonelleştirilmiş parlamentarizme yönelik teknik konularla sınırlı kalmış, esasa ilişkin konularda derin farklar varlığını sürdürmüştür.⁵⁷⁶ Türk siyasi yaşamının en çok sesli dönemi olarak nitelendirilebilecek olan 1960-1980 dönemi aynı zamanda en istikrarsız dönemi olma vasfına da sahiptir.⁵⁷⁷

12 Mart döneminde bu yetersizliklerin çoğu düzeltildiği halde anayasa üzerindeki tartışmalar sona ermemiştir. Bunda anayasaya yöneltilen eleştiriler, hükümler ve düzenlediği siyasi rejimden çok anayasayı yapan güce karşı duyulan güvensizliğin payı büyüktür.⁵⁷⁸ Anayasa yapım sürecinde başta DP olmak üzere bazı çevreler dışlanmış, böylece daha başlangıçta anayasa yüzde 40'ları bulan bir hayır cephesiyle karşı karşıya kalmıştır.⁵⁷⁹ On yıl boyunca mecliste ağırlıklı bir oranda temsil edilmiş bir siyasi iradenin anayasa yapma sürecine katılamaması bu anayasanın kabullenilmesini oldukça zorlaştırmış, 1980 müdahalesine kadar Türkiye gündeminden anayasa tartışmaları eksik olmamıştır.⁵⁸⁰ Eleştirilerin ve memnuniyetsizliğin artması, koalisyon hükümetlerinin yol açtığı siyasi

---

⁵⁷⁴ ÖZSOY, s. 27-28.

⁵⁷⁵ ÖZSOY, s. 19.

⁵⁷⁶ ÖZSOY, s. 33.

⁵⁷⁷ ESER, BALTACI, ARSLAN, s. 80-81.

⁵⁷⁸ KARATEPE, 1997, s. 239.

⁵⁷⁹ ÖZSOY, s. 3.

⁵⁸⁰ BULUT, Sedef, "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2009, Sayı 19, s. 79.

istikrarsızlık, yüksek enflasyon, işsizlik oranının fazlalığı, grevler ile gençlik hareketlerinin yer yer şiddet eylemlerine dönüşmesi kısa süre içinde anayasayı hedef tahtası haline getirmiştir. Silahlı kuvvetlerin de bir süre sonra anayasanın yargı bağımsızlığı, özerk kurumlar, insan hakları gibi düzenlemelerinin topluma bol geldiği kanaatine varmasıyla 1980 yılında yeni bir darbe yapılmış⁵⁸¹ ve yeni bir anayasanın hazırlanması çalışmaları başlamıştır.⁵⁸²

5 1982 Anayasası

5.1 1982 Anayasası'nı Hazırlayan Dinamikler

12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuş ve darbeyi gerçekleştiren generallerin oluşturduğu 'Milli Güvenlik Konseyi' (MGK) 1 Numaralı Bildiri'yi yayınlamıştır. Buna göre devlet ve anayasal organlar işlemez duruma getirilmiş, anayasal kuruluşlar suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla lüzumlu tedbirleri almamış ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür. Kısaca devlet yönetilememiş, acze düşürülmüştür. TSK da 'İç Hizmet Kanunu'nun vermiş olduğu ülkeyi koruma ve kollama görevini yerine getirerek yönetime el koymuştur.⁵⁸³ Darbeden sonra yönetimi devralan MGK'nın kararlarında askeri müdahalenin

---

⁵⁸¹ Buna karşılık ülkede anarşi ve terör yok değildir. Anayasanın kurumsal zaafı ise bu gibi durumlara karşı tek çare olarak sıkıyönetimi öngörmüş olması, sivil bir yönetim olan olağanüstü hali yalnız doğal afet, vb. durumlar için düzenlemiş olmasıdır. 1960 ve 1980 askeri müdahalelerinin sıkıyönetimli bir ülkeden doğmuş olmaları bu bağlamda dikkat çekicidir. İç güvenliğin silahlı güçlere bırakılması, istemeyerek de olsa askerlerin siyasallaşması sürecini de hızlandırmaktadır. TANÖR, 2004, s. 411.

⁵⁸² UYGUN, Oktay, "Demokrasinin Çoğunlukçu ve Çoğunlukçu Modelleri: İki Bin Beş Yüz Yıllık Bir Tartışmanın Analizi", **Çoğunlukçu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 5-6 Haziran 2010, Ankara, s. 53.

⁵⁸³ Milli Güvenlik Konseyi'nin Bir Nolu Bildirisi, **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt 1, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf, (Erişim Tarihi, 29.12.2016).

“bölücülük ve terör olayları”, “siyasi partilerin uzlaşmayan tutumları”, “anayasanın kriz önlemedeki yetersizliği” olmak üzere üç önemli nedeni olduğu belirtilmiştir.⁵⁸⁴

Kanunen TSK’nın birinci vazifesinin Türk yurdunun ve anayasa ile tayin edilmiş Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumak olduğunu belirten Evren’e göre:

“Son 12 Eylül hareketi da dahil olmak üzere silahlı kuvvetlerimizin görevi sadece kardeş kavgalarını önlemek veya ülkenin ve milletin bütünlüğüne yahut düpedüz devletin varlığına yönelen hayati tehlikeyi ortadan kaldırmakla sona ermemiştir. Devlete yeni bir anayasa vermek veya mevcut anayasada esaslı bir takım değişikliklerin yapılmasını istemek mecburiyeti geçmişte de doğmuştur.”⁵⁸⁵

Aslında bir anayasanın her şeyden önce onu yorumlayacak ve uygulayacak olanların tutum ve anlayışlarında güç bulacağını belirten Evren gene de yeni bir anayasa ve hatta detaylı bir anayasa yapma gerekliliğini şöyle anlatır:

“Bununla beraber geçirdiği siyasi hayatın ve tecrübelerin bizimki gibi yazılı bir anayasaya mutlak surette ihtiyaç hissettirdiği bir ülkede “her iş insanın kendisinden başlar ve gene kendisinde biter” diyerek anayasa meselesini bir tarafa bırakma imkanı yoktur. Özellikle hür demokratik rejimi başka bazı ülkelere göre yeni kurmuş sayılan ülkemizde yaşanan tecrübelerden ders almamak ve anayasaların nerelerden ve hangi noktalardan açık vermekte ve aksamakta olduğunu tespit ettikten sonra daha iyi, daha mükemmel ve milli bünyeye daha uygun bir anayasa arayışının peşini bırakmak şüphesiz mümkün değildir.”⁵⁸⁶

---

⁵⁸⁴ KARATEPE, 1997, s. 246.

⁵⁸⁵ EVREN, s. 3-4.

⁵⁸⁶ EVREN, s. 3-4.

Silahlı kuvvetler çoğu zaman yönetimi seçilmiş siyasilere devrettikten sonra da demokratik siyaseti kontrol altında tutmak için anayasayı ve devlet aygıtını düzenleme ihtiyacı hissetmektedir. Bunun için genellikle seçilen yöntem mevcut anayasanın aksayan yönlerini düzeltmekle yetinmek yerine yeni bir anayasa arayışına yönelmek olmaktadır. Bu yönelimin ana sebebi ise toplumda daha öncekilerin kötü olduğu ancak bu defa daha iyi bir anayasa yapıldığı/yapılacağına yönelik güven telkin etme ve yeni bir başlangıç yapma duygusu uyandırma ihtiyacıdır. Böylece yaşanan demokratik meşruiyet açığı da kısmen giderilmiş olacaktır.⁵⁸⁷

5.2 1982 Anayasası'nın Yapım Süreci

27 Mayıs 1960'da yapılan bir askeri darbenin ardından yapılan 1961 Anayasası yirmi yıl sonra 12 Eylül 1980'de yapılan başka bir darbeyle yürürlükten kaldırılmıştır.⁵⁸⁸ Darbenin gerçekleştiği gün saat 13.00'te Evren TRT'de yaptığı konuşmasında 12 Eylül hareketinin kanun hakimiyetini sağlamak için yapıldığını, yönetimi en kısa zamanda sivillere bırakacağını ancak seçimlere yeni bir anayasa, seçim ve siyasi partiler kanunu ile diğer düzenlemelerin yapılmasından sonra geçileceğini belirtmiş, böylece yeni anayasa yapım çalışmalarına başlanmıştır.⁵⁸⁹

5.2.1 Ön Tasarılar

Yeni anayasa tasarısını hazırlamak üzere Danışma Meclisi kendi üyeleri arasından 15 kişiden oluşan bir Anayasa Komisyonu oluşturmuştur.⁵⁹⁰ Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı başkanlığındaki Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu üniversiteler, yüksek mahkemeler, sendikalar, meslek kuruluşları gibi çeşitli kurum vekuruluşlardan anayasa ile ilgili

---

⁵⁸⁷ CAN, "Türkiye'de Anayasalar ve Derin Anayasa'nın Revizyon Dönemleri", s. 1138-1139.

⁵⁸⁸ KARATEPE, 1997, s. 240.

⁵⁸⁹ TANÖR, B., BORATAV, Korkut, AKŞİN, S., **Türkiye tarihi (5)**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2000, s. 28.

⁵⁹⁰ GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Anayasa Hukuku**, Ankara, S Yayınları, 1986, s. 139.

görüşlerini isteyerek işe koyulmuştur.⁵⁹¹ Anayasanın hazırlanmasında bu kuruluşların görüşlerinin yanında 1961 Anayasası, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, Federal Almanya ve Fransa Anayasaları (1958) başta olmak üzere birçok yabancı anayasadan yararlanılmaya çalışılmıştır.⁵⁹² 23.11.1980 tarihinde çalışmaya başlayan Komisyon hazırladığı anayasa taslağını 17.07.1981 tarihinde Danışma Meclisi'ne teslim etmiştir.

5.2.2 Kurucu Meclisin Oluşturulması

Darbeden on ay sonra bir kanunla Kurucu Meclis oluşturulmuş, Milli Güvenlik Konseyi⁵⁹³ ve Danışma Meclisi'nden (DM)⁵⁹⁴ oluşan Kurucu Meclis'in görevi, 29 Haziran 1981'de yayınlanan "Kurucu Meclis Hakkında Kanun" çerçevesinde belirlenmiştir. Kurucu Meclis ve Danışma Meclisi (DM) arasında eşitlik değil ast üst ilişkisi geçerli sayılmış, anayasa ve yasa yapma yetkisinde son söz hakkı Konsey'in olmuştur. Danışma Meclisi üyeleri ise temsilci değil sadece birer danışmandır.⁵⁹⁵ 160 üyeden oluşan Danışma Meclisi'nin 40'ı doğrudan doğruya Konsey tarafından, 120'si her ilin valisinin teklif ettiği üçer aday arasından Konsey tarafından belirlenmiş böylece Danışma Meclisi atama ile oluşturulmuştur.⁵⁹⁶

Yeni anayasa yapılacağından duyurulmasından itibaren kamuoyu kurucu meclis konusuyla ilgilenmeye başlamış, anayasa hukukçuları ve siyaset bilimciler kurucu meclisin nasıl olması gerektiği hakkında açıklamalar yapmıştır. O günün siyasi koşullarını dikkate alan önerilerin yanı sıra koşullardan mümkün olduğunca sıyrılmaya çabalayarak olması

---

⁵⁹¹ TANÖR, Bülent, YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, **1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul, Beta Yayınları, 2013, s. 14.

⁵⁹² TANÖR, YÜZBAŞIOĞLU, s. 16.

⁵⁹³ MilliGüvenlik Konseyi, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesini yapan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan oluşmuştur

⁵⁹⁴ Danışma Meclisinin, 160 üyeden oluşması öngörülmüş olup DM üyesi seçilebilmenin ön koşulu hiçbir siyasi partiye üye olmamak olmuştur.

⁵⁹⁵ TANÖR, YÜZBAŞIOĞLU, s. 12-13.

⁵⁹⁶ TANÖR, YÜZBAŞIOĞLU, s. 13.

gerekeni arayan görüşler de ortaya atılmıştır. Metin Toker, Mümtaz Soysal, Münci Kapani, Taha Parla, Saadettin Bilgiç gibi isimler kurucu meclisin temsili karakter taşımasını ciddi bir eksiklik olarak gördüklerini açıklamış aydınlardandır.⁵⁹⁷ Oluşumunda bir denge gözetilmediği takdirde en azından karar alma sürecinde sivil kanat ile askeri kanat arasında bir denge olsun istenmiştir.⁵⁹⁸ Bununla birlikte DM'nin atama ile oluşum biçimini benimseyenler de olmuştur.⁵⁹⁹

DM'nin kuruluş şekli daha ziyade anayasa hukukçuları arasında tepki yaratmış, basın daha çok demokrasiye geçişte bir aşama daha geride kaldı, önemli olan işin özü gibi yaklaşımlar sergilemiştir. Basının bir kısmı eski siyasilerin temsil edilmemesini olumsuz karşılarken, bazıları arka çıkmıştır. Fakat DM ve Anayasa Komisyonu çalışmaya başlayınca bu yorumlar kısa sürede yerini Anayasa'nın özüne ve ne kadar süre içinde hazırlanacağına ilişkin tartışmalara bırakmıştır.⁶⁰⁰

Komisyon hazırladığı taslağı 17 Temmuz 1982 günü Danışma Meclisi Genel Kurulu'na sunmuştur. 200 maddeden oluşan metin yeni anayasanın yürürlüğe giriş dönemine ilişkin geçici hükümler içermemiş ve siyasi nitelik taşıyan bu konunun düzenlenmesini Milli Güvenlik Konseyi'ne bırakmıştır. Tasarı DM Genel Kurulu'nda 23 Eylül 1982 günü bu biçimiyle onaylanarak kabul edilmiştir. 120 üye kabul, 7'si red, 12'si çekimser oy vermiş, 17 üye oylamaya katılmamıştır. Milli Güvenlik Konseyi istediği değişiklikleri yapıp geçici hükümleri de ekledikten sonra metin 2709 sayılı Yasa olarak 18 Ekim 1982'de yayımlanmış ve 7 Kasım 1982'de halk oylamasına gidilmiştir.⁶⁰¹

---

⁵⁹⁷ ÖZSOY, s. 79.

⁵⁹⁸ ÖZSOY, s. 80.

⁵⁹⁹ ÖZSOY, s. 81.

⁶⁰⁰ ÖZSOY, s. 83.

⁶⁰¹ SOYSAL, 1987, s. 155.

5.2.3 Halkoylaması

Milli Güvenlik Konseyi tarafından önemli değişikliklere uğratarak son şekli verilen Anayasa taslağı 2709 sayılı Kanun’la 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunulmuştur.

1982 Anayasası’nın halkoylamasına sunulduğu koşullarda siyasi partiler kapatılmış, anayasa tasarısının eleştirilmesi yasaklanmıştır. Anayasanın açıklanması ve tanınması serbestken eleştirilmesine izin verilmemiş, anayasanın lehinde propaganda serbest aleyhinde kampanya ise yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra oy kullanmayanlara beş yıl seçme ve seçilme haklarından yoksun bırakılma cezası getirilmiştir.⁶⁰² Anayasa’nın ve seçimlerin kesin tarihi ile Anayasa tasarısının halkoyunda reddi durumunda ne olacağı önceden ilan edilmemiştir. Bu temel şartın karanlıkta kalmış olması anayasa oylamasına gölge düşürmüştür. Çünkü bu belirsizlik nedeniyle anayasa tasarısına ret oyu vermek ister istemez askeri rejimin devamını istemek anlamına gelmiştir. Bir psikolojik baskı unsuru olan bu durum, demokrasi isteniyorsa sunulan tasarının aynen kabulünün gerekeceği mesajının verilmesinden başka bir şey değildir. Anayasa oylaması ile cumhurbaşkanlığı makamı için yapılan plebisitin birleştirilmiş olması da seçmeni bir kere daha zor bir seçim karşısında bırakmıştır.⁶⁰³ Tüm bu şartlar altında Anayasa halk oylamasında geçerli oyların %91.3’ünü alarak kabul edilmiştir. Nitekim halkoylaması öncesi Anayasa Komisyonu Başkanı’nı da bu sonucu öngörmüş ve şöyle demiştir: “Bizim Anayasamız kabul edilecektir. Kesin... Çünkü kabul edilmesi demek, siyasi partiler kanununun yapılması ve seçime gidilmesi demektir... Seçmen bunu değerlendirecek ve bir an evvel normal düzene geçilmesi için Anayasaya oy verecektir.”⁶⁰⁴

Sonuç olarak, Anayasa’nın 7 Kasım 1982’de halkın ezici çoğunluğu tarafından halkoylamasında kabul edilmesinin en az üç sonucu olmuştur: Her şeyden önce bu durum yeni rejimin Türkiye’de hiçbir halk desteğine sahip olmadığını ileri sürenleri susturmuştur.

---

⁶⁰² SOYSAL, 1987, s. 156.

⁶⁰³ TANÖR, 2013, s. 95.

⁶⁰⁴ TANÖR, YÜZBAŞIOĞLU, s. 19.

İkinci olarak Evren başta olmak üzere askeri yönetimde alacakları her tür kararın halk tarafından destekleneceği inancını oluşturmuştur. Son olarak da halkta sivil düzene dönüşün kesin olduğuna dair bir güven oluşturmuştur. İşte bu koşullar altında seçim tarihi 6 Kasım 1983 olarak belirlenmiştir.⁶⁰⁵

5.3 1982 Anayasası'nın İçeriği

177 madde ve geçici 16 maddeden oluşan 1982 Anayasası oldukça uzun ve ayrıntılı bir anayasadır. Özgürlükçü demokrasilerin yasalara ve iç tüzüklere bıraktığı birçok konu anayasada ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiş, Türk siyasi kültürünün kanuncu niteliği 1982 Anayasası'na yansıtılmıştır.⁶⁰⁶ 1982 Anayasası her şeyden önce el attığı sorunların kapsamı ve bunlara belli yönlerde kesin çözümler getirmek istemesiyle dikkat çekmektedir. Son yirmi yılın Türk toplumunda saptanan hukuki, siyasi, sosyal, ekonomik, ideolojik bütün temel ve hatta bazen de ikincil sorunlar bu anayasa eliyle çözülmek istenmiştir. Anayasanın aşırı şişkinliği ve iki yıllık uygulamada bu kadar tartışılmış olması da bunun sonuçlarındandır.⁶⁰⁷

1971 Anayasası'nda yapılan değişiklikler şiddet olaylarını önlemeye yetmemiş, üstelik anayasa genellikle önlenmek istenen durumların ortaya çıkışından da sorumlu tutulmuş, sorunlarla baş edemeyen iktidarlar zaman zaman hem sorunları hem de sorunlar karşısındaki başarısızlıklarını anayasaya yüklemişlerdir. 1982 Anayasası, 1961 Anayasası konusundaki bu olumsuz değerlendirmeleri bir ölçüde benimsemiş bir metin olarak özgürlükler karşısında otorite yönü ağır basan bir devlet düzeni getirmiştir. Yasamanın daha verimli çalışır duruma getirilmesiyle birlikte yürütmenin güçlendirilmesi ve özellikle cumhurbaşkanının geniş yetkilerle donatılması bu anayasanın en önemli özelliklerindedir.⁶⁰⁸ Bu bakımdan Türkiye'deki anayasa gelişmelerinde nerdeyse 1920'den beri süregelen bir sarkaç hareketi sezilmektedir. Şöyle ki önce meclis üstünlüğüne dayalı

---

⁶⁰⁵ KARPAT, 2010, s. 270-271.

⁶⁰⁶ GÖREN, s. 68.

⁶⁰⁷ TANÖR, 2013, s. 132.

⁶⁰⁸ SOYSAL, 1987, s. 23.

iktidarların tutumlarıyla en yüksek noktaya yükselen otoriterlik eğilimi 27 Mayıs döneminin ardından 1961 Anayasası'yla öbür uçtaki bir özgürlük zirvesine fırlamış ve sonra oradan da 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinden geçerek yürütme üstünlüğüne dayalı bir başka otorite anlayışına geri gelmiştir.⁶⁰⁹

1982 Anayasası, 1960-1980 yılları arasındaki siyasi gelişmelere tepki anayasası olarak doğmuştur. Bunun bir sonucu olarak temel hak ve özgürlükler hususunda 1961 Anayasası'nda liberal felsefe yaklaşımı ile birey odaklı bir öncelik sergilenirken 1971 Anayasa değişikliği ile bu durum bireyin ikincilleşmesine dönüşmeye başlamış ve 1982 Anayasası'nda devletçi bir anlayış sergilenmiştir.⁶¹⁰

1924 ve 1961 Anayasası gibi katı bir anayasa olmakla beraber, ilaveten 1982 Anayasası'nda değiştirilmesi yasak maddelerin sayısı ve içeriği artırılmıştır. Türkiye Devletinin bir Cumhuriyet olmasının yanı sıra Cumhuriyet'in nitelikleri, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, resmi dilin Türkçe oluşu, bayrağı, milli marşı ve başkenti ilk üç maddede ifade edilmiş, ilk üç maddenin değiştirilmesi ve değiştirilmesinin teklif dahi edilmesi 4. madde ile yasaklanmıştır.

1961 Anayasası'nın getirdiği yeni kurumlar (MGK, YHK, YSK, RTÜK) ve yeni kavramlar (sosyal devlet, hukuk devleti, demokratik devlet, laik devlet, mili devlet) 1982 Anayasası'nda muhafaza edilirken bunlara ilave olarak Yüksek Öğretim Kurumu kurulmuş, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu anayasal nitelik kazanmıştır.⁶¹¹

5.4 1982 Anayasası'nın Niteliği

---

⁶⁰⁹ SOYSAL, 1987, s. 23.

⁶¹⁰ ŞAHİN, 2012, s. 142.

⁶¹¹ ŞAHİN, 2012, s. 141.

1961 Kurucu Meclisi'nin Temsilciler kanadının çoğunluğu seçimle görev almış olmasına rağmen 1982 Anayasası Danışma Meclisi üyeleri temsilci değil, birer danışmandır. Ancak durum böyleyken bu kurulun meclis diye adlandırılması ve Anayasa'nın başlangıç bölümünde "Türk Milleti'nin meşru temsilcileri olan Danışma Meclisi" ifadesinin yer alması, bu kurulun temsil gücü ve kabiliyeti olmadığı gerçeğini değiştirememiş nitekim bu zoraki ifade daha sonra 1995 Anayasa değişiklikleri ile metinden çıkarılmıştır.⁶¹²

1961 Anayasası'nın Türkiye için bir lüks olduğunu söyleyen ve komutanların anayasa değişikliği için yaptıkları baskıyı itiraf eden Başbakan Nihat Erim hazırladığı taslağı şöyle tanıtmıştır: "Prensipleri bakımından kesin, fakat yazılış şekli bakımından kesin olmayan bir taslak."⁶¹³ 1982 Anayasası için de durum farklı olmamıştır.

Anayasanın kabulüne bakıp "anayasayı sizler onayladınız" şeklindeki ifadenin anayasanın hangi koşullarda hazırlanıp onaylandığı sorusunu göz ardı etmek gibi bir kusuru olduğu görülecektir. Aynı nedenlerle 1982 Anayasası'nın büyük bir çoğunluk tarafından kabul edilmiş olması gerçek bir mutabakatın olduğu anlamına gelmeyecektir.⁶¹⁴ Zira bu tür durumlarda tercih, muhalif olmanın büyük tehlikeleri ile sessiz kalmanın verdiği güvenlik arasında yapılmaktadır. Oyunun kurallarının silikleştiği yanlış tarafta saf tutmanın bedelinin büyük olabileceği durumlarda, genelde yapılmakta olan rengini belli etmemek, diğerlerinin aldığı pozisyona göre vaziyet almaktır.⁶¹⁵

Sonuç olarak, 1982 Anayasası temsil niteliği bulunmayan bir meclis tarafından yapılmış, demokratik açıdan kusurlu bir halkoylaması ile kabul edilmiş bir anayasadır. Yapım süreci bakımından demokratik olmayan bu anayasa tıpkı 1961 Anayasası gibi "ferman" niteliğinde ve içeriden dayatılmış bir anayasadır. 1982 Anayasası'nın 1961 Anayasası'ndan farkı ise zaman içinde temsil niteliğine haiz meclis çoğunlukları tarafından

---

⁶¹² TANÖR, YÜZBAŞIOĞLU, s.13.

⁶¹³ ÖZSOY, s. 8-9.

⁶¹⁴ TANÖR, 2013, s. 96-97.

⁶¹⁵ LUTTWAK, Edward, **Bir Uzmanın Gözüyle Darbe**, Ankara, Yaba Yayınları, 1996, s. 35.

değiştirilerek hem irade hem de içerik bakımından demokratikleşme fırsatına sahip olması olmuştur.

5.5 1982 Anayasası'nın Uygulanışı

1982 Anayasası, yürürlüğe girmesiyle eleştirileri beraberinde getirmiştir. İlk günden bugüne Anayasa'ya yöneltilen eleştirilerin başlıcaları şunlardır:

- i. 1982 Anayasası devlet yönetimine el koymuş bir grup askerin talep ve emirleri doğrultusunda hazırlanarak demokratik olmayan yöntemlerle yürürlüğe girmiş bir darbe anayasasıdır. Anayasa daha yürürlüğe girerken demokratik olmadığı ve toplumsal mutabakatı sağlayamayacağı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.⁶¹⁶ Toplumun farklı kesimlerinin bir araya gelip üzerinde uzlaştığı bir “toplumsal mutabakat” metni değil de topluma zorla giydirilen bir “deli gömleği”dir.⁶¹⁷
- ii. 1982 Anayasası hak ve özgürlükleri elden geldiğince sınırlamaya çalışmıştır. Öyle ki özgürlüklerin önüne yerleştirdiği çeşitli engellerle onların kullanımını neredeyse imkansız kılmıştır.⁶¹⁸ 1982 Anayasası anayasacılık geleneğinin kaygılarını götmeyen otoriter ve devletçi bir zihniyetin üzerine inşa edilmiştir. Bu anayasa bireyin hak ve özgürlüklerini teminat altına almayı değil bunları elden geldiğince sınırlayarak devleti güçlü kılmayı hedeflemiştir.⁶¹⁹ Devleti yücelten, devletin bekasını birincil politik değer

---

⁶¹⁶ “Sivil Anayasa Raporu”, s. 5.

⁶¹⁷ ERDEM, Fazıl, Hüsnü, HEPER, Yunus, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları ve Anayasa Önerileri**, Ankara, SETA Yayınları XV, Aralık 2011, s. 24.

⁶¹⁸ ERDEM, HEPER, s. 24.

⁶¹⁹ COŞKUN, 2013, s. 14.

olarak kabul eden, dayatmacı, vesayetçi ve anti-özgürlükçü bir felsefeye sahiptir.⁶²⁰

- iii. Olağanüstü dönemlerin koşullarında ve bürokratik elitler tarafından hazırlanması devlet ve halk arasında kopukluklar oluşturmuş ve toplumu tepeden yönetme anlayışının sonucu olarak toplumun talepleri göz ardı edilmiştir.⁶²¹ Antidemokratik özellikleriyle temayüz etmiş olan bu anayasa Türkiye toplumunun tarihsel kazanımlarının gerisine düşen, toplumun dinamik yapısı karşısında yetersiz kalan ve toplumun talep ve beklentilerini karşılamamanın uzağında bir anayasadır.⁶²² Karakteri ve ruhu dolayısıyla Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır.⁶²³ Halk tarafından yapılmamış olduğu için de gerçekte “devlet”i değil daha çok seçilmiş organ ve makamları sınırlayan vesayetçi bir yapıya sahiptir.⁶²⁴
- iv. Günümüzde anayasanın pek çok maddesi tartışma ve ihtilaf konusu olmakta ve bundan dolayı sık sık siyasi krizler baş göstermektedir. Anayasa maddelerindeki belirsizlik veya keyfi yorumlara açık olma durumu sebebiyle erkler arasında yetki çatışması, yetki gaspı ve zıtlaşmalar yaşanmaktadır.⁶²⁵ Siyasi partiler, yüksek yargı organları, meslek odaları, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, düşünce kuruluşları vb. her vesile ile yeni anayasa talebini dile getirmektedir.⁶²⁶

---

⁶²⁰ COŞKUN, 2013, s. 16.

⁶²¹ “Sivil Anayasa Raporu”, s. 3.

⁶²² ERDEM, HEPER, s. 24.

⁶²³ “Sivil Anayasa Raporu”, s. 3.

⁶²⁴ ERDOĞAN, 2011, s. 14.

⁶²⁵ “Sivil Anayasa Raporu”, s. 5.

⁶²⁶ “Sivil Anayasa Raporu”, s. 3.

Bu eleştirilerden hareketle 1982 Anayasası yürürlüğe girdiği tarihten itibaren çeşitli tarihlerde değiştirilmiştir. İlk anayasa değişikliği 1987 yılında yapılmış, askeri rejimin baskı dozu düştükçe değişiklik talepleri toplumsal bir karakter kazanarak artmıştır. Önceleri akademik çevrelerle sınırlı olan değişiklik istemleri 1990'lı yıllardan itibaren dünyada yaşanan büyük çaplı değişimlerin eşliğinde siyasi partiler ve sivil toplum örgütlerince sahiplenilmeye başlamıştır.⁶²⁷ 1982 Anayasası toplam 19 kez değişikliğe uğramış; bu değişiklikler sayesinde mevcut anayasadaki hükümlerde demokrasi vurgusu güçlenmiş, özgürlüklerin alanı genişlemiş, özellikle 1995, 2001, 2004, 2010 ve 2017'de yapılan büyük çaplı değişikliklerle anayasa orijinal halinden önemli oranda uzaklaşmıştır. 1982 Anayasası'nda yapılan değişikliklerle Anayasa'nın ilk hali ile şu anki hali arasındaki fark kıyas edilemeyecek kadar fazladır.⁶²⁸ Özetle bugüne kadarki anayasa değişikliklerin genelde demokratik, liberal ve hukuk devleti ilkesini geliştirici yönde oldukları söylenebilir. Değişikliklerin temsil ettiği liberal ve demokratik arayışlar göstermiştir ki 1982 Anayasası hazırlayıcılarının iddialarının aksine uluslararası standartlara ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ne uygun bir anayasa değildir.⁶²⁹ Kaboğlu'na göre 1982 Anayasası'nda değişikliklerine yol açan iki beklenti olmuştur: iç arayışlar ve dış etkenler. İç dinamikler yukarıda da değinilen halkın demokratikleşme ve özgürleşme arayışları; dış dinamikler ise Avrupa Birliği'ne uyum süreci ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'dir.⁶³⁰

Türkiye'de siyasal sistemin anayasal dönüşümü uzun yıllardır tartışılan bir konu olup siyasal sistem ve hükümet modelinin değişmesi talebi 1970'lerden itibaren anayasa

---

⁶²⁷ COŞKUN, 2013, s. 14; Bu sürecin ilerleyişini '28 Şubat Süreci' olarak anılan 28 Şubat 1997'de gerçekleşen silahlı kuvvetler müdahalesi sekteye uğratmıştır. Silahlı kuvvetler bu olayda önceki geleneksel yöntemlerinin aksine, siyasete doğrudan müdahale etmek yerine dolaylı olarak müdahale etmiştir. Bu kez taleplerini Hükümete 'Milli Güvenlik Kurulu' gibi anayasal bir organ yoluyla ülke güvenliği hususunda danışma organı vasfıyla bildirmiş; silah kullanma yoluna gitmeden istediği değişiklikleri siyasiler eliyle gerçekleştirmiştir. Sonuç olarak hükümet istifa etmek zorunda kalmıştır. AKINCI, Abdulvahap, "Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2013, Cilt 15, Sayı 2, s. 46-50.

⁶²⁸ ERDEM, HEPER, s. 24.

⁶²⁹ TANÖR, YÜZBAŞIOĞLU, s. 64.

⁶³⁰ KABOĞLU, İbrahim, Ö., "2001 Anayasa Değişiklikleri Ulusal üstü Tepkiden Ulusal Tepkiye", http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg19/kaboglu.pdf, (Erişim Tarihi, 03.01.2017)

değişikliği talebine eşlik etmiştir. Değişim talebinin odağını vesayetçi parlamentarizm ve zayıf koalisyon hükümetlerinin yol açtığı sorunlardan kurtulma çabası oluşturmuş ve nihayet son anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir.⁶³¹ Rasyonelleştirilmiş bir hükümet sistemi arayışından hareket eden cumhurbaşkanlığı sistemi geçmişte yaşanan siyasal krizlerin bir kez daha yaşanmaması için Türkiye'ye özgü bazı düzenlemeler içermiş; yasama ve yürütme organının seçimleri, seçimlerin yenilenme biçimi, yürütmenin görevleri, yargıya ilişkin bazı düzenlemeler, cumhurbaşkanı ve bakanların yargılama ve soruşturma usulleri, cumhurbaşkanı yardımcıları, cumhurbaşkanının kararname yetkisi, bütçenin onaylanması gibi birçok hususta yeni bir anayasa tasarımını ortaya koymuştur.⁶³²

Anayasa değişikliği paketleriyle vesayetçi sistemin törpülenmesi, demokrasinin pekiştirilmesi ve özgürlüklerin sınırlarının genişletilmesi doğrultusunda önemli adımlar atılmıştır. Söz konusu anayasa değişikliklerinin önemli bir kısmı doğrudan hak ve özgürlüklerle, hak ve özgürlüklerin teminatı olan hukuk devletiyle ve yargıyla ilgilidir. Anayasa'da yapılan bu değişiklikler, Türkiye'nin demokratikleşmesinin önündeki en büyük engelleri etkisizleştirecek, ortadan kaldıracak ya da değişime ve dönüşüme zorlayacak hükümler içermesine rağmen,⁶³³ 1982 Anayasası'nın "tamamen değiştirilmesi" yani yenilenme arayışı olanca hızıyla devam etmektedir. Bu arayış, doktrinde birkaç sebeple açıklanmaktadır. Bunlardan ilki, anayasanın Kürt sorunu gibi sosyo-kültürel alanda yaşanan kimlik sorunlarının çözümünün önünde bir engel oluşturduğu kanaatidir. İkinci sebep, bugüne kadar yapılan değişikliklerle birlikte anayasanın iç bütünlüğünün bozulduğu, ikili bir görüntü çizdiği ve kendi içinde çelişkiler barındırdığı düşüncesidir. Üçüncü sebep olarak yürürlükteki anayasanın sorun ve kriz oluşturucu özelliği gösterilirken sonuncusu ve sembolik anlamı yüksek olan ise Türk toplumunun kendi irade ve insiyatifiyle bugüne kadar

---

⁶³¹ GÜLENER, Serdar, MİŞ, Nebi, **Cumhurbaşkanlığı Sistemi**, Seta Yayınları, Şubat 2017, Sayı 190, s. 7.

⁶³² GÜLENER, MİŞ, s. 7.

⁶³³ ENSAROĞLU, Yılmaz, **İnsan Hakları ve Demokratikleşme Bağlamında Yeni Anayasa Paketi**, Ankara, Seta Yayınları, Eylül, 2010, Sayı 27, s. 56.

bir anayasa yapmamış olmasının ayıp olarak karşılanmasıdır. Devletçi seçkinlerin sebebiyet verdiği bu ayıba bir son verme ve Türk toplumunun bu alanda rüştünü ispat adına da olsa yeni anayasayı yapma çabası devam etmektedir.⁶³⁴

Anayasayı bütün olarak değiştirme yani yeni bir anayasa yapma yönündeki ilk öneri 1990'ların başında ortaya çıkmıştır. Toplumun farklı kesimlerinden oluşan ve herhangi bir kuruluş adına değil, kendi bireysel iradeleriyle bir araya gelen “Toplumsal Diyalog Forumu” adına Prof. Dr. Zafer Üskül tarafından yapılan ve 1992’de yayınlanan “Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlarının Uzlaşma Anayasası önerisi” başlıklı çalışma bu alanda ilk olması nedeniyle önemli bir yeni anayasa önerisi olma özelliğine sahiptir.⁶³⁵ Mart 1997’de yayınladığı “Yeni Anayasa Önerisi Taslağı”yla LDP diğer siyasi partilerden farklı olarak kamuoyunun karşısına yeni bir anayasa önerisiyle çıkmıştır.⁶³⁶ Hak ve özgürlüklerin önünün açılması yönündeki değişikliklerin en kapsamlısı 2001 Anayasa değişiklikleri olmakla birlikte anayasanın tümünden değiştirilmesi yönünde tartışmalar ve çalışmalar da bu dönemde hız kazanmıştır.⁶³⁷ Bunlardan “Anayasamı İstiyorum” sloganıyla ortaya çıkan “Sivil Anayasa Girişimi” etkinliklerini, TOBB’un “Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi 2000” adlı çalışması ile TBB’nin 2001 tarihli “Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi” takip etmiştir.⁶³⁸ Bu dönemde kurulan hükümetlerin programlarında da anayasal arayışlar sıkça yer almıştır.⁶³⁹2006 yılının Aralık ayında TÜSİAD 1997 tarihli “Türkiye’de Demokratikleşme

---

⁶³⁴ ERDEM, HEPER, s. 31.

⁶³⁵ ERDEM, HEPER, s. 25.

⁶³⁶ ERDEM, HEPER, s. 26.

⁶³⁷ YOKUŞ, s. 204-205.

⁶³⁸ ERDEM, HEPER, s. 26.

⁶³⁹ Bu taahhütlere 57., 58., 59., ve 60. Hükümet programları örnek olarak verilebilir: “Hükümetimizin bir başka önceliği, Anayasa’nın 83. ve 100. maddeleri değiştirilerek, dokunulmazlığın sınırlandırılmasıdır. Demokrasimizin eksiklerini giderici, insan haklarını geliştirici, yargının bağımsızlığını ve işlerliğini güçlendirici; ve örgütlü suçlara karşı yaptırımları daha etkili duruma getirecek Anayasa ve yasa değişiklikleri öncelikle ele alınacaktır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri yeniden düzenlenecektir. (57. Hükümet Programı, 4 Haziran 1999) <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/KP57.htm>, (Erişim Tarihi 28.03.2017); “Artık ülkemize dar gelen yürürlükteki Anayasa yerine katılımcı ve özgürlükçü yeni bir anayasa hazırlayacağız. Yeni anayasamız güçlü bir meşruiyete sahip, başta AB olmak üzere uluslararası normlara uygun, bireyin hak ve özgürlüklerini üstün tutan çoğulcu ve katılımcı demokrasiyi esas alan demokratik hukuk devleti

Perspektifleri” adlı raporunu güncelleyerek yeniden yayınlamıştır.⁶⁴⁰ 2007 yılı, anayasa tartışmalarının ve yeni anayasa arayışlarının doruğa çıktığı yıl olmuştur. Akademisyenlerden oluşan bir kurul⁶⁴¹ tarafından hazırlanan ve basında “Sivil Anayasa Taslağı” olarak anılan “Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi” başlıklı çalışma seçimlerden yaklaşık bir ay sonra tamamlanarak AK Parti yetkililerine teslim edilmiştir. Aynı günlerde alternatif anayasa önerileri kamuoyuna sunulmuştur. MÜSİAD “Yeni Bir Anayasa İçin Görüş ve Öneriler” başlığını taşıyan raporunu 2008 yılında,⁶⁴² DİSK anayasa için temel ilkeleri içeren raporunu 2009 yılında yayınlamıştır.⁶⁴³ 2011’de kamuoyuyla paylaşılan TÜSİAD Raporu, TESEV tarafından yapılan yeni anayasa çalışması ve Stratejik Düşünce Enstitüsü’nün 2011 yılında yayınlanmış “İnsan Onuruna Dayanan Yeni Anayasa” başlıklı çalışması, kamuoyunda yankı uyandıran çalışmalar olmuştur.⁶⁴⁴

2011 seçimlerinden sonra göreve gelen Meclis, bir “Uzlaşma” Komisyonu” oluşturarak “sivil anayasa” girişimini başlatmıştır. Seçim çalışmalarında sivil anayasa

---

anlayışını taşıyacaktır”. (58. Hükümet programı, 23 Kasım 2002) <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB58.htm>, (Erişim Tarihi 28.03.2017); “Artık ülkemize dar gelen yürürlükteki anayasa yerine, katılımcı ve özgürlükçü yeni bir anayasa hazırlayacağız. Bu anayasanın hazırlanmasında kendi fikirlerimiz kadar, muhalefet partilerinin ve tüm toplumsal kesimlerin katılımını en etkin biçimde sağlama çabası içerisinde olmaya söz veriyoruz... Yeni anayasamız güçlü bir toplumsal meşruiyete sahip, başta AB olmak üzere uluslararası normlara uygun, bireyin hak ve özgürlüklerini üstün tutan çoğulcu ve katılımcı demokrasiyi esas alan demokratik hukuk devleti anlayışını taşıyacaktır.” (59. Hükümet programı, 19 Mart 2003) <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP59.htm>, (Erişim Tarihi 28.03.2017); “Cumhuriyetimizin 100’üncü yılına yaklaşırken, ülkemiz sivil bir uzlaşma anayasasını hak etmektedir. Yeni anayasa, cumhuriyetimizin değiştirilemez temel nitelikleri olan demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ilkelerini tam olarak hayata geçirmeli, bireylerin haklarını en etkili şekilde korumalı, temel hak ve özgürlükleri İnsan Hakları Evrensel Beyanname’sinin ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin getirdiği ilke ve standartlarda güvence altına almalıdır. Yeni anayasa, olabilecek en geniş toplumsal uzlaşmayla hazırlanmalıdır.” (60. Hükümet Programı, 31.08.2007), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP60.htm>, (Erişim Tarihi 28.03.2017). Bakınız ERDEM, HEPER, s. 27.

⁶⁴⁰ ERDEM, HEPER, s. 27.

⁶⁴¹ Bu kurul, Prof. Dr. Ergun ÖZBUDUN başkanlığında, Prof. Dr. Levent Köker, Prof. Dr. Yavuz Atar Prof. Dr. Fazıl Hüsnü Erdem Prof. Dr. Zühtü Arslan ve Doç. Dr. Serap Yazıcıdan oluşmuştur.

⁶⁴² ERDEM, HEPER, s. 29.

⁶⁴³ YOKUŞ, s. 204-205.

⁶⁴⁴ YOKUŞ, s. 205.

vaadinde bulunan dört siyasi parti⁶⁴⁵ yüzde 87 katılımın olduğu Haziran 2011 Milletvekili Genel Seçim sonuçlarına göre geçerli oyların yüzde 95'ini almıştır. Bunun üzerine TBMM'de anayasa yapım sürecini yönetmek ve taslak metni hazırlamak göreviyle Meclis'teki sandalye sayılarına bakılmaksızın dört partinin eşit üyeyle (üçer) temsil edildiği ve karar alma yöntemi olarak "bütün siyasi partilerin oybirliğini"nin tercih edildiği bir Anayasa Uzlaşma Komisyonu kurulmuş ve sivil anayasa yapım süreci başlamıştır. Komisyon kendi çalışma usullerini belirlemiş ve bu usulleri kamuoyuna duyurmuştur.⁶⁴⁶ Buna göre 2012 yılı sonuna kadar Komisyon'un şu dört aşamadan geçerek anayasa taslağını hazırlaması planlanmıştır. İlk aşama; katılım, veri toplama ve değerlendirme, ikinci aşama; ilkelerin belirlenmesi ve metin oluşturma, üçüncü aşama; metnin kamuoyuna sunulması ve

---

⁶⁴⁵ "AK Parti olarak, şu ana kadar savunduğumuz çağdaş demokrasi anlayışını yansıtan, mümkün olan en geniş mutabakatla ve demokratik yöntemle hazırlanan, toplumların bütün kesimlerinin sahipleneceği bir anayasa hedefliyoruz. Dışlayıcı değil kapsayıcı, ötekileştirici değil kucaklayıcı, ayrıştırıcı değil bütünleştirici, bastırıcı değil özgürleştirici, aynılaştıran değil çeşitlilikte birliği savunan, çoğulcu ve özgürlükçü bir anayasa hazırlanacaktır. Temel felsefesi bireyin özgürlüğü ve korunması olan, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığını sağlamaya yönelik kurumsal güvenceleri içeren ve aynı zamanda da siyasi sistemin işleyişindeki belirsizlikleri ortadan kaldıran yeni bir anayasanın yapılması, Türkiye'de demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün kökleşmesi bakımından önemli bir aşama olacaktır." (2011 AKP Seçim Bildirgesi), file:///C:/Users/DM/Downloads/2011-beyanname.pdf, (Erişim Tarihi 22.09.2016); "CHP özgürlükçü demokrasinin gelişmesi ve toplumsal barışın sağlanması için tüm yurttaşlarımızın özgürlüklerini genişleten ve koruyan yeni bir anayasaya ihtiyaç olduğunu savunmaktadır. Yapılacak yeni anayasa demokrasi, hukuk devleti, sosyal adalet ve insan haklarına saygı üzerinde yükselmeli ve tüm toplumumuzu kucaklayıcı nitelikte olmalıdır. CHP'nin hedefi, toplumsal uzlaşmaya ve siyasi partiler arasında geniş bir mutabakata dayalı süreç temelli bir anayasa hazırlamaktır." (2011 CHP Seçim Bildirgesi), https://www.chp.org.tr/Public/0/Folder/52608.pdf(Erişim Tarihi 22.09.2016); "Türkiye bütün ezilen halkları, sınıfları, cinsleri, inançları, dilleri yok sayan ve doğanın yağmasına izin veren askeri darbe anayasasına mahkûm değildir. BDP, Türkiye'nin çok kimlikli, çok kültürlü, çok inançlı, çok dilli yapısına uygun yeni bir "toplumsal sözleşme" ihtiyacını ertelenemez temel bir politik görev olarak önüne koyacak". (BDP 2011 Seçim Bildirgesi), https://bdpblog.wordpress.com/2011/05/07/emek-demokrasi-ve-ozgurluk-blogu-secim-beyanamesi-2011-bolum-1/, (Erişim Tarihi 22.09.2016); "Türkiye'nin gerçek anlamda bir "Toplum Sözleşmesi Belgesi" niteliğinde yeni bir Anayasa'ya ihtiyacı vardır. Anayasa'nın mümkün olabilecek en geniş siyasi ve toplumsal uzlaşma temelinde ve demokratik bir tartışma zemininde hazırlanması zorunludur." (MHP 2011SeçimBildirgesi),http://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/2011_Secim_beyanamesi_Ta nitim_Toplantisi.pdf,(Erişim Tarihi 22.09.2016)

⁶⁴⁶ "Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nun Çalışma Usulleri", https://anayasa.tbmm.gov.tr/calismaesaslari.aspx, (Erişim Tarihi 07.08.2015)

kamuoyunca tartışılması ve son aşama kamuoyunda beliren görüşlere göre taslağın gözden geçirilerek teklif haline getirilmesi olarak kararlaştırılmıştır.⁶⁴⁷

Komisyon'un göreve başladığı 19 Ekim 2011 tarihinden 2012 Nisan'a kadar süren katılım, veri toplama ve değerlendirme aşamasında toplumun her kesiminin anayasal görüş ve önerilerinin edinilmesi hedeflenmiş ve bu maksatla üç alt komisyon kurulmuştur. Komisyonlar vasıtasıyla 160 siyasi parti, üniversite, meslek örgütü, sendika, dernek, vakıf ve platform dinlenmiştir. Ayrıca TBMM web sitesindeki "Yeni Anayasa" başlıklı sayfa yoluyla vatandaşlara yeni anayasa ile ilgili görüşlerini bildirme imkanı tanınmıştır.⁶⁴⁸ Bu süre içinde Anayasa Uzlaşma Komisyonu'na yeni anayasa konusunda e-posta ve posta yoluyla 64.000'e yakın görüş bildirilmiş olup bu görüşlerden 440 tanesi sivil toplum kuruluşlarına aittir.⁶⁴⁹

Anayasa yapım sürecinin ikinci aşaması olan metin oluşturma aşaması, görüşmelerin tıkandığı aşamadır. Bu aşamada uzlaşmanın mutlak olarak aranması yani herhangi bir madde üzerinde uzlaşabilmek için tüm partilerin onayının gerekmesi öncelikle Komisyon'un çalışmalarının uzamasına, ardından ise Komisyon'un dağılmasına zemin hazırlamıştır. Bu anlamda normalde 2012 yılının sonunda tüm aşamaların tamamlanması hedeflenmişken 2013 yılının Ağustos ayında Komisyon hâlâ anayasa taslak metnini yazmakla meşgul olmuştur. Gerek öngörülen sürenin aşılması gerekse üzerinde uzlaşılması beklenen konular dışındaki konularda uzlaşmaması Komisyon'un çalışmaları konusunda ümitsizlik meydana getirmiştir.⁶⁵⁰ Bunun sonucunda görev süresi boyunca 59 maddede uzlaşan ve en az bir partinin muhalefet şerhi koyduğu 112 madde ile Komisyon 2013 yılının sonlarına doğru

---

⁶⁴⁷ "Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nun Çalışma Usulleri", madde 11.

⁶⁴⁸ ÇİÇEK, Cemil, "Anayasayı Değiştirme İradesinden Yeni Anayasa Yapma İradesine Bir Zihniyet Değişimi: Neden Yeni Anayasa?", **Yeni Türkiye (Yeni Anayasa Özel Sayısı)**, Sayı 50, Ocak-Şubat, 2013, s. 22.

⁶⁴⁹ KENTEL, Ferhat, KÖKER, Levent, UÇUM, Mehmet, GENÇ, Özge, **Yeni Anayasa Sürecini İzleme Raporu**, Şubat 2012-Haziran 2012, (Ed. Mehmet UÇUM, Özge GENÇ), İstanbul, TESEV Yayınları, 2012, s. 6.

⁶⁵⁰ EREN, Abdurrahman, "Yeni Anayasa Çıkmazında Çözüm Halkın Hakemliğidir", **Yeni Türkiye (Yeni Anayasa Özel Sayısı)**, Sayı 50, Ocak-Şubat 2013, s.246; YAZICIOĞLU, İsmail, "Beklentiler ile Gerçekler arasında "YENİ Anayasa"", **TAAD**, Yıl 7, Sayı 24 (Ocak 2016), s. 523-526.

dağılmış, tartışma aşaması olan üçüncü aşamaya ve bu tartışmalar doğrultusunda taslağın teklif haline getirileceği dördüncü aşamaya geçilememiştir. Üzerinde uzlaşılan 59 maddenin ise zaten hilaflı olmayan temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümler olması “yeni anayasa” ile çözülmesi beklenen temel sorunlar üzerinde uzlaşamadığını göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle değiştirilemez maddeler, vatandaşlık tanımı, anadilde eğitim, üniter devlet yapısı, hükümet sistemi gibi konularda siyasi partiler uzlaşmamıştır.⁶⁵¹

Her şeyden önce 1982 Anayasası’nı kapsamlı bir biçimde değiştiren 2010 değişikliğinde olduğu gibi yeni anayasa hazırlığında da süreci başlatan gerçek anlamda halkın kendisi olmamıştır. Halkın yeni bir anayasa yapma yönünde iradesi olup olmadığını tespit etmeye yönelik herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. Dolayısıyla Türkiye’de yeni bir anayasa hazırlığını harekete geçiren güç olarak halkın yer almadığını, en iyimser ifadeyle halkın bu yönde bir iradesinin olup olmadığı hususunun netleşmediğini görmekteyiz.⁶⁵² Özellikle toplumun önemli kesimlerini karşı karşıya getiren ve toplumu iki ana bloğa ayırma potansiyelini taşıyan Anayasa’nın değiştirilemeyecek hükümlerinin değiştirilmesi gibi bir konuya ilişkin olduğu için bu hususun halkoyuna sunulmasında yarar vardır. Halkoylaması müessesesindeki mevcut anayasal boşluk ise Anayasa’nın değiştirilişini düzenleyen 175. maddede değişiklik veya ekleme yapmak suretiyle giderilmelidir. Bu suretle sadece yeni anayasa yapma talebi halka mal edilmiş olmayacak sürecin ortaya çıkarabileceği gerilimlerin azaltılmasına da katkıda bulunmuş olunacaktır.⁶⁵³ Nitekim Sivil Anayasa Anket Çalışması’ndan edindiğimiz bulgulara göre katılımcıların %76’sı anayasa yapım sürecine başlanmadan evvel yeni bir anayasanın istenip istenmediğinin halkoyuna sunulması gerektiğinde hemfikir olmuştur. (Bakınız Tablo 37, s. 294)

---

⁶⁵¹ EREN,2013,s. 246; YAZICIOĞLU, s. 523-526; BARIN, Taylan, **Türkiye’nin Yeni Anayasa Arayışı: 2011-2013 TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonu Tecrübesi**, İstanbul, XII Levha Yayıncılık, 2014; UZUN, Cem, Duran, “Yeni Anayasa Yapımında Yöntem Arayışı”,**Seta Perspektif**, Sayı 116, Kasım 2015, s. 2-3.

⁶⁵² ULUŞAHİN, 2011, s. 25.

⁶⁵³ ULUŞAHİN, 2011, s. 25.

Anayasa yapım sürecinin ikinci aşaması olan metin oluşturma aşamasının sivil ve demokratik bir anayasa yapımına kıyasla eksikliği, bu aşamanın halktan kopuk bir biçimde yürütülmesi, daha çok siyasilerin iradelerine bırakılmasıdır. Bu noktada siyasi partilerin toplumun önemli kesimini temsil ettiği veya üzerinde uzlaşılan maddelerin toplum tarafından enine boyuna sonraki aşamalara geçildiğinde tartışılacağı düşünülebilir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi sivil ve demokratik anayasaların yapım aşamaları toplumun katılımına her aşamada açık olmalıdır.⁶⁵⁴ Bu aşamada özellikle sivil toplum kuruluşları, Meclis'te bulunmayan siyasi partiler, üniversiteler ve meslek odaları tarafından önemli görüşler sunulduğu söylenebilirse de vatandaşların bireysel anlamda anayasa yapım sürecine yeterince katıldığı söylenemez.⁶⁵⁵

Sivil Anayasa Anket Çalışması sonuçlarına göre ülkemizde yeni bir anayasa neden ihtiyaç duyulmadığı sorusuna verilen öncelikli cevap anayasa yapım sürecinde halkın, talep ve beklentilerinin yeterince karşılanacağına inanılmaması olmuştur. Katılımcıların % 6'sının da “yeni sivil anayasa yapım sürecine halkın yeterince dahil edileceğine inanmıyorum” seçeneğini öncelikli olarak işaretlediği göz önünde bulundurulursa “demokratik” anayasa tartışmaları kapsamında toplumun anayasa değişikliklerinin neresinde olduğu sorusu üzerine düşünmek zaruri hale gelmiştir.(Bakınız Tablo 9, s. 268)

Bu sonucun ortaya çıkmasında vatandaşın anayasa ve anayasa yapım süreci hakkında yeterince bilgilendirilmemesinin yanı sıra anayasa yapım sürecine katılım kanallarının yeterli ve çeşitli olmamasının ve anayasa yapım sürecinin iyi tanıtılmamasının önemli etkisi vardır. Bunun yanı sıra süreç içerisinde sunulan talep ve önerilerin anayasa metnine yansıtılıp yansıtılmayacağı ve nasıl yansıtılacağı belirtilmemiş olması da vatandaşın anayasa yapım sürecine olan ilgisini olumsuz etkilemiştir.

Yeni anayasa yapımı yöntem tartışmalarında yüzde 10 barajı nedeniyle tam bir toplumsal uzlaşının sağlanamayacağı dolayısıyla yeni anayasanın eksik temsil nedeniyle

---

⁶⁵⁴ YAZICIOĞLU, s. 525-526.

⁶⁵⁵ YAZICIOĞLU, s. 525-526.

demokratik ve kapsayıcı olmayacağı savları da öne çıkan konulardan olmuştur. Bu görüş doğrultusunda, anayasa bir toplumsal sözleşme olarak algılandığında seçim sisteminden kaynaklanan ülke barajı mecliste bütün kesimlerin temsilini engellediği için mevcut meclisin hazırlayacağı anayasa da bir toplum sözleşmesi niteliği kazanamayacaktır.⁶⁵⁶

Yeni Anayasanın hazırlanmasını zorlaştırmış bir diğer husus, bir maddenin yazılabilmesi için bütün siyasi partilerin mutabakatının aranmış olmasıdır. Böylece Özbudun'a göre Komisyon oy birliği kuralını kabul etmek suretiyle daha işin başında kendi elini çok sıkı şekilde bağlamıştır.⁶⁵⁷ Mümkün olduğunca çok sayıda siyasi partinin mutabakatının aranması yeni anayasaya daha fazla güç ve meşruiyet sağlayacak olsa da bunun yüzde yüzlük bir uzlaşma şeklinde hedeflenmesi ve toplumsal temsiline bakılmaksızın tüm partilere aynı yetkinin verilmesinin bu süreci tıkadığı söylenebilir.⁶⁵⁸

Anayasa yapım sürecinin temel dinamiğini oluşturan katılım olgusu lafzi olarak kulağa hoş gelse de pratikte kolay değildir; usul ve esasları belirlenmemiş bir katılım süreci “katkı” yerine “kaos” üretme riski içerir. Hem katılımı sağlamak hem de kaos riskini en aza indirmek için izlenebilecek yollardan biri ise her bireyin iradesini makul ve makbul görmekte zorlanmayacağı “demokratik” ve “temsil kabiliyetine sahip” kurumsallaşmış bir yapı yani TBMM’de uzlaşının sağlanmasıdır.⁶⁵⁹

Nitekim Sivil Anayasa Anket çalışması kapsamında katılımcılara anayasayı yapacak meclis hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Sonuçlara göre ankete katılanların %42’si yeni anayasanın tezin ilk bölümünde tanımladığımız kurucu yasama yoluyla yani olağan seçimler sonucu kurulan TBMM tarafından yapılması gerektiğini belirtmiş, %25’i bu görüşe katılmamış, % 31’ise fikir beyan etmemiştir.(Bakınız Tablo 35, s. 292)

---

⁶⁵⁶ YOKUŞ, s. 211.

⁶⁵⁷ ÖZBUDUN, Ergun, **Türkiye’de Demokratikleşme Süreci**, Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 75.

⁶⁵⁸ UZUN, s. 4.

⁶⁵⁹ **Yeni Anayasa Raporu**, s. 15.

Açıktır ki, yasama organında sağlanamayan uzlaşmanın toplum kesimlerince gerçekleştirilmesi oldukça zordur.⁶⁶⁰ Seçkinlerin birlik ve beraberliğinin dengeli bir şekilde ve zamanında ortaya çıkması demokrasi açısından büyük önem taşımaktadır. Aron'un ifadesiyle "elitlerin iş birliği özgürlük getirirken, aşırı dağınıklık ise devletin sonunu getirebilir".⁶⁶¹

Anayasa yapımı sürecine ilişkin milletlerarası literatürde sık vurgulanan bir husus, en gerçekçi uzlaşma senaryosunun taraflardan hiçbirinin bütün isteklerinin kabulü konusunda ısrarcı olmadığı, her birinin "ikinci derecede en iyi" (second best) ya da "yaşanabilir" çözümlere razı olduğu senaryodur. İkinci Dünya Savaşı sonrası İtalya ve Franco sonrası İspanya gibi başarılı anayasa yapımı örneklerine böyle bir ruhun hâkim olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁶² Fakat İyimaya Komisyon'un çalışmaları sonunda böyle bir anayasa projesi çıkmasının zor görüldüğünü belirterek "Komisyon müzakere sürecinde başarılı, kural üretme, taslak üretmede başarısız" demiştir. Hiçbir partiye zarar vermeyen, çok geniş kitleye mesaj anlamına gelen kolay bir konuda dahi uzlaşma sağlanamadığını belirten İyimaya, zor konularda uzlaşma sağlanabilmesinden yana ümitvar olmamıştır.⁶⁶³

Bugün hala Türk-Kürt, Sünnî-Alevî, dinî muhafazakârlık-lâikçilik çizgileri toplumu bölen, yeni anayasa talebini gündeme getiren ve aynı zamanda geniş çaplı bir uzlaşmaya dayanan yeni bir anayasa yapımını güçleştiren faktörlerdir. Mesela Kürt meselesinde iki uç tutumu temsil eden MHP ve HDP'nin görüşlerini ortak bir noktada birleştirmek imkânsız denilecek kadar güç görünmektedir.⁶⁶⁴ Din ve devlet ilişkilerinin düzenlenmesinde de AK

---

⁶⁶⁰ TUNÇ, 2011, s. 70.

⁶⁶¹ ARSLAN, "Türk Dünyasında Toplumsal Değişme...", s. 13.

⁶⁶² ÖZBUDUN, Ergun, "Yeni Anayasa Ümidi Tükeniyor mu?" <http://www.star.com.tr/acik-gorus/yeni-anayasa-umidi-tukeniyor-mu-haber-705039/>, (Erişim Tarihi, 18.12.2016)

⁶⁶³ "AKP milletvekili Ahmet İyimaya: Anayasa Komisyonu başarısız", <http://t24.com.tr/haber/akp-milletvekili-ahmet-iyimaya-anayasa-komisyonu-basarisiz,240009>, (Erişim Tarihi 12.04.2016)

⁶⁶⁴ Örneğin AKP ile BDP "Türkiye vatandaşlığı" teriminde uzlaşırken, CHP ile MHP "Türk" ifadesinin vatandaşlık tanımından çıkartılmaması gerektiğini savunmuştur.

Parti ve CHP'nin görüşleri arasında önemli farklar vardır.⁶⁶⁵ Bazı ülkelerin anayasa yapımı süreçlerinde “değişken ya da alternatif ittifaklar” stratejisi yani farklı sorunlar üzerinde farklı partilerin işbirliğinde bulunmaları gerçekleşmektedir. Ancak bir partinin bütün istekleri kabul edilmediği takdirde aslında mutabık olduğu diğer sorunlarda da işbirliğini reddetmesi durumunda bu stratejinin işlemesi imkânsızlaşmaktadır. Türkiye siyasetinin görünen manzarasında bunun ciddi bir ihtimal olarak hesaba katılması gerekecektir.⁶⁶⁶

Bu durumda geriye sadece AKP'nin iki veya üç aktör ile uzlaşarak bir taslak metin meydana getirmesi ve bu metnin önce TBMM'de sonrasında da halkoylamasında kabul edilmesi olasılığı kalmaktadır fakat bu olasılık da meşru bir anayasanın ortaya çıkmaması riskini taşımaktadır. Özellikle dışlanan partiyi destekleyen kitlenin yapım sürecinden uzaklaştırılmış hissedeceği gerçeği yeni anayasanın yine toplumun önemli bir kesimi tarafından tam olarak benimsenmemesi sonucunu doğurabilecektir.⁶⁶⁷ Unutulmamalıdır ki 1961 Anayasası DP'li kitleleri dışladığı için, 1982 Anayasası ise tüm sivil güçleri karşısına aldığı için toplumsal sözleşme niteliği kazanma şansını güçleştirmiştir.⁶⁶⁸ Farklı seslerin kendisini dillendiremediği bir süreçte ortaya çıkan anayasa yeni bir meşruluk sorunu; meşruluk sorunu ise bitmeyen anayasa arayışlarına yine yeniden kapıyı aralamak anlamına gelecektir.⁶⁶⁹

Anayasaların birer toplum sözleşmeleri olduğu öngörüsünden hareketle denilebilir ki bu teorik öngörüü gerçekleştirmek her zaman mümkün olmayabilir. Anayasa yapımına ilişkin demokratik yöntemlerden hangisine başvurulursa başvurulsun, tüm toplumsal kesimleri her bakımdan tatmin edecek bir metin üretmek olanaksızdır. Birbirlerinden çok farklı çıkarları, beklentileri ve hassasiyetleri olan toplum kesimlerinin -toplumsal sözleşme-

---

⁶⁶⁵ ÖZBUDUN, (Online)

⁶⁶⁶ ÖZBUDUN, (Online)

⁶⁶⁷ ÖZBUDUN, (Online)

⁶⁶⁸ KARATEPE, 1997, s. 242.

⁶⁶⁹ ULUŞAHİN, “Anayasanın Yapılış Yöntemi”, (Online)

bir anayasa yapması oldukça güçtür.⁶⁷⁰ Halkın katılımını en üst düzeyde sağlayan yöntemlerde bile, bütün farklılıkların mutlaka uzlaşını sağlayacak ideal bir anayasa yapılamayacaktır. Çünkü anayasa için oy birliği esasına dayalı bir uzlaşma arayışının pratik bir karşılığı yoktur. Talepleri yeterince karşılanmayan, mutabakatın dışında kalan toplum kesimleri olacaktır. Bu, toplumun çoğul yapısının doğal bir sonucu olmakla beraber, yapılması gereken, anayasanın mümkün olduğunca geniş toplum kesimlerinin iradesini temsil etmesi sağlanmalı, anayasanın toplum sözleşmesi olma idealine en üst düzeyde ulaşılması hedeflenmelidir.⁶⁷¹

Rustow'a göre, demokratlaşma sürecini başlatan uzun ve bir türlü sonuca bağlanamayan bir siyasi mücadeledir. Bu mücadelede taraflar toplumda derin kökleri olan güçleri temsil ederler ve üzerinde mücadele edilen sorunlar onlar için büyük önem arz eder. Dolayısıyla hazırlık aşaması bir siyasi kutuplaşma karakteri gösterirken karar aşamasına varmasıyla yani çatışan tarafların liderlerinin “birlik içinde farklılığın varlığını kabul etmeleri ve bu amaçla demokratik yönetimin bazı temel unsurlarını kurumsallaştırmaları” ile sona erer.⁶⁷² Zira demokrasi ister 1907’de İsveç’te olduğu gibi toptan ister İngiltere’de olduğu gibi taksitle satın alınsın üst siyasi liderlerin en azından bir bölümünün bilinçli karar süreleriyle kazanılır. Eğer bu demokratikleşme kararı gerçek bir uzlaşma ürünü ise çatışmadaki belli başlı tarafların bunu “ikinci en iyi çözüm” olarak görmeleri ve uzlaşmanın temel maddi sorunlardan ziyade (toplumdaki kutuplaşma düşünülürse bu zaten mümkün değildir) demokratik yönetimin ilkelerini kapsamaması gerekir. Kaldı ki demokratik yönetimin bazı unsurlarının daha sonra da tartışma konusu olmaya devam etmesi olasıdır.⁶⁷³

---

⁶⁷⁰ ERDEM, Fazıl, Hüsnü, **1982 Anayasası'nın Analizi**, Ankara, Orion Yayınları, 2012, s. 259-260.

⁶⁷¹ ERDEM, 2012, s. 259-260.

⁶⁷² RUSTOW, Dankwart A. “Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model”, *Comparative Politics*, Vol. 2, No 3, April, 1970, s. 352-357'den aktaran ÖZBUDUN, 1993, s. 34-35.

⁶⁷³ ÖZBUDUN, 1993, s. 34-35.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK ANAYASA KÜLTÜRÜ

1 Anayasa Kültürü Kavramı ve Oluşum Koşulları

1950’lerde ve 1960’ların başlangıcında,-Samuel P. Huntington gibi bazı önemli istisnalar dışında- sosyal bilimlerde benzeşme kuramı egemendi. Bütün toplumların Gemeinschaft (topluluk) türü yapıdan gesellschaft (toplum) yapısına doğru dönüşeceği ve giderek -sanayileşmiş ülkelerin siyasal sistemlerdeki gibi- çoğulcu bir demokrasiye geçeceği rağbet gören bir varsayımıdır. Bu tek doğrultulu evrim varsayımı çizgisinde demokrasi üzerine yapılan araştırmalar demokrasinin ön koşulları üzerinde yoğunlaşmıştı.⁶⁷⁴Bu aşamada demokrasilerin karşılaştıkları güçlükler “siyasal olgunlaşmamışlığın” sonucu olarak görülmüştü. Bu “büyüme sancıları” geçiciydi ve er geç gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere yetişecekti. Ancak 1960’lardan itibaren pek çok Latin Amerika ülkesinde otoriter rejimlerin ortaya çıkmasıyla benzeşme kuramı hakkında tereddütler başladı.⁶⁷⁵

Almond ve Verba’nın siyasi kültürle bağlantılı olarak güven, tolerans ve benzeri bir dizi kültürel etkenin varlığını araştıran “Civic Culture” çalışması, anketler yoluyla toplumsal temayülleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Yapılan anket çalışmalarıyla bireylerin demokrasiye olan inançlarını ve bağlılıklarını tespit etmeyi amaçlayan politik kültür çalışmaları farklı coğrafyaların kültürel tutumları çerçevesinde adeta dünyanın haritasını çıkarmaktadır.⁶⁷⁶ Sonuç olarak Irak’tan da öğrendiğimiz gibi yabancıların aşıladığı demokrasi her zaman işe yaramayabilmekte, ülkelerin ona hazır olmaları gerekmektedir. Demokrasiyi çok erken başlatmaya çalışmak hileli seçimler, mahalli diktatörler ve iç

---

⁶⁷⁴ HEPER, 2011, s. 90.

⁶⁷⁵ HEPER, 2011, s. 90.

⁶⁷⁶ INGLEHART, Ronald, WELZEL, Christian, “Changing Mass Priorities: The Link Between Modernization and Democracy”, Perspectives on Politics, (Vol 8, No. 2, 2010) , s. 554’den aktaran AKGÜN, Birol, ÖZŞAHİN, M. Cüneyt, Türkiye’de Konsolidasyon ve Liberal Siyasal Kültür Teorik Bir İnceleme, Ankara, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2013, s 31-32.

huzursuzluk arasında çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlanmaktadır.⁶⁷⁷ Endonezya'nın tek egemeni olduğu dönemde Ahmet Sakarno şöyle demiştir: “Biz Batı'nın demokratik sistemlerini yuttuk fakat hazmedemedik.” Bu başarısızlığın nedeni ise anayasa sistemlerin ve demokrasinin temel kurumlarını aktarmanın yeterli görülmesidir.⁶⁷⁸

Pye, bir toplumda hakim olan siyasi kültürün, gelenek ve göreneklerin, yurttaşların müşterek talep ve çıkarlarının bir rastlantıdan ibaret olmayıp anlamlı bir bütün olduğunu ifade etmektedir.⁶⁷⁹ Siyasi kültürün başlıca unsurları olarak değerler, inançlar ve duygusal yönelimleri sayan Beer'e göre “inançlar” kişinin siyasi sistemin ne olduğu hakkındaki bilgi ve görüşleri; “değerler” siyasi sistemin ne olması gerektiği hakkındaki yargıları ve “duygusal yönelimler” de kişinin bilgi ve akıldan çok duygu ve heyecana dayanan siyasal yönelimleri anlamına gelmektedir.⁶⁸⁰

Toplum, doğadan farklı olarak belirli bir yaşam biçimine, bu yaşam biçimi de belirli bir kültürel sisteme dayanmaktadır. Bu sebeple toplumsal yasalar doğal yasalardan farklı olarak evrensel ve genel değil, belirli bir kültüre özgü kurallardır. Dolayısıyla toplumsal dünya, doğal bir gerçeklik gibi ele alınamaz. Bu durumda, nomolojik (yasa bağımlı) ve nedensel (casual) bir açıklamaya değil, anlamaya (verstehen) dayanan yorumsal bir açıklama biçimine tabi olurlar.⁶⁸¹ Soysal, işte bu noktada, bir anayasanın da aynı şekilde toplumun oluşum süreci içinde, tarihi gelişmelerin bir ürünü olarak kavranabileceğini belirtir.⁶⁸²

Bu durumda sadece tek başına bir anayasa metni bir anayasa koyucunun varlığı veya bir anayasa mahkemesi anayasanın bağlayıcılığı ve bu bağlayıcılığın sürekliliği için yeterli

---

⁶⁷⁷ ROSKİN, s. 7.

⁶⁷⁸ TUNAYA, 1982, s. 655.

⁶⁷⁹ PYE, Lucian, W., “Introduction: Political Culture and Political Development” **Political Culture and Political Development**, (Ed. Lucian W. Pye, Sdney Verba), Princeton, New Jersey, 1965, s. 7.

⁶⁸⁰ ÖZBUDUN, 1990, s. 60.

⁶⁸¹ SUNAR, İlkay, **Düşün ve Toplum**, Ankara, Doruk yayıncılık, 1999, s. 26.

⁶⁸² SOYSAL, Mümtaz, **Dinamik Anayasa Anlayışı (Anayasa Diyalektiği Üzerine Bir Deneme)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, s. 2.

değildir. Anayasanın var olması, bir anayasa kültürü gerektirmektedir.⁶⁸³ Yüzyıllar içinde oluşan temel hukuk kuralları ve anayasal belgeler; ülkelerin demokrasi deneyimleri, toplumsal yapıları, siyasi kültürleri, her aşamadaki gelişmişlik düzeyleri ve ayrıca geleceğe dair öngörülerıyla bir araya gelir ve bu birliktelikten anayasa kültürü doğar.⁶⁸⁴ Anayasa kültürü bahsedilen bu unsurların güncel yaşamda muhafaza edilmesi ile de ilgilidir çünkü kültür beklentisi anayasa hukukundan doğup büyüyen ve tanınan güçlü alışkanlıkları ortaya çıkarmaktadır.⁶⁸⁵

Anayasa kültürünün oluşum koşullarına ve düzeneğine gelince, öncelikle bir gereksinimin varlığı daha açık deyişle yetke gücünün belli bir süreklilik içinde kullanılacağı bir ortam gereklidir. İkinci koşul; birbirine benzer yinelenmelerin, sürekliliğin yaşandığı bir zaman boyutudur.⁶⁸⁶ Napolyon'a göre en iyi anayasa zamanın işidir.⁶⁸⁷ Üçüncüsü ise süreklilik ögesiyle belli bir gerilim içinde olan çizgisel değişim koşuludur. İlk bakışta kültürün sürekliliği ile değişimi birbiriyle çelişen ögeler gibi algılansa da aslında kültür ayrı dönemlerde farklı hızlarda olmakla birlikte sürekli olarak değişir ve böylece kendini farklı koşul ve gereksinimlere uydurur.⁶⁸⁸ Hukuk düzeni ve anayasa, anlık bir resimde isabetli ve net olarak görülebilen statik birer yapı değildir.⁶⁸⁹ Anayasa içerikleri belirli bir süreklilik

---

⁶⁸³ KIRCHOF, Paul, "Anayasa Kültürü ve Kavramı", **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), (Çev. Editörü İlyas Doğan), Ankara, Lale Yayıncılık, 2004, s. 83,114.

⁶⁸⁴ SEVİNÇ, 2017, s. 3.

⁶⁸⁵ KIRCHOF, s. 83,114.

⁶⁸⁶ SAN, Coşkun, "Anayasa Kültürü ile Hukuk ve Demokrasi Kültürü İlişkisi",**Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı**, Ankara, TBB Yayınları, 2001, s. 78; WINTERHOFF, C. Verfassung-Verfassunggebung-Verfassungsänderung, 2007 s. 50 vd.'dan aktaran MÖSTL, Markus, "Anayasanın Düzenleme Alanları", **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), (Çev. Editörü İlyas Doğan), Ankara, Lale Yayıncılık, 2004, s. 587.

⁶⁸⁷ TUNAYA, 1982, s. 118.

⁶⁸⁸ Eğer kültürün tutucu yanı değişimin durmasına ya da gecikmesine neden olur böylece çizgisel değişim kesintiye uğrarsa o zaman "kültürel gecikme" yaşanır ve bu durum ancak devrimsel yollardan yapılacak bir "kültür aktarımı" (resepsiyon) ile aşılabilecek bir nitelik gösterir. Demek ki kültürel süreklilik çizgisel değişimi de içine alan devingen bir süreçtir ve süreklilik ile çizgisel değişim arasındaki bu duyarlı denge kurulamazsa kültürel gecikme ve devrimsel yollar kaçınılmaz olur. SAN, 2001, s. 78.

⁶⁸⁹ GRABANWARTER, Cristoph, "Hukuk Düzeni Hiyerarşisinde Anayasa", **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), (Çev. Editörü İlyas Doğan), Ankara, Lale Yayıncılık, 2004, s. 403.

göstermektedir ve zaman ve yer itibariyle birbirine bağımlıdır. Başka bir deyişle anayasal devlet zaman ve mekan boyutlarında sürekli bir gelişme ve ilerleme süreci içindedir.⁶⁹⁰ Dolayısıyla süreklilik ve bağlam ile anayasa içeriklerinin somut olayla bağlantısı ve kendine has özelliği birbirleri ile dengeli bir ilişkide değerlendirmelidir.⁶⁹¹

Bu bağlamda demokrasi ve (anayasal) devlet arasındaki ilişki düşünüldüğünde anayasa kültürünün oluşması ve gelişmesi için ulusal birliğin ve güvenliğin sağlanmış olması zaruridir. Ülkenin refah durumu bir sosyo-politik unsur olarak anayasa kültürünün belirleyici bir diğer parametresidir. Siyasi kültür ile siyasi sistemin işleyişi arasında karşılıklı ilişki dikkate alındığında ise anayasal devletin etkinliği için halkın siyasetekatilimininve siyasi partilerin yapısı ile işleyişinin anayasal devletin olmazsa olmazı olduğu görülecektir. Sivil toplumun cılız ya da güçlü bir yapı ortaya koyduğu sistemler arasındaki derin farklar bu hususun önemini ortaya koyar. Anayasa kültürünü oluşturan bir diğer parametre halkın devlet tahayyülü; devlet-toplum ilişkisinin mahiyetidir. Bu tahayyül tarihi temelleriyle birlikte bize demokrasi algısının ve uygulama örneklerinin ipuçlarını verecektir ki kapsamlı bir modernleşme süreci analizi gerektiren bu unsurlar bir ülkedeki anayasa kültürünü oluşturan başlıca parametrelerdir.

2 Türk Anayasa Kültürünü Oluşturan Parametreler

2.1 Ülkenin Refah Seviyesi

---

⁶⁹⁰ WINTERHOFF, C., Verfassung-Verfassunggebung-Verfassungsänderung, 2007 s. 50 vd.'dan aktaran MÖSTL, s. 587.

⁶⁹¹ MÖSTL, s. 587.

Demokrasi ve refah arasındaki ilişki bir bütün olarak incelediğinde doktrinde tartışmaların devam ettiği görülmekle birlikte, ekonomik gelişme ve siyasi kültür arasında içkin bir bağ olduğu genellikle kabul edilen bir varsayımdır. Lipset ekonomik refah artışı gibi sosyo-ekonomik niteliğe sahip yapısal bir parametre ile politik kültür arasında bir köprü kurmuş, bireylerin bilişsel düzeylerini bir faktör olarak konu edinen politik kültür çalışmalarını yapısal bir zemine oturtmuştur.⁶⁹² 1959 yılına kadar demokrasinin bazı sosyal şartlara bağlı olduğu ileri sürülürken, 1959 yılında Lipset'in önermeleriyle, demokrasinin sadece sosyal şartlara değil iktisadi gelişmenin gerçekleştirilmesi şartına da bağlı olduğu kabul görmeye başlamıştır. Bu bağlamda demokratikleşme, iktisadi büyüme ile gerçekleşen bir olgu olarak ifade edilmiştir.⁶⁹³

Aristo tarafından yüzyıllar önce dile getirilen bu görüşe göre, ancak yoksulluk kaygısı taşımayan toplumlar siyasete rasyonel olarak katılabilir ve gerekli öz-kontrollerini geliştirebilirler.⁶⁹⁴ Ingelhart ve Welzel, Lipset'in önermesini bir adım daha ileri taşımış, özellikle ekonomik gelişmelerini tamamlamış post-endüstriyel toplumların maddi çıkarılardan çok özgürlükleri öncelikledikleri ve bu nedenle anayasal ve demokratik kültürün ekonomik anlamda gelişmiş toplumlarda daha üst düzeylerde olduğunu iddia etmiştir. Söz

---

⁶⁹² INGELHART, Roland, WELZEL, Christian, *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change, Societies 43*, New York: Princeton University Press, 1997, s. 7-8'den aktaran AKGÜN, ÖZŞAHİN, s. 34.

⁶⁹³ BAŞAR, Selim, YILDIZ, Şaduman, "İktisadi Büyümenin Demokratikleşme Üzerindeki Etkileri", **BAÜSBED**, 12 (21), s. 57.

⁶⁹⁴ LİPSET, Seymour M., "Some Special Prerequisites for Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", **Amerikan Political Science Review**, 53, 1959, s. 75.

konusu çalışmalarda ekonomik büyüme siyasi kültür, siyasi kültür ise demokrasi⁶⁹⁵ üzerinde belirleyici bir faktör olarak öne çıkmıştır.⁶⁹⁶

Bu sava göre, gelişmelerinin belli bir noktasında ülkeler demokrasiye hazır hale gelmektedirler. Çok az sayıda yoksul ülke doğru-düzgün çalışan bir demokrasiyi sürdürebilmektedir. 2008 yılı itibariyle, kişi başına düşen GSYİH'nin 5000 doların altında olduğu ülkelerde demokrasiyi yerleştirme çabalarının genellikle başarısız olmasına karşılık, kişi başına düşen GSYİH'nin 6000 doların üstünde olduğu ülkelerde demokrasinin çoğunlukla kökleşmesi, bize ekonominin, siyaseti etkileme yollarından biri olduğunu düşündürmektedir.⁶⁹⁷ Demokrasi ile ekonomik gelişmişlik ilişkisini benzer bir açıdan ele alan Huntington da demokratlaşma için belirli bir ekonomik gelişme düzeyine sahip olmanın gerekliliğini iddia etmektedir. Ülkelerin gelir düzeyleri yükseldikçe nüfus daha iyi eğitilecek ve orta sınıf genişleyecek bu da sosyal yapıda ve kültürde demokrasinin doğuşunu kolaylaştırıcı değişikliklere yol açacaktır.⁶⁹⁸ Benzer şekilde Lipset'e göre de iktisadi kalkınma, okuryazarlık oranını ve eğitim seviyesini yükseltirken; eğitim sayesinde insanların bakış açılarının genişliği ve hoşgörülü olma özellikleri artmakta, bireyler radikal doktrinleri benimsemekten uzaklaşmaktadırlar.⁶⁹⁹

Acemoğlu, demokrasi refah ilişkisini, 170 ülkenin 1960–2010 yılları arasındaki verilerini kullanarak irdelemiş, uzun süreli demokrasi verisi elde edebilmek için Freedom House

---

⁶⁹⁵ Demokrasiyi ölçme konusunda, yaygın olarak Dahl'ın Poliarşi adlı araştırması referans alınmaktadır. Dahl'a göre demokrasinin varlığından söz edebilmek için şu özelliklerin bir arada olması gerekmektedir: 1) Görevde olanların seçimle belirlenmesi, 2) Serbest, centilmence ve düzenli olarak seçimlerin yapılması, 3) Bütün yetişkinlerin seçimlere katılma hakkına sahip olmaları, 4) Düşünce özgürlüğü, 5) Haberleşme özgürlüğü, 7) Örgütlenme ve koalisyon özgürlüğü. SCHMİDT M. G., Demokrasi Kuramlarına Giriş, Ankara, Vadi Yayınları, 2001, s. 259'dan akt. BAŞAR, YILDIZ, s. 59-60.

⁶⁹⁶ INGELHART, Roland, WELZEL, Christian, Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies, New York: Princeton University Press, 1997, s. 7-8'den aktaran AKGÜN, ÖZŞAHİN, s. 34.

⁶⁹⁷ ROSKİN, s. 7.

⁶⁹⁸ HUNTINGTON, Samuel P., **Üçüncü Dalga Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma**, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996, s. 66.

⁶⁹⁹ BAŞAR, YILDIZ, s. 63.

ve Polity IV endeksini birleştirmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre demokratik olmayan yönetimlerden demokratik yönetimlere geçişler, (ortalama 30 yıl) ülkelerin GSYH'sinde yüzde 20 civarında artış sağlamaktadır. Çalışmada elde edilen bir diğer sonuç da; demokrasi etkisinin, ilk ekonomik kalkınma düzeyinden bağımsız fakat eğitim seviyesindeki yükseliş ile yakından bağlantılı olduğudur. Bu bağlamda demokrasinin refaha katkısını sağlayan başlıca araçlar; ekonomik reformlarda artış, ilkökul eğitim seviyesinde yükseliş ile daha iyi sağlık imkânı sunulması olmuştur. Ayrıca daha fazla yatırımın, daha iyi vergilendirmenin ve daha fazla kamu malı sunmanın sosyal çatışmaları azaltmakta etkili olabildiği gözlemlenmiştir.⁷⁰⁰

Göz ardı edilmemelidir ki, hiçbir ülke sevimli bir tarzda sanayileşmemiştir, bu her zaman düşük ücretlerin kötü çalışma koşullarının ve genellikle siyasi baskının damga vurduğu bir süreç olagelmıştır. Bu aşama ne denli uzak bir geçmişte yaşanmışsa o ülke bugün daha barışçı ve daha istikrarlıdır.⁷⁰¹ Feodal toplumdaki sanayi toplumuna geçiş günümüz demokratik ülkelerin hepsi tarafından bir şekilde yaşanmıştır. Feodalizmde eksik olan ekonomik değerler zaman içinde demokratik sürecin oluşmaya başlamasıyla kapitalizm örgüsü altında yapılanmaya başlamıştır. Kapitalist sistem, içerisinde özel mülkiyet, kişisel çıkarlar, rekabet ve serbest girişim olması itibarıyla demokratik rejimlere alt yapı sağlayan vazgeçilmez bir ekonomik sistemdir.⁷⁰²

Bunun yanı sıra, ister kapitalist ister sosyalist olsun her toplumda sanayileşme modernleşmeyi de beraberinde getirmiş, sanayileşme geleneksel toplum yapılarını alt üst etmiş, bir taraftan toplumun eğitim düzeyinin yükselmesine diğer taraftan geleneksel otorite biçimlerinin modern bürokratik biçimlere dönüşmesine neden olmuştur.⁷⁰³ Zira birey

---

⁷⁰⁰ ERKUŞ, Sefa, **Demokrasi, Ekonomik Özgürlük ve Ekonomik Büyüme İlişkisi**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilimdalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2016, s. 52.

⁷⁰¹ ROSKİN, s. 6.

⁷⁰² KUŞAT, Nurdan, "Demokratikleşme Sürecini Tamamlayamamış Toplumların Ekonomik ve Siyasi Açısından Değerlendirilmesi: Sürdürülebilir Demokrasi", **Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi**, Yıl 2011, Cilt 18, Sayı 1, s. 127-128.

⁷⁰³ KARADAĞ, Ahmet, "Sürdürülebilir Demokrasi", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, 2006, s. 83.

ekonomik düzeyi elverdiği ölçüde eğitim alabilir, iletişim olanaklarından yararlanır ve buna bağlı olarak örgüt kullanma yoğunluğu artar. Ekonomik yoksunluk anlamında işsizlik birey açısından özgürlük, inisiyatif ve beceriler üzerindeki uzun vadeli zayıflatıcı etkilerin kaynağını oluşturur.⁷⁰⁴ Fukuyama'nın deyiimiyle “Toplum daha zengin ve daha güvenli hale geldikçe, insanlar da kendi statüleri ve siyasal katılım gibi maddi olmayan hedeflerin peşinde koşabilecek ölçüde” özgürleşirler.⁷⁰⁵ Lipset'e göre ekonominin yükselişi ve eğitimin yaygınlaşmasına paralel olarak toplumun aşağı sınıflarının otoriter ya da totaliter ideolojilere bağlanmaları zayıflar ve aşırı öğretilere karşı direnci artar. Ekonominin düşüşü ise gerginliklere ve kutuplaşmalara, nihayetinde de demokratik sürecin başarısızlığına sebep olur. Çünkü Tocqueville'nin deyiimiyle “Ancak kaybedecek bir şeyi olmayanlar ayaklanır”.⁷⁰⁶ Ekonomik istikrarsızlıktan kaynaklanan güvensizlikler gerilimleri ve suç işleme oranlarını artırmakta ve çoğu zaman dinde aşırılışmayı getirmektedir. Pek çok zaman da bu süreç ya bir askeri müdahale ile ya da otoriter bir yönetimle sonuçlanmaktadır.⁷⁰⁷

Türkiye gelişmekte olan bir ekonomiye sahip olan, dünyanın ilk 20 büyük ekonomisi içerisinde yer alan bir ülkedir. İlk 20 yılında sermaye yetersizliği çeken ve kısmen dışa kapalı bir ekonomiye sahip olan Türkiye, Marshall yardımları ve Kuzey Atlantik Paktı'nı imzalaması ile küresel ekonomiye uyum sağlamaya başlamış, 24 Ocak 1980 kararlarından sonra ithal ikameci politika yerine piyasanın liberalleşmesine hız vermiştir.⁷⁰⁸ 2016 yılı itibariyle Dünya Bankası sınıflandırmasına göre, Türkiye 10.515 dolar GSYİH ile “üst orta gelir grubu” ülkelerinden sayılmıştır.⁷⁰⁹ Türkiye politik sürecinin arka planına mercek

---

⁷⁰⁴ SEN, Amartya, **Özgürlükle Kalkınma**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2004, s. 37.

⁷⁰⁵ FUKUYAMA, Francis “Kapitalizm ve Demokrasi: Kayıp Bağlantı”, (Der. Diamond, L. Ve M.F. Plattner), **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, Ankara, Ekin Matbaacılık, 1996, s. 145.

⁷⁰⁶ LİPSET, Seymour M., **Siyasal İnsan**, Ankara, Teori Yayınları, 1986, s. 48.

⁷⁰⁷ LİPSET, s. 83-88.

⁷⁰⁸ ERKUŞ, Sefa, KARAMELİKLİ, Hüseyin, “Türkiye’de Demokrasi ve İktisadi Büyüme Arasındaki Uzun Dönemli İlişki”, https://www.researchgate.net/publication/308779726_Turkiye'de_Demokrasi_ve_Iktisadi_Buyume_Arasi_ndaki_Uzun_Donemli_Iliski, (Erişim Tarihi 10.11.2017).

⁷⁰⁹ “Gross Domestic Product”, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDY.TOTL.KN> (Erişim Tarihi 10.11.2017)

tutulduğunda ise, hükümetlerin ekonomik sorunların çözümünde çoğu zaman başarısız olduğu; gelir dağılımındaki dengesizliğin iyileştirilemediği, cari açıkların sürdürülemezliğine yönelik tartışmaların gündemden düşmediği, uzundönemde IMF kontrollü politikalardan vazgeçilmediği ve tüm bunların siyasi düzenin sürekliliği ve siyasi kültür üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.⁷¹⁰

2.2 Milli Birliğin ve Güvenin Sağlanmış Olması

Çoğu toplumlar bir ya da daha fazla hatlara bölünmüştür ve bu bölünmeler veya “çatlaklar” siyasi görüşlerin fay hatlarını oluşturmaktadır. Siyasi bakımdan bölünme kavramına uygun olan bazı fay hatları sosyal sınıf, coğrafi bölge, din, dil ve ırktır.⁷¹¹ Söz konusu anayasa hatlarını bulabilmek için önce bir ülkenin coğrafyasına bakmamız gerekecektir. Yeryüzünün doğal özelliklerini konu edinen fiziki coğrafya ile büyük ölçüde insan yapımı olan siyasi coğrafya arasında bir bağlantı vardır zira tabiat tarafından oluşturulan fiziksel sınırlamalar siyasi sistemlerin oluşumunun güçlenmesini, kolaylaşmasını ve yönetim zihniyetini etkilemektedir.⁷¹² Tarihe doğru ilerlediğimizde ise ülkelerin erken dönemde mi yoksa sonradan mı birleştiğine bakmamız gerekecektir çünkü ülkelerin kurulması genellikle kanlı bir iştir ve bu ne kadar uzun bir süre önce olmuşsa demokratik bir anayasal devlet için o kadar iyidir. İsveç’e bakınca barışı, Afganistan’a bakınca diktatörleri görürüz. Oysa uzun zaman önce İsveç de Afganistan’a benzemiştir.⁷¹³

Ulusal birliğin sağlanmış olması demokrasiye geçiş için “bir arka plan şartı”dır.⁷¹⁴ Demokrasiye geçecek bir ülkenin yurttaşlarının önemli bir çoğunluğunun aidiyet ve birlik

---

⁷¹⁰ ŞANLISOY, Selim, KÖK, Recep, “Politik İstikrarsızlık-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987-2006)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 25, Sayı 1, Yıl 2010, s. 119-120.

⁷¹¹ ROSKİN, s. 13.

⁷¹² ROSKİN, s. 6.

⁷¹³ ROSKİN, s. 6.

⁷¹⁴ ÖZBUDUN, Ergun, “Etkisi Bugüne Uzanan Osmanlı Mirası ve Ortadoğu’da Devlet Geleneği”, **İmparatorluk Mirası: Balkanlar’da ve Orta Doğu’da Osmanlı Damgası**, (Ed. L. Carl Brown), İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 220.

beraberlik konusunda hiçbir kuşku veya çekince taşımaması gerekir. Bunun temelinde yatan sebep ise demokrasinin geçici çoğunlukların iktidarı belirlediği bir yönetim şekli olması nedeniyle yöneticilerin kolayca değişebilmesi için sınırların kalıcı olması ve yurttaşların bloklara ayrılmaması gerekliliğidir.⁷¹⁵ Benzer kimliklere, benzer yaşam tarzına sahip olanların birbirlerine güvendiği yani aynılık temelli “topluluk kültürü”nün güçlendiği buna karşın farklı kimlikler ve yaşam tarzları arasındaki “ortak güven”in zayıf olduğu bir siyasal ve toplumsal yaşam, demokratik anayasa kültürünün pekişmesinin önündeki çok önemli bir engeli oluşturmaktadır.⁷¹⁶ Üstelik toplumsal güven ile demokrasi arasındaki ilişki tek yönlü de değildir. Toplumsal güvenin demokrasiyi güçlendirdiği gibi demokratik kurumların işlerliği de toplumsal güveni artırmaktadır.⁷¹⁷

Dünya Değerleri Anketi’ndeki verilere bakıldığında, bir ülkedeki toplumsal güven seviyesi ile o ülkedeki insanlar tarafından hukuksuzluğun ve demokrasi ihlallerinin mazur görülmesi arasında güçlü bir ilişki olduğu göze çarpmaktadır. Ankette yer alan “bu ülkeyi yönetmek açısından parlamentoya, seçimlerle uğraşmak zorunda kalmayan güçlü bir lidere sahip olmak ne kadar iyi olurdu?” sorusuna “çok iyi” ya da “iyi” şeklinde cevap verenlerin oranı ülkeler arasında ciddi farklılıklar göstermekte ve bu farklılıklar ile ülkelerin toplumsal güven seviyeleri arasında göze çarpan bir ters korelasyon bulunmaktadır. Şöyle ki toplumsal güven arttıkça güçlü lidere yönelik talep ciddi bir şekilde azalmaktadır. Türkiye özelinde de bu soruya “çok iyi olurdu” ya da “fena olmazdı” şeklinde cevap verenlerin oranı anketin yapıldığı 556 ülke genelinde ortalama % 38,1 iken Türkiye’de % 58,9’a ulaşmaktadır.⁷¹⁸

---

⁷¹⁵ DANKWARK, A. Rustow, “Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model”, **Comparative Politics** Vol. 2, No 3, 1970, s. 350-351’den aktaran ÖZBUDUN, 1993, s. 220.

⁷¹⁶ KEYMAN, Fuat, AĞIRDİR, Bekir, AYDIN DÜZGİT, Senem, KEMAHLIOĞLU, Özge, ÖZEL, Işık, **Yeni Anayasaya Doğru: Kurumsal Reform ve Demokrasi Kültürünün Gelişimi**, İstanbul, TÜRKONFED, 2015, s. 20.

⁷¹⁷ INGLEHART, Ronald, “Trust, Well-being and Democracy”, *Democracy and Trust*, (Ed.M. E. Warren), New York, NY, Cambridge University Press, 1999, s. 104’den aktaran EKMEKÇİ, Faruk, “Marazi Bir Durum Olarak Türkiye’de Niyet Siyaseti: Türkiye’de Toplumsal Güven Eksikliği ve Bunun Siyasal Sonuçları”, **Uluslararası İnsan Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, 2010, s. 237.

⁷¹⁸ EKMEKÇİ, s. 240.

Türkiye çapında yaptığımız, 4. bölümde detaylıca analizine yer verdiğimiz “Sivil Anayasa Anket Çalışması”nda da benzer bir sonuç ortaya çıkmıştır. Öncelikle ankete katılanlara şu önermeler hakkındaki kanaatleri sorulmuştur:

“Siyasi görüşümü paylaşırken gelecekte bu yüzden zor durumda kalırım diye endişeleniyorum”,

“Farklı ırktan, mezhepten ve siyasi görüşten olan arkadaşlarıma koşulsuz güveniyorum”,

“Devletimin ve milletimin geleceğinden yana kaygılıyım” ve

“Her an bir iç ya da dış savaş çıkabileceği endişesini taşıyorum.”

Ankete katılanların neredeyse yarısı önermeler hakkında olumsuz (endişeli, güvensiz ve kaygılı) kanaat bildirmiştir. Bunun üzerine ankete katılanlara şu önerme yöneltilmiştir:

“Türkiye’nin öncelikli amacı “demokratik devlet”ten ziyade “güçlü devlet” olmalıdır.”

Beklendiği üzere ankete katılanların yarısı güçlü devleti demokratik devlete öncelemiştir. (Bakınız Tablo 22, s. 282)

Bu öncelemenin başlıca sebeplerinden biri, birbirine güvenmeyen insanlardan oluşan toplumlarda siyasi partiler ve onların toplumsal tabanlarının, rakip partileri kendilerine ve ülkelerine bir tehdit olarak algılamasıdır. Bu tür toplumların demokrasilerinde rakip siyasi partiler ülkenin iyiliğini isteyen fakat bunun hangi meşru yol ve araçlarla yapılacağı konusunda sizin partinizden ayrılan gruplar olarak değil, “emperyalizmin uşağı/işbirlikçisi”, “bölücü” ya da “rejim düşmanı” olarak görülmekte ve bu partilerin savundukları ve kullandıkları araçların değil bizatihi niyetlerinin bozuk olduğuna hükmedilmektedir.⁷¹⁹ Bu tür toplumlarda hukuk siyasallaşırken hukuksuzluk “şartlar gerektirdiğinde” geniş bir kitle

---

⁷¹⁹ EKMEKÇİ, s. 238-239.

tarafından kabul edilebilir olarak görülmeye başlayabilmektedir. Kendi siyasi fikrinden olmayan kesimlerin siyasi yükselişlerini demokratik yollarla önleyemeyeceğini düşünen insanlar, niyetlerinin devlete ve millete zarar verici olduğuna hükmettiği siyasi kesimlere karşı hukuksuzluğu ve demokrasi dışı araçları “devletin ve milletin yüce menfaatleri adına” mazur ve meşru görme eğilimine girebilirler. Bu yüzden demokrasi adına darbe taraftarlığı yapmak ya da demokrasi adına hukuk ihlallerini savunmak Türkiye gibi ülkelerde sık rastlanan durumlardandır.⁷²⁰

Sonuç olarak -harici ya da dahili tehditlerden kaynaklandığına bakılmaksızın- huzursuzluk demokrasinin en büyük düşmanıdır. İnsanların güvensiz, huzursuz olduğu bir toplumda artık demokrasiden, özgürlükten değil otoriteden bahsedilecektir. Çünkü bu durumda *birileri gelsin de bu kargaşaya son versin* isteği neredeyse her şeyden daha ağır basan bir düşünce haline gelmekte ve işlevselleşmektedir.⁷²¹ Bu durumda ancak anayasanın ardında bir otorite var ise anayasa anlam kazanmakta ve ancak böyle bir vaziyette anayasa kanununun emri olarak bağlayıcı olmaktadır.⁷²²

2.3 Modernleşme Deneyimi

“Modern olmak yürek burkucu bir tecrübedir.”⁷²³ Her modernleştirme girişimi de az ya da çok bir dayatmayı içerdiğinden ve modernleştirmek istediği toplumun sahip olduğu geleneksel değerlerin gücü ölçüsünde bir mukavemetle karşılaşacağından Türkiye'nin modernleştirme süreci de sancılı bir şekilde seyretmiştir. Ancak modernleştirme projesi kapsamında hayata geçirilmeye çalışılan demokrasininin Batı demokrasileri düzeyine

---

⁷²⁰ EKMEKÇİ, s. 239.

⁷²¹ SOYSAL, 1987, s. 323.

⁷²² KIRCHOF, s. 85.

⁷²³ ROSKİN, s. 6.

ulaşamamasında tarihî-sosyolojik nedenlerden dolayı modernleştirici hâkim ideolojinin demokrasiye ve anayasaya yüklediği anlam ve oluşan algı önemli bir etken olmuştur.⁷²⁴

Black'e göre gelenekten moderne geçiş dört aşamada gerçekleşir. Buna göre önce modernleştirici seçkinler oluşur ve iktidarı ele geçirir (siyasal önderlik), devletin olanaklarını kullanarak ekonomik ve toplumsal dönüşüm yaşanır ve toplumsal bütünleşme gerçekleşir.⁷²⁵

2.3.1 Siyasi Seçkinlerin Oluşması ve İktidarı Ele Geçirmesi

Osmanlı'nın kurtuluşunun ancak Batı'ya yönelmesi ve Batı'nın bir parçası olması ile sağlanacağına inanan bir zihniyetin Osmanlı seçkinleri arasında yaygınlaşmaya başlaması ve bu kimselerin 1839'dan itibaren kısa fasıllar haricinde iktidarı ellerinde bulundurmaları önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu grubun Fransız aydınlanmasında gördüğü gibi aklın ön plana geçirilmesi ve toplumun bilimsel temellere dayandırılması arzusu, yönetimin de benzer şekilde biçimlenmesi düşüncesini karşılıklarına çıkarmıştır; o da bir meclisin gerekliliğidir.⁷²⁶ Raymond Aron'un belirttiği gibi "gelişmişlik ölçütünün fabrika bacası olarak değil de parlamento binası olarak görülmesi"bu kurumun modernleşme taraftarlarınca benimsenmesi sonucunu doğurmuştur. 19 Mart 1977'de İstanbul'da ilk kez bir Osmanlı Parlamentosu toplansa da bu gelişme Avrupa'da görülen örneklerinde olduğu gibi uzun bir sürecin beklenen bir sonucu değildir.⁷²⁷ 1876 Anayasası monarşiyi, Batı toplumlarındaki gibi farklılaşmış sosyo-ekonomik çıkarlara sahip sınıfların siyasi gücü ile sınırlayabilecek bir toplum yapısı olmadığı için tanrı hukuku ile sınırlandırmaya kalkmış ve başarısız olmuştur.⁷²⁸

---

⁷²⁴ BİLGE, Muhittin, "Türkiye'de Demokrasi Kültürü: Siyaset ve Toplum," **TSA**, Yıl 15, S. 3, Aralık 2011, s. 54.

⁷²⁵ BLACK, Cyril, E., **Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri**, Ankara, Verso Yayıncılık, 1989, s. 73-74

⁷²⁶ HANİOĞLU, Şükrü, "Siyasal Temsil Olayının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yeri", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, (Der. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), İstanbul, Alfa Yayınları, 2000, s. 246-247.

⁷²⁷ HANİOĞLU, s. 246-247.

⁷²⁸ YÜCEKÖK, s. 25.

Modernleşmeci ekibin amacına ulaşmak için uygun gördükleri yol ise demokrasi değil ihtilaldir. Bu ihtilal de her türlü baskıyı sineye çeken, kendisine güvenilmediği için ne zaman ne yapacağı belli olmayan, farklı mihraklar tarafından kandırılarak farklı mecralara kayması her an muhtemel olan halka dayalı değil halka karşın halkı dönüştürmek amacıyla yapılan bir ihtilaldir. Bu vesileyledir ki 1905-1908’de yapılan jön Türk propogandaları halkı değil ihtilal yapmak için güç olarak kullanılabilir genç subayları hedef almıştır.⁷²⁹ Kendilerini birer kurtarıcı, birer rehber olarak kabul eden ve halkı da aydınlatılması gereken cahil cühela zümresi olarak gören bu seçkinlere göre geçmişten, gelenekten, töreden, dinden, gelen her ne varsa tüm bunlar bir kenara bırakılarak toplumun baştan ayağa aklın ışığında yeniden tasarlanması gerekmektedir. Netice olarak 1908’den itibaren seçkinler bürokrasiye yerleşmiş ve iktidara ortak olmuştur.⁷³⁰ Gerek devletin toplumun üzerinde ve ondan özerk bir varlık olarak algılanması yolundaki eğilim gerek seçkin ve kitle kültürleri arasındaki derin farklılaşma, Türk siyasi hayatında izleri günümüze kadar süren güçlü seçkinci ve vesayet yönelimlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kendisini devletin ve milli menfaatin temsilcisi ve koruyucusu olarak görmesi ve kitlelerden üstün olduğuna inanması nedeniyle kamu bürokrasisi gerek Osmanlı’da gerekse Cumhuriyet döneminde sivil topluma ve onun kurumlarına şüphe ile yaklaşmıştır.⁷³¹

---

⁷²⁹ HANIOĞLU, Şükrü, “Bir Asır Sonra İnkılab-ı Azim” Kanun-i Esasiden Askeri Müdahaleye, II. Meşrutiyet, (Haz. Çağlar Yusuf), İstanbul, Zaman Kitap, 2008, s. 45-47’denaktaran KÜÇÜK, Adnan, **Türkiye’nin Siyasal ve Anayasal Rejimi**, Ankara, Orion Kitabevi, 2012, s. 214.

⁷³⁰ ÇAHA, Ömer, “Apoletli Aydınların Darbe Düşleri”, **Star Gazetesi**, 20.04.2009.

⁷³¹ ÖZBUDUN, 1990, s. 66; Hilmi Ziya Ülken’e göre, Tanzimat ve Meşrutiyet’in olduğu kadar Cumhuriyet düşüncesinin de birçok noktada yüzeysel kalmasının başlıca nedeni dönemin toplumsal olaylarıdır. Zira “19. Yüzyılda her bakımdan yenilmiş bir Osmanlı Devleti vardı. Böyle bir devlet en sarsıntılı döneminde dünya uygarlığının düşünce ürünlerini geniş boyutlarıyla kavrayabilir miydi? Kafaların savaflara ve devrimlerin sonuçlarına kuşku ile çevrildiği yıllarda, Kant ve Hegel’deki sistemleri derinleştiren akademik çalışmalar beklenemezdi.”Toplumsal sorunların düşünce alanında büyük akademik çalışmalara engel olduğu doğru olmakla birlikte diğer yandan yıkılmakta olan bir düzene seçenek arayışı da Türk aydınlarını Batı düşünce akımlarıyla ilgilenmeye götürmüştür. Batı’nın büyük düşünürlerinin bütün yapıtlarının okunması ve tartışılması gerekirken onlardan hemen hiçbir şey çevrilmemiş ve düşünürlerimiz gazete ve dergilerle yetinmiş, günlük soruları bu dar çerçeveye içinde yanıtlamaya çalışmışlardır. ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Ülken Yayınları, 1999, s. 10-11.

2.3.2 Ekonomik ve Toplumsal Dönüşüm

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın başında Batı'nın geçirmiş olduğu ve sosyal yapısını yeniden yoğuran “ayanlık” inkılabı, pazar inkılabı ve sanayi inkılabı gibi önemli tarihsel gelişmelerden uzak kalmıştır. “Ayanlık inkılabı” Fransız İhtilali’ni başlatmış; “pazar inkılabı” modern devlete ülke genişliğinde pazarlar yaratmış; sanayi inkılabı ise makine kullanma ile başlayan mevcut insan kümeleşmesini değiştiren ve sanayi proletaryasını ortaya çıkaran bir evre olmuştur. Osmanlı’da her biri bir sosyal yapı yoğurması getiren bu hareketlerden ayanlık son derece yetersiz kalmış, diğerleri yaşanmamıştır.⁷³² Batı’da feodalitenin çöküşüyle bir burjuva sınıfı doğarken Osmanlı’da tımar sisteminin bozulması aynı sonucu doğurmamıştır. Osmanlı’nın “anavatan” ve “sömürge” ayrımı güden bir sömürgecilik yapmaması, çoğunlukla askerlik alanındaki başarılar ya da başarısızlıklar yoluyla değişen bir yönetici zümrenin merkantilist politika izleyememesi⁷³³ tam anlamıyla bir Osmanlı burjuvazisinin oluşmasını engellemiştir. Burjuvazinin doğmaması Osmanlı Devleti’nin örgütlenme düzenini etkilemiş, Batı’da feodal güçlerin ortadan kalkmasıyla devletler daha merkezci olurken Osmanlı’da tımar sisteminin çöküşüyle halk mültezimle, “ayan”la ve zorbalardan valilerle karşı karşıya kalmıştır.⁷³⁴

Bu nokta Türkiye’nin rejim sorunlarını anlamak bakımından mühümdür. Zira 19. yüzyılın başındaki çöküntü durumundan sonra merkezi otoritenin yeniden kurulması, yerel zorbalardan zarar gören halk için “kurtuluş” demektir. Oysa aynı dönemde Avrupa’nın bazı devletleri merkezi otoritesini sağlamlaştırma dönemini çoktan aşmış artık bu otoriteyi

---

⁷³² MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)**, (Der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder), İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 28.

⁷³³ Toprak mülkiyetinin sınırlı ve hatta imkansız oluşu sebebiyle buna dayanan bir aristokrasi teşkil edemeyen devlet adamları, buldukları mevki yoluyla hayli büyük servetler biriktirmelerine rağmen azilleri veya ölümleri halinde servetlerinin tamamı müsadere edilmiş ve evlatlarına servet intikal etmemiştir. Bu yüzden Osmanlı’da aristokratik bir yapının teşekkülüne meydan verilmemiştir. ÜNAL, Mehmet Ali, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Müsadere”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 49, 1987, s. 108; CİHAN, Ahmet, DOĞAN, İlyas, **Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum**, İstanbul, 3F Yayınevi, 2007, s. 19-29.

⁷³⁴ SOYSAL, 1987, s. 26.

sınırlama ve yazılı kuralların çerçevesi içinde tutma çabasına girişmiştir.⁷³⁵ Bugün hala yerel sömürge mekanizmalarını ortadan kaldırmış toplumlarda merkezi otoritenin yavaş yavaş ortadan kalkması insanlar için bir serbestlik sağlarken yerel sömürge bağlarını koparamamış ülkelerde merkezi otoritenin varlığı koruyucu bir unsur olmaktadır.⁷³⁶ Dolayısıyla 19. yüzyılın ikinci yarısında uzun otoritesizlik dönemini henüz atlatmış ve yönetim alanındaki reformlar sayesinde yeni bir merkezi devlet sistemine yönelen Osmanlı toplumunda, meşrutiyet gibi otoriteyi sınırlayıcı bir isteğin halktan gelmesi beklenemezdir. Halk merkezdeki yönetimin zayıflamasını ve parçalanmasını istememiştir ve haliyle de yenileşme hareketleri gibi “demokratikleşme” hareketleri de halkın dışında hatta halka karşı yürütülen yüzeysel bir çaba olmaktan öteye geçememiştir.⁷³⁷

1839 Tanzimat Fermanı ile artık parça parça değil bütünüyle Batı’yı kopyalama yolunun seçildiği, toplumun nizamını değiştirmek suretiyle ilan edilmiştir. Osmanlı modernleşmesi 19. yüzyıl itibariyle askeri alandan sosyal alana taşınmış, askeri alandaki eksikleri giderme amaçlı küçük rötuşların yerini sosyal bir değişim iradesi almıştır.⁷³⁸ Türk modernleşmesinde yeni toplumsal ve siyasi kalıpların ve bunlara ait ideolojilerin yerleşmesi için eski düzenin simgeleri, kalıpları ve kurumları yıkılmıştır. Dinsel farklılıklar siyasi bir boyut kazanarak yeni tabiyet ve milliyet hisleri olarak dışa vurulurken nüfusun Müslüman kesimi derin bir kültürel kırılma yaşamış, yönetilenler yönetenlerle aralarında giderek daha az benzerlik kurabilir olmuştur.⁷³⁹

Halk çözümleri kendi dışındaki kuvvetlere ve kişilere bırakmış, kaderinin görünen ve görünmeyen kutsallaştırılmış kişilerin çevrelerin elinde olduğunu kabul etmiştir.⁷⁴⁰ İlerleyen yıllarda yabancılaştırmanın iyice artmasıyla yabancılığa tepki olarak yerli

---

⁷³⁵ SOYSAL, 1987, s. 26.

⁷³⁶ SOYSAL, 1987, s. 26.

⁷³⁷ SOYSAL, 1987, s. 26.

⁷³⁸ EROL, 2013, s. 16.

⁷³⁹ KARPAT, 2010, s. 82-83.

⁷⁴⁰ TUNAYA, 1982, s. 661.

kültürel düzeni koruma çabaları da gelişmiş ve bu çabalar dogmatik muhafazakarlık ve hatta gericilik olarak kendini göstermişya da öyle adlandırılmıştır. Gelenek karşıtı görüş ise her yeniliğin “gelişim” olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.⁷⁴¹ Kurtuluş Savaşı'yla başlayan, 1930'larda kesin formülasyonunu kazanan Cumhuriyet modernleşmesi Osmanlı modernleşmesinden bazı açılardan farklılaşmakla birlikte esasen aynı yapıyı korumuştur. Osmanlı geleneğinden miras alınan pozitivist anlayışın etkisi Cumhuriyet reformlarının seçkinlerce ve merkezî devlet kanalıyla yürütülmesi biçiminde varlığını sürdürmüştür.⁷⁴²

2.3.3 Bütünleşme

İmparatorluk içinde yaşayan çeşitli unsurlara ve etnik gruplara bir üst kimlik olarak “Osmanlılığı” vermek düşüncesi iki temele oturmaktadır: kimliğin tek bir mutlak hükümdarın tebaasından olmak şeklinde bir birleştiricilik taşıması ve bu birliğin bir üst yasa karşısında eşit vatandaşlık şeklinde ortaya çıkarılması. Temel sorunları devleti kurtarmak olan Osmanlı aydınlarının önemli bir kısmı Kanun-i Esas-i'yi ve parlamentoyu böylesi bir birleştirici unsur olarak görmüşlerdir.⁷⁴³ Burada düşünülen temsil genel olarak halkın temsili ve iktidarı paylaşması değil etnik temele dayalı bir temsil olmuştur. Nitekim ilk Osmanlı parlamentosunda gayrimüslim ve Müslüman mebuslarının oranı Meclis-i Mebusan için 47/119, Meclis-i Ayan'da ise 11/36 şeklindedir ki bu, ülkedeki gerçek oranı yansıtmaktan çok uzaktır. Aynı şekilde genel meclis üyelerinin yarısının Müslüman diğer yarısının gayrimüslim olarak seçilmesi bize burada da milli birliğin temsil suretiyle ve Osmanlılık fikriyle sağlanmaya çalışıldığını göstermektedir.⁷⁴⁴

Batı milliyetçiliğinin kuramcıları her milletin kendi devletine sahip olması gerektiği fikriyle taraftar toplarken, muhtelif etnik, dil ve din gruplarından teşekkül ettiği için Osmanlı İmparatorluğu bu ideale yaklaşamamıştır. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra

---

⁷⁴¹ KARPAT, 2010, s. 81.

⁷⁴² KÖKER, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 234-235.

⁷⁴³ HANİOĞLU, 2000, s. 247-249.

⁷⁴⁴ HANİOĞLU, 2000, s. 247-249.

Rumeli'deki Osmanlı topraklarının çok azalmasıyla ilk defa olarak Arap ve Müslüman unsurun eskisine nazaran daha çok ağırlık kazanması, milliyet bağının yerine İslamcılığın geçebileceği fikrini güçlendirmiştir.⁷⁴⁵ İslamcılık fikrine rağmen Irak, Suriye, Yemen ve Arnavutluk'un isyan etmesi neticesinde Türkçülük fikrine yönelinmiştir. Dil, din ve kültür ortaklığı sayesinde bu fikir vücut bulmuş, yeni kurulacak milli devlete düşünsel temel olmuştur.⁷⁴⁶

Diğer yandan, Osmanlı'da modernleşme çabaları azınlıkların kendi değerleri içinde bir bütünsellik geliştirmelerine katkıda bulunurken Osmanlı ahalisine tam tersi bir yönde etki ederek merkezle çevre arasındaki ayrımı daha da keskinleştirmiştir.⁷⁴⁷ Merkez kültüre kısa zamanda entegre olamayan çevre kültürü siyasi iktidar nezdindeki meşruiyetini de kaybedince etrafına duvar örme ve kapanma sürecine girerek merkezden kopmuştur. Bu kopuş, taşra değerlerinin bir muhalefet örüntüsü içinde 1950'de çok partili sistemde ortaya çıkışına dek sürmüştür.⁷⁴⁸

2.4 Sivil Toplumun Gelişmişliği

Fransız Devrimi'nde aristokrasinin giyotinden geçirilişinin ardından Fransa'da halk ile devlet arasında hiçbir aracı kurumun kalmamış olması dolayısıyla halkın devletin muazzam gücünü kontrol edemeyerek ezilmesine karşı bir önlem arayışı başlamıştır. Kendi özel şartları ve tarihsel evrimi içerisinde aristokrasinin gelişmediği Amerikan toplumunda halkın kendi sorunlarını çözebildiği ve devlet karşısında ezilmediğini gözlemleyen Tocqueville, Amerikan halkının karşılaştığı hemen hemen her sorunu vakıf ve dernekler kurarak yani sivil toplum kuruluşlarıyla çözdüğünü saptamış ve bundan hareketle aristokrasinin olmadığı toplumlarda siyasi ve hukuksal statüsü birbirine eşit olan halk

---

⁷⁴⁵ MARDİN, s. 94-95.

⁷⁴⁶ OKANDAN, 1971, s. 461-462; MARDİN, s. 95-96

⁷⁴⁷ ÇAHA, 2000, s. 155.

⁷⁴⁸ ÇAHA, 2000, s. 192-193.

yığınlarının kendi sorunlarını ancak bu kurumlar vasıtasıyla çözebileceğini ve devlete bağımlılıktan kurtulacağını ileri sürmüştür.⁷⁴⁹

Avrupa’da ise -burjuvazinin öncülüğünde- ekonomik gelişme demokratik gelişmeyi de peşinden getirmiştir. Buna göre kapitalist ekonomik büyüme Protestan bir toplumda varlığı demokrasi için hem bir etken hem de zorunlu bir koşul olan şehirli sınıfını oluşturmuştur. Oy hakkının genişletilmesi sürece önemli bir ivme kazandırmış ve sistem burjuvazinin öncülüğünde giderek liberal demokratik bir yönde evrilmiştir.⁷⁵⁰

Osmanlı siyasi yapısı, Batı feodalitesinden farklı olarak tüm siyasi iktidarın padişahta toplandığı ve sivil toplum kurumlarının güçsüz kaldığı bir imparatorluk modeli olmuştur. Batı’da kilise ve burjuvazi devlet iktidarının sınırlandırılmasında ve modern anayasacılığın temeli olan “sınırlı iktidar” düşüncesine ulaşılmasında büyük rol oynamıştır. Osmanlı’da ise padişahın iktidarını ne bir burjuva sınıfı ne de bir ulema sınıfı sınırlandırabilmiştir.⁷⁵¹

Doğu toplumlarında görülen cemaat tipi toplumsal yapı, sivil toplumun gelişmesine engel teşkil eden başat sebeplerden biridir.⁷⁵² Cemaat tipi toplumsal yapıda demokrasi bölge, mezhep, tarikat, feodalite, kabile, etnik grup veya ideoloji çatışmalarına sürüklenebilir çünkü parti ve ideoloji bir mezhep ya da kabile gibi algılanmakta dolayısıyla toplumda sorunları rasyonel uzlaşmalarla çözmek ve demokratik siyasi mekanizmayı işletmek mümkün

---

⁷⁴⁹ DOĞAN, İlyas, **Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler**, Ankara, Barış Platin Kitabevi, 2009, s. 133-135; ÇİZİKÇA, Murat, “Sivil Toplum Kuruluşları, İslam Dünyası ve Demokrasi”, **Sivil Toplum ve Demokrasi**, (Haz. Lütfi Sanar), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, s. 173. Amerika’nın Tamamen göçe dayalı bir toplum olması ve göç edilen yerden getirilen kültürel öğeler kadar, göç etmeye yol açan tecrübelerden çıkarılan dersler ve dahası gelinen yeni yerde edinilen yeni tecrübelerin öğrettiklerinin toplamı nedeniyle Amerikalıların geldikleri yeni yerlerde her türlü duruma bir cemaat bilinciyle karşılık vermeleri gayet tabiidir. AKTAY, Yasin, “Amerika’da Sivil Toplum ve Dinin Temelleri”, **Sivil Toplum ve Demokrasi**, (Haz. Lütfi Sanar), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, s. 179-180.

⁷⁵⁰ LİPSET, 1986, s. 54; ÖZÜERMAN, s. 66.

⁷⁵¹ CİHAN, DOĞAN, s. 91; ÖZBUDUN, Ergun, **Türkiye de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara, AÜHFY, 1975, s. 22-23.

⁷⁵² VERGİN, Nur “Demokrasi ve Sivil Toplum”, **Yeni Gündem**, Haziran 1981, s. 37.

olmamaktadır.⁷⁵³ Bununla birlikte bireyselleşme ve cemaat yapısı iki tarafı keskin bıçak gibidir. Batı toplumlarında aşırı bireyci yapı nedeniyle yabancılaşma problemleri yaşanırken Doğu toplumlarında aşırı cemaat yapısı sivil toplum örgütlerinin gelişmesini engellemekte, keskin cemaatleşme yabancılaşmayı paradoksal olarak yeniden üretmekte⁷⁵⁴ ve sosyal gruplar en iyi ihtimalle siyasi partilerin yörüngesine girmek durumunda kalmaktadır.⁷⁵⁵

Diğer yandan “kamu çıkarı”, “kamuoyu” gibi kavramlar ülkemizde (19. ve 20. yüzyılda) bu kavramlara “yataklık” eden gelişmelere dayanmadan “havada” gelişmiştir. Batı’daki “kamuoyu”nun arkasında son kertede çok eskilere giden, topluluğun iktisadi kesimlerinin oluşturdukları fakat onların varlığının dışında da çalışan bir kişi ve grup özerkliği fikri vardır. Bundan dolayı Batı’da “milli çıkar” dendiği zaman “kişi” ve “grup” özerkliği akla gelir.⁷⁵⁶ Devletten özerk bir sivil alanın geliştiği toplumlarda siyaset, siyasi iktidar, seçim, parlamento ve siyasi partilerin taşıdığı anlam ile sivil toplumun gelişmediği, devletin temel belirleyici olduğu toplumlarda taşıdığı anlam aynı değildir. Sivil toplumun gelişmiş olduğu toplumlarda asıl belirleyicinin devlet olmaması siyasi iktidar değişimini önemsizleştirirken devletin hemen her alanda asli belirleyici olduğu toplumlarda siyasi iktidar değişikliği toplum için hayati bir önem arz etmektedir.⁷⁵⁷ Bundan dolayı Türkiye’deki siyasal mücadele çoğu zaman özgürlük ve temel hakların kazanılması mücadelesinden daha çok devletin ele geçirilmesi mücadelesi görünümünde olmaktadır.⁷⁵⁸

Nitekim Türkiye’de işçi temsilcisi olan sendikaların temsil ettikleri kitlelerin aleyhine olmasına rağmen militarist politikalara destek vermesi ancak sivil toplumun

---

⁷⁵³ BAYHAN, Vehbi, “Türkiye’de Sivil Toplum Örgütleri, Demokrasi ve Patronaj”, **Sivil Toplum ve Demokrasi**, (Haz. Lütfi Sanar), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, s. 155, 163.

⁷⁵⁴ BAYHAN, s. 155, 163.

⁷⁵⁵ ÇAHA, 2000, s. 238.

⁷⁵⁶ MARDİN, s. 16.

⁷⁵⁷ LİNZ, J. J., “The Perils of Presidentialism”, *Journal of Democracy*, Winter 1990, s. 51-54’dan aktaran TUNCEL, Gökhan, BAKAN, Selahaddin, “Türkiye Demokrasininin Aksak Ayağı: Muhalefet”, **Journal of Yasar University**, 2013 8 (31), s. 5363.

⁷⁵⁸ TUNCEL, BAKAN, s. 5366.

Türkiye’de bilinçli olmadığıyla açıklanabilecek bir durumdur.⁷⁵⁹ İşçileri temsil eden TÜRKİŞ ile DESK gibi işçi sendikaları enflasyonu 30 puan aşağı çeken ve 1990’lı yıllar boyunca işçiye en fazla zam veren bir hükümeti devirmek için askerin yanında yer alırken, enflasyonu 30 puan yukarı çekmesine ve işçinin yaşam koşullarını zorlaştırmasına rağmen asker destekli hükümetin yanında yer almaya devam etmişlerdir.⁷⁶⁰ Bu bağlamda Türkiye’de dernekler, sendikalar, çeşitli çıkar grupları ve meslek odaları gibi birçok sivil kuruluş 1970’lerde sağ ya da sol siyaset içinde aşırı siyasallaşmış, bu süreç ideolojik kutuplaşmayla sonuçlanmış ve böylece bu çıkar gruplarının kendilerine özgü kimlikleri devlet düzeyinde siyasi gücü ele geçirmeye çalışan totaliter politikalar tarafından yutulmuştur.⁷⁶¹ Ancak 1980’li yıllardan sonra aydınların önemli ölçüde geleneksel misyonlarından ayrıldıklarını, devletçi anlayışa karşı sivil toplum, liberalizm, İslam, demokratik katılım, insan hakları, sosyal demokrasi gibi temalara yönelerek, devletle olan bağlılıklarını koparmaya başladıklarını görmekteyiz.⁷⁶²

Bunların yanı sıra, toplumsal ve bireysel güven düzeyinin düşüklüğü de bireylerin sivil toplum kuruluşları içinde bir araya gelerek dayanışma örüntüleri oluşturmalarının, ortak eylem ve müzakere süreçlerinin önündeki engellerden biridir.⁷⁶³ Kendilerini güvensiz hisseden, geleceğin getirebileceklerine sakınarak bakan ve emniyetlerinden endişe eden insanlardan kolektif eylemin gerektirdiği riskleri göze almasını beklemek zordur. Bu insanlar birlikte yaşamının alternatif yollarını hayal edecek cüretten ve zamandan yoksundurlar ve çoğu zaman bırakın ortaklaşa girişebilecek türden işlere enerji ayırmayı, bunlar hakkında düşünmezler bile.⁷⁶⁴ İlaveten yönetimin büyük çıkar gruplarının etkisi

---

⁷⁵⁹ ÇAHA, 2000, s. 130-131.

⁷⁶⁰ ÇAHA, 2000, s. 130.

⁷⁶¹ BAYHAN, 2005, s. 157-158.

⁷⁶² ÇAHA, 2000, s. 249.

⁷⁶³ TOSUN, Gülgün, Erdoğan, “Birleştirici Demokrasi Devlet Sivil Toplum İlişkisinin Yeniden Yapılandırılması İçin Bir Analiz Aracı Olabilir mi?” **Sivil Toplum ve Demokrasi**, (Haz. Lütfi Sanar), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, s. 39-40.

⁷⁶⁴ BAUMAN, Zygmunt, **Siyaset Arayışı**, İstanbul, Metis Yayınları, 2000, s. 13.

altında olduğu, sıradan vatandaş olarak etkisinin sınırlı kaldığı yönündeki kanaatler de demokratik sisteme olan güveni aşındıran bir başka husustur.⁷⁶⁵ Sözün özü, bir ülkedeki sivil toplumun anayasal demokrasiye katkı potansiyelini o ülkenin siyasi kurumsallaşma düzeyinden, kültürel ikliminden ve insan malzemesinden ayrı düşünmek mümkün olmamaktadır.⁷⁶⁶

Türkiye’de toplam 150 bin civarında sivil toplum kuruluşunun var olduğunu söylemek mümkündür. Bu veriyi sivil toplumun güçlü olduğu ülkelerdekilerle karşılaştırıp nüfusa oranla kıyasladığımızda Türkiye’de her 866 kişiye bir dernek düşerken, Fransa ve Almanya’da yaklaşık her 40 kişiye bir dernek düştüğü, başka bir açıdan karşılaştırdığımızda da her on Fransız’dan dördünün mutlaka bir sivil toplum kuruluşuna üye olduğu ve burada faaliyet sürdürdüğü söylenebilir.⁷⁶⁷ TÜSEV’in yaptığı bu araştırmanın verilerini biraz daha değerlendirdiğimizde ülkemizde mevcut 88.210 derneğin sadece 853’ünün sivil haklar üzerinde çalışmakta olduğu, geri kalanların çok önemli bir bölümünün dini ve spor amaçlı dernekler olduğu görülmektedir. Üstelik Türkiye’deki derneklerin yaklaşık yüzde 35’i (yani 30 ya da 31 bin civarında dernek) üç büyük kentte faaliyet sürdürmektedir. Bu araştırmanın ilginç olan bir başka boyutu ise toplumun yüzde 51’inin sivil toplum kuruluşlarına güvenmiyor oluşudur. Ülkemizde sivil toplumun kendisi bizzat kendi örgütlenmesine, kendi var oluşuna güvenmemektedir.⁷⁶⁸

Sivil Anayasa Anket Çalışması’nda vatandaşların sivil toplum kuruluşlarına katılım düzeyini ölçmeye yönelik önermelerden edindiğimiz bulgular neticesinde, ülkemizde sivil toplumun gelişmiş olduğunu söylemek mümkün değildir. Ankete katılanların önemli bir

---

⁷⁶⁵ AKGÜN, Birol, “Türkiye’de Siyasal Güven: Nedenleri ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 56, Sayı 4, 2001, s. 18.

⁷⁶⁶ TOSUN, Gülgün Erdoğan, “Türkiye’de Devlet Sivil Toplum İlişkisi ve Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engeller”, **Sivil Toplum ve Demokrasi**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, s. 140.

⁷⁶⁷ ÜSTERCİ, Coşkun, “Türkiye’de Sivil Toplum ve Katılımcılık”, **Demokrasi ve Siyasal Katılım**, (Ed. Nihal Boztekin), Uluslararası Konferans, 23-24 Haziran 2012, s. 154-155.

⁷⁶⁸ ÜSTERCİ, s. 154-155.

çoğunluğu ya tek bir sivil toplum örgütüne üyedir ya da hiçbir sivil toplum kuruluşuna üye değildir. (Bakınız Tablo 16, s. 279)

Sivil toplumun gelişmişliğinin anayasal demokrasiye öncelikli katkısı iktidarın sınırlanmasını ve iktidarın toplum tarafından kontrol edilmesini kolaylaştırması;⁷⁶⁹ siyasete siyasi kurumlar dışında kanal oluşturması, çıkar ifadelendirmede bütünleştirme ve temsil işlevi sağlamasıdır. Böylece siyasete katılma imkanları genişlemekte, özellikle kadın ve azınlıklar gibi geleneksel olarak siyaset dışı gruplardan yeni oluşmakta olan gruplara kadar pek çok kesim siyasete katılma imkanı bulmaktadır.⁷⁷⁰ Ayrıca sivil toplumun güçlenmesi ekonomik gelişmede olduğu gibi geleneksel sınıf ve bağlılıklar yerine yeni grup ve bağlılıklar oluşturmakta, bu bağların bölgesel dini etnik ve partizan bağlarla kesişmesi neticesinde tarihi düşmanlıklar ve dar milliyetçi duygular önlenerek toplumda hoşgörü artmaktadır. Ayrıca sivil toplumun güçlenmesinin toplumda bilginin tekelleşmesini önlediği ve bilginin dağıtılmasını sağladığı sıkça vurgulanan bir başka katkısıdır.⁷⁷¹

Anayasa bir devlette insanların ortak yaşamlarının temel düzenlemesidir ki bu devlette insan sadece devlet üyesi değildir; bir aileye, bir mesleki sisteme, bir dini cemaate, bilimsel bir ekole veya bir spor kulübüne üyedir. Özgürlükler hukuku her şeyden evvel her bireyin kendi şansını kendisinin tanımlamasına ve aramasına izin verilmesini, bununla birlikte kişinin devletten bağımsız olarak başka insanlarla emniyetin, yaşam kolaylıklarının, sorumluluğun bulunduğu bir ortaklık içinde yaşaması dolayısıyla adaleti garanti etmektedir.⁷⁷² Anayasalar bu açıdan “fikirlerden ve toplumda geliştiği oranda makul olanların bilincinden” meydana gelmektedir.⁷⁷³ “Halk”ın bir bütün olarak harekete

---

⁷⁶⁹ AYTEKİN, s. 326.

⁷⁷⁰ AYTEKİN, s. 326.

⁷⁷¹ AYTEKİN, s. 327.

⁷⁷² KİRCHOF, s. 125.

⁷⁷³ HEGEL, Grundlinien der Philosophie des Rechts, 1821, s. 274'den aktaran DEPENHEUER, Otto, “Anayasanın İşlevleri”, **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), (Çev. Editörü İlyas Doğan), Ankara, Lale Yayıncılık, 2004, s. 558.

geçebilmek için ise öncelikle organize olması gerekmektedir.⁷⁷⁴ Kişilerin teker teker gösterebilecekleri tepkiler ve direnişler, bir ülkenin siyasi yaşamı bakımından fazla önem taşımazken kamu yaşamındaki ağırlıklarını artırmak için bir araya gelmiş insanların meydana getirdikleri örgütlerce ve kuruluşlarca gösterilen tepkiler, siyasi partiler başta olmak üzere, sendikalar, dernekler ve meslek kuruluşlarınca gösterilen tepkiler, özellikle bir ülkenin anayasasında değişiklik söz konusu olduğu zaman bireylerin romantik sayılabilecek tepkilerinden çok daha etkili olmaktadır⁷⁷⁵ zira artık sivil toplum kamusal yaşamın politizasyonu dolayısıyla daha fazla katılımcı demokrasi güdüsü üzerinde gelişmektedir.⁷⁷⁶

2.5 Güçlü Devlet Geleneği

Kuramsal tartışmalar bir devletin yapısal niteliğinin iki boyutu olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik göstergeleri; diğeri ise devleti oluşturan bireylerin devlete ilişkin psikolojik algıdır.⁷⁷⁷ Devletin bu psikolojik boyutu devlete ilişkin tartışmalarda zaman zaman göz ardı edilen bir noktadır. Devlet sadece belirli uzmanlaşmış siyasal yapılar topluluğu değil aynı zamanda inançlar, değerler ve tutumlar bütünüdür. Özerk bir devlet toplumu oluşturan bireylerin gözünde hem merkezi bir yere sahiptir⁷⁷⁸ hem de sisteme istikrar ve süreklilik sağlayan bir tarihsel-kültürel mutabakatı ve kamusal bir çıkarı temsil etmesi nedeniyle⁷⁷⁹ önemlidir. Gelişmekte olan toplumlar söz

---

⁷⁷⁴ WALDHOFF, Christian, “Anayasa Kanununun Meydana Gelişi”, **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), (Çev. Editörü İlyas Doğan), Ankara, Lale Yayıncılık, 2004, s. 341.

⁷⁷⁵ SOYSAL, 1987, s. 10.

⁷⁷⁶ WEİNER, Richard R., “Retrieving Civil Society in a Postmodern Epoch,” *Social Science Journal*, Vol. 1991, s. 308-311’den aktaran ÇAHA, 2000, s. 139.

⁷⁷⁷ TURAN, Erol, AYDİLEK Emre, TABAN, Hayati, “Vatandaşların Güven Algılarının ve Vatandaşla Devlet Arasındaki Psikolojik Sözleşmenin Kamu Yönetimine Etkisine Yönelik Uygulamalı Bir Araştırma”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 13, 2017, s. 26.

⁷⁷⁸ ÖZBUDUN, 2000, s. 188.

⁷⁷⁹ BİNDER, Leonard, *Islamic Liberalism: A Critique of Development Ideologies*, Chicago, University of Chicago Press, 1988, s. 41’den aktaran ÖZBUDUN, 2000, s. 189.

konusu olduğunda ise devletin özerkliği yönetimin keyfiliği ve neden yönetici sınıf bulunmadığını açıklamaktadır.⁷⁸⁰

Devletin özerkliğinin kültürel boyutuna ilişkin olarak Osmanlı Türk siyasi düşüncesinde ve halkın zihin dünyasında devlet önemli bir yer tutmuştur; devlet üstün bir değer sayılmış, paternalist bir rol oynamıştır. Bu paternalist imge “devlet baba” ifadesinde yansıtılmıştır. “Allah devlete, millete zeval vermesin” halkın çok kullandığı sözlerden biridir. Osmanlı’da siyaset ve yönetim üzerine yazılan eserlerde “devlet-i aliyye”, “hikmet-i hükümet” ve “devletin ali menfaatleri” gibi ibarelere sık rastlanır ve Osmanlı hükümet merkezine “yüce kapı” anlamında Bab-ı Ali denir. 1982 Anayasası’nın “giriş” bölümünde devletten “kutsal Türk Devleti” diye bahsedilmesi örneğinde olduğu gibi bu tür ifadeler Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi söyleminde de yer edinmiştir.⁷⁸¹ Çünkü “devlet geleneği” Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e kalan en önemli miraslarından biridir.⁷⁸²

Osmanlı geleneğinde toplumun refahı devletin gücüne bağlıdır. Sosyal grupların çıkarlarına değil toplumun çıkarına vurgu yapılır ve bu çıkarı en iyi, devletin koruyacağı varsayılır.⁷⁸³ Diğer taraftan kul statüsünün garantileri eksikse de “sade vatandaş”ın hayatı emniyetlidir.⁷⁸⁴

Ben-dor’a göre Ortadoğu’daki birçok sorunun (çatışmalar, istikrarsızlık, meşruiyet eksikliği despotik yönelimler) kaynağında “devlet mantığı” ya da “raison d’etat”ın bulunmaması yatmaktadır. Ben-dor, “devlet mantığı”nı toplumsal, ulusal veya patrikularist ideolojilerle ilintili çıkarların süzüldüğü, berraklaştığı, birleştiği ve belki de ılımlaştığı bir filtre olarak tanımlar ve ona göre bir ülkede özellikle politik elitlerde devlet mantığının

---

⁷⁸⁰ ÖZBUDUN, 2000, s. 189.

⁷⁸¹ ÖZBUDUN, 1990, s. 64; ÖZBUDUN, 2000, s. 192-193.

⁷⁸² Özerklik burada olumlu ya da olumsuz anlamlar yüklenmeden, kamusal çıkarla ya da keyfi istibdatla özdeşleştirilmeden tam anlamıyla ampirik bir değişken olarak kullanılmıştır. ÖZBUDUN, 2000, s. 186, 189.

⁷⁸³ HEPER, 2011, s. 27, 40.

⁷⁸⁴ MARDİN, s. 21.

egemen olması, ortak çıkar kavrayışının ortaya çıkması için temel bir koşuldur.⁷⁸⁵ Türkçe’de halkın yaygın şekilde kullandığı niteleme ve sözler güçlü ama müşfik bir devlete duyulan saygıyı yansıtırken, Arapların yaygın halk deyişleri ve atasözleri üzerine yakın dönemde yapılan bir araştırmada çaresizlik, teslimiyetçilik, kendini aşağılama, sinizm ve güvensizlik duyguları ortaya çıkmıştır.⁷⁸⁶

Diğer yandan, Osmanlı’nın adil devlet baba geleneği devletin özerkliğini pekala pekiştirmiş,⁷⁸⁷ bu da müdahaleci bir devletin meşruiyetini kabul eden bir siyasi kültür oluşturmuş olabilir. Türk devlet geleneğinde “vurgu devlet müdahalesinin hedefleri üzerinedir, yasama yürütme ve yargı kuvvetlerinin birbirini dengelemesine, iktidarın suiistimal edilmesini önleyen bir faktör olarak değil devleti hedefine giden yolda engelleyen bir ayak bağı gözüyle bakılır. Dolayısıyla, ekonomik idari ve askeri iktidarın büyük ölçüde yoğunlaşmasının bir dereceye kadar kabul gördüğü söylenebilir.”⁷⁸⁸

Bu vaziyetin anayasa kültürü ile ilişkisini Graham Maddox, anayasacılığı istikrarlı bir düzen oluşturma amacıyla ortaya çıkarılan güçlü bir devlet ile devlet iktidarına getirilen sınırlamalar arasındaki gerilimler olarak tanımlayarak kurmaktadır. Maddox’a göre:

“Anayasacılığın bir görünüşünü (devletin sınırlandırılması) öbür görünüşlerinin aleyhine vurgulamanın üstü örtülü tehlikeleri vardır. Bireysel özgürlükler lehine devlet iktidarını sınırlamadan başka bir şey tanımayan bir anayasacılığı savunanlar, çoğunlukla bireysel özgürlüklere esas tehlikenin ister yasadışı örgütler olsun ister yasal,

---

⁷⁸⁵ BEN-DOR Gabriel, *State and Conflict in the Middle East, Emergence of the Postcolonial State*, New York, Praeger, 1983, s. 18-20’den aktaran ÖZBUDUN, 2000, s. 194.

⁷⁸⁶ ÖZBUDUN, 2000, s. 194-195.

⁷⁸⁷ MARDİN, Şerif “Turkey: The Transformation of an Economic Code”, *The Political Economy of Income Distribution in Turkey*, (Ed. Ergun Özbudun, Aydın Ulusan), Newyork, Holmes and Meier, 1980, s. 25-53’den aktaran ÖZBUDUN, 2000, s. 211.

⁷⁸⁸ RICHARDS, Alan, WATERBURY, John, *A Political Economy of the Middle East: State in Class and Economic Development*, Boulder, Westview Press, 1990, s. 184-187’den aktaran ÖZBUDUN, 2000, s. 212.

monolitik sendikalar veya çok uluslu şirketler gibi aşırı güçlü ekonomik örgütlerden geldiği gerçeğini gözden kaçırmaktadırlar.”⁷⁸⁹

Anayasa hukuku doktrininde, vatandaşların kendi toplumları karşısında temel ve vazgeçilemez ödevleri bu bağlamda biraz sorunsallaştırılmıştır. Temel haklar “talep fikrinin metafiziği”ni doğurmuştur: her şey birey için, devlet için hiçbir şey. Haklar ve ödevler arasındaki bu asimetri devletin yerine geçen bir anayasa odaklılığı ve anayasanın yorumlanmasına indirgenmiş bir siyaset anlayışını üretmektedir.⁷⁹⁰ Örneğin “zaman zaman kullandığı araçların değişmesine rağmen, devletin bölünmez bütünlüğü amacından ödün vermeyen hâkim siyasi kültür toplumun güvenliğini kutsayan monolitik anlayış dâhilinde, denetimi elinde tutmak için içeride veya dışarıda sürekli düşmana/düşmanlara ihtiyaç duymuştur”⁷⁹¹ gibi değerlendirmelere doktrinde sıkça rastlamak mümkündür. Oysa komşularımız olan Suriye ya da Irak örneğinde bu tehlikeyi yakından görmek mümkündür. Pek tabii olarak tarihimizde de... Karşısında kendisinin parçalanmasını isteyen, egemenliği altındaki Müslüman veya gayrimüslim halklardan ve emperyalist devletlerden oluşan geniş bir koalisyon ile mücadele etmek zorunda kalmak, Türk milli kimliğinin oluşumunu önemli ölçüde etkilemiştir.⁷⁹² “Vatan elden gidiyor” temelinde gelişen parçalanma paniği, devletin kurtarılmasını, dağılma ve yıkılmanın engellenmesini Osmanlı Türk seçkinlerinin temel kaygısı yapmıştır. Bu kaygı da, kaçınılmaz bir biçimde bunu engelleyecek birlik fikrini ön plana çıkarmıştır. Bu fikrin devamında, ülke sınırları içindeki insanları birlik ve uyum içinde bir arada tutacak ortak manevi değerlerin ve ortak ruh halinin oluşturulması, Osmanlı Türk

---

⁷⁸⁹ MADDON, Graham, “A Note on the Meaning of “Costitution”, American Political Science Review, 76 December 1982, s. 809’dan aktaran TURHAN, Mehmet, "Anayasa ve Anayasacılık", **Amme İdaresi Dergisi**, 27/3 1994, s. 5.

⁷⁹⁰ DEPENHEUER, s. 575.

⁷⁹¹ ÇETİN, Halis, **Türk Toplum Sözleşmesi**, Ankara, Lotus Yayınevi, 2004, s. 170-178.

⁷⁹² TUNÇAY, Mete, “Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik**, (Der. Tanıl Bora), İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 60.

seçkinlerinin temel görevi haline gelmiştir.⁷⁹³ Aşama aşama, tecrübe ile oluşan bu fikir de halktaki devlet tasavvuruna ve anayasa kültürüne belirgin bir renk vermiştir.⁷⁹⁴

Türk toplumundaki devlet tasavvurunu ölçmek üzere Sivil Anayasa Anket Çalışması'nda şu iki zıt önermeye birlikte yer verilmiştir: "Devlet hak ve özgürlüklerin güvencesidir" ve "Devlet hak ve özgürlüklerin düşmanıdır." Sonuç olarak ankete katılanların büyük çoğunluğu devleti hak ve özgürlüklerinin güvencesi olarak gördüğünü beyan etmiştir. Nitekim bu verinin sağlaması da bir sonraki "Devlet hak ve özgürlüklerin düşmanıdır" önermesi ile yapılmış ve aynı çoğunluk bu önermeye karşı çıkmıştır. (Bakınız Tablo 20-21, s. 281-282)

Bu vaziyet diğer yandan her toplumsal yapının belirli bir iç mantığı bulunduğu temel önermesiyle de ilgilidir. Toplum, gelişi güzel yan yana gelmiş unsurlardan oluşmaz, politik kurumların gerisinde onları oluşturan belirli bir "espri" başka bir deyişle kurumların üzerinde buldukları bir zemin vardır.⁷⁹⁵ Yaşamaya muktedir her sosyal topluluk özerklikle otoriterlik arasındaki gerilim içinde yaşamaktadır. Pratik siyasi yapıların görevi özerklik ile otorite arasındaki dengeyi sağlamak, özerkliği otoritenin müdahalelerine karşı korumak ama aynı zamanda otoriteyi başkaldırılara karşı da güvence altına almaktır. Dolayısıyla demokrasileri yaşatan şey otoritenin ılımlı hale getirilmesi ve sınırlandırılması, iktidarla özgürlükler arasında denge kurulması, somut kararlar verirken bireylerin iradeleriyle kamu yararına yönelik genel irade arasında uzlaşmanın sağlanmasıdır.⁷⁹⁶ Vatandaş ve toplum, devletten mümkün olduğunca çok özgürlük talep etmekte ancak devlet, hukukun yardımıyla

---

⁷⁹³ TUNÇAY, s. 60.

⁷⁹⁴ HEPER, Yunus, **Beka Kaygısı (Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğü)**, İstanbul, XII Levha Yayıncılık, 2015, s. 3.

⁷⁹⁵ OKTAY, Cemil, "Yargı Açısından Kuvvetler Ayrılığı ve Siyasal Kültür", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, (Der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), İstanbul, Alfa Yayınları, 2000, s. 335.

⁷⁹⁶ IMBODEN, Max, Rousseau und die Demokratie, J.C.B. Mohr, Tübingen, 1963, s.19 vd.'dan aktaran GÖZTEPE, Ece, "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışına Karşı Çoğunlukçu Demokrasi Modelleri: Normatif Düzenleme Olanakları ve Bunun Sınırlılığı Üzerine Bazı Düşünceler", "**Çoğunlukçu Demokrasi - Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları**" Toplantısı, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ocak 2011, s. 140-141.

düzeni sağlamak için özgürlüğü kısıtlamaktadır. Çünkü düzen ve güven olmadan anarşi oluşur ve anarşi özgürlüğün yokluğudur.⁷⁹⁷

2.6 Demokrasi Tecrübesi

XX. yüzyılda özellikle Avrupa'daki baskıcı otoriter ve totaliter rejimlerin uygulamaları topluma ve devlete bakış açımızı önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu tarihe kadar demokrasinin başarısı için sosyal yapının türdeş olması gerektiğine inanılır, farklılık olumsuzlanırken bu tarihten sonra türdeşliğin hedeflenmesi artık gerçekçi bir yaklaşım olmaktan çıkmıştır.⁷⁹⁸ Bu nedenle demokrasinin "milli irade" gibi monist veya atomize bireylerden oluşan ve kolayca "çoğunluk iradesi-azınlık iradesi" eksenine oturan düalist modellerinin, çeşitlilik ve farklılıklarla bezeli çoğulcu toplum yapısında farklılık ve çeşitliliği reddeden otoriter bir demokrasiye dönüşme potansiyeli mevcuttur.⁷⁹⁹ Öyleyse bu durumda öncelikli olarak anayasal demokrasinin devamlılığı için gerekli toplumsal ve siyasi zemin ile demokratik davranışsal kodlar nelerdir sorusuna yanıt aramak gerekmektedir.

Demokratik bir siyasi kültürde bireysel ve toplumsal muhalefet geleneği ile farklı toplumsal kesimlerin ve siyasi rakiplerin düşman görülmemesi içkindir.⁸⁰⁰

“Kendine cumhuriyet adını veren bir devlette, eğer herkes sükunet halinde ise, genel bir kural olarak orada özgürlüğün bulunmadığından emin olunmalıdır. Birlik denilen şey, politik bir kuruluşta çok belirsiz (equivoque) bir kavramdır. Gerçek birlik uyumun doğurduğu birliktir. Böyle bir birlikte bütün taraflar kendi aralarında bize ne denli muhalif görünürse görünsünler, tıpkı müzikte zıt seslerin genel uyumu sağlaması gibi toplumun yararını oluşturmaya katılırlar.

---

⁷⁹⁷ HERRERO DE MÍNON, s. 5.

⁷⁹⁸ UYGUN, s. 24.

⁷⁹⁹ UYGUN, s. 25.

⁸⁰⁰ PRZEWORSKI, Adam Et. Al., Sustainable Democracy, Cambridge University Press, Cambridge. 1995, s. 61-62 den aktaran KARADAĞ, s. 87.

Görünürde yalnızca kargaşa olduğu sanılan bir devlette pekala bir birlik var olabilir. Bu gerçek toplumsal barışı sağlayan bir uyum birliğidir.”⁸⁰¹

Frey’e göre Türk politik seçkinlerinin dünyayı “biz ve onlar” biçiminde ötekileştirme eğilimleri, meşru politik rekabet ortamının yozlaşmasına ve siyasetin kuralsız ve hoşgörüsüz bir savaşa dönüşmesine yol açmaktadır.⁸⁰² Modern Türk siyasetinin tarihi, dün de bugün de muhalefet hareketlerinin (hatta bazen iktidarın da) aynı ithamla suçlandıklarını, şeytani tertiplerle Türk Milleti’ni “bölme”ye çalıştıklarını göstermektedir. Bölücülüğün her fırsatta muhalefeti tasfiye amacıyla insanlara güvensizliğin kulpu olarak ileri sürülmüş bir gerekçe olduğu söylenebilir fakat tarihi araştırmaların bir sonucu olarak milleti “parçalayıcı” olarak damgalanmış faaliyetlerin gerçekte işlevsiz olmadıkları da vakidir.⁸⁰³ Cumhuriyet döneminde Osmanlı’nın yıkılması ile ilgili düşünceler hem ulusal bütünlük hem toplumsal düzen kaygılarını pekiştirmiştir. Çoğu kez uzlaşma, anlaşarak değil bir politika veya çözüm biçimi zorla benimsetilerek sağlanmaya çalışılmıştır. Bir konu hakkında genel olarak uzlaşma sağlamak yerine görüş birliğine yapılan bu aşırı vurgu, Cumhuriyet Türkiye’sinde muhalefete olumlu bakmanın önünde ciddi bir engel teşkil etmiştir.⁸⁰⁴

Bu durumda demokrasiyi bir sarkaç olarak değerlendirirsek bu sarkacın diğer ucundaki engel ise çoğulculuğun (etnisite, mezhep, din, kültür vb. yönleriyle) demokrasiyi tanımlamada tek belirleyici unsur olarak ele alınması olacaktır. Demokratik toplumsal düzeni sağlama amacına yönelmiş görünen devlet-birey ilişkileri konusundaki tartışmaların demokrasi arayışı ile özdeş kılınması demokrasi tartışmalarının salt bu amaç çevresinde yoğunlaşması sonucunu doğurmaktadır. Demokrasinin anlamını daraltan ve

---

⁸⁰¹ MONTESQUIEU, *Consldöratlons Sur Los Causes de la Grandeur dos Romains et de Bur Döcadence*, Librairie des Biliophiles, Paris, 1876, s.93’den aktaran OKTAY, s. 340.

⁸⁰² FREY, Frederick, “Patterns of Elite Politics in Turkey”, **Political Elites in the Middle East**, (Der. George Lenczowski), Washington D.C., Amerikan Enterprice Institute, 1975, s. 65.

⁸⁰³ MARDİN, s. 179-181.

⁸⁰⁴ HEPER, 2011, s. 43.

demokratikleşme hedefini tek bir amaca özgüleyen bu tür bir demokrasi yaklaşımının anayasal demokrasiyle bağdaştırılması mümkün değildir.⁸⁰⁵

Ülkemizde politika, politikacı gözünde, bir spor yarışması olarak görülmekten ziyade bir savaş olarak görülmeye daha yakındır.⁸⁰⁶ Birbirlerine güvenmeyen gruplar arasında iktidar mücadelesi hırçın olur çünkü iktidar sahipleri güven duymadıkları gruba iktidar devretmeye cesaret edemez.⁸⁰⁷ Buna bir de meşruluk sorunları eklendiğinde bir bunalım ile karşılaşılması neredeyse kaçınılmazdır.⁸⁰⁸ Onun içindir ki siyasi partiler başta olmak üzere her türlü dernek ve kuruluş kolayca “bizden olanlar” ve “düşman olanlar” olarak yaftalanabilmekte, siyaset “iyiler” ile “kötüler” arasındaki bir savaş olarak algılanmaya fevkalade uygun bir hale dönüşmekte, o zaman da “iyilerin” etkinlikleri her zaman “iyi”, “kötüler”in faaliyetleri de her zaman kötü olarak kabul görmektedir. Bu durumda da etik davranmak, usulsüzlük veya yolsuzluk konusunda bireysel duyarlılık göstermek gibi eğilimler gelişmemektedir.⁸⁰⁹

Politik otoritenin meşruluk sorun ve bunalımına çözüm bulamaması, Türk demokrasisinin ilk ve ezeli gibi görünen sorunudur. Politik otoritenin adil olarak kimler tarafından nasıl ve ne zaman kullanılacağı sorusuna, neredeyse her politik parti ve gücün farklı bir yanıt verdiği bir ortamda demokrasinin yerleşmesi güçleşmektedir.⁸¹⁰

---

⁸⁰⁵ CANİKLİOĞLU Meltem, Dikmen, “Gündemin Sahipleri: Son Anayasa Tartışmalarında Hukuk Dilinin Popülist Kötüye Kullanımı”, **Ankara Barosu Uluslararası Hukuk Kurultayı**, Ankara, Ankara Barosu Yayınları, Cilt 1, 2011, s. 224.

⁸⁰⁶ KALAYCIOĞLU, Ersin, “1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (Der. Ersin Kalaycıoğlu ve A. Yaşar Sarıbay), İstanbul, Alfa Yayınları, 2000, s. 407; KALAYCIOĞLU, Ersin, “Anayasa Yaparken “İyi Toplum İmgesi” Sorunu”, http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/12803116672.Ersin_Kalaycioglu_Anayasa_Yaparken_Iyi_Toplum_Imgesi_Sorunu.pdf, (Erişim Tarihi 19.01.2017), s. 15.

⁸⁰⁷ YÜCEKÖK, Ahmet, N., **Siyasetin Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1987, s. 22.

⁸⁰⁸ KALAYCIOĞLU, 2000, s. 407.

⁸⁰⁹ KALAYCIOĞLU, 2000, s. 15.

⁸¹⁰ KALAYCIOĞLU, 2000, s. 406.

Demokrasi tecrübemizdeki bir diğer sarkaç hareketi, demokrasinin milli egemenlikçi yorumu ile seçilmişlerin üstünlüğü ilkesinin hayata geçirilememesi arasında gerçekleşmektedir. Demokrasinin milli egemenlikçi yorumu anayasacılığın temel kaygısı olan özgürlükler açısından bir tehdide dönüşebilme potansiyeli oluşturmaktadır.⁸¹¹ Bu potansiyelin demokrasi uygulamalarına bir yansıması da seçim kazananın kendisini milli iradenin temsilcisi olarak addederek meclis çoğunluğunun denetlenmesi fikrine hoşgörüsüzlüğü şeklinde belirlemektedir. Bu da egemenlik anlayışının yasama üstünlüğünü vurguladığı bir anayasal geleneğe yol açmaktadır.⁸¹²

Sarkacın diğer tarafında yer alan “seçilmişlerin üstünlüğü” ilkesi ise konjonktürel olarak bazı dönemlerde kısmen belirginleşir gibi görünse de bu konuda gerçek manada bir demokratikleşme sağlanamamakta, çoğu kereler özellikle temel nitelikte değerlendirilen ve halkın ve sistemin mukadderatı ile alakalı olan kararlar büyük ölçüde asker ve sivil bürokrasinin insiyatifi ile alınmaktadır.⁸¹³ Eğer ordu, milis, çok uluslu şirketler, büyük toprak sahipleri vb. gibi bir yapı dış politika, iç güvenlik, hukuk gibi alanları kendi idaresine ait, söz sahibi olduğu bir alan olarak görüyorsa, veto gücü varsa veya seçilmiş temsilcilere siyasi eylemin sınırlarını dikte ettirebiliyorsa bu durumda Merkel’e göre söz konusu olan vesayetçi demokrasidir. Böyle bir siyasi sahanın oluşumu anayasada askerlere karar alma/katılma yetkisi sağlanmasıyla legal yollarla olabileceği gibi illegal olarak anayasaya

---

⁸¹¹ ERDOĞAN, **Anayasal Demokrasi**, s. 27.

⁸¹² KALAYCIOĞLU, “Anayasa Yaparken “İyi Toplum İmgesi” Sorunu”, s. 15; 1924 Anayasası meclisin iradesine hiçbir kısıtlama getirmemekteydi. Ülkemizde çoğunluğu sınırlandırmada anayasal teamüllerin çok yetersiz olması ve kamuoyunun cılızlığı da yukarıda söylediklerimize eklendiğinde 1950-1960 arasında çok partili demokrasi deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasını kolaylaştırmıştır. 1982 Anayasası 1961 Anayasası’nın bu eğilimini belirli ölçüde sürdürmektedir. Her iki anayasanın ortak yanı çoğunluk ilkesini sorgulayıp seçimden kaynaklanmış olan devlet organlarının yetkilerini başka anayasal kuruluşlarca dengelenmesine izin verilmesi olmaktadır. 1961 Anayasası’nda çoğunluk ilkesinin sorgulanmasından karlı çıkan organ yargı iken; 1982 anayasasında cumhurbaşkanlığı olmuştur 1961 Anayasası bu gerekçe ile parlamentoyu zayıflatmıştır. Ancak parlamenter bir rejimde yasamanın güçsüzlüğü ister istemez yürütmenin güçsüzlüğüne neden olacağından 1961 Anayasası döneminde anayasadan en çok şikayet edilen yön yürütmenin etkisiz ve güçsüz olduğu olmuştur. Belki de yapılması gereken çoğunluk ilkesinin kendisini reddetmek değil, hukuk devletinin başka anayasal güvencelerini güçlendirmek olmalıydı. ERDOĞAN, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, s. 139-140.

⁸¹³ KÜÇÜK, 2012, s. 10.

karşı zorla başka şekillerde de olabilir.⁸¹⁴ Bu kesimlerin birçoğunun savunduğu demokrasi ise genellikle militan demokrasi olup cumhuriyetçi felsefe demokrasinin önüne geçirilmiştir. Cumhuriyet ile demokrasiyi birbirine rakip gören bu siyasi felsefi anlayışın belirleyiciliği ülkemizde anayasal demokrasiye geçilmesini olumsuz etkilemiştir.⁸¹⁵

Bütün bu anayasalar zamanında, bazen fiilen bazen de hem hukuken hem de fiilen halkı edilgen unsur olarak görme yönünde eğilimler belirmiştir. Özellikle anayasa yapımında hiçbir vakit halkın iradesi tek belirleyici demokratik unsur olarak görülmemiştir.⁸¹⁶ Ancak ülkemizde demokratik süreç şekli anlamda alınıp onu doğuran zihinsel süreç tam olarak anlaşılmadığından Bourdeau'nun tipolojisiyle nitelersek, milletin iktidarına dayanan yönetilen demokrasi yerine halkın iradesine hakim olan yöneten demokrasi ortaya çıktığından yönetimde iki farklı meşruiyet kaynağı oluşmuştur denebilir.⁸¹⁷ Bir yanda anayasal ilkelere uyan, çoğunluğa dayalı ve yasal tipte bir meşruiyet; öbür yanda haklılık gerekçesi genellikle tarihte veya geleneklerde aranan oligarşik diyebileceğimiz bir meşruiyet söz konusudur. Bu süreçte iki meşruiyet anlayışı birbiriyle rekabet etmekte bazen de iç içe geçmektedir.⁸¹⁸ Bu anlamda Türk demokrasi tarihi de bu iki meşruiyet gelgitlerinin tarihi olmaktadır.⁸¹⁹

Güney Avrupa'da, özellikle İtalya ve İspanya'da, anayasalar Türkiye'deki anayasalardan farklıdır çünkü o anayasalar devlet seçkinlerinin siyasi seçkinlere dayattığı hususları kapsamak yerine “görüş birliğine” varmış olan siyasi seçkinlerin kendilerinin hazırladıkları belgelerdir. Latin Amerika'da ise temel konularda görüş birliğine varmak bile

---

⁸¹⁴ Merkel, Wolfgang Et.Al., 2003, Defekte Demokratie. Band 1 Theorie, Opladen: Leske, Budrich'den aktaran ÖZALP, Osman Nuri, “Türkiye’de Demokrasilerin Neresinde? Demokrasi Tiplerini Işığında Türkiye Örneğine Yeni Bir Bakış Denemesi”, *İÜHFİM*, C. LXVI, 2008, S. 2, s. 143.

⁸¹⁵ KÜÇÜK, 2012, s. 12.

⁸¹⁶ KÜÇÜK, 2012, s. 10.

⁸¹⁷ AYTEKİN, s. 341.

⁸¹⁸ ROUGİE, Alain, Latin Amerika’da Askeri Devlet, İstanbul, 1986, s. 40, 45’den aktaran AYTEKİN, s. 341.

⁸¹⁹ AYTEKİN, s. 342.

olanaksızdır.⁸²⁰ Türkiye'deki demokratikleşme sürecinde ise İspanya, Hollanda veya Polonya gibi ülkelerde gördüğümüz türden önce sosyo-ekonomik ve politik rejime ilişkin temel hususlarda uzlaşma sonra özgül bir demokratik anayasanın uygulamaya konması gibi uzlaşmacı bir yöntem uygulanmamıştır. Tam tersine, önce demokratik mekanizmalar eski dönemin sorunlarını çözüme esprisi içinde oluşturulmuş sonra bir halkoylaması ile bunların biçimsel meşruluğu temin edilip demokratik rejim uygulamaya konma yoluna gidilmiştir ve bu yöntem de demokrasinin yerleşmesini güçleştirmiştir.⁸²¹ Demokrasi, devlet seçkinleri tarafından belli bir sınıfın ya da çıkar grubunun amaçlarına ulaşmasını sağlayacak bir araç olarak değil ülkenin genel çıkarlarını ön planda tutacak bir amaç olarak algılanmıştır. Böylece Türkiye'de çok partili siyasete geçiş (1945) ile birlikte siyaset gündelik, sosyal, ekonomik sorunlar ile ilgili politikaların yarışması şeklinde değil aksine rejim tartışmaları ve dolayısıyla demokrasinin uygulanmasına ilişkin kurallar ile ilgili çatışmalar şeklinde ortaya çıkmış ve devam etmiştir.⁸²²

Anayasal yetkilerin kime ait olduğunun ve nasıl kullanılacağına güç dengeleriyle belirlendiği bir ortamda hukuk devleti anlayışının yerleşmesi zorlaşmaktadır. Zira bu durumlarda halka ve sivil alana karşı güvensizlik yaşanmakta ve tüm hürriyetler olumsuz görülebilmektedir. Bu ortamda soyut devlet düşmanlığı adına düşüncelerinden dolayı bireylerin cezalandırılmasından vakıf ve dernek faaliyetlerinin önlenmesine ve siyasi partilerin kapatılmasına kadar bir dizi uygulama görmek mümkündür.⁸²³ Bu süreçte siyasi temsil organlarına uygulanan baskı yöntemlerinin yargı organlarına karşı da uygulandığına ve yargı erkinin bağımsızlığına ve tarafsızlığına ilişkin şüphelerin olduğu gözlenmektedir. Bunun sonucunda da demokrasisi gelişmiş ülkelerde esas olarak devlete karşı bireyi korumak üzere kurulan yargı mekanizmasının farklı bir düzlemde, devleti korumak

---

⁸²⁰ HEPER, 2011, s. 109-110.

⁸²¹ KALAYCIOĞLU, 2000, s. 407.

⁸²² HEPER, 2011, s. 108.

⁸²³ AYTEKİN, s. 343.

refleksiyle davranabildiği görülmekte ve tüm bunlar da sağlıklı bir demokrasinin ve hukuk devletinin kurulmasını engellemektedir.⁸²⁴

2.7 Siyasi Partiler

Wheare, bir anayasanın işlemesi üzerinde siyasi partinin önemini, anayasanın sadece bir iskelet olduğu ve partinin buna et ve kemik sağladığı, bunun da siyasi örgüte yaşam ve kişiliğini verdiği söyleyerek vurgular. Fakat parti faktörünün bir anayasanın işlemesi üzerine yapacağı etkiyi hesaplamak her zaman kolay değildir zira bu etki ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu durumda partilerin yapısını çözümlenip görünüşün arkasında ne kadar gerçek bir tutarlılığın ve birliğin yattığını bulmak gereklidir.⁸²⁵

Lijpart'a göre, anayasal demokrasinin başarısı uygulandığı ülkenin toplumsal yapısı ile yakından ilgilidir. Yüksek derecede türdeş toplumlarda çoğunluk yönetimi azınlık için ciddi bir sorun oluşturmaz; çoğunluk ve azınlık olarak beliren kesimler diğer seçimde kolayca yer değiştirebilir.⁸²⁶ Fakat dinsel, etnik ve benzeri farklılıklar nedeniyle derin bölünmelerin bulunduğu toplumlarda çoğunluğun yönetimi azınlıkta kalan kesimlerin menfaatleri için ciddi tehdit oluşturabilmekte ve toplumdaki azınlık çoğunluk dengesi on yıllarca değişmeden kalabilmektedir. Bu koşullar altında kuvvetler ayrılığı, yargı bağımsızlığı ve hukuk devleti gibi ilkelerin yanında bazı ek güvenceler sağlanmadığı takdirde ne azınlıkların hak ve özgürlükleri yeterince güvence altına alınabilir ne de azınlığın bir gün çoğunluk haline gelmesi beklenebilir.⁸²⁷

---

⁸²⁴ AYTEKİN, s. 344.

⁸²⁵ Örneğin Kanada iki büyük partiye sahiptir ama liberal parti, birçok yıllar iktidarda kalmış olmasına karşın Fransız-Kanadalı destekçileriyle İngilizce konuşan meslektaşları arasında farklılıkları uzlaştırabilmek için kendi içinde birçok fedakarlıklarda bulunarak bir anlaşma zemini yaratmıştır. Herhangi bir Kanada kabinesinin genellikle koalisyon hükümetlerinin özellikleri olan tedbir ve uzlaşma hususlarını zaman zaman sergilediği söylenebilir. WHEARE, s. 100-102.

⁸²⁶ UYGUN, s. 64-65.

⁸²⁷ UYGUN, s. 64-65.

Özellikle sivil toplumun gelişmediği toplumlarda sosyal gruplar siyasal partilerin yörüngesine girmek durumunda kalmaktadır.⁸²⁸ Bunun yanı sıra, sosyal yapısı yüksek derecede heterojen olan toplumlarda, toplumdaki dilsel, dinsel, kültürel, etnik ve benzeri bölünmelere paralel olarak her sosyal grup kendi özelliklerini temsil eden partilere oy vermekte, seçmenlerin tercihleri ise son derece kesin ve katı olmaktadır.⁸²⁹ Çoğu zaman kitleler anayasayı uzman seçkinlerin işi saymakta ve sempati duydukları politikacıların klişelerini (çoğu zaman yanlış ya da yetersiz) benimsemekle yetinmektedir.⁸³⁰ Buna ek olarak bazı toplumlarda, kutuplaşmanın kültür öğelerinin bir sonucu olmayıp parti liderlerinin yandaşlarını bir aradave kendilerine bağlı tutmak için başvurdukları bir strateji olduğu göz önünde bulundurulduğunda anayasa yapım sürecinde siyasi partilerin ehemmiyeti bir hayli artmaktadır.⁸³¹

Moderniteye geçme ve modern kurumları kurmada başarılı olunduktan sonra buradan süreci devralması gereken siyasi partiler, devlet merkezci modernleşmenin ve siyasetin Türkiye’de güçlü olması nedeniyle yapısal olarak devlet ve toplum arasında nerede konumlanacaklarını bilmeyen bir halde hareket etmektedir.⁸³² Bunun yanı sıra yine aynı sebepten ötürü Türkiye’deki siyasi partilerin toplumla ilişki kurma biçimi bir patronaj ilişkisi temelinde olmaktadır. Böyle bir ilişki toplumsal sorunlara çözüm bulmak, toplumla organik bağlar kurmak yerine siyasi partilerin toplumu bir müşteri olarak görmesine, farklı toplumsal katmanlarla müşteri temelli kayırma ilişkisine girmesine yol açmaktadır. Böyle olduğu için de siyasi partiler arasındaki ilişkiler de toplumsal sorunlara çözüm bulacak siyaset üretmek

---

⁸²⁸ ÇAHA, 2000, s. 238.

⁸²⁹ UYGUN, s. 67.

⁸³⁰ PARLA, s. 12.

⁸³¹ TURAN, s. 373.

⁸³² KEYMAN, Fuat, “Siyasal Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, **Siyasi Partiler ve Demokrasi**, Türkiye Barolar Birliği ve Ankara Barosu, Uluslararası Sempozyum, 26-27 Mayıs 2005, s. 67-68.

yerine -tarım politikası, enerji politikası, gençlik politikasından tutun AB politikaları, ekonomi politikalarına kadar- liderlik imaj ve patronaj temelinde gerçekleşmektedir.⁸³³

Siyasi partilerin aday belirlemeleri ise seçmen kitlesiyle politika yapımı süreci arasındaki en temel bağlantı noktalarından biridir. Amerikalı yazar Schatt Scheinder aday belirlemenin önemini şu sözlerle ifade etmiştir: “Aday belirleme sürecinin niteliği, partinin niteliğini tayin eder: Adayları kim seçebiliyorsa, partinin sahibi de odur.”⁸³⁴ Bununla beraber Türk seçmenlerinin tercihlerinde liderler ve partilerin dine bakış açısı ile ideolojisinin ön plana çıktığı göz önüne alındığında seçmenin kendini yönetenleri seçme konusunda da aktif olmadığı görülmektedir.⁸³⁵ Bunda siyasi seçkinlerin aynı anda hem devlet seçkinlerine karşı mücadele etmelerinin hem de kendi aralarındaki rejim odaklı çatışmaların rolü olmuştur.⁸³⁶ Örneğin demokrasi ve laiklik; sosyal sorunlardan, ekonomik meselelerden, çevreyle ilgili tartışmalardan ve hatta dış politikadan çok daha önemli tartışmalara ve siyasi kırılmalara yol açmıştır. Bu koşullarda, siyasi liderler partilerinin rejim meseleleri ile ilgili duruşlarını karşıt siyasi liderlere karşı amansızca savunan kahramanlar olarak algılanmışlar, böylece parti liderlerinin parti üyeleri üzerinde aşırı otoriteye sahip olmaları kolaylaşırken parti içi demokrasinin gelişmesi engellenmiştir.⁸³⁷ Rejim sorunlarının günlük sosyo-ekonomik sorunlara olan önceliği kişisel bağlılığı liyakattan daha önemli bir konuma yükseltmiş ve sonuçta toplumsal uyumu ve geleceğin ne getireceğini tahmin etmek güçleşmiştir.⁸³⁸

Bu vaziyet Sivil Anayasa Anket Çalışması’nda “Desteklediğim partinin aldığı tüm kararları onaylarım” önermesiyle ölçülmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak ankete katılanların neredeyse yarısı bu önermeye katılmıştır. Bu da ülkemizde vatandaşların siyasi parti

---

⁸³³ KEYMAN, s. 67-68.

⁸³⁴ SCHATTSCHEIDER, E. E., Party Government, New York, Holt, Rinehart and Wiston, 1942, s. 64, 100’den aktaran **Türkiye’de Bunalım ve Demokratik Çıkış Yolları**, Ankara, TÜBA Proje Raporu, 1998, s. 165.

⁸³⁵ KALENDER, Ahmet, **Siyasal İletişim Seçmenler ve İkna Stratejileri**, İstanbul, 2005, s. 228

⁸³⁶ HEPER, 2011, s. 56.

⁸³⁷ HEPER, 2011, s. 114.

⁸³⁸ HEPER, 2011, s. 56.

tercihlerinde ideolojilerinin ve ön kabullerinin ön plana çıktığını göstermekte ve siyasi partilerin etki alanlarının genişliğine işaret etmektedir. (Bakınız Tablo 25, s. 284)

“Demokrasi, siyasal partilerin özgürlüğü esasına dayanır.”⁸³⁹ Diğer yandan, ülkemizde haklarında kapatılma talebiyle dava açılmış 44 siyasi partiden 15’i bölünmez bütünlük ilkesine aykırılık gerekçesiyle, 4’ü laiklik ilkesine aykırılık gerekçesiyle ve 8’i şekli ve hukuki gerekçelerle kapatılmıştır. Kural dışına çıkan oyuncuların oyun dışı kalması gayet doğal ve meşrudur ancak burada önemli olan husus politik oyunun kurallarının ve sınırlarının yorumlanması meselesidir.⁸⁴⁰ AİHM'nin parti kapatma içtihadını oluşturan Türkiye'deki parti kapatma davalarının,⁸⁴¹ Anayasa Mahkemesi'nin vesayetçi tutumundan mı yoksa Türkiye'nin özel koşulları gereği demokratik düzenini koruma çabasından mı kaynaklandığı konumuz dışı olsa da Türkiye'nin bir siyasi partiler mezarlığı olduğu benzetmesinin haklılığı aşikardır.

2.8 Siyasi Katılım

Modernleşme sürecinin politik alandaki en önemli yansıması politik katılımın genişlemesidir. Ancak bireylerin politik eylemde bulunabilmeleri için bir toplumda modernleşmeye koşut olarak politik kaynakların, politik fırsat yapısının ve politik güdülerin de bireyi teşvik edici yönde olması gerekmektedir.⁸⁴² Siyasi kültür bakımından kişinin hükümet hakkındaki yargıları, hükümetin ne yapmasını istediği ve özellikle hükümetin ne yapması gerektiğini düşünmesi önemlidir. Kişi hükümetin uygulamalarını takip etmekten

---

⁸³⁹ ANAYURT Ömer, “Türk Hukukunda Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi: Ulusal Demokrasinin Strasbourg Demokrasisi Karşısında Hükmen Yenilgisi”, **Liberal Düşünce**, Sayı 23, Yaz 2001, s. 5.

⁸⁴⁰ IŞIK, Hüseyin, Murat, **Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Türkiye’de Cumhuriyet ve Devlet Anlayışı (Siyasi Parti Kapatma Kararlarının İçerik Analizi)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara, 2011, s. 410-411, 416.

⁸⁴¹ TURHAN, Mehmet, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, S. 57-3, s. 146.

⁸⁴² KALAYCIOĞLU, Ersin, SARIBAY, Ali Yaşar, “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (Der. Ersin Kalaycıoğlu-A. Yaşar Sarıbay), İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2000, s. 3.

öte devletin sorunlar karşısında ne yapması gerektiğini düşünebiliyor, çıkarlarını ulusal düzeyde görebiliyor ve bununla yetinmeyip o çıkarları elde etmek için hangi siyasi yolların kullanılması gerektiğini biliyorsa o zaman o toplumun siyasi kültürünün oturmuş ve sağlam bir kültür olduğunu söylemek mümkün hale gelmektedir.⁸⁴³

Osmanlı İmparatorluğu'nda halkın yönetime katılması süreci Tanzimat döneminde oluşturulan Muhassıllık Meclisleri ile başlamıştır.⁸⁴⁴ İmparatorluk döneminde 1908, 1912, 1914 ve 1919'da yapılan genel seçimler ve bunların çoğulcu özellikler taşıması ülkemizde oy verme, oya sahip çıkma kültürünün gelişmesinde önemli rol oynamıştır.⁸⁴⁵ Her ne kadar 1876 parlamentarizmi otuz küsur yıl uygulanmamış olsa da parlamentarizm kurumsal yapısı ve özü bakımlarından Türkiye'nin bir siyasal kurumu olmuştur.⁸⁴⁶ Bu otuz yılın sonunda yürürlükteki meclis sorunların çok daha yoğun tartışıldığı, milliyetçilik problemlerinin meclis kürsülerinden gündeme getirildiği, partilerin mücadelesinin sahnelendiği bir kurum olmuştur. Dönemin tüm anormal gelişmelerine, hiçbir iktidar değişiminin seçim sonucunda olmamasına karşın meclis bir meşruiyet ölçütü haline gelmiştir.⁸⁴⁷ Nitekim 1919 koşullarında dahi ülkede seçim yapılarak yeni bir meclis oluşturulmaya çalışılması ve basılan bir meclisin oturumlarına ara vermesi sonucunda 1920'de Ankara'da başka bir meclisin doğması bunun göstergesidir. Bu yepyeni kurum politik tarihimizde egemenlik ve onun ulus tarafından kullanımı problemini birinci plana alan bir ulus devlet meclisidir. Nitekim saltanat da 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddesine dayandırılarak kaldırılmıştır.⁸⁴⁸

---

⁸⁴³ YÜCEKÖK, 1987, s. 22-23.

⁸⁴⁴ Detaylı bilgi için bakınız: ORTAYLI, İlber, **Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**, İstanbul, Hil Yayın, 1985, s. 34 vd.

⁸⁴⁵ GÜNEŞ, İhsan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasa, Parlamento ve Demokrasi Anlayışı", <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/otam/article/download/5000085750/5000079835>, (Erişim Tarihi 09.11.2016), s. 913.

⁸⁴⁶ SAVCI, Bahri, "Anayasacılığımızın Gelişim Çizgisi Üzerine", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 50, Sayı 3-4, Haziran-Aralık 1995, s. 286.

⁸⁴⁷ HANİOĞLU, 2000, s. 250-251.

⁸⁴⁸ HANİOĞLU, 2000, s. 250-251.

1960 ve 1980 darbeleri sırasında uygulanan olağanüstü rejimler sonrasında ise politik katılma son derece kısıtlanmış ve Türk toplumu politikadan arınma sürecine sokulmuştur.⁸⁴⁹ Buna rağmen diğer Ortadoğu ülkelerinden daha fazla kurumlaşma gösteren ve ülkenin bir dizi sınamadan başarıyla çıkmasına imkan veren eşitlikçi, halkçı ve demokratik bir neslin Türk tarihinde sürekli var olduğunu söylemek mümkündür. Türk halkının bütün kesimlerinin politikayı kendilerine ait bir saha olarak görmesi bu demokrasinin muhtevasının sadece bir yönüdür. Bununla birlikte Türkiye'nin 1876'dan beri maruz kaldığı askeri müdahalelerin şimdiye kadar sürekli bir askeri rejimle sonuçlanmaması da dikkate değerdir.⁸⁵⁰ Seçmen tercihleriyle 1950'de CHP'nin yerine DP iktidara gelmiş, 1965 seçimlerinde AP nispi temsil uygulamalarına karşın Meclis çoğunluğunu elde etmiştir. 1983 seçimlerini Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in açıklamalarına karşın ANAP kazanmış ve nihayet 2007'de Genelkurmay Başkanlığı'nın açıklamalarına karşın AKP seçimin galibi olmuştur. Türk halkının seçimlere ilişkin siyasal etkinlik duygusunun gelişmiş olmasının önemli sebeplerinden biri kuşkusuz sivil toplumun gelişmemesi dolayısıyla vatandaşın iktidara katılmak için pek seçeneğe sahip olmamasıdır. Buna rağmen seçmenin seçimlere duyduğu ilgi ve katılma eğilimi demokrasinin işlemlerini kolaylaştıracak bir niteliktedir.⁸⁵¹

Bu durum anket verileriyle de teyit edilmiştir. Şöyle ki, anket kapsamında katılımcılara “Halkın iradesinin üzerinde bir güç olmamalıdır” önermesi hakkındaki kanaatleri sorulmuş ve anket sonucunda katılımcılar ezici bir çoğunlukla halkın iradesinin üstünde bir gücün olmayacağını beyan etmiştir. (Bakınız Tablo26, s. 265)

Tarihinde ilk defa olarak Türk Milleti'nin kendi iradesiyle anayasasını yapma şansı söz konusu ise anketten edindiğimiz bu bulgu doğrultusunda yeni anayasayı yapma sürecinin katılımcı olmasının ne kadar mühim olduğu anlaşılabilir. Bu yolla yapılacak bir anayasaya

---

⁸⁴⁹ ONBAŞI, Funda, **Sivil Toplum**, İstanbul, Leyla ve Mecnun Yayıncılık, 2005, s. 66.

⁸⁵⁰ MARDİN, s. 109-110.

⁸⁵¹ KALAYCIOĞLU, Ersin, “Türkiye’de Demokrasi’nin Pekişmesi: Bir Siyasal Kültür Sorunu”, http://research.sabanciuniv.edu/8882/1/T%C3%BCrkiyede_Demokrasinin_Peki%C5%9Fmesi_Ozbudun_Armagan.doc, (Erişim Tarihi 11.06.2016) s. 25.

bağlı kalmak da anayasayla ortaya konmuş olan beraber yaşama iradesinin ve bu yönde yapılmış olan taahhüdün gereği olacaktır.⁸⁵² Çünkü insanlar yapılmasına katıldıkları süreçlerin sonunda üretilene daha büyük bir bağlılık gösterirler. Onun içindir ki ideal bir anayasa yapım süreci parlamentoda temsil edilen siyasi partilerin olduğu kadar, parlamento dışındaki sivil oluşumların ve bu işe katkı yapmak isteyen tek tek her vatandaşın da yeni anayasaya dair görüş ve önerilerini almayı gerektirmektedir.⁸⁵³

3 Türk Anayasacılığı

Türk anayasacılık tarihindeki anayasaları zaman yönüyle kolayca Cumhuriyet öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmak mümkünse de; yapım yöntemi, içeriği ve demokrasiye dönük etkileri bakımından anayasaları tasnif etmek bu kadar kolay olmamaktadır. Her birinin birbirine benzer yönleri olduğu kadar, kendine münhasır özellikleri, farklı yapım süreçleri, ayrı dil ve içerikleri de vardır.⁸⁵⁴ Şimdi burada, 1876 Anayasası'ndan 1982 Anayasası'na kadar olan süreçte, uygulama aşamaları da dahil olmak üzere tüm anayasalarımızın ortak fikri temelleri, kırılma noktaları ve tekrarlanan hataları rasyonel bir biçimde tespit etmeye çalışacağız. Bu sayede, bir yandan ülkemiz anayasacılık geleneğinin dönüm noktalarına işaret edilirken diğer yandan gelecekte yapılması muhtemel bir anayasanın oluşumunda dikkate alınması gereken temel problem alanlarına dair mütevazı katkı zemini oluşacağı umut edilmektedir.

3.1 Yapım Süreçleri

Anayasaların değiştirilişleri gibi yapıları da çoğu zaman toplumsal güçlerin tam bir denge içinde buldukları sırada olmamaktadır. Anayasaların birçoğu pek parlak deyimlerle belirtilen “toplum sözleşmesi” düşüncesini anlatan sözler içermesine karşın aslında bir ihtilalin ya da yerleşik düzeni alt üst edici büyük bir olayın arkasından

---

⁸⁵² ERDOĞAN, 2011, s. 14.

⁸⁵³ ERDOĞAN, 2011, s. 14.

⁸⁵⁴ **Yeni Anayasa Raporu II**, s. 10.

yapılmaktadır. Bu gibi durumlarda da ister istemez o ihtilali gerçekleştiren ya da o büyük olayın en önemli etkeni olan toplum güçlerinin kendi çıkarları ve ülküleri birer anayasa ilkesi niteliğine bürünmektedir.⁸⁵⁵

Demokratik bir anayasa kültürünün eksikliği paralelinde kurucu iktidar toplumsal meşruiyet gereksinimi duymayan “güç ilişkileri”nin bir ürünü olmaktadır.⁸⁵⁶ Türk anayasa tarihi açısından değerlendirdiğimizde 1921 Anayasası dışındaki bütün anayasalarımızın, demokratik olmayan yöntemlerle yapıldığını, birer güç ilişkisi ürünü olduklarını söylemek kuşkusuz bu hususta yapılabilecek en kapsayıcı genelleme olacaktır.

İktidarın anayasallaşması olgusu Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yıllarında ortaya çıkmıştır. Batı'nın aksine bu süreç, dönemin iktidarına muhalefet eden siyasi hareketlerden ve o zamanki işleyiş biçimiyle toplumdan değil esas olarak seçkinler tarafından yaşama geçirilen modernleşme olgusundan kaynaklanmıştır.⁸⁵⁷ 1876 Kanun-i Esasi bir “ferman” anayasasıdır. Tarihi, sosyal ve siyasi nedenlerden ötürü padişah kendi iktidarının+ sınırlamış fakat gerçek manada meşruti bir yönetime geçilmesi bu Anayasa'da 1909 yılında yapılan köklü değişiklikler ile sağlanmıştır. Literatürde bazı yazarlar tarafından yeni bir anayasa olarak kabul edilen 1909 değişiklikleri ile bu anayasa bir “misak” anayasasına dönüşmüştür. Bu kez padişahın iradesinin karşısında, padişaha kendisini kabul ettiren ve iradesine ortak olan temsili bir organ olarak meclis bulunmaktadır.⁸⁵⁸ Fakat ne anayasanın yapılmasından ne de anayasanın yapım ve kabul sürecinde halkın insiyatif alması söz konusu olmamıştır. 1924 Anayasası tek parti dönemi meclisi tarafından kabul edilmiştir bu vesileyle de halkın gerçek iradesini yansıtamamıştır.⁸⁵⁹ Olağan meclis yeni bir anayasa yapmak için egemenliğin geçek sahibi olan milletin muvafakatini almaya lüzum görmediği gibi

---

⁸⁵⁵ SOYSAL, 1987, s. 11.

⁸⁵⁶ CAN, 2013, s. 63.

⁸⁵⁷ MARCOU, Jean, “Türkiye’de Anayasacılık ve Anayasa Kültürü”, **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı**, Ankara, TBB Yayınları, 9-13 Ocak 2001, s. 63.

⁸⁵⁸ GÜLSOY, s. 11.

⁸⁵⁹ KÜÇÜK, 2012, s. 9.

yapıldıktan sonra anayasayı halkoyuna da sunmamıştır.⁸⁶⁰ Meclis'te beliren iradenin aynı zamanda İstiklal Harbi'nden muzaffer olarak çıkmış irade-i milliye olduğu kabul edildiğinden söz konusu iradenin yanılmazlığı, üstünlüğü ve hatta kutsallığının o dönem için ne denli tartışmasız olduğu anlaşılacaktır.⁸⁶¹ 1961 ve 1982 Anayasaları olağanüstü ve antidemokratik kurucu meclisler tarafından yapılmıştır. Askeri cuntaların güdümündeki bu korporatif ya da atanmış temsilciler/danışma meclisleri seçmenlerin ve siyasi partilerin ciddi katılımı olmadan oluşturulmuştur. Ortaya çıkan metinler ise demokratik olmayan koşullar altında halkoylamasından geçirilmiştir.⁸⁶² Dolayısıyla 1921 Anayasası hariç tüm anayasalar içeriden dayatılmış anayasaların tipik örneklerindedir.⁸⁶³ Bu açıklamalar çerçevesinde bu anayasalardan hiçbiri (1921 Anayasası hariç) yapımında izlenen yöntem bakımından sivil ve demokratik olarak tanımlanmaya elverişli değildir.⁸⁶⁴

3.2 Anayasa Mühendisliği

Genel anlamıyla anayasa yoluyla siyasi düzeni belirleme olarak tanımladığımız anayasa mühendisliği ile anayasa yapımı, siyaseti oluşturmanın bir öncülü haline gelirken son zamanlarda “ehil” anayasa yapımcıların ve yazarların da arttığı görülmektedir. Anayasalar yoluyla toplum ve siyaset tasarımıdaki sorun, anayasaların özü itibariyle inşa etme hedefine sahip olmasından ziyade anayasa tasarımı ve yapımında küresel ve tekel bir misyonun oluşmasıdır. Bu sürece ilgili devletin tarihini, sosyolojisini ve coğrafyasını dahil etmemek; anayasaları gerçek zemininden soyutlayarak, anayasalar ile toplumlar arasındaki uçurumu derinleştirebilmektedir.⁸⁶⁵ Anayasalar yoluyla toplumu, bireyi ve siyaseti tasarlama

---

⁸⁶⁰ OKANDAN, 1971, s. 351-352.

⁸⁶¹ KAVAS, Dadaşhan, Celeleddin, “Türk Anayasacılığına Hakim Olan Felsefi Eğilimler”, **İÜHFİM**, C. LXIV, Sayı 2, 2006, s. 79.

⁸⁶² PARLA, s. 142.

⁸⁶³ GÜLSOY, s. 12.

⁸⁶⁴ YAZICI, s. 16.

⁸⁶⁵ EVRAN, TOPUZKANAMIŞ, Şafak, “Anayasalar Yoluyla Toplum Tasarımı ve İnşası: Anayasaların Gerçek Sahipleri ve Anayasacılık Süreçlerinde Birey”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 16, 2015, s. 5006.

niyeti/amacı her zaman olacaktır ancak tasarımın “gerçek” bir karşılık bulmasını sağlayacak olan tasarlayanların kim olduğu ve tasarım malzemesinin ne olduğudur zira bataklık tanımlamak kuşkusuz bataklığın ıslahını kolaylaştıracaktır.⁸⁶⁶

Anayasa mühendisliğinin özünü yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi oluşturmaktadır.⁸⁶⁷ Bu hususta Türk anayasa mühendislerinin bir türlü dikiş tutmayan çabalarını görmek mümkündür. Anayasaların tepkisellikte aşırı uçlara savrulması çok sık şekilde yeni anayasa arayışlarını beraberinde getirmektedir. 1961 Anayasası parlamento çoğunluğunu eline geçiren siyasi partiye sınırsız bir iktidar alanı veren 1924 Anayasası'na tepki olarak çoğunlukçu demokrasiyi terk etmiştir. Ancak anayasa "çoğunlukçu demokrasi"nin sakıncalarını gidereyim derken gerçekte iktidarı seçilmişlerin elinden alıp atanmışların eline vermiştir. 12 Mart'ın başbakanı Nihat Erim'in "Türkiye için lüks" olarak gördüğü bu anayasanın yaklaşık üçte biri 1971-1973 ara rejim döneminde değiştirilmesine rağmen artarak devam eden istikrarsızlık ve siyasi polarizasyon Türkiye'yi 12 Eylül'ün eşiğine getirmiştir. Başbakan Süleyman Demirel de bu anayasa ile ülkenin yönetilemeyeceğini sık sık ifade etmiştir. Akabinde 1961 Anayasası'na bir tepki olarak birey karşısında "kutsal devlet"i öne çıkaran bir anayasa yapılmış, 1982 Anayasası'nın aşırı

---

⁸⁶⁶ EVRAN, TOPUZKANAMIŞ, s. 5007. Versteeg'in halkın sahip olduğu değerler ile anayasal değerler arasındaki ilişkiyi değerlendirdiği araştırmanın sonucunda anayasada yer alan değerler ile o ülkede yaşayanların değerleri arasında ciddi farklar olduğu tespit edilmiştir. Belli anayasal tercihler ile vatandaşların değerleri ya çok az uyumu ya da uyumsuzdur, bu yönüyle dünya anayasacılığı, halkın görüşlerini yansıtmaktan çok uzaktır. Örneğin 1996'da Güney Afrika Anayasası kaleme alınırken; Güney Afrika'nın %88'i eşcinselliğin ahlaken kabul edilemez olduğunu düşünmesine rağmen yeni anayasada, cinsel yönelime bakılmaksızın eşit koruma düzenlemiştir. Yine Hollanda'da nüfusun sadece %22'si eşcinselliğe karşıyken anayasada eşcinsellerin hakları hiçbir zaman yer almamıştır. Fas Anayasası'nda grev hakkı, ülkenin önemli değerlerinden biri olarak düzenlenirken; yapılan kamuoyu yoklamalarında, nüfusun %95'i hiçbir durumda greve gitmeyeceğini belirtmiştir. Britanya'da ise halkın %99'u greve gitmek istediğini ortaya koymasına rağmen grev hakkı, Britanya hukukunda anayasal bir statüye sahip değildir. Fas, Macaristan, Romanya, El Salvador, Belarus/Beyaz Rusya, Venezüella, Slovakya, Kırgızistan, Filipinler Anayasası'nda grev hakkı yer alsa da bu ülkelerde, halkın %90'nın üzeri hiçbir koşulda greve gitmeyeceğini belirtmektedir. Dominik Cumhuriyeti'nde halkın %86'sı, yüksek vergiler pahasına güçlü bir çevre korumasından yana olsa da anayasal belge, çevrenin korunması hususunda sessiz; Litvanya Anayasası'nda ise sağlıklı çevre hakkı düzenlenmiş olsa da halkın sadece %24'ü çevrenin korunması için ödeme yapmaya isteklidir. VERSTEEG, Mila, "Unpopular Constitutionalism", (Indiana Law Journal), Volume 89, Issue 3, s. 1133-1134'den aktaran EVRAN TOPUZKANAMIŞ, s. 4998-4999.

⁸⁶⁷ TURHAN, 1994, s. 11.

tepkiselliği de bir süre sonra sorunlar çıkarınca başka değişiklikler kaçınılmaz olmuştur.⁸⁶⁸ Son değişiklik ise 6771 sayılı Kanun ile gerçekleşmiş, hükümet sistemi değiştirilerek güçlü bir yürütme öngören cumhurbaşkanlığı modeline geçilmiştir.

Anayasa mühendisliği o kadar önemlidir ki, iktidarı yok edici denetimler getiren bir anayasa tasarımı güçsüz hükümetlere ve dolayısıyla krizlere yol açabileceği gibi, hiçbir denetim getirmeyen bir anayasa tasarımı da anayasayı anlamsızlaştıracaktır.⁸⁶⁹ Hatta bazen iktidar sahipleri anayasaca o denli birbirleriyle eşit dengelendirilir ki, bunun sonucunda birbirleriyle işbirliği yapamaz bir duruma düşerler. Anayasacılık iktidarın etkin olarak kullanılmasıyla bu iktidarın denetlenmesi demek olduğu için etkin bir yönetime sahip olmanın anayasacılık ile bağdaşmayan bir yönü yoktur. Dolayısıyla anayasa mühendisliğinden beklenen iktidarın etkin bir biçimde kullanımı ile iktidarın denetlenmesi arasındaki dengenin sağlanmasıdır.⁸⁷⁰ Fakat bu dengenin sağlanamamasında kötü anayasa mühendisliği kadar fiili durum ile hukuki durum arasında uyumsuzluğun yaşandığı uygulama süreçlerinin de etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.⁸⁷¹ Bu denge mecliste beliren çoğunluk olgusuna, ülkedeki parti sistemine, uygulanan seçim sistemine, hakim siyasal davranış kodlarına kısaca hukuksal nedenlerin dışında siyasal, sosyal hatta kültürel faktörlerin de bir arada olmasına bağlıdır.⁸⁷²

---

⁸⁶⁸ YARARSOY, (Online); Her iki anayasada da iktidarın, siyasi seçkinlerle bürokrat seçkinler arasında paylaştırılması nedeniyle ortaya “iktidarsız” iktidarlar çıkmış ve siyasi seçkinler, halkla bürokrat seçkinlerin talepleri arasında çapraz baskı altında kalmışlardır. Bu da Türkiye’de siyasi istikrarsızlık olgusunun başlıca nedenleri arasında yer almıştır. Bu yarı vesayet rejiminin en dikkat çeken yanlarından birisi siyasi seçkinlerin halka karşı sorumlu ama sınırlı yetkili, bürokrat seçkinlerin ise sorumsuz ama yetkili olmalarıdır. SÖĞÜTLÜ, İlyas, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Modernleşme ve Bürokratik Vesayet”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** (19) 2010/1, s. 65.

⁸⁶⁹ SARTORİ, Giovanni, “Comment On Maddox” **American Political Science Review**, 78, June 1984, s. 497-498.

⁸⁷⁰ LOWENSTEİN, Karl, *Political Power and the Governmental Process*, University of Chicago Press, Chicago, 1965, s. 278-281’den aktaran TURHAN, 1994, s. 11.

⁸⁷¹ “Bahçeli: Cumhurbaşkanı fiili başkanlık durumundan vazgeçmeli, olmazsa fiili durum hukuki boyut kazanmalı”, <http://t24.com.tr/haber/bahceli-cumhurbaskani-fiilibaskanlikdurumundanvazgecmeliolmazsa-fiili-durum-hukuki-boyut-kazanmalı>, (Erişim Tarihi 20.06.2017).

⁸⁷² BATUM, Süheyl, “1990’larda Dünyada ve Türkiye’de Siyasal Rejim Tartışmaları”, **Siyasal Rejim Tartışmaları**, İstanbul, TESEV Yayınları, 2000, s. 58.

Şu durumda anayasalar, siyasi sistemin tüm sorunlarını çözmek gibi bir beceriye sahip olmadıklarından toplumun en iyi anayasayı yaparsak en iyi toplum olacağız gibi bir beklenti içine sokulmasının yanlış olduğu, bunun yanı sıra anayasa hukukçularının da kendilerine en iyi anayasayı yazmak gibi bir misyon vehmetmemeleri gerektiği öncelikle belirtilmelidir.⁸⁷³ Demokratik bir rejimde anayasal düzenlemelerin önemi elbette inkar edilemez ancak rejimi sürdürecektir olan anayasal belge değil demokrasinin mantığıdır.⁸⁷⁴

3.3 Uygulama Noksanları

Bir normun değerinin öncelikle uygulanma derecesiyle ölçüldüğü düşünülürken, anayasa gibi normların normu, hiyerarşideki en üst norm konumunda yer alan bir hukuk metninin tarih boyunca kat ettiği mesafe ve geldiği evreyi sağlıklı şekilde tespit edebilmek için öncelikle uygulamasına bakmak gerekmektedir.⁸⁷⁵ Zira yurttaşlara nefes aldirmayan kötü anayasalar kadar, kötü uygulamayla boşa çıkarılan iyi anayasalar da çok ciddi siyasal-hukuksal gerçekliklerdir.⁸⁷⁶ Bazen sorunların temelini bazı anayasal normların kendisi teşkil ederken bazen sorunlar anayasal normların yorumlanmasından ya da uygulanmamasından kaynaklanmaktadır.⁸⁷⁷ Anayasanın ya da belirli hükümlerin uygulanmaması ihmalden kaynaklanacağı gibi, bilinçli bir tercih neticesinde de olabilir.

3.3.1 İhmal Nedeniyle Uygulanmama

Anayasacılık konusuyla yakından ilişkili iki önemli sorundan ilki, anayasanın uygulanmasında ihmal adı verilen anayasada yazılı bazı hükümlerin yasama ve yürütme organlarının isteksizliği sonucu uygulanmamasıdır. Burada “ihmal”den kastedilen önemli

---

⁸⁷³ DİKMEN CANIKLIOĞLU, Meltem, “Yeni Bir Anayasa İçin/İçinde Haklar ve Özgürlükler”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul, 2012, s. 236.

⁸⁷⁴ ÖZÜERMAN, Tülay, Türkiye İçin Nasıl Bir Anayasa? Anayasa'ya Siyasal Yaklaşım, İstanbul, AFA Yayınları, 1992, s. 1.

⁸⁷⁵ TURİNAY, Faruk, **Dil, Hukuk ve Siyaset Bağlamında Anayasa Düşüncesi**, Ankara, Seçkin Yayınevi, 2012, s. 136.

⁸⁷⁶ PARLA, 2002, s. 11.

⁸⁷⁷ KÜÇÜK, 2012, s. 15.

bir anayasa hükmünün kasten ve sürekli bir biçimde uygulanmamasıdır.⁸⁷⁸ Bu durumun nedenlerinden biri anayasadaki kuralın işlemez nitelikte bir kural olması nedeniyle zorunlu olarak uygulanamamasıdır.⁸⁷⁹ Sartori'ye göre, günümüz anayasaları teknik bakımdan kötü anayasalardır; bir yandan gerçekçi olmayan sözlere ve göz kamaştırıcı inançlara yer verirken diğer yandan önemsiz ve anlamsız sayılabilecek sayısız ayrıntılar içermektedir. Yine bu anayasaların bazıları o denli demokratiktir ki bunlar artık anayasa olma özelliklerini yitirirler çünkü bir anayasa iktidardakilerin iradesini sınırladığı kadar demokrasinin “halkın iradesi” kavramına da sınırlamalar getirir. Bunun olmadığı zamanlarda hükümet mekanizması işlerlik açısından son derece hantal bir duruma girebilir. Anayasalar bazen bu her iki sakıncayı da içerebilir ve bu koşullar altında uygulamama, uygulanamamaya bir çare olabilir.⁸⁸⁰

Anayasanın uygulanmasında ihmalin bir başka nedeni, kuşkusuz anayasaların aşırı düzenleyici bir yöntemle hazırlanmaları nedeniyle kısa süre içinde sosyal gelişmenin gerisinde kalmalarıdır. Hem “kazuistik” yöntemle hazırlanan bir anayasanın yorumlanıp çağa uydurulabilmesi güçlüğü hem de değişen gereksinimler sık sık anayasa değişikliğini gerekli kılarken anayasanın katılığı nedeniyle bunun her zaman mümkün olmayabilmesi toplumda çeşitli sıkıntılar doğuracaktır. Böylece aşırı düzenleyici bir anayasa istikrarlı bir siyasi düzen oluşturacağı derken tam tersine anayasa tartışmalarının sürekli gündemde bulunduğu daha istikrarsız bir siyasi ortama yol açabilecektir.⁸⁸¹

3.3.2 Anayasasızlaştırma

Anayasaların uygulanmasında yaşanan ikinci önemli sorun, “anayasasızlaştırma” adı verilen, yürürlükte bir anayasanın var olduğu ama bu anayasanın gerçek anlamda devletin

---

⁸⁷⁸ LOWENSTEIN, Karl, “Political Power and Governmental Process”, University of Chicago Press, Chicago, 1965, s. 154-155’den aktaran TURHAN, 1994, s. 9.

⁸⁷⁹ TURHAN, 1994, s. 10.

⁸⁸⁰ SARTORI, Giovanni, “Constitutionalism: American Political Science Review, 56, A Preliminary Discussion, s. 862’den aktaran TURHAN, 1994, s. 10.

⁸⁸¹ TURHAN, 1994, s. 10.

temel organlarını bağlamadığı durumlardır.⁸⁸² Anayasayı uygulamakla yükümlü olanlar, kendilerini anayasanın şu ya da bu maddesiyle bağlı hissetmez, maddelerin emrettiği şeyleri yapmaz veya maddelerin yasakladığı şeyleri yaparlar ve bu tür davranışlar da müeyyidelenirilmmez. Böylece, anayasanın ilgili maddesi etkililiğini ve geçerliliğini yitirmekte, anayasa gerçek anlamda bağlayıcı olmayan ve uygulanmayan kurallardan ibaret bir metin hâline dönüşerek ülke anayasasızlaşmaktadır.⁸⁸³

Anayasasızlaştırmanın birinci ve en kolay yolu, yargısal denetimin olmadığı alanlarda anayasa maddelerinin “fiilen” değiştirilmesidir. Böylece anayasanın dışında bir uygulama benimsenebilir ve bu uygulama için bir yargısal denetim mekanizması olmadığı için de söz konusu uygulama anayasaya aykırı olsa bile geçerli olmaya ve uygulanmaya devam eder. Yani anayasa adeta o maddesi itibariyle fiilen değiştirilmiş olur.⁸⁸⁴

Anayasasızlaştırmanın ikinci yolu, siyasî iktidarın bilerek ve isteyerek anayasaya aykırı kanunlar yapmasıdır. Bu kanunlar yürürlükte kaldıkça ilgili alanda anayasa hükümleri değil, anayasaya aykırı olan bu kanunların dediği olur ve böylece söz konusu anayasa hükümleri etkililiklerini yitirerek metrukiyete düşerler. Bu durum anayasa mahkemesi üyelerinin çoğunluğunun siyasî iktidarla aynı çizgide olduğu veya anayasa mahkemesinin siyasî iktidar karşısında bağımsız davranmadığı zamanlarda anayasaya aykırı kanunun iptal edilmemesiyle yaşanabileceği gibi,⁸⁸⁵ yasanın yürürlüğü ile iptal tarihi arasında geçen zaman diliminde de yaşanabilir. “Anayasaya karşı hile” olarak da ifade edilen bu yöntemin yani önceki anayasaya aykırılık kararlarına karşın yine aynı konularda hemen hemen aynı aykırılıkta yasaların ve yasa gücündeki kararnamelerin çıkarılmasının kurumsallaşmaya

---

⁸⁸² GÖZLER, Kemal, “1982 Anayasası Hala Yürürlükte mi? Anayasasızlaştırma Üzerine Bir Deneme”, www.anayasa.gen.tr/anayasasizlastirma.pdf, (Erişim Tarihi 27.05.2016), s. 16.

⁸⁸³ GÖZLER, “1982 Anayasası Hala Yürürlükte mi?...”, s. 16.

⁸⁸⁴ GÖZLER, “1982 Anayasası Hala Yürürlükte mi?...”, s. 17.

⁸⁸⁵ GÖZLER, “1982 Anayasası Hala Yürürlükte mi?...”, s. 18-19.

başlaması, anayasa kültürünün hukukun üstünlüğünü zedeleyen bir anayasasızlaştırma uygulamasıdır.⁸⁸⁶

Anayasasızlaştırmanın üçüncü yolu, “tatbik ve icra eden, karar verenden daima daha kuvvetlidir”⁸⁸⁷ sözü uyarınca idarenin anayasaya aykırı eylem ve işlemleriyle gerçekleşmektedir. Hâliyle bu üçüncü tür anayasasızlaştırmanın gerçekleşebilmesi için dava açıldığında bu işlemlerin yargı organları tarafından iptal edilmemesi, bu işlemlerin iptal edilmemesi için ise hâkimlerin yürütme organı karşısında bağımsız davranamaması gerekmektedir.⁸⁸⁸

Anayasasızlaştırmanın dördüncü ve son yolu ise, ülkede yargı bağımsızlığı olmadığında doğrudan doğruya yargı kararlarıyla gerçekleşmektedir.⁸⁸⁹ Anayasacılığın gerilemesinde, parlamentoların anayasayı çiğnemesini önlemek için büyük umutlarla kurulan anayasa mahkemeleri ve anayasanın özünü “zamanın ruhuna ve ihtiyaçlarına uyum” gerekçesiyle aşındıran fikir akımları büyük pay sahibi olmuştur. Bunda yargının özellikle anayasa mahkemelerinin yargısal aktivizmi kadar, halk egemenliği nosyonunun kazandığı yarı kutsallık sayesinde politikacıların halkın menfaatleri ve iyiliği adına gerçekleştirilen yozlaşmayı teşvik edici icraatları da etkili olmaktadır.⁸⁹⁰

3.3.3 Yargısal Aktivizm

Türkiye’de anayasal rejim bağlamında yaşanan sorunların yaygın olmasının bir yönünü de anayasal normların uygulamasında benimsenen amaç eksenli yorumlar teşkil etmektedir. Yüksek yargı organlarında ortaya çıkan “amaçsal” yorumlar ve uygulamalarla

---

⁸⁸⁶ SAN, 2001, s. 80.

⁸⁸⁷ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 123.

⁸⁸⁸ GÖZLER, “1982 Anayasası Hala Yürürlükte mi?...” s. 19.

⁸⁸⁹ GÖZLER, “1982 Anayasası Hala Yürürlükte mi?...”, s. 20.

⁸⁹⁰ YAYLA, Atilla, “Anayasacılık, Anayasal Demokrasi ve İdeolojiler”, **Liberal Düşünce**, Sayı 66, Bahar 2012, s. 21.

hak ve hürriyetlerin alanı daralmakta ve anayasa ideolojik bir manifesto olarak işlev görmektedir. Bu yönelimlerin etkilerini başta ifade hürriyeti ile siyasi parti kurma hakkı olmak üzere çeşitli hak ve hürriyetlere ilişkin uygulamalarda açıkça görmek mümkündür.⁸⁹¹

Örneğin 1961 Anayasası'nın özgürlükçülüğünden dolayı bu dönemde Anayasa Mahkemesi Anayasa'nın ruhu, felsefesi ve başlangıç kısmına müracaat ederek "irade" ile "metin" arasındaki tercihini doğrudan "irade"den yana kullanmıştır. Bu irade ise cuntacı bir irade olup buna dayanılarak pek çok kez "demokratik irade" ortadan kaldırılmıştır. "İrade" ile "metin" arasında tam bir uyumun olduğu 1982 Anayasası'nda ise Mahkeme sivillerin ilk anayasa değişikliği tarihi olan 1987 tarihine kadar kararlarını "metine" tam bir sadakat içinde tesis etmiştir.⁸⁹² Ancak bu tarihten sonra "başörtüsü" kararıyla birlikte metni yavaş yavaş bir kenara bırakmış ve anayasanın "ruhu", "felsefesi" "özü" "kuruluş değerleri" "temel ilkeler" vb. gibi kavramlarla "irade"ye atıf yapmaya başlamıştır. "Metin" sivillerin değiştirmesiyle saflığını kaybetmeye başladığı andan itibaren Mahkeme hızla "irade"ye dönüş yapmış; özelleştirmeler, dinsel özgürlükler, siyasi parti sorunsalı vb. konularında artık anayasa metni fazlaca bir anlam ifade etmemeye başlamıştır.⁸⁹³

Bu paradoksal durumu Hirsch, Kanada, Yeni Zelanda, İsrail ve Güney Afrika devletlerindeki anayasa yargısını ele aldığı çalışmasında, konularını gitgide tehlikede gören hakim seçkinlerin üstünlüklerini anayasal güvencelerle sağlamlaştırma isteğiyle açıklamaktadır. Temel menfaatlerini çoğunlukçu demokrasi mekanizmalarının belirsizliklerine terk etmek istemeyen siyasi elitler bu menfaatlerin korunmasını daha kolay etkileyeceklerini ümit ettikleri anayasa yargısına bırakmayı tercih etmişlerdir.⁸⁹⁴ Özbudun'a göre Türkiye siyasetindeki temel bölünme çizgisinin merkezinin, askeri ve bürokratik

---

⁸⁹¹ KÜÇÜK, 2012, s. 12-13.

⁸⁹² CAN, 2010, s. 103.

⁸⁹³ CAN, 2010, s. 103.

⁸⁹⁴ HIRSCHL, Ran, Towards Juristocracy: The Origins and Consequences of the New Constitutionalism, Cambridge, Massachusetts, London, England, Harvard University Press, 2004'den aktaran ÖZBUDUN, 2013, s. 473.

elitlerle çevresel güçler arasında bir merkez çevre çatışmasına dayandığı yolunda Türk siyasi bilimcileri arasında büyük ölçüde görüş birliği vardır. Hem 1960 darbe süreci ve 1982 Anayasası'nın uygulanma sürecinde hem de özellikle 28 Şubat döneminde bu bölünme çizgisinde anayasa yargısının oynadığı rolü görmek mümkündür.⁸⁹⁵ Bunun yanı sıra toplumsal güven değerlerinden de anayasa mahkemesinin işleyişi hakkında fikir edinmek mümkündür. Bu tarz araştırmalar o ülkede anayasanın ne kadar geçerli olduğu ve adaletin ne kadar tecelli ettiği konularında Mahkeme'ye yönelik önemli bir geri bildirim niteliğindedir.⁸⁹⁶

Sivil Anayasa Anket Çalışması'nda halkın Anayasa Mahkemesi'ne yönelik kanaatleri sorulmuş, sonuçlara göre katılımcıların % 42'si mahkemenin tarafsız ve bağımsızlığı hususunda olumsuz görüş bildirmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin bağımsızlığı ve tarafsızlığı sorununun ülkemizde sürekli gündemi meşgul ettiği ve sıklıkla krize yol açtığı düşünüldüğünde bu oran bir hayli anlamlıdır. (Bakınız Tablo12-13, s. 255-256)

3.3.4 Anayasayı Delmenin Olağanlaşması

Anayasaya saygı ve bağlılık" ögesi özellikle 1982 tarihli Anayasa'nın yürürlüğü süresince "anayasayı bir kez delmekle bir şey olmaz" şeklindeki arabesk dünya görüşünün yaygınlık kazanmasıyla iyiden iyiye sarsılmış ve etkisini yitirmiştir.⁸⁹⁷ Bilhassa 1983'ten sonra anayasaya aykırılığı açıkça ortada olan yasalar ve yasa gücünde kararnamele çıkarılmış böylece yürürlük ile iptal tarihi arasında anayasaya aykırı "kara delikler" oluşmuştur.⁸⁹⁸

Bu çerçevede Türk anayasaları kimi zaman biraz daha özgürlükçü kimi zaman ise biraz daha otoriter bir tutuma göre belirlenmiş ancak çoğu zaman uygulamaları bu

---

⁸⁹⁵ ÖZBUDUN, 2013, s. 473.

⁸⁹⁶ BİLGİÇ, M. Sadi, AKYÜREK, Salih, KOYDEMİR, F. Serap, **Türkiye'de Yargıya Toplumsal Bakış**, Ankara, BİLGESAM Yayınları, Aralık 2015, s. 33.

⁸⁹⁷ SAN, 2001, s. 82.

⁸⁹⁸ SAN, 2001, s. 80.

anayasaların öngörleriyle örtüşmemiştir. Kanun-i Esasi, dönemin şartları açısından özgürlükçü bir açılımı amaçlamıştır. Fakat gerek II. Abdülhamid gerekse İttihat ve Terakki idaresince özgürlükleri daraltıcı şekilde kullanılmıştır.⁸⁹⁹ 1924 Anayasası ise bir çerçeve anayasa olarak liberal eğilimlerle hazırlanmış olmakla birlikte uzun yıllar otoriter bir anlayışın iktidarına hizmet etmiştir. 1961 Anayasası kendinden önceki iktidarın keyfi uygulamalarından yola çıkarak özgürlükçü bir tercihle oluşturulmuş ancak dönemin iktidarları özellikle 1971 ve sonrasında otoriteye yönelmişlerdir. Son olarak 1982 Anayasası otoriteden yana bir anlayışı barındırırken dönemi boyunca gelen iktidarlar Türkiye'deki liberalleşmenin ve demokratikleşmenin sürükleyicisi olmuştur.⁹⁰⁰ Bunlar göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin anayasacılık açısından odak noktasında anayasaların mı yoksa anayasayı uygulayıcıların mı olduğu belirsizleşmektedir. İktidara egemen olan anlayış çoğu zaman anayasanın öngörülerinin zıttı yönde faaliyette bulunabilmektedir.⁹⁰¹

Sonuç itibariyle anayasanın kendisinden beklenen fonksiyonları yerine getirebilmesi için vatandaşların ve siyasi aktörlerin anayasaya James Madison'un dediği gibi neredeyse dinî bir saygı göstermesi şarttır. Aksi halde devlet keyfileşir, açık ve örtülü yollarla bulunmaması gereken alanlara taşar ve öngörülmeyecek şekilde davranır ki böyle bir ülkede iktidar temerküzü engellenemez, birey hakları korunamaz, sivil toplum gelişemez, ekonomik yatırım ve yenilik caydırılacağından maddî refaha ulaşamaz. Hayek'in belirttiği üzere totaliter ülkeler hukuksuz, kurallara değil talimatlara dayalı bir toplum yaratmaya çalışan devletlerin egemen olduğu ülkelerdir.⁹⁰² Oysa anayasal devletin politik otoritesinin en belirleyici özelliği onun apriori kurallar çerçevesinde sınırlanmış olmasıdır ve her türlü müdahaleden uzak bir yargıyı zorunlu kılmaktadır.⁹⁰³ Temel misyonu talepleri doğru ve çözücü kararlara dönüştürmek, yöneten demokrasiyi sürdürebilir kılmak olan siyaset

---

⁸⁹⁹ KAVAS, s. 96.

⁹⁰⁰ KAVAS, s. 96.

⁹⁰¹ KAVAS, s. 96.

⁹⁰² YAYLA, s. 16-17.

⁹⁰³ OKTAY, 351.

kurumunun hukukla sorunu olmamalıdır. Hukukun hakemliğinden beslenmeyen demokrasi ve devlet hiçbir zaman gerçek işlevine kavuşamayacaktır.⁹⁰⁴ Aksi halde ne kadar özgürlükçü yasa çıkarılırsa çıkarılsın, o yasa metinlerini uygulayacak olan bürokratların, polislerin, jandarmaların, yargıçların, otoriter dünya görüşleri belirleyici olacak ve yasaları gölgede bırakacaktır.⁹⁰⁵

3.4 Ayrıntılı Olmaları

Türkiye’de genellikle anayasaların yapılması ya da herhangi bir konunun anayasal zeminde düzenlenmiş olmasıyla yaşanan ya da yaşanması muhtemel olan sorunların temelden çözülmüş olacağı yönünde hakim bir inanç vardır. Kısaca “anayasa fetişizmi” olarak da nitelenen telakki ile uyumlu olarak yapılan anayasaların önemli kısmında kazuistik yöntem uygulanmıştır. Çoğu meselenin çözüm yolu olarak bu konunun anayasal zeminde düzenlenmesi öngörülmüştür.⁹⁰⁶

Türk Anayasaları uzunlukları bakımından (119, 24, 105, 157 ve 177) dünya standardı içinde ortalama sayılmaktadır. Esasen anayasaların uzunluğunu madde sayısına göre değil her bir maddenin uzunluk derecesine göre belirlemek gerekir ki bu açıdan bakıldığında da en özlü, veciz ifadelerle 1924 Anayasası’nda rastlanmaktadır. Her ikisi de tepki anayasası olan 1961 ve 1982 Anayasalarında ise madde sayısı giderek artmıştır. Bu anayasaların genel zaafiyetleri sosyal, ekonomik ve siyasi bütün sorunları anayasada çözüme bağlama gayreti taşımalarıdır. Oysa sorunların temelinde yatan sosyo-ekonomik ve kültürel sebepler dikkate alınmadan bir konunun salt anayasada düzenlenmiş olması çözüm için tek başına yeterli değildir.⁹⁰⁷ Keza (2011) Partiler arası Uzlaşma Komisyonu’nun teklif ettiği anayasa

---

⁹⁰⁴ İYİMAYA, Ahmet, **Siyaset Hukuku Sorunları**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2007, s. x1.

⁹⁰⁵ ALKAN, Türker, “Anayasa Mühendisliği”, **Radikal**, 01.08.2007.

⁹⁰⁶ KÜÇÜK, 2012, s. 11.

⁹⁰⁷ KUZU, Burhan, “Yeni Bir Anayasaya Doğru”, **AÜSBFD**, Sayı 3, Cilt 47, 1992, s. 221-222.

değişikliklerinden bir kısmının da anayasa yoluyla yapılması şart olmayıp kanunla yapılması mümkündür.⁹⁰⁸

Türkiye'nin yeni anayasasını biçimlendirmek iddiasındaki gruplarca genellikle dolaylı, kısmen de doğrudan biçimde “yeni anayasa ihtiyacının nedenleri”nin sık sık ve çok cömertçe dile getirildiği açık bir gerçektir. Örneğin şimdilerde Türkiye'de otuz yıl süren bir iç savaşın sona erdirilmesi, barışın tesisi, çok haksızlığa uğramış ve acı çekmiş, haklı nedenlerle başkaldırmış bir halkın haklı taleplerine uygun bir anayasa yapma zamanının geldiği vb. iddiaları bu nedenlerin başlıca örneklerindedir. Bir başka deyişle her demokratik hukuk devletinin ihtiyacı olan daha iyi, daha işlevsel, daha demokratik bir anayasayı değil Türkiye'ye özgü koşullarda konjonktürel olarak ön plana çıkmış; örneğin terörle siyasi iradeyi kendi minderine çekmiş bir grubun talepleri doğrultusunda acilen yapmamız gereken bir anayasayı konuşuyoruz.⁹⁰⁹ Bunun yanı sıra siyasi parti kapatma ayıbımızdan kurtulmak için acilen anayasadan ya buna izin veren hükmü çıkarmak ya da kapatmayı zorlaştıracak yeni bir düzenleme yapmak, acilen dini inancın pratiklerini kamusal yaşamda uygulanabilir kılacak bir anayasal zemin hazırlamak, yurttaşlık tanımımızdaki etnik vurguyu kaldırmak da diğer örneklerdendir.⁹¹⁰ İleri sürülen argümanların taşıdığı mantıksal yanlışlıklar, gerekçeler arasındaki çelişkiler ve kavramların kuramsal zemininde bırakılan boşluklar sorunun yeni bir anayasayı isteyip istememekten başka bir alanda tartışılması gerektiği konusunda bizi uyarmaktadır. Şu halde daha demokratik bir anayasadan önce, devlet ve rejim konusunda düşünülen ideoloji ve tercih farklılıkları yelpazesinde nerede durduğumuzu konuşmak daha öncelikli hale gelmektedir.⁹¹¹ Aksi takdirde ortaya yine kanuncu yaklaşımın zuhur ettiği

---

⁹⁰⁸ GÖZLER, Kemal, **Anayasa Değişikliği Gerekli mi? 1982 Anayasası İçin Bir Savunma**, Bursa, Ekin Yayınları, 2001, s. 57.

⁹⁰⁹ CANIKLIOĞLU, 2011, s. 222-223.

⁹¹⁰ CANIKLIOĞLU, 2011, s. 222-223.

⁹¹¹ CANIKLIOĞLU, 2011, s. 234.

detaylı bir anayasa çıkacak ve anayasa tartışmalarının sürekli olarak gündemde bulunduğu istikrarsız bir siyasi düzen oluşacaktır.⁹¹²

Anayasayı uygulayacak ve ona işlerlik kazandıracak olan siyasal kadrolardır. Unutmamak gerekir ki ilk bakışta bir anayasanın, bir hukuk sorunu gibi görünen sorunların bile siyasal, toplumsal ve ekonomik boyutları vardır. Her sorunu bir anayasa sorunu olarak görmemeli ve anayasalara her sorunu çözecek sihirli bir araç gibi bakılmamalıdır. Gerek 1961 Anayasası'nın gerek 1982 Anayasası'nın hazırlanması döneminde benimsenen bu yaklaşımın etkisiyle boşluk bırakmamak, her soruna çözüm getirmek için ayrıntılı düzenlemelere gidilmiş ve sonuç olarak da çabuk eskiyen anayasalar meydana çıkmıştır. Anayasa yapımında önemli olan toplumun gelişme yönüne ters düşmeyen bir anayasa yapmak, “özlenen” ile “ülke gerçeklerini” dengeleyerek “ayrıntılı anayasa” yapmaktan kaçınmaktır.⁹¹³

3.5 Anayasa Fetişizmi

Son zamanlarda hızla artan politik sistemin yaygın bir sorumluluk alanını kapsama eğilimi, eldeki kaynaklar ve olanaklarla bağdaşmayan boyutlardaki sorunların algılanmasının ve çözümlenmesinin zorunlu ve gerekli olduğu izlenimini yaygınlaştırmıştır. Bu durum ise bir yandan içeriği gereği politik olması gerekmeyen birçok konunun “politikleşme” sine diğer yandan da sorunların çözülememesi dolayısıyla tatminsizlik, umutsuzluk, yabancılaşma gibi duyguların toplumda zaman zaman bir hayli yayılmasına neden olmuştur.⁹¹⁴

Bu bağlamda bilinmelidir ki “anayasa hukuku bir sihir olmadığı gibi, anayasa da sekülerleştirilmiş bir incil değildir”. Yeni bir anayasaya sahip olmaya yönelik vazgeçilmez

---

⁹¹² ÖZBUDUN, 2013, s. 60.

⁹¹³ GÖZÜBÜYÜK, 2011, (Sunuş) s. 3-4.

⁹¹⁴ KALAYCIOĞLU, SARIBAY, s. 17.

istek gizli ve muhtemel olarak artan bir tehlikedir.⁹¹⁵ Çünkü bu durumda anayasaya dair hayal kırıklığı önceden programlanmaktadır: Anayasa ile teminat altına alınan her talep her zaman gerçekleştirilemediği için anayasa, niyetine rağmen çelişkili bir şekilde daima daha çok hayal kırıklığına ve ayrışmaya neden olmaktadır. Sürekli yeni amaçların anayasallaştırılması ile anayasa fikri altından kalkamayacağı bir işi yüklenmektedir zira arzu ve açgözlülük sınırsız olup da mali kaynaklar sınırlı olduğunda, yerine getirilemeyen anayasal taahhütler gerçekçi politikalar bakımından hayal kırıklıklarına yol açmaktadır. Bunu da mali krizler, anayasal krizler, anayasanın kendi içine kapanması ve böylece anayasanın çöküşü izlemektedir.⁹¹⁶

Anayasanın bir efsane olarak işlevselleştirilmesi, anayasa fikrinin her iki taahhüdünün -vatandaşların özgürlüğü ve siyasi iktidarın sınırlanması- yalnızca gerçekleşmesinde değil ayrıca ters yöne sapılması yönünde tehlikeye atmaktadır. Şöyle ki efsane kendini ayrıca çeşitli usullerle anayasanın kutsallaştırılmasında göstermektedir. Böylelikle muhalefete ne katlanabilen ne de dönüşümlere göz yumabilen ve dışlamakta diretme zorunda olan, anayasa temelli maniheist bir dünya görüşünü gerekçelendirmektedir: hoşgörüsüz ve daima haklı.⁹¹⁷

Anayasada değişiklik yapma çabası ülkemizde İkinci Meşrutiyet'in son günlerine dek sürmüştür. Yukarıda belirtildiği gibi, meşrutiyet meclislerinin tarihe karışmasına bir aydan daha az vakit kaldığı bir sırada Meclis-i Mebusan bugün dahi önemli bir anayasa konusu olan yasa gücünde kararname kurumunun kaldırılması yönünde bir girişime sahne oluyordu.⁹¹⁸ Kısacası toplumumuzu zaman zaman saran anayasacılık hummasının ilk büyük örneği İkinci Meşrutiyet'te yaşanmıştır. Anayasaya bu denli önem verilmesinin tarihimizdeki ikinci örneği ise 1961 Anayasası dönemi olmuştur. 1971'de başlayan

---

⁹¹⁵ VITZTHUM, Wolfgang Graf, "Anayasanın Şekli, Dili ve Üslubu", **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), Çev. Ed. İlyas Doğan, Ankara, Lale Yayıncılık, 2014, s. 401.

⁹¹⁶ DEPENHEUER, s. 576.

⁹¹⁷ DEPENHEUER, s. 579.

⁹¹⁸ EROĞUL, "1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri", s. 30.

demokrasi düşmanı ivmenin baş hedefinin anayasalar olması bu bakımdan rastlantı değildir. Bizde siyasi yaşamı öncelikle anayasa değişikliği ile düzenleme eğilimi İkinci Meşrutiyet’le başlamış ve bugün bile hızından hiçbir şey yitirmemiştir.⁹¹⁹

Demokratik geleneklerin olmadığı, anayasanın getirdiği yeni kurumlara sahip çıkma bilincinin toplumda ve yetkilerini kısıtlayan kurumları doğal sayan düşünce sisteminin henüz yerleşmediği bu ortamda 1876 Anayasası kendisinden beklenen “sihirli değnek” görevini doğal olarak yerine getirememiştir.⁹²⁰ Bununla beraber 1950’li yıllardaki demokratikleşmenin başarısızlığını 1924 Anayasası’nın yetersizliklerine bağlayan 1961 anayasa koyucuları bu tepkilerini iddialı bir metinle göstermişlerdir.⁹²¹ 1961 Anayasası yeni bir anayasanın her derde deva olacağı inancıyla yapılmıştır.⁹²² Gürsel’e göre hazırlanan anayasa "muazzam bir eser"dir.⁹²³ Aradan 21 sene geçtikten sonra önceki tecrübelerde olduğu gibi yapılırken ideal olduğuna inanılan anayasanın beklentilere cevap vermediği, ihtiyaçları karşılamadığı ortaya çıkmıştır. 12 Eylül darbesini yapan askerî yönetim yeni bir anayasa yapmak üzere Danışma Meclisi’ni kurarken bu tarihe kadar yaşanan problemlerin esas nedeninin 1961 Anayasası’nın yetersizliği olduğuna inanıyor, Türkiye’nin huzurlu ve istikrarlı bir yapıya kavuşması için bu eksikliği telafi etmeyi amaçlıyordu.⁹²⁴ Kenan Evren’in 1982 Anayasası’ndan beklentilerini ifade ettiği şu sözleri meseleyi aydınlatmaktadır:

“Her Türk vatandaşının bu anayasaya evet demek için kendi kendisine şu soruları soracağını biliyorum: Devletimiz bu anayasa ile güçleniyor mu? Bu anayasa devlete kuvvet, memlekete huzur ve sükun getirecek mi?... Ülke ekonomisinde büyük yeri olan fabrikalarımız işletmelerimiz işgal ve tahrip

---

⁹¹⁹ EROĞUL, “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, s. 30.

⁹²⁰ BOZKURT, s. 79.

⁹²¹ MARCOU, s. 71.

⁹²² GÜRGÜR, Nuri, “Yeni Anayasa Hazırlıkları Fetiş Haline Getirilmemelidir”, **Türk Yurdu**, Sayı 292, Aralık 2011, s. 2-3.

⁹²³ **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1961.

⁹²⁴ GÜRGÜR, s. 2-3.

korkusu olmadan verimli çalışabilecekler mi? Aramızda mezhep kışkırtıcılığı olmadan, aynı ve tek olan Allah'a inanmış Müslümanlar olarak mezheplerimiz ne olursa olsun tam bir İslam kardeşliği içinde yaşayabilecek miyiz?... Binlerce yıllık milletimizin bütünlüğü korunacak mı? Düzen ve huzuru iç ve dış düşmanlarımızla bozulmuş bir toplumda ekonomik düzeninde temelden sarsılıp yokluğun, aşırı pahalılığın ve enflasyon canavarının yeniden canlandığını göreceğiz miyiz? ”⁹²⁵

Sonuç olarak bir anayasal sistemin hemen bütün kavramları, onları oluşturan, uyan, ihlal eden ve yorumlayanlarla birlikte yaşar. Bu birlikte yaşamın sonucu, birlikte yükselip sonra hep birlikte güç kaybetmektir ve tüm yükselmeler, güç kayıpları, çürüyüşler aslında çoğu zaman anayasa metinlerinin dışında gelişmektedir. Olup biten, metni oluştururken de değiştirirken de en güçlü olan en hakim rengi vermektedir.⁹²⁶ Dolayısıyla anayasanın nasıl ‘uygulandığı’ nasıl ‘yorumlandığı’ ve toplum-siyasetçi tarafından ne kadar ‘sahiplenildiği’ anayasa metninin kendisi kadar yaşamsaldır. Yani asıl mesele, anayasanın yapımı kadar onun nasıl okunduğudur.⁹²⁷ Şu halde anayasayla uğraşmanın insanları toplumun asıl yapısıyla uğraşmaktan alıkoymaması gerekir zira sorunların gerçek çözümü oradadır. Üzerine çok fazla umut, görev ve sorumluluk yüklenen bir anayasa, aynı zamanda çok çabuk bir hayal kırıklığı başarısızlık ve suçlama simgesi olabilir.⁹²⁸ İşin kötüsü başarabileceğinden daha fazlasını anayasadan beklemek ve başarısızlıklar dolayısıyla onu suçlamak başarısızlığın asıl sorumlusu olan etkenlerin gözden kaçmasına yol açmaktadır. Anayasanın temelindeki etkenlerin anlaşılması gerçekçi çözümler getirecek, anayasa düzenini de daha gerçekçi kılacak ve yaşatacaktır. Unutulmamalıdır ki, anayasalar sık sık suçlanıp kurşuna dizilmek için değil, beslenip yaşatılmak için vardır.⁹²⁹

---

⁹²⁵ EVREN, s. 6-7.

⁹²⁶ SEVİNÇ, 2017, s. 3

⁹²⁷ SEVİNÇ, 2017, s. 26.

⁹²⁸ SOYSAL, 1987, s. 405-406.

⁹²⁹ SOYSAL, 1987, s. 405-406.

4 Yeni Anayasa Gerçek Bir İhtiyaç Mıdır?

Siyasi aklın bir kuralı vardır. Yeni bir anayasa ancak keskinin gerçekten elle tutulacak bir yanı kalmadıysa ciddi olarak tartışmaya açılır.⁹³⁰ Yapılacak bir anayasa değişikliğinde sonuç odaklı bir önceliğin güdülmesi ve “nasıl bir anayasa?” sorusunun “neden bir anayasa” sorusuna üstünlüğü anayasanın nedenlerinin ve amaçlarının anlaşılmasına yol açacaktır. Acaba bildiğimiz sandığımız ve kolayca sıraladığımız görünür sebepler sahiden de yeni bir anayasayı gerektiren türde midir? Yeni anayasa yapmak bir ihtiyaç mıdır? İhtiyaçsa ne zaman ve nasıl hissedilir?⁹³¹

Toplumsal gerçeklik ile anayasalar arasında bir açıklık söz konusu olduğunda, titizlikle yapılan bilimsel çalışmalar sonucunda önerilen anayasa değişikliği ile belli gereksinimler arasında gerçek bir bağ bulunduğu kanıtlanabiliyorsa, o zaman anayasal değişimin somut bir gerekçeye dayandığını söylemek mümkündür. Demek ki, gerçek anlamda somut gerekçelerden söz edebilmek için önerilen anayasa değişikliği ile çözülmek istenen sosyal sorun arasında bir nedensellik bağının varlığı ve bu bağın etkenlik derecesi bilimsel açıdan kanıtlanabilmeli ve “varılan sonuçlar kamuoyunda açıkça yapılacak eleştirilerin süzgecinden geçmiş olmalıdır.”⁹³² Ancak çoğu defa anayasal değişimin gerekliliği için, anayasanın toplumsal ihtiyaçları karşılamadığı, ülke gerçeklerine uymadığı, daha özgürlükçü bir demokrasiye olanak sağlamadığı, ekonomik ve kültürel kalkınmayı gerçekleştirmediği, anarşiyi önleyemediği gibi soyut ve spekülatif gerekçelerin ileri sürüldüğü görülmektedir.⁹³³ Bu bağlamda anayasa tartışmalarında yaşanan akıl tutulmasının en önemli nedeni, bu süreci yönlendirenlerin gösterdikleri nedenler ile amaçladıkları sonuçlar arasında bir türlü kuramadıkları illiyet bağı, değişiklik önerilerini haklı ve kabul

---

⁹³⁰ BOYSEN, s. 186.

⁹³¹ BALI, Ali, Şafak, “Yeni Anayasa’nın Felsefesi”, **Yeni Türkiye (Yeni Anayasa Özel Sayısı)**, Ocak-Şubat 2013, Yıl 9, Sayı 50, s. 337-338.

⁹³² SAN, Coşkun, **Anayasa Değişiklikleri ve Anayasa Gelişmeleri**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1974, s. 54, 58.

⁹³³ SAN, 1974, s. 56.

edilebilir kılmak için öne sürdükleri gerekçelerdeki belirsizlik ve çelişkilerdir.⁹³⁴ Çoğu kez genelleme, duygu sömürsü, önyargı, eksik bilgi, duygusallık, yersiz göndermeler, acelecilik, dün yazılan ve söyleneni hatırlamamak biçiminde ortaya çıkan söylemler de hukuk dilinin popülist amaçlarla kötüye kullanımına ilişkin örneklerdendir.⁹³⁵ Ne yazık ki anayasanın karşı karşıya olunan açmazların çözümünde ilk ve en önemli araç olarak düşünülmesi eğilimi, ‘Neden anayasa yapılıyor?’ sorusunun ikna edici, belirgin bir yanıtının olmasını gerektirmektedir. Haliyle yeni bir anayasayı gerektiren bu “kriz” nedir sorusu son derece meşru ve gerekli bir sorudur.⁹³⁶

Nasıl ki, hastalığı tam ve doğru olarak teşhis edilmeyen kişiye, belki iyi gelir umuduyla herhangi bir ilaç vermek tehlikeli sonuçlar doğurabilirse, çözülmek istenen sorunla ilişkisi olmayan anayasa değişiklikleri de çözümü daha güç başka sosyal sorunlara yol açabilmektedir.⁹³⁷ Döneminde Osmanlı’yı zamanın küresel düzenine uydurmak için cansiparane gayret gösteren Mustafa Reşit Paşa’ya göre Türkiye için en büyük iş reaya meselesidir: “Eğer reayaya verilmesi gereken hak ve hürriyetlerden bahsetsem ülkemde bana kötü bir Müslüman gözü ile bakılır. Halbuki İslam’ın kurtuluşu hür ve mesud olmasına bağlıdır... Ödeyemedikleri haraç için zavallılar horlanmakta ve ezilmektedir... Reaya haraç yüzünden isyan etmektedir.” Bu yönde çokça hukuki düzenleme ve değişiklik yapılmış fakat sonuç değişmemiştir. Azınlıkların niçin isyan ettiklerini tarih çok acı bir biçimde Reşit Paşa’nın torunlarına 93 Harbi ve Balkan savaşları sırasında öğretmiştir.⁹³⁸

Türkiye’de anayasa yapımına ilişkin tartışma iki ana eksen üzerinde sürmektedir. İlki azınlıkta kalan ve yeni bir anayasanın gerekli olmadığını savunan görüştür. Bu görüşe göre Anayasa Avrupa Birliği katılım sürecinde AB müktesebatına uyum amacıyla 1995’ten

---

⁹³⁴ DİKMEN, CANIKLIOĞLU, 2011, s. 224-225.

⁹³⁵ DİKMEN, CANIKLIOĞLU, 2011, s. 224-225.

⁹³⁶ SEVİNÇ, 2017, s. 27.

⁹³⁷ SAN, 1974, s. 57-58.

⁹³⁸ YENİÇERİ, Özcan, “‘Yeni Anayasa’ Kim, Kimin İçin Talep Ediyor?” **Yeni Türkiye (Yeni Anayasa Özel Sayısı)**, Ocak-Şubat 2013, Yıl 9, Sayı 50, s. 152.

bu yana yapılan değişikliklerle oldukça demokratik bir yapıya kavuşmuştur. Ağırılıkta olan ve iktidar partisi tarafından da dillendirilen diğer görüş ise mevcut anayasanın demokratik olmayan koşullarda ve yöntemlerle hazırlandığı ve sivil ve daha demokratik bir anayasa gerektiği yönündedir. Bu görüşe göre mevcut anayasa ülkenin ve toplumun değişen koşullarına uyum sağlayamamış, zaman içinde yapılan birçok değişiklikle sistematığı bozulmuş ve bu sebeple de yeni ve sivil bir anayasaya ihtiyaç duyulmuştur.⁹³⁹

Herhangi bir ülkede, “yeni bir anayasa” yapmanın ya da “anayasada köklü değişiklikler” yapmanın hangi ihtiyaçlara cevap vermek için gerekli olduğu, sorulması ve cevap bulunması zorunlu ilk sorudur.⁹⁴⁰ Bu soruya değişik ülkeler açısından cevap verebilmek için şöyle yapılabilir: Bu ülkelerde ortaya çıkan ve eski anayasanın yürürlükte olduğu dönemde tartışma ya da kriz çıkaran tüm hukuksal, siyasal hatta ekonomik, kültürel sorunlara bakılır ve yeni anayasanın ne tür kurumlara ve kurallara yer vermesi gerektiği anlaşılır. Ya da tam tersi bir muhakeme ile önce yeni anayasa ile ne tür kurallar getirilmek istendiğine bakılır ve oradan yola çıkarak toplumun ve onu temsil eden anayasa koyucunun ne gibi hukuksal, toplumsal, kültürel, siyasal sorunlara çözüm üretmek istediği ortaya çıkar.⁹⁴¹

Demokratik ülkelerde demokratik değişim ile elde edilmek istenen yarar en başta anayasanın değişen sosyal, ekonomik ve siyasal şartlara uydurulması ve ortaya çıkan yeni sorunlara çözümler bulunmasıdır. Anayasanın başarılı bir şekilde uygulanması ve toplum tarafından kabul edilerek içselleştirilmesi ancak anayasa yapımının anayasal değişmenin gerekliliği ve içeriği üzerinde toplumsal uzlaşmanın olduğu bir dönemde yapılması durumunda mümkün olur. Bu bağlamda yeni bir anayasanın yapılmasının nasıl bir fayda

---

⁹³⁹ DEDEOĞLU, Emin, ESEN, Aslı T., s. 1.

⁹⁴⁰ BATUM, 2010, s. 248-249.

⁹⁴¹ MACEDO, Stephen, “Our Imperfect Democratic Constitution: The Critics Examined”, <http://www.princeton.edu/~macedo/Papers/MACEDO%20Our%20Imperfect%20Democratic%20Constitution%20BU%2009.pdf>, (Erişim Tarihi 09.07.2017), s. 611; BATUM, 2010, s. 248-249.

doğuracağı sorusuna tatmin edici bir cevap verilemiyorsa ya yeni bir anayasa yapmayı gerektiren faktörler yoktur ya da anayasanın yapım zamanlaması yanlış demektir.⁹⁴²

O halde, diyalektik bir anayasa incelemesi bu bağlamda şu sorulara yoğunlaşmalıdır: Anayasa değişiklik talebi hangi kesimler tarafından ve nasıl dile getirilmektedir? Değişiklik talebine karşı çıkışlar var mıdır varsa kimlerdir ve hangi kesimleri temsil etmektedir? Karşı çıkanlar yeniliğin başka bir içerikte olmasını mı yoksa hiçbir değişiklik yapılmamasını mı talep etmektedir? Yeni anayasa taleplerinin ve bu taleplere itirazların toplumdaki yankıları nasıl ortaya çıkmaktadır?⁹⁴³ Belki bu ve benzeri soruları cevaplamadan da önce, “Yeni bir anayasaya ihtiyaç var mıdır?” sorusunun cevaplanmasında, onun için de öncelikle şu düşünce aşamalarından geçilmesinde fayda vardır.

1. Ülkenin karşı karşıya kaldığı sorunlar nelerdir?
2. Bu sorunlardan hangileri anayasa ile ilgilidir?
3. Bu sorunlar doğrudan anayasadan mı kaynaklanmaktadır?
4. Eğer sorunlar doğrudan anayasadan kaynaklanmıyorsa, bu sorunların çözümüne anayasal bir engel var mıdır?
5. Eğer sorunlar doğrudan anayasadan kaynaklanıyor ve/veya çözümleri açısından anayasal bir engel varsa, mevcut anayasa üzerinde yapılacak değişikliklerle halledilemez mi? Bir diğer deyişle anayasada değişiklik yapmak yerine yepyeni bir anayasa yapılmasını zorunlu kılan sebepler var mıdır? Varsa nelerdir?

Refah seviyesinin yükseltilmesi, kalkınma, hükümet sistemi değişikliği, yönetimde istikrarın sağlanması, devlet ve milletin yakınlaşması, etnik temelli (Kürt meselesinin) sorunların çözülmesi ve demokratik derinleşme ülkemizdeki başlıca yeni anayasa

---

⁹⁴² TUMAY, s. 76-77.

⁹⁴³ ATILGAN, Gökhan, “Diyalektik Bir Anayasa İncelemesi İçin Çerçeve Girişimi”, *AÜSBF Dergisi*, Cilt 70, No. 1, 2015, s. 81-82.

beklentileridir. 1982 Anayasası'nın içeriği bazında ele aldığımızda, din dersi ve dini eğitim, eğitim ve öğretimde devlet tekelciliği, hukuk devleti ilkesi ile çelişen hükümler, seçilmişlerin üstünlüğü bağlamında yaşanan vesayet temelli sorunlar, TSK'ya tanınan kısmi özerklik, yüksek askeri yargı, hükümet sistemi, değiştirilmesi yasak hükümler, temel hak ve hürriyetlerinin sınırlandırılmasının sınırları, siyasi partiler rejimine ilişkin yaşanan sorunlar, vatandaşlık tanımı ve Türklüğe yapılan referans, YÖK, anadilde eğitim, üniter devlet sorunlu olduğu ve yeniden düzenlenmesi gerektiği düşünülen belli başlı hususlardır.

Şu halde, ilk üç madde haricinde kalan tüm maddeler tali kurucu iktidar tarafından değiştirilebileceğine göre, bu noktada yeni bir anayasanın yapılması yönündeki tercih kaçınılmaz olarak Anayasa'nın değiştirilemez hükümlerine ilişkin bir tartışma süreci başlatacaktır.⁹⁴⁴ Öyleyse asli kurucu iktidarı yani demokratik ve sivil bir anayasayı sıfırdan inşa etmeyi görev edinen iktidarı ilgilendiren asıl ve öncelikli anayasa meseleleri; anayasada değişikliğe gitmek için en az 330 milletvekiline ulaşılabilen konular ve değiştirilmesi yasak maddelerdir. Daha açık bir ifadeyle; değiştirilmesi yasak maddelere yeni anayasada yer verilip verilmeyeceği, değiştirilmesi yasak maddelerin içeriği (üniter devlet yapısı ve resmi dilin yeniden düzenlenmesi), vatandaşlık tanımı, hükümet sistemi değişikliği ve demokratik derinleşme beklentisi “yeni” anayasa ile çözülmesi beklenen sorunlardır.

Demek ki, yeni bir anayasa "ancak" bu sorunlara yönelik söyleyecek bir sözü olacaksa "yapılabilir" ya da daha doğru söyleyişle “yeni” olabilir. Şimdi bu hususlara biraz daha yakından bakalım.⁹⁴⁵

4.1 Değiştirilmesi Yasak Maddeler

Anayasanın tali kurucu iktidar tarafından, anayasaya uygun olarak değiştirilmesi çok tartışmalı bir konu değildir. Zira hemen hemen tüm anayasalar nasıl değiştirileceklerine dair

---

⁹⁴⁴ ULUŞAHİN, 2011, s. 23.

⁹⁴⁵ SEVİNÇ, Murat, “Kürt Sorunu Bağlamında Bazı Anayasal Tartışmalar (I)”, <http://bianet.org/bianet/hukuk/143056-kurt-sorunu-baglaminda-bazi-anayasal-tartismalar-1>, (Erişim Tarihi 21.04.2017).

kuralları belirler. Burada tali kurucu iktidarın karşılaştığı en önemli teorik ve pratik sorun anayasanın katı bir anayasa olması ve özellikle de değiştirilemez bazı hükümler içermesidir.⁹⁴⁶ Eğer anayasada değiştirilmesi yasaklanmış madde yoksa tali kurucu iktidar tüm maddeleri değiştirebilir zira tüm maddelerin değiştirilmesi ile bir ya da birkaç maddenin değiştirilmesi arasındaki fark sadece bir nicelik farkı olup, tümüyle değişse bile, yeni anayasa hala mevcut anayasanın devamı niteliğinde olur.⁹⁴⁷

4.1.1 Lehindeki Görüşler

Bu görüşe göre, anayasalar ebedi kurumlar olmamakla birlikte her an değişecek metinler de değildir.⁹⁴⁸ Çünkü anayasalar, toplumun temel yapısını oluşturan bir istikrar kaynağı olmaları itibariyle, demokratik nitelikleri gereği hâlihazırdaki çoğunluğun geçici hevesiyle değiştirilmemeli, ulusun yerleşik ve sürekli iradesinin anlatımı olmalıdır.⁹⁴⁹ Değiştirilemez maddelerle, rejimin sürekliliğinin sağlanması amaçlanmakta ve anayasalarda bu amaca ilişkin sınırlamalar getirilmektedir.⁹⁵⁰

Değişmez madde düzenlemelerinin millet egemenliğine demokratik olmayan bir müdahale olduğuna dair eleştiriler uzun zamandan beri yapılmaktadır. Bu düşüncenin temel dayanağı, millet iradesinin parlamentoda oluştuğu ve bu nedenle parlamento iradesinin sınırlanamayacağıdır. Parlamento iradesiyle millet iradesini özdeşleştiren bu düşünce göz önüne alındığında,⁹⁵¹ değişmez maddeler etrafında günümüzde yaşanan çatışmanın anayasa-millet iradesi çatışması (veya iddia edildiği gibi statüko-demokrasi çatışması) değil kurucu

---

⁹⁴⁶ ÖZBUDUN, 2014, s. 20, 26.

⁹⁴⁷ GÖZLER, 1998, s. 145-151.

⁹⁴⁸ TUNAYA, 1982, s.130.

⁹⁴⁹ GÖREN, Zafer, “Anayasa Koyan Erk ve Anayasa Değişikliklerinin Sınırları”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 8, Sayı 16, Güz 2009, s. 3.

⁹⁵⁰ SEROZAN, Rona, “Anayasayı Değiştirme Yetkisinin Sınırları”, **İÜHFİM**, C. 37, 1972, No. 1-4, s. 139.

⁹⁵¹ KÖYBAŞI, Serkan, “Anayasalarda Değişmezlik İlkesinin Teorik Temeli ve Anayasa Mahkemesinin Değişmez Maddeleri Koruma Sorumluluğunun Dayanağı”, **Anayasa Hukuku Araştırmalarında Genç Yaklaşımlar: Kuramsal ve Uygulamalı Yeni Çalışmalar**, (Ed. Bertil Emrah Oder), Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 3-4.

millet iradesiyle parlamento iradesi arasındaki bir çatışma olduğunu söylemek mümkündür.⁹⁵²

Bu görüşe göre, söz konusu millet siyasi kaderini kurucu referandum aracılığıyla eline alan ve kendini ifade eden seçmen kitlesidir. Hem belli bir zamana özgüdür hem de somuttur.⁹⁵³ Dolayısıyla kurucu millet de diyebileceğimiz bu topluluğun ülkenin kuruluşu aşamasında gerçekten var olmuş, kuruluş için emek vermiş ve anayasa yoluyla ülkenin temel yapısını belirlemiş bireyler topluluğu olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁵⁴ Costant'a göre "Bütün anayasalar güvensizlik belgeleridir; çünkü eğer iktidarın haklarımızı gasp etmeyeceğini düşünseydik ne anayasaya ne meclise ne de bağlayıcı yasalara ihtiyacımız olurdu."⁹⁵⁵ Asli kurucu iktidarın neden türev kurucu iktidarlara sınırlama gayreti içinde olduğuna bakarsak Fransız anayasacılığının önemli ismi Constant'ın bu sözü, anayasanın en baştan itibaren iktidarın sınırlanması için tasarlanmış bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁵⁶

4.1.2 Aleyhindeki Görüşler

Anayasanın bazı maddelerinin tali kurucu iktidar tarafından değiştirilemezliğine karşı çıkan yazarlara göre ise yasa koyucu kendi çıkardığı yasalarına, yürürlükte oldukları sürece bağlıdır ve onların yürürlüğünü bir *actus contrarius* ile her zaman kaldırabilir.⁹⁵⁷ Bu görüşe göre, tali kurucu organ millete ait olan kuruculuk iktidarını milletin temsilcisi olarak dilediği gibi kullanma hakkına sahiptir. Onun kuruculuk iktidarını sınırlamak kuruculuğun maksadına uymayacağı gibi,⁹⁵⁸ hukuki bir değerden ziyade siyasi bir değer ve geçerlilik

---

⁹⁵² KÖYBAŞI, s. 8.

⁹⁵³ BEAUD Olivier, La Puissance de l'Etat, PUF, Coll., "Leviathan", Paris, 1994, s. 451'den aktaran KÖYBAŞI, s. 12.

⁹⁵⁴ KÖYBAŞI, s. 12.

⁹⁵⁵ CONSTANT, Benjamin, Discours, Chambre des Deputes, 2 Mai 1828 in Archives Parlementaires, 2e Serie, t. 53, s. 614'den aktaran KÖYBAŞI, s. 10.

⁹⁵⁶ KÖYBAŞI, s. 10.

⁹⁵⁷ GÖREN, 2009, s. 7.

⁹⁵⁸ ÖZKAN, Gürsel, "Anayasa Değişikliklerinin, Anayasanın Değiştirilemez Hükümleri Bakımından Yargısal Denetimi", **21. Yüzyıl**, Ekim/Kasım/Aralık, 2008, s. 105.

ifade eder.⁹⁵⁹ Hem anayasada “egemenlik kayıtsız şartsız milletindir”, “bütün iktidarın kaynağı halktır” deyip hem de bu anayasayı “şu şu maddeler değiştirilemez” demek suretiyle egemenlik ve iktidarın gerçek sahibine karşı korumaya çalışmak bir şeyin aynı anda hem siyah hem de beyaz olduğunu iddia etmek kadar çelişkilidir.⁹⁶⁰

Bunun yanı sıra anayasal düzende değişiklik yapmaya ilişkin kanalların kapalı tutulması da bazı olumsuz sonuçlar doğurabilir. Anayasanın değiştirilemez kuralları dinamik bir dönüşüme tabi tutulmadığı takdirde kapatılan hukuksal yollar nedeniyle demokrasi dışı girişimlerin gündeme gelmesi kaçınılmaz olur. Ulusun ve demokratik temsilcilerinin demokrasi dışı bir talep ekseninde birleşmesi muhtemel görülecekse bu ihtimalin egemenlik yetkisi kullanan diğer kurum mensupları yönünden de geçerli olduğu ihmal edilmemelidir.⁹⁶¹ Dolayısıyla pek çok çağdaş demokrasilerde benimsenen formül, bu iki uç nokta arasında yer alan ortalama formüllerdir. Bunlar: Yasama meclislerinde nitelikli çoğunluk, çoğu zaman buna ek olarak halkoylaması, bazı hükümlerin değiştirilebilmesi için normal yasama meclisi yerine özel bir kurucu meclisin kurulması gibi yöntemlerdir.⁹⁶²

4.1.3 Kanaatimiz

Değiştirilmesi yasak maddelerin varlığına rağmen, sanki değiştirilemez maddeleri olan bir anayasa hiç yokmuşçasına ‘yeni’ bir metnin oluşturulabileceğini savunmak, sosyolojik gerçekler ve siyasal tercihler bir yana, anayasanın bağlayıcılığı karşısında güçtür. Zira bir anayasa siyasal ve sosyolojik gerçeklerle bağdaşmasa da hukuksal açıdan bağlayıcıdır. Fakat diğer yandan karşı argümanın da akla yatkın yönleri vardır. Şöyle ki yeni anayasa yapmak için darbe, savaş ya da yeni bir devlet beklemek toplumsal ve siyasal

---

⁹⁵⁹ TUNAYA,1982, s. 134.

⁹⁶⁰ KÜÇÜK, 2012, s. 166.

⁹⁶¹ KILIÇ, Haşim, “Darbe ya da Devrim Yoksa Denetlerim”, <http://ekutuphane.ihop.org.tr/belge.php?recordID=96>, (Erişim Tarihi 14.04.2014), s. 15-17.

⁹⁶² ÖZBUDUN, 2012, s. 111.

gerçeklerle bağdaşmayacağı gibi TBMM'nin yeni bir anayasa yapmasını yasaklayan bir hüküm de yoktur.⁹⁶³

Asli kuruculuk yetkisi her ne kadar hukuksal anlamda sınırsız bir yetki olsa da o dahi toplumun temel değerleri ile (meşruiyet anlayışı ile) uyumlu olduğu ölçüde başarılı ve tartışmalardan uzak bir anayasa yapabilecektir.⁹⁶⁴ Asli kurucu iktidarla bir devrim veya darbe sonrasında ya da demokratik yollarla da karşılaşılsa, bu kurucu güçler arasında anayasa koyma yetkisi açısından bir fark olmasa da oluşturulan anayasanın meşruiyeti ve bir toplum sözleşmesi olabilmesi açısından fark vardır. Bu fark özellikle değişmez maddeler açısından son derece önemlidir çünkü değişmez maddeler yoluyla türev kurucu iktidarlara için anayasal sınırlar çizilmesi ancak asli kurucu iktidarın demokratik şekilde (uzlaşmacı bir zeminde) oluşması halinde meşruluk kazanacaktır. Bunun yolu da anayasanın gerçekten halk tarafından ve demokratik yollarla hazırlanmasından geçmektedir.⁹⁶⁵

Anayasalarında değiştirilmesi yasak maddeler olan demokratik anayasaların birçoğunda, yasaklama konusu maddelerdeki hükümler üzerinde genellikle toplumsal uzlaşma vardır ve bu uzlaşma var olduğu sürece de değişmezlik temelli sorunlar yaşanmaz.⁹⁶⁶ Ancak bir istisna olarak, kurucu millet tarafından demokratik şekilde belirlenmemiş olan bazı değişmez maddelerin zamanla benimsenmesi de mümkündür. Almanya'da olduğu gibi dış güçler tarafından konulmuş dahi olsa değişmez maddeler ve ilkeler korudukları unsurlar bakımından halk tarafından öyle yoğun şekilde benimsenir ki üzerinde tartışma yaşanmayabilir. Kanımızca bu durumda değişmezlik, belirlenme anında değil fakat süreklilik ve kullanım yoluyla meşrulaşmış⁹⁶⁷ ve halkın iradesini yansıttığı için de

---

⁹⁶³ SEVİNÇ, 2017, s. 21.

⁹⁶⁴ TUNÇ, 2012, s. 85.

⁹⁶⁵ KÖYBAŞI, s. 14.

⁹⁶⁶ KÜÇÜK, 2012, s.162-163.

⁹⁶⁷ KÖYBAŞI, s. 15.

demokratikleşmişse bir anlam ifade eder. Burada önemli olan ileriye dönük değişim taleplerinin önyargılardan arınmak suretiyle doğru bir şekilde algılanmasıdır.⁹⁶⁸

Sivil Anayasa Anket Çalışması'nda halihazırda 1982 Anayasası'nda var olan değiştirilmesi yasak hükümlerin temel içerikleri hakkındaki kanaatlerin öğrenilmesi amaçlanmış ve bunun için katılımcılardan aşağıdaki önerme hakkında görüş bildirmeleri istenmiştir.

“Sivil (yeni) bir Anayasada mutlaka bulunması gerekenler şunlardır:

- ( ) Devletin vatani ve milletiyle bölünmez bütünlüğü
- ( ) Resmi dilin Türkçe olduğu
- ( ) Laiklik ilkesi
- ( ) Hukuk devleti ilkesi
- ( ) Atatürk ilke ve inkılaplarına saygı
- ( ) Türklüğe dayalı bir vatandaşlık tanımı
- ( ) Demokratik devlet
- ( ) İnsan haklarına saygı”

Anket sonuçlarına göre Anayasa'da değiştirilmesi yasak maddelerin içeriğini oluşturan her bir ilkenin yeni anayasada da mutlaka yer alması istenmiştir. Bu durumda bu ilkeler üzerinde bir uzlaşmanın var olduğunu söylemek mümkündür. Şu halde yeni anayasanın salt bu maddelere dayanarak, bu maddeleri değiştirmek için yapılması temelsiz ve halk iradesine dayanmayan bir girişim olacaktır. Sonuç olarak ilk üç maddedeki hükümler korunmak kaydıyla anayasa ona uygun olarak baştan sona değiştirilebilir başka bir deyişle

---

⁹⁶⁸ KÜÇÜK, 2012, s. 155.

bunun için asli kurucu iktidara gerek yoktur; tali kurucu iktidar yeterlidir. Fakat bu durumda anayasanın tüm maddeleri bile değiştirilse sonuç olarak Anayasa, Anayasa'nın 175. maddesine göre değiştiği için Gözler'in belirttiği üzere "yeni" sıfatını kazanmayacaktır.⁹⁶⁹ (Bakınız Tablo 10-11, s. 272-273)

4.2 Kürt Meselesi

Kürt meselesi,⁹⁷⁰ siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel birçok boyutu ihtiva eden karmaşık bir sorun olmakla birlikte,⁹⁷¹ meselenin hem toplumsal yaşamın birçok cephesini hem de anayasayı doğrudan etkileyen bir ciheti de vardır.

Kürt meselesine iktidarlar her dönem farklı yaklaşmıştır. Bu noktada 1945-1995 yılları arasında dünyadaki ayrılıkçı hareketleri içeren bütün etnik ve bölgesel talepleri ve buradan oluşan gerginliklerin bir dökümünü yapan Heraclides devletlerin son 50 yılda vermiş olduğu tepkileri bir yelpazede toplamıştır: Yelpazenin bir ucunda merkezi iktidarın azınlıkları soykırıma uğratması, öbür ucunda ise Çekoslovakya gibi ayrılık talebi ilk geldiği anda başkaca bir arayış içine girmeksizin ayrılmanın kabulü yer almaktadır. Bu iki uç arasındaki ara çözümler ise zorunlu göç, reddiye, federalizmden önce bölgesel devlet, bölgesel devletten önce üniter devlet sınırları içerisinde başkaca bir anayasal yetki aktarımı yapmaksızın azınlık haklarının tanınması gibi ara çözümlerdir. Bu geniş yelpazedeki her bir çözüm her ülkenin özgün şartlarına göre kendine has özellikler arz etmektedir.⁹⁷²

---

⁹⁶⁹ GÖZLER, Kemal, "Aslı Kurucu İktidar - Tali Kurucu İktidar Ayrımı: TBMM Yeni Bir Anayasa Yapabilir mi?", **Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler**, (Ed. Ece Göztepe ve Aykut Çelebi), İstanbul, Metis Yayınları, 2012, s.45-61. s. 58

⁹⁷⁰ Türkiye'de Kürt meselesinin tanımlanması ile ilgili görüşler: Kürt meselesi yoktur diyerek inkar edenler, Kürt meselesini bir terör ve bölücülük sorunu olarak görenler, ekonomik temelli bir sorun olarak ele alanlar, etnik bir kimlik sorunu olarak düşünenler ve ulusal bir sorun olarak kabul edenler olarak kısaca özetlenebilir. TAN, Altan, **Kürt Sorunu**, Ankara, Timaş Yayınları, 2015, s. 15-16.

⁹⁷¹ COŞKUN, Vahap, "Anayasa ve Kürt Meselesi", **Liberal Düşünce**, Yıl 17, Sayı 66, Bahar 2012, s. 83.

⁹⁷² HERACLİDES, Alexis. "Ethnicity, Secessionist Conflict and the International Society: Towards Normative Paradigm Shift", *Nations and Nationalism* 3, No. 4, 1997, s. 497-499'dan aktaran ŞEN, İlker Gökhan, "Meşruiyet, Self-determinasyon ve Üniter Devlet: Özerklik Tartışmaları İçin Kavramsal Bir

Kürtler 1990'lara kadar siyasi görüşlerini Türk sol partilerle işbirliği içinde ve TİP bünyesinde, 1990'lardan itibaren ise sistematik bir şekilde kendi siyasi partileri üzerinden ifade etmişlerdir. 2010 yılına gelene kadar beş Kürt temsilcisi siyasi parti kapatılmış, milletvekillerinin bazıları siyasetten men cezası almış bir kısmı da tutuklanmıştır. Anayasa Mahkemesi bahsi geçen siyasi partileri dil yasasını ihlal etmek, ayrılıkçı faaliyetler içerisinde bulunmak, terörü desteklemek, seçim yasaklarını ihlal etmekle suçlamıştır.⁹⁷³ Ülkede birlik ve beraberliğin güçlendirilmesi, temel hak ve özgürlükler alanında beklentileri karşılayacak şekilde adımlar atılması ve terörün sonlandırılması amacıyla Temmuz 2009 tarihinde 'Demokratik Açılım' adı altında bir diyalog süreci başlatılmıştır.⁹⁷⁴ Kürt

---

Çerçeve Önerisi", **Küreselleşen Dünyada Anayasal Demokrasi**, (Ed. Muhammed Erdal), Lefkoşa, Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 333.

⁹⁷³ ERSANLI, Büşra, ÖZDOĞAN, Güney Göksu, "Engeller ve Fırsatlar, Kürtlerin Türkiye'de Yakın Dönem Siyasi Temsiliyet ve Katılım Mücadeleleri", **Türkiye Siyasetinde Kürtler**, (Der. Büşra Ersanlı, Güney Göksu Özdoğan, Nesrin Uçarlar), İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 25-27.

⁹⁷⁴ Türkiye'de 2000'li yıllarda farklı kimliklerin tanınması ve demokratikleşme bağlamında yapılan iyileştirmelerle, Demokratik Açılım Süreci kapsamındaki düzenlemeler şu şekilde özetlenebilir: i. "İşkenceye sıfır tolerans" politikası çerçevesinde yapılan yasal değişikliklerle, işkence ve kötü muamelenin tanınımının genişletilmesi, cezaların artırılarak bu cezaların tecilinin ve paraya çevrilme imkânının kaldırılması. ii. Dernekler Kanunu kapsamında dernek kurma hakkına getirilen kısıtlamaların kaldırılarak örgütlenme özgürlüğünün daha üst düzeye çıkarılması. iii. Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının kullanımını daha demokratik temele dayandırmak amacıyla 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nda gerekli değişikliklerin yapılması. iv. Anayasa Mahkemesi'nin siyasi partileri kapatabilmesi için beşte üç çoğunluk aranması. v. Açık ve şeffaf yönetim anlayışı gereği 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun çıkarılması. vi. Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kaldırılması. vii. İnsan hakları ihlalleriyle mücadele için kurumsal ve yasal düzenlemelerin başlatılması (Türkiye İnsan Hakları Kurumu, Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Kurulu, Kolluk Gözetim Komisyonu ve İşkenceye Karşı BM Sözleşmesi'nin İhtiyari Protokolünün Onaylanmasına Dair Kanun Tasarısı). viii. 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkındaki Kanun'un çıkarılması ve uygulanması. ix. "Sosyal Restorasyon ve Kardeşlik Projesi" olarak bilinen 26,7 Milyar TL'lik Bölgesel Kalkınma Eylem Planı x. KÖYDES, BELDES, SODES, Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi gibi eğitim, sağlık, sosyo-ekonomik ve kültürel alanlardaki projelerin uygulanması. xi. Yol kontrollerinin azaltılması ve yaya yasaklarının asgari seviyeye indirilmesi gibi terörle mücadeleyi aksatmayacak şekilde, vatandaşın günlük yaşamının normalleşmesini sağlamaya dönük adımların atılması xii. Cezaevlerinde tutuklu ve hükümlülerin yakınlarıyla ana dillerinde görüşmesini sağlayan yönetmeliğin yürürlüğe girmesi. - xiii. Türkçe bilmeyen ve kamu kurum ve kuruluşlarındaki iş ve işlemlerini takipte zorluk yaşayan vatandaşlara yardımcı olmak üzere valiliklerce idari tedbirlerin alınması. xiv. Farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi için özel kurslar açılabilmesi. xv. TRT Şeş'in açılması (2009). xvi. Radyo Televizyon Üst Kurulu'nun özel televizyon ve radyo kuruluşlarının da farklı dil ve lehçelerde yirmi dört saat yayın yapmasına imkân veren yönetmeliğin uygulanması. xvii. Kullanılan farklı dil ve lehçelerle ilgili üniversitelerde akademik birimler ve bölümlerin oluşturulması xviii. Mardin Artuklu Üniversitesi bünyesinde "Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü" kurulması (Kürtçe-Arapça ve Süryanice dillerinde lisansüstü eğitim verilmektedir). xix. Diyarbakır Dicle Üniversitesi bünyesinde, "Yaşayan Diller Merkezi" kapsamında öğrencilere Kürtçe, Ermenice, Zazaca, Süryanice ve Arapça dillerinin seçmeli ders olarak okutulması xx. Muş Alparslan Üniversitesi'nde 4 yıllık

meselesinin tarihi süreci ve özellikle demokratik açılım aşaması dikkate alındığında Kürt meselesine ilişkin olarak yeni anayasa sürecinin merkezinde yer alan talepleri; değiştirilemez maddelerin değişmesi, özerklik talebi, Kürtçe'nin resmi dil olarak tanınması ve anadilde eğitim yapılması ve vatandaşlık tanımından Türk ifadesinin kaldırılması olarak sıralayabiliriz.⁹⁷⁵

4.2.1 Özerklik Talebi

Asli kurucu iktidarı ilgilendiren, anayasacılık açısından dikkate alınması gereken ilk talep kuşkusuz özerkliktir. Dünyanın farklı yerlerindeki deneyimler etnik kökenli sorunlarda üç tür talebin öne çıktığını gösteriyor: kültürel hakların tanınması, temsilde adâletin sağlanması ve özyönetim talepleri. Kürt meselesinde de bunlara benzer taleplere vurgu yapıldığını söylemek mümkündür.⁹⁷⁶

Kültürel çeşitliliğin kendini gösterdiği iki kalıptan biri bireysel ve aile olarak göçten doğar; etnik gruplar adı verilen bu göçmenler gevşek birlikler oluştururlar ve genel olarak büyük toplumla bütünleşmek, bu toplumun bir üyesi olarak kabul edilmek isterler. İkinci durumda kültürel çeşitlilik belirli bir devlet içinde birden fazla ulusun yan yana yaşamasından kaynaklanır ki burada "ulus"; belirli bir toprak parçası ya da yurttan yaşayan, ayrı bir ortak dili ve kültürü olan, az ya da çok kurumsal olarak olgunlaşmış tarihsel bir

---

Kürt Dili ve Edebiyatı bölümünün açılması xxi. Bingöl Üniversitesi'nde Zazaca Enstitüsü'nün açılması. AKYÜREK, Salih, "Demokratik Açılım Süreci ve Demokratik Özerklik Talepleri", **Türkiye'de Kürtler ve Toplumsal Algılar**, (Ed. Mehmet Sadi Bilgiç, Salih Akyürek), İstanbul, Bilgesam Yayınları, 2012, s. 208-210.

⁹⁷⁵ COŞKUN, 2013, s. 20; Anayasa'ya "ulus" yerine "Türkiye Ulusu," "T.C. Anayasası bütün kültürlerin demokratik bir şekilde varlığını ve kendini ifade etmesini kabul eder" ifadelerinin eklenmesi, Abdullah Öcalan'ın serbest kalması, "ayrı bayrak" diğer taleplerdir. SEVİNÇ, Murat, "Kürt Sorunu Bağlamında Bazı Anayasal Tartışmalar (II)", <http://bianet.org/bianet/bianet/143071-kurt-sorunu-baglaminda-bazi-anayasal-tartismalar-ii> (Erişim Tarihi 21.04.2017); BDP tarafından hazırlanan bildirimlerde: Demokratik Kürdistan adıyla bir özerk bölge, ayrı meclis, ayrı bayrak ve sembol taleplerinin anayasal çerçevede tanınması ve bu tanınmanın AB tarafından onaylanması talebi yer almaktadır. AKYÜREK, s. 213.

⁹⁷⁶ Demokratik Toplum Kongresi (DTK) ve BDP tarafından hazırlanan bildirimlerde, daha öncesine dayanmakla birlikte 2010 yılından itibaren yoğun bir şekilde 'Demokratik Özerklik' kavramı yer almıştır. AKYÜREK, s. 212.

cemaattir.⁹⁷⁷ “Ulusal azınlıklar” olarak adlandırılan bu kùltürler, daha önce öz yönetimli ve belli bir toprak parçası üstünde yoğunlaşmış kùltürlerin geniş bir devlet çatısı altına istila ve işgal yoluyla veya farklı kùltürlerin karşılıklı yarar gözeterek anlaşmaları yoluyla büyük topluma katılabilmektedir. Bu iki kùltürel çeşitliliğin birbirinden ayırt edilmesi, bu grupların taleplerini ve onların büyük toplumla istedikleri ilişkinin türünün belirlenmesi açısından önemlidir.⁹⁷⁸

Çoğunluk esasına dayanan bir demokrasinin azınlıkları göz ardı eden yasalarına karşı özgül düzenlemeler talep eden çok etniklilik hakları; muafiyet uygulamaları, anadilde eğitim, kùltürel etkinliklere mali destek talebi gibi haklardır.⁹⁷⁹ Özel temsil hakları, büyük toplumun politik kurumları içinde azınlık gruplarının ÷lke çapında alınan kararlarda göz ardı edilme ihtimalini azaltan, çoğunlukla grubun görüşlerinin ve çıkarlarının etkili bir biçimde temsil edilmesini amaçlayan haklardır.⁹⁸⁰

Özyönetim haklarının altında yatan temel iddia ise, siyasi topluluk içinde bazı grupların sadece dezavantajlı olması (temsil hakları) ya da siyasi topluluğun sadece kùltürel bakımdan farklı olması (çok etniklilik hakları) değil ÷lkede birden çok siyasi topluluğun varlığı ve büyük devletin otoritesinin kurucu ulusal toplulukların otoritesi üstünde olduğu varsayımına karşı çıkılmasıdır. “Eğer demokrasi halkın yönetimi ise, ulusal azınlıklar her biri kendini yönetme hakkına sahip birden fazla halk olduğunu iddia eder.” Bu durumda da büyük siyasi topluluğun otoritesi türevsel, kendi siyasi topluluklarınıninki asıldır.⁹⁸¹

---

⁹⁷⁷ KYMLİCKA, Will, **Çokkùltürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998, s. 37-39. Detaylı bilgi için bakınız. KILIÇ, Fatma Duygu, **İspanya’da Çokkùltürlü Yurttaşlık**, Ankara Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

⁹⁷⁸ KYMLİCKA, s. 37-39.

⁹⁷⁹ KYMLİCKA, s. 68, 76.

⁹⁸⁰ YOUNG, I. Marion, “Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship”, **Ethics**, No 99, January 1989, s. 251.

⁹⁸¹ BENEDİKTER, Thomas, **The World’s Modern Autonomy Systems (Concepts and Experiences of Regional Territorial Autonomy)**, EURAC Research, Bozen/Bolzano, 2009, s. 9-11; KYMLİCKA, s. 275-276.

Ayrılıkçı eğilimler gösteren bir etnik gruba özerklik tanınmasının olası sonuçları hakkında tahminde bulunmak aslında bir sosyoloğun veya siyaset bilimcinin ilgi alanına girse de hukukçuların da bu konuda akıl yürütmek istemesinin karşı çıkılacak bir yanı yoktur. Neticede insan hayatının korunması, kamu güvenliğinin sağlanması, barış, hukuk devleti, eşitlik, demokrasi ve halk egemenliği gibi anayasal ilkelerin yaşama geçirilmesi, ayrılıkçı taleplere etkin ve tatmin edici bir çözüm bulmaktan geçiyorsa, özerklik hakkının tanınması için gerekli olan hukuki argümanlar amaçsal yorumlarda kendisini bulabilecektir.⁹⁸²

Bu noktada üç sorunun yanıtı aranmalıdır. İlk soru: Üniter bir devlette özerklik tanınmasını zorunlu kılan bir hukuk kuralı var mıdır?⁹⁸³

Kendi kaderini tayini⁹⁸⁴ düzenleyen uluslararası hukuk metinleri bir taraftan bütün halklara bu ilkeyi tanıırken diğer taraftan da bu ilkenin devletlerin toprak bütünlüğü aleyhine kullanılmasını yasaklamaktadır.⁹⁸⁵ Kendi kaderini tayin, bağımsız bir devlet egemenliği altındaki halklar için ancak toplumun hayati çıkarlarının ve kültürel kimliğinin yasal ve demokratik yollardan korunmasının mümkün olmadığı durumlarda söz konusu olmaktadır. Diğer bir deyişle insan haklarına saygılı demokratik bir devlette halklar veya topluluklar

---

⁹⁸² ŞEN, “Meşruiyet, Self-determinasyon...”, s. 334.

⁹⁸³ ŞEN, “Meşruiyet, Self-determinasyon...”, s. 335.

⁹⁸⁴ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun çeşitli tarihlerde aldığı kararlarda sözü edilen bu ilke, 1966 tarihli BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Haklar Sözleşmelerinin birinci maddelerinde açık biçimde güvence altına alınmıştır. Kendi kaderini tayin ilkesinin sömürgelerde, işgal altındaki ülkelerde ve ırkçı rejimlerdeki kullanımı konusu nispeten az tartışmalı olsa da asıl mesele bu ilkenin bağımsız bir devletin egemenliği altında bulunan halklar tarafından kullanılıp kullanılmayacağıdır. Dekolonizasyon dışı durumlarda çoğunlukla üniter devletteki etnik açıdan farklı grupların ayrılma ve bağımsız devlet kurma hakkı ve federal devletlerde eyaletlerin ayrılma hakkı açısından bir netlik yoktur. ŞEN, “Meşruiyet, Self-determinasyon...”, s. 337.

⁹⁸⁵ ŞEN, “Meşruiyet, Self-determinasyon...”, s. 338.

kendi kaderini tayini meşru bir talep olarak bağımsızlık biçiminde ileri süremeseler de özerklikbiçiminde talep edebilirler.⁹⁸⁶

Türkiye -özerklik alanında başat bir uluslararası hukuk kaynağı olan- “Özerk yerel yönetim” ilkesini benimseyerek yerel yönetimleri güçlendirmeyi öngören Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nı 1988’de imzalamış, 1991 tarihli bir yasayla onaylamış fakat Şartı’n hangi hükümlerinin benimsendiğini yasayla belirtmiştir. Bu yasa gereğince de yerel yönetimlere özerklik veren hükümler yasa kapsamının dışında bırakılmıştır.⁹⁸⁷ Devlet örgütlenmesini düzenleyen Anayasa’nın 3. Maddesi de “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür.” hükmüyle özyönetim uygulamasına yer vermemiştir. Dolayısıyla iç hukukumuzda ve uluslararası hukukta özerklik tanınmasını zorunlu kılacak bir kural bulunmamaktadır.

Şu halde yanıtını aradığımız ikinci soru şudur: Ayrılıkçı talepleri olan bir etnik gruba üniter devlet sınırları içinde özerklik verilmesi o grubun bu taleplerinden vazgeçmesini sağlayabilir mi?⁹⁸⁸

1970’li yıllardan itibaren Batı Avrupa’da başta olmak üzere (Birleşik Krallık-İskoçya, İspanya-Bask ve Kanada-Quebec) etnik kimlikleri ön plana çıkan siyasi partilerin ortak noktası, uzun vadeli politikalarının bağımsızlık kazanmak olmakla birlikte kısa vadede bu amaca ulaşamayacağını görülmeye üzerine merkezi devlet organları ile pazarlığa girişerek özerklik elde etmeyi amaçlamaları şeklinde özetlenebilir. İspanya bölgesel özerkliğin en güçlü olduğu ülkelerden biri, Kanada ve Belçika ise federal yapılı ülkelerdir.

---

⁹⁸⁶ UYGUN, Oktay, "Kıbrıs Sorunu ve Çözüm Önerileri Üzerine Bazı Tespitler", **Küreselleşen Dünyada Anayasal Demokrasi**, (Ed. Muhammed Erdal), Lefkoşa, Yakınoğu Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 379-380.

⁹⁸⁷ **Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun**, No. 3723, 08.05.1991, Resmi Gazete No. 20877, 21.05.1991.

⁹⁸⁸ ŞEN, “Meşruiyet, Self-determinasyon...”, s 331.

Ancak her üç ülkede de ayrılıkçı hareketler sona ermemiş üstelik İspanya’da bu hareketlerin şiddete başvurması da önlenememiştir.⁹⁸⁹

Burada asıl olan şudur ki, Erdoğan’ın ifadesiyle bir anayasanın bu sorunun çözümüne katkı yapabilmesi için her şeyden önce Kürtler’in Türklerle aynı siyasi çatı altında barışçı bir şekilde bir arada yaşamayı sahiden istiyor olmaları gerekir.⁹⁹⁰ Bunlar eğer "yönetime katılma" ve "eşit yurttaşlık" talebi olarak algılanırsa gündeme getirilen talepler bir bütün olarak ülkeyi demokratikleştirmeye ve sorunu çözmeye yönelik hale gelecektir.⁹⁹¹ Fakat nihai talep ayrılma ise yeni anayasadaki demokratik hakları derinleştirmek beyhude bir çaba olacaktır.

Bu aşamada bir diğer ve son soru şudur: Bir devletin gerek kurulma aşamasında gerekse hayatı boyunca varlığını devam ettirebilmesi için ikna etmek zorunda olduğu muhataplar kimlerdir?⁹⁹²

Özerklik talepleri gerek bir devletin doğumu esnasında gerekse hayatının herhangi bir aşamasında iç egemenlik ve halk unsurlarının yeniden tanımlanmasına ilişkin talepleri içermektedir. Muhataplar da bu meseleden doğan anlaşmazlık etrafında şekillenmektedir: ulusal devletin geleneksel anayasal yapılanmasının değiştirilmesi için taleple bulunanlar ile talepte bulunanlara karşı olan, bu taleplerin haksız olduğunu düşünen kesimlerdir.⁹⁹³ Dolayısıyla bu meseleyi tek taraflı olarak ele almak sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır. Zira anayasanın bir sosyal sözleşme olduğu veya olması gerektiği fikrini ele alırsak anayasa “toplum”la “devlet” arasında bir sözleşme midir yoksa toplumun kendi arasında yaptığı bir sözleşme midir?” diye sormak gerekecektir. Kanaatimizce anayasa toplumun kendi arasında

---

⁹⁸⁹ UYGUN, 2010, s. 300.

⁹⁹⁰ COŞKUN, 2013, s. 162.

⁹⁹¹ SEVİNÇ, “Kürt Sorunu Bağlamında Bazı Anayasal Tartışmalar (II)”, (Online)

⁹⁹² ŞEN, “Meşruiyet, Self-determinasyon...”, s. 332.

⁹⁹³ ŞEN, “Meşruiyet, Self-determinasyon...”, s. 332.

yaptığı bir sözleşmedir.⁹⁹⁴ Sözleşmeyle toplum birlikte yaşamanın şartlarını belirlemekte ve devleti bu çerçevede kurmaktadır. Ama devleti kurmak önce bir insanlar topluluğunun kendisini siyasi bir varlık olarak tesis etmesini gerektirir. Anayasanın beraber yaşamanın çerçevesini belirleyen bir “sözleşme” olması işte bu siyasi birlik iradesinin bir uzantısı olarak anlaşılmalı başka bir deyişle onu oluşturacak nüfusun içinde ortak bir birlik tesis etme konusunda herhangi bir tereddüt olmamalıdır. Açıktır ki sahiden bir birlik oluşturma iradesi taşımayan tarafların anayasayı belirleyecek bir “sözleşme” üretmeleri de mümkün olamayacaktır.⁹⁹⁵

Nitekim Anket kapsamında katılımcılara değiştirilmesi yasak maddelerden biri olan üniter devlet ilkesi hakkında görüşleri sorulmuş, devletin vatani ve milletiyle bölünmez bütünlüğü yeni anayasada mutlaka bulunması istenilen ilkelerden ilki olmuştur. Bu sonuç doğrultusunda Türklerin ve Kürtlerin bir birlik oluşturma iradesi taşıdıklarını başka bir deyişle üniter devlet ilkesini değiştirmeye yönelik bir yeni anayasa girişiminin halkın talep ve beklentisiyle uyuşmayacağını söylemek mümkündür. (Bakınız Tablo 10, s. 272)

4.2.2 Vatandaşlık Tanımı

Kürt Meselesine ilişkin temel hak ve özgürlükler alanında yer alan ve yeni anayasa arayışıyla ilişkili bir diğer sorun vatandaşlık hakkıyla ilgili anayasal düzenlemelerdir. İlk anayasamızda “Bütün vatandaşlar hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız Osmanlı tabir olunur” ifadesi ile belirtilen vatandaşlık bağı 1924 Anayasası’nda “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk denir” ifadesi ile kurulmuştur. Cumhuriyetin kurucularına göre, Türk ulusu Osmanlı Müslüman topluluğun laik karşılığı idi. “Türk” sözcüğü etnik kimliği göstermiyordu. Atatürk’e göre “Türk” sözcüğü Türkiye vatandaşı olduğunu düşünen bütün etnik ve dini grupları içine alan bir terimdir; bir isimdir, sıfat değildir. Atatürk “Türk” sözcüğünü niçin kullandığını bunun o dönemde en iyi bilinen

---

⁹⁹⁴ ERDOĞAN, 2011, s. 14.

⁹⁹⁵ ERDOĞAN, 2011, s. 14.

terim olması şeklinde açıklamıştır.⁹⁹⁶ “Türk Milleti üç temel unsurdan oluşur: Zengin hatıra mirası, beraber yaşamak konusunda müşterek arzu, sahip olunan mirasın muhafazasına devam etmek hususunda iradelerin müşterek olması.”⁹⁹⁷ Nitekim “Ne mutlu Türk olana” değil “Ne mutlu Türk’üm diyene” sözü de bu yaklaşımın bir diğer kanıtıdır.⁹⁹⁸

1961 ve 1982 Anayasası’na göre Türkiye Cumhuriyeti’ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür. Bunun yanı sıra Anayasa’nın başlangıç kısmında Atatürk’ün belirlediği milliyetçilik anlayışının esas alındığı belirtilmiştir. Fakat bu ifade Türk olmayan vatandaşlar açısından etnik temelli vatandaşlığa işaret ettiği iddiasıyla dışlayıcı bulunmaktadır.⁹⁹⁹ Erdoğan ve Yazıcı’ya göre yeni anayasa etnik-kültürel bir ima barındırmadan, yurttaşlığı tanımlamaksızın Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının temel bir hak olduğunu belirtmekle yetinmeli ancak uygulamada ayrımcılık ihtimaline karşı yurttaşlığın etnik köken, dil ve inanç farkı gözetilmeksizin kanunların öngördüğü usullerle kazanılıp kaybedilecek bir hak olduğunu vurgulamalıdır.¹⁰⁰⁰

Anayasal vatandaşlık anlayışını işaret eden bu öneri doktrinde sıkça dile getirilmektedir. Bu vatandaşlık anlayışına göre ulus bilinci ortak bir soydan, paylaşılan bir tarih ya da dilbilgisel açıdan ortak bir yazıdan ziyade ortak bir siyasi iradeye dayanmalıdır.¹⁰⁰¹ Anayasal vatandaşlık, demokratik kurumlara bağlılık kültürü ve isteği oluşturmaya elverişli, etkin ve işlevsel bir demokratik sistem oluşturmak suretiyle vatandaşla devletin arasında sağlam bir ilişki kurmak için üretilmiş bir kavramdır. Görüldüğü üzere amaç kişiyi tarihsel olarak sorun oluşturduğu düşünülen aidiyet

---

⁹⁹⁶ HEPER, 2011, s. 50.

⁹⁹⁷ TUNÇ, 2012, s. 102.

⁹⁹⁸ TUNÇ, 2012, s. 91.

⁹⁹⁹ ENSAROĞLU, Yılmaz, KURBAN, Dilek, **Kürtler Ne Kadar Haklı? Türkiye’nin Batısı Kürt Sorununa Bakıyor?**, İstanbul, TESEV Yayınları, 2011, s. 30-31.

¹⁰⁰⁰ ERDOĞAN, Mustafa, YAZICI, Serap, **Türkiye’nin Yeni Anayasasına Doğru**, İstanbul, TESEV Yayınları, 2011, s. 12.

¹⁰⁰¹ HABERMAS, Jürgen, **“Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002. s. 40-41.

bağlarından soyutlayıp salt birey olarak devlete bağlamaktadır.¹⁰⁰² Aslında ister ulusun bir parçası olarak ister birey olarak devletle kurulacak olan bağ hukuki temelde aynı şekilde ifade edilecek; görev, sadakat, sorumluluk, hak gibi konular bağlamında şekillenecektir.¹⁰⁰³ Anayasal vatandaşlık kavramı devletin ülke, insan ve egemenlik olan temel unsurlarını yeniden tanımlamaktadır. İnsan unsurunu millet yerine vatandaşlar topluluğu olarak tanımlarsak ülkeyi de vatan yerine vatandaşlar topluluğunun ikamete ettiği coğrafya parçası olarak tanımlamış oluruz.¹⁰⁰⁴ Şu halde bir vatandaşın bu coğrafyada ikameti egemenin meşru otoritesi ile mümkün olacaksa, anayasal vatandaşlık hangi sorunu halledecektir? Çünkü sonuçta mesele vatandaşla siyasi otorite arasında gerilim oluşturan demokrasi krizinin nasıl çözüleceğinde düğümlenmektedir. Yani vatandaş nasıl tanımlanırsa tanımlansın demokrasi krizi kaçınılmaz şekilde ortaya çıkabilmektedir.¹⁰⁰⁵

Farklılıkları sürekli ön plana çıkaran öneriler kültürler arası sınırları belirginleştirecek ve demokrasi için zorunlu olan karşılıklı fedakarlık ve uzlaşma arayışları zayıflatacaktır. Keza dünyada farklılıkların vurgulanmaları ve politize olmaları halinde

---

¹⁰⁰² Habermas'ın ABD ile örneklendirdiği bu sava Kymlicka karşı çıkar, zira yazara göre siyasal hayatın ister sınırların çizilmesi ve güçlerin dağıtılması ister okullar, mahkemeler ve devlet kurumlarının diline karar verilmesi, isterse resmi tatil günlerinin belirlenmesinde olsun, kaçınılmaz olarak ulusal boyutları olacaktır. Kymlicka'ya göre gerçek anlamda bir ulus üyeliği kavrayışının, tikel bir kültürle bütünleşmek yerine yalnızca demokrasi ve hakların politik ilkelerini kabul etmesi gerektiği fikri ve ulus üyeliğine ilişkin bu kültürel olmayan kavrayışın, ABD'deki "yurttaş temeline dayalı" ya da "anayasal" milliyetçiliği, liberal olmayan "etnik" milliyetçilikten ayıran şey olduğunun düşünülmesi hatadır. Zira yazara göre yurttaş milliyetçiliği ile etnik milliyetçilik arasında karşılığın sık rastlanan bu yanlış yorumlanışın bir nedeni Amerikan tarihinin eksik bilinmesidir. Devrim zamanında Amerikalıların ezici bir çoğunluğunun ayaklandıkları ulus olan İngilizlerle aynı dili, edebiyatı ve dini paylaşıyor olması, ayrı bir milliyet duygusu geliştirmek ve Amerikalıların isyanlarını haklılaştırmak için özgürlük, eşitlik ve demokrasi gibi belli politik ilkeleri öne çıkarmasına yol açmıştır. Bundan Amerikan milliyetinin kültürel olmaktan çok ideolojik olduğu sonucuna varılmamalıdır zira İngilizler kadar Amerikalılar da milliyetlerini ortak bir kültüre katılım açısından algılamış, sonraki nesillerde de ABD'ye göç edenlerden yalnızca demokratik ilkelere bağlılık taahhüdü istenmemiş, aynı zamanda yeni toplumlarının dilini ve tarihini de öğrenmeleri istenmiştir. Yurttaşların dil gibi özgün etnik-kültürel ya da tarihsel özniteliklerden bağımsız olması gerektiği savı ile ortak bir dilin demokrasi için vazgeçilmez olması çelişkinde görüldüğü üzere, kültürel hiçbir boyutu olmayan bir yurttaşlık anlayışı akla yatkın değildir. KYMLICKA, s. 56, 57, 29.

¹⁰⁰³ TOPUZKANAMIŞ, Şafak Evran, "Yeni Anayasa'ya Doğru Vatandaşlık Tartışmalarına Eşlik Eden Kavramları Tekrar Düşünmek", (Ed. Bertil Emrah Oder), **Anayasa Hukuku Araştırmalarında Genç Yaklaşımlar: Kuramsal ve Uygulamalı Yeni Çalışmalar**, İstanbul, Oniki Levha Yayıncılık, 2013, s. 442.

¹⁰⁰⁴ TOPUZKANAMIŞ, s. 442-443.

¹⁰⁰⁵ TOPUZKANAMIŞ, s. 442-443.

vatandaşlık gibi daha geniş bir dayanışmaya engel oluşturduğuna ilişkin bol miktarda kanıt vardır.¹⁰⁰⁶ Üstelik çözüm olarak getirilen öneriler bu grupların enerjilerini, mağduriyetlerini gidermek yerine hak elde etmek için bir tür bir yakınma siyasetine yöneltmektedir.¹⁰⁰⁷ Zira gruplar arası ilişkilerde mağdur olmak avantajlıdır çünkü mağdur durumu tescil edilen kişi veya grup sürekli olarak alacaktır. Bu nedenle gruplar arasındaki çatışmalarda herkes kendini mağdur göstererek alacaklı çıkmaya çalışır. Mağduriyet tescil edildiğinde, yeni taleplerde bulunma imkanına sahip olunur.¹⁰⁰⁸ Konu hakkında bir uzmanlığı bulunmayan fakat kamuoyunu oluşturan büyük insan kitlesi için bu tezlerin yanında olmak daha meşru, daha etik, hatta çağın havasına uygunluğu nedeniyle daha ödüllendirici görünür.¹⁰⁰⁹ Sonuç olarak Gulleheud'un deyiimiyle yeni bir kurban retoriği gelişmektedir. Dünyada insancıl iyiliksever retorik demogojiye dönüşmekte, bir iyilik pazarı ve bu pazarda kurbanlar adına konuşma yarışı doğmaktadır. Kurban ontolojik olarak iyiyile karışınca kurnazlığı öğrenen devletler de iyiliksever rolünü oynamakta ve dünyanın çeşitli köşelerine yapılan yardımlarda ve müdahalelerde stratejik arayışlar gözlenmektedir.¹⁰¹⁰

Caniklioğlu'na göre her şeyden önce popüler demokrasi anlayışının korosuna katılmanın ön şartı üzerinden uzlaşılan ilkeleri kalkan yapıp siperine gizlenmeyi reddedecek bir konuşmanın zeminini oluşturmak ve bu zeminde buluşmak gerekmektedir.¹⁰¹¹ Aksi takdirde özgürlük, demokrasi, barış, hukuk devleti, vb. ilkelerin araçsallaştırılmış bir anayasanın vitrinine konulması ve sahte demokrasi tartışmalarına katkı sağlanması tehlikesi ile karşı karşıya kalınması mümkündür.¹⁰¹²

---

¹⁰⁰⁶ KYMLİCKA, s. 264-266, 275.

¹⁰⁰⁷ KYMLİCKA, s. 264-266, 275.

¹⁰⁰⁸ BİLGİN, Nuri, **Kimlik İnşası**, Ankara, Aşina Kitaplar, 2007, s. 246.

¹⁰⁰⁹ BİLGİN, s. 246-247.

¹⁰¹⁰ BİLGİN, s. 247.

¹⁰¹¹ DİKMEN, CANIKLIOĞLU, 2011, s. 219.

¹⁰¹² DİKMEN, CANIKLIOĞLU, 2011, s. 234.

Sivil Anayasa Anket Çalışması'na göre katılımcıların %78'i halkın katılımı ile yapılacak yeni anayasada da Türklüğe dayalı bir vatandaşlık tanımının yer almasını istediklerini beyan etmiştir. Dolayısıyla Anayasa'da yer alan vatandaşlık tanımı üzerinde yürütülen tartışmaların toplumda bir karşılığı olmadığını söylemek mümkündür. (Bakınız Tablo 10-11, s. 272-273)

4.2.3 Resmi Dil ve Anadilde Eğitim

Kürt meselesinin diğer bir anayasal boyutunu Kütçe'nin ikinci resmi dil olarak tanınması ve anadilde eğitim talebi oluşturmaktadır. Hukuken tanınan ve devlet erklerinin (yasama, yürütme ve yargı) işleyişinde kullanılan dil demek olan resmi dil; yasama organındaki komisyonlarda, komitelerde ve genel kuruldaki tartışma dili, alt derecedeki mahkemelerden temyiz organlarına kadar yargılamanın yapıldığı dil, devlet başkanının sarayından, başbakanlığa, bakanlıklara ve en alt kademedeki idari organlara kadar tüm devlet teşkilatının yazışmalarında kullandığı ve öncelikli olarak hizmet verdiği dildir.¹⁰¹³

Resmi dil, ağırlıklı olarak anayasalarda düzenlenmekte, genellikle devleti siyasi ve hukuki bir kurum olarak ilk kez ya da yeniden kuran asli kurucu iktidarın karar verdiği bir konu olmaktadır.¹⁰¹⁴ Çoğu ülke anayasasında tek bir dilin resmi dil olarak ilan edildiğini görmekteyiz. Yürürlükteki Fransa, Portekiz, Macaristan, Polonya, Romanya, Bulgaristan, Letonya Anayasaları buna örnektir. Birçok ülke anayasası da birden fazla dile resmi dil statüsü vermiş bir diğer ifade ile kamu kurumlarını çok dilli yapmıştır. Bu düzenlemeye sahip anayasalara her kıtada rastlamak mümkündür. Birden fazla resmi dile sahip olan bu ülkelerin önemli bir kısmı ise federal veya özerk bölgelere sahip devletlerdir.¹⁰¹⁵

Anadilde eğitim hakkının uygulamalarına çok farklı şekillerde rastlamak mümkündür. Kimi ülkeler anadilde eğitim hakkı çerçevesinde azınlıklara sadece kendi dillerinde eğitim

---

¹⁰¹³ AKBULUT, Olgun, "Resmi Dil ve Anayasalarda Düzenlenişi", **TBB Dergisi**, 2012 (102), s. 116.

¹⁰¹⁴ AKBULUT, s. 119.

¹⁰¹⁵ AKBULUT, s. 123-124, 129, 143.

veren özel okul açma hürriyeti tanırken kimi ülkeler azınlık dilinde eğitim veren devlet okulları açmakta veya sadece seçmeli ders imkanı tanımaktadır. Bu nedenle bir ülkede anadilde eğitim hakkının varlığından ziyade bu hakkın kapsamı ve kimlere hangi ölçüde tanındığı önem arz etmektedir.¹⁰¹⁶

Türkiye tek resmi dile sahip olan ve devlet okullarında ortak dilde eğitim yapan bir ülkedir. Günümüzde dil hususunda yaşanan tartışmalar neredeyse bundan 140 yıl önce de yapılmıştır. 1876'da anayasa hazırlama komisyonunda yapılan uzun tartışmalarda her milletin kendi diliyle eğitim yapmasının yanı sıra resmi dil olarak Türkçe'nin yanında Rusça'nın ve Ermenice'nin kabul edilmesi önerilmiş ve tartışılmış akabinde orta yol olarak 18. madde hazırlanmıştır.¹⁰¹⁷ Kanun-i Esasi'nin dili düzenleyen maddesi şöyledir: "Tebaa Osmaniyenin hidematı Devlette istihdam olunmak için devletin lisanı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır." 1876 Kanun-i Esasi'yi takip eden anayasalarda da Türkçe tek dil olarak ifade edilmiştir. Mevcut Anayasa'nın 4. maddesine göre değiştirilemez maddelerin arasında yer alan 3. madde Türkiye Devleti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğunu, başkentinin Ankara, dilinin Türkçe ve milli marşının İstiklal Marşı olduğunu belirtir ve bayrağın şeklini tanımlar. Anayasa'nın 42. maddesinin son fıkrasına göre "Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası antlaşma hükümleri saklıdır." Uluslararası hukuk açısından konuya ilişkin iki temel

---

¹⁰¹⁶ SALİHPAŞAOĞLU, Yaşar, "Türkiye'nin Dil Politikaları ve TRT 6", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2007, C XI, Sayı 1-2, s. 1044-1046; SEÇEN, Sefa, "Anadilde Eğitim ve Türkiye Uygulaması", **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl 16, Sayı 52, Yaz 2012, s. 210.

¹⁰¹⁷ YENİÇERİ, s. 156.

sözleşme olan Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme¹⁰¹⁸ ve Avrupa Bölgesel ve Azınlık Diller Şartı¹⁰¹⁹ ise Türkiye tarafından imzalanmamıştır.

İnsanlık tarihinde dilin siyasi amaçlarla kullanılması ancak modern zamanlara rastlamaktadır. Ülkemizde ise anadilde eğitim hakkı ile anadili öğrenme ve konuşma hakkı birbirine çoğunlukla karıştırılan iki husustur. Üstelik anadil tartışmaları tek eksen etrafında yani bireyin kimliğinin biçimlenmesinde en önemli referans noktalarından biri, bir insan hakkı ve tanınma talebi olma ekseninde dönmektedir. Bunlar doğru olmakla birlikte unutulmaması gereken bir başka boyut dilin insanlar ve gruplar arasında iletişimin ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasındaki önem arz eden işlevidir.¹⁰²⁰ Siyasal toplumsallaşma, bir siyasal iletişim sürecidir¹⁰²¹ ve farklı milletlerin bir arada yaşama zorunluluğu dil ilişkilerinin temelini oluşturur.¹⁰²² Bu bağlamda, eğitim ve öğretimin ortak dilde yapılmasının yanı sıra herkesin kendi dilinde televizyon ve radyo yayını yapabilmesi, dillerinin öğrenilebilmesi için özel eğitim merkezlerinin kurulması ve yaşayan diller enstitüsü bünyesinde eğitim, öğretim ve akademik yayınlar yapılması doktrinde bazı

---

¹⁰¹⁸ Sözleşme ile azınlık mensuplarının dillerini öğrenme, öğretme, bilgi edinme, yayın yapma, isim-soyisim kullanma gibi hakları koruma altına alınmakta ve teşvik edilmektedir. **Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme**, <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/06turkish/TConventionProtectionNationalMinority.pdf>, (Erişim Tarihi 17.05.2017)

¹⁰¹⁹ Şart ile kamusal yaşamda bölgesel ve azınlık dillerinin kullanımının geliştirilmesi, bölgesel ve azınlık dillerinin korunması ve resmi dillerle bölgesel ve azınlık dilleri arasındaki sınırlar koruma altına alınmaktadır. **Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı**, www.bued.boun.edu.tr/turik.asp?id=65, (Erişim Tarihi 17.05.2017)

¹⁰²⁰ COŞKUN, Vahap, DERİNCE, M. Şerif, UÇARLAR, Nesrin, **Dil Yararı Türkiye’de Eğitimde Anadilin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri**, Diyarbakır, Disa Yayınları-1, 2010, s. 13.

¹⁰²¹ AKIN, Mahmut Hakkı, **Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik –Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma-**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, Konya, 2009, s. 72.

¹⁰²² YILMAZ, Mehmet, Yalçın, “İki Dillilik Olgusu ve Almanya’daki Türklerin İki Dilli Eğitim Sorunu”, **Turkish Studies**, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/3 Winter 2014, s. 1642.

yazarlarca yetersiz görülürken, bazı yazarlarca kültürel anlamda bir çoğulculuğun resmen kabul edildiğini ve buna yönelik politikalar üretildiğini göstermektedir.¹⁰²³

Asli kurucu iktidar yetkisinin sahibi olan halkın ise Anayasa'nın benimsediği resmi dil düzenlemesini yeterli bulduğunu söyleyebiliriz zira anket sonucuna göre ankete katılan her 10 kişiden 8'i resmi dilin Türkçe olması ve anayasada mutlaka yer alması gerektiğini belirtmiştir. Bu sonuca dayanarak resmi dil hususunda toplumda bir uzlaşma olduğunu söylemek mümkündür. (Bakınız Tablo 10-11, s. 272-273)

Sonuç olarak denebilir ki, Kürt meselesine ilişkin öne sürülen herhangi bir çözüm önerisinin anayasaya derç edilmesi -tek başına- gerek duyulan izahati sağlamaz. Daha açık bir ifadeyle anayasalar izah etmezler, izah edilmiş olanı, uzlaşmış olanı, normatif bir üslupla topluma sunarlar.¹⁰²⁴ Bu durumda 1982 Anayasası Kürt meselesi bağlamında, üzerinde uzlaşma olmayan ve aranan uzlaşmanın yeni bir anayasayla muhakkak sağlanacağı herhangi bir ilkeyi yahut sorunu içermemektedir.

4.3 Yeni Türkiye'nin İnşası Girişimi

4.3.1 Yeni Bir Hükümet Sistemi Arayışı

Bir ülkenin hükümet sisteminin değiştirilmesine yönelik tartışmalar genellikle istikrar beklentisi ile yakından ilgilidir. Siyasi istikrara sahip olmayan ülkeler, çoğunlukla siyasi kültürlerine tarihsel tecrübeleri doğrultusunda yeni bir hükümet sistemi arayışına girmektedir.¹⁰²⁵ Karşılaştırmalı siyaset bilimi literatürü yaygın kanının aksine anayasa ve hükümet sistemi değişikliklerinin sıklıkla gerçekleştiğini, bunların genel ömrünün görece olarak kısa olduğunu göstermektedir. 1950'li yıllardan beri dünyada hükümet sistemi

---

¹⁰²³ BALI, Ali, Şafak, **Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet ("Öteki" ile Barış İçinde Birlikte Yaşamak)**, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2011, s. 201-202.

¹⁰²⁴ ÖZDEMİR, Ali, Murat, "Temsil Kurumu, Cumhuriyet Projeleri ve Anayasa Bağlamında Başkanlık Sistemi", **Türkiye'nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm**, (Der. Ali Murat Özdemir, Muammer Ketizmen), Ankara, İmge Kitabevi, 2014, s. 68.

¹⁰²⁵ DOĞAN, İlyas, ÜNVER, Serdar, **Dört Kitada Başkanlık Sistemi**, Ankara, Astana Yayınları, 2017, s. 2.

değişikliğinin özellikle otoriter sistemden demokrasiye geçiş yaşayan ülkelerde belirgin olduğu ve parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçişlerin de gerçekleştiği gözlenmiştir. Türkiye’de de özellikle 1990’lı yıllardan itibaren hem akademinin hem de siyasetin önemli bir tartışma alanı, yeni bir anayasa yapımı ve hükümet sistemi değişikliği konusu olmuştur.¹⁰²⁶

Türkiye’de 1991 yılından itibaren ortaya atılan hükümet sistemi değişikliği önerilerini şu şekilde özetlemek mümkündür:¹⁰²⁷

1. 1983-1991 yılları arasında Turgut Özal başkanlık sistemini sık sık gündeme getirmiştir. 1991 yılındaki rejim değişikliği arayışları Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a ve onun "tarafsızlık ilkesi" ile bağdaşmayan uygulamalarına yönelik olarak bir nevi siyasi bir hesaplaşma niteliği taşımıştır. Burada siyasi kişiliklerin birbirleriyle "uzlaşmama"sı gerilimi tırmandırılmış ve gerçekte rejimden kaynaklanmadığı açık olan sorunlar rejim değişikliği ile çözülmeye çalışılmıştır.

2. 1995 ve 1997-2003 yıllarında Süleyman Demirel tarafından gündeme taşınan rejim değişikliği önerileri ile 2003-2005 yılları arasında AKP'li siyasiler tarafından dile getirilen önerilerdeki ortak unsur "istikrar" olup Demirel'in sık sık yinelenen önerilerinde "istikrar" gerekçesi, çoğunlukla "hükümet kurmanın ve ayakta tutmanın kolaylaştırılması" ve "darbenin önlenmesi" nide kapsayacak biçimde "demokrasi" ya da "devletin iyi işlemesi" temasına bağlanmıştır. AKP'li siyasilerin önerilerindeki "istikrar" beklentisi ise Cumhuriyet tarihinde kurulmuş hükümetlerin sayısının çokluğuna ve AB ile müzakere sürecinde hükümet değişikliklerinin oluşturacağı sıkıntılara odaklanmıştır.

---

¹⁰²⁶ BAYRAKTAR, DURGUN, Gonca, “Anayasa Referandumu ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, **Yeni Türkiye (Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Özel Sayısı)**, Sayı 94, Mart Nisan, 2017, s.1.

¹⁰²⁷ ODER, Bertil Emrah, “Türkiye’de Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Rejimi Tartışmaları: 1991-2005 Yılları Arasında Basına Yansıyan Öneri ve Tepkilerden Kesitler”, **Başkanlık Sistemi**, Ankara, TBB Yayınları, 2005, s. 67-68.

3. Demirel'in desteklediği rejim değişikliği önerilerinde başkanlık ve yarı-başkanlık rejimleri çoğunlukla eş zamanlı anılmıştır.

4. 2003-2005 yılında AKP'li siyasilerin öne sürdüğü rejim değişikliğinde Amerikan başkanlık rejimi açıkça anılmış akabinde Türk tipi başkanlık sistemi basında uzun süre yer almıştır.

Hükümet sistemi değişikliği arayışı bu tarihlerle birlikte özellikle yeni anayasa arayışıyla özdeşleşmiştir. 2016 yılında doruk noktasına ulaşan bu özdeşleşmeyi gerek manşetlerde ve köşe yazılarında gerek ülke çapında “Yeni Anayasa ve Başkanlık Sistemi” adıyla düzenlenen konferans, seminer ve çalıştaylarda görmek mümkündür. Nitekim devletin ve hükümetin üst düzey yetkilileri de yeni anayasanın ve başkanlık sisteminin iç içe olduğunu pek çok kez dile getirmişlerdir.¹⁰²⁸ Fakat Meclis’in çatısı altında başlayan yeni anayasa çalışmalarında Uzlaşma Komisyonu’nu oluşturan dört siyasi parti temsilcilerinin pek çok alanda uzlaşmaya varamaması ve aralarında aşılması güç anlaşmazlıklar olması nedeniyle yeni anayasa süreci askıya alınmıştır. Bunun üzerine yeni bir anayasa yerine mevcut anayasada değişikliğe gidilerek hükümet sisteminin değiştirilmesi gündeme gelmiş, AKP ve MHP’nin anlaşarak hazırladığı 6771 sayılı Anayasa Değişikliği Hakkında Kanun ile 2017 yılında hükümet sistemi “Cumhurbaşkanlığı Sistemi” olarak değiştirilmiştir.

---

¹⁰²⁸ METİNER Mehmet, “Yeni Anayasa ve Başkanlık Sistemi”, **Star**, 28 Mart 2015; AYDIN, Ertan, “Vesayet Sisteminin Sonu, Yeni Anayasa ve Başkanlık Sistemi”, **Star**, 4 Nisan 2015, “Yeni Anayasa ve Başkanlık Sistemi Konuşuldu”, <http://www.duzce.bel.tr/detay.asp?id=23156>, (Erişim Tarihi 12.08.2017), “Başkanlık Sistemi ve Yeni Anayasa Etkinliği”, <https://www.haberler.com/baskanlik-sistemi-ve-yeni-anayasa-etkinligi-8926420-haberi/>, (Erişim Tarihi 12.08.2017); “Başkanlık Sistemi ve Yeni Anayasa Sempozyumu”, <http://www.malatyakritik.com/baskanlik-sistemi-ve-yeni-anayasa-sempozyumu/>, (Erişim Tarihi 12.08.2017); “Yeni Anayasa ve Başkanlık Çalıştayı Bingöl’de Yapıldı”, <https://dogruhaber.com.tr/haber/202923-Yeni-anayasa-ve-Baskanlik-Calistay-i-Bingol-de-yapildi/>, (Erişim Tarihi 12.08.2017); “Yeni Anayasa, Türk Tipi Başkanlık Sistemi ve Kamu Çalışan Hakları”, http://enerjibirsene.org.tr/yazar/1392/yeni_anayasa__turk_tipi_baskanlik_sistemi_ve_kamu_calisan_haklari, (Erişim Tarihi 12.08.2017); “Cemil Çiçek: “Yeni Anayasada Yürütmeyi Başkan Üstlenebilir””, <https://www.ulusal.com.tr/cemilcicekyenianayasadayurutmeyibaskanlikstemiustlenebilirvideo.228.html>, (Erişim Tarihi 12.08.2017); “Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Uçum: Yeni Anayasa ve Başkanlık Sistemi İç İcedir”, <http://aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-basdanismani-ucum-yeni-anayasa-ve-baskanlik-sistemi-ic-icedir/518287>, (Erişim Tarihi 12.08.2017).

Hükümet sistemi değişikliği arayışının yeni anayasa arayışıyla özdeşleştiğine dair bulguları Sivil Anayasa Anketi'nde katılımcılara sorulan niçin yeni bir anayasaya ihtiyaç vardır ya da yoktur sorularına verilen hükümet sistemi değişikliği odaklı cevapların analizi vermektedir. Anket sonuçlarına göre yeni anayasa arayışının % 13'ü mevcut hükümet sisteminin sorunların çözümüne hizmet etmediğini ve Türkiye'nin başkanlık sistemine ihtiyacı olduğunu, bu nedenle de yeni bir anayasanın Türkiye'nin ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %14'ü de yeni anayasa ihtiyacına mevcut hükümet sisteminin ülkemiz şartlarına daha uygun olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Bu bulgular da göstermektedir ki tamamen tali kurucu iktidarın yetkisinde olan, bir anayasa değişikliği ile yapılması mümkün bir düzenleme katılımcılar tarafından bir asli kurucu iktidar olayı olarak anlaşılmış ve her on kişiden üçü yeni anayasa arayışını hükümet sisteminden ayrı değerlendirememiştir. (Bakınız Tablo 8 ve 9, s. 264-268)

4.3.2 Yeni Bir Demokrasi Zihniyeti

Yürürlükteki bir anayasanın tümden değiştirilerek yeni bir anayasanın yapılması, çoğunlukla mevcut anayasanın yetersiz kaldığı, artık ömrünü tamamladığı durumlarda kısmi değişikliklerle düzeltilmesinin imkansız olduğu ve yapılacak değişikliklerin ve yeni tercihlerin mevcut düzenlemelerle ters düşeceği durumlarda söz konusu olmaktadır. Anayasanın tümden değiştirilmesini gerektiren bir başka durum ise "itibarsızlaşmış sistem" olarak ifade edebileceğimiz, mevcut yöneticilerin yürürlükteki anayasanın eleştirilen özellikleri sebebiyle anayasayı itibarsızlaştırdığı dolayısıyla da bu durumun bir krize sebep olduğu vaziyettir.¹⁰²⁹ Bu tür durumlarda tümden yeni bir anayasa yapmak geçmişin yanlışlarından arınarak yeni bir başlangıç yapmak demektir.¹⁰³⁰ Ülkemizde yeni anayasa ile birlikte mütemadiyen "Yeni Türkiye"¹⁰³¹ ifadesinin kullanılması, Yeni Türkiye marşının

---

¹⁰²⁹ DUPRE, Catherina, YEH Jiunn-rong, Routledge Handbok of Constitutional Law, Routledge s. 52-53'den akt TUMAY, s. 24.

¹⁰³⁰ TUMAY, s. 24.

¹⁰³¹ FULLER, E. Graham, **Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008.

bestelenmesi, Başbakanın ulusa sesleniş konuşmalarının adının “Yeni Türkiye Yolunda” olarak değiştirilmesi örneklerinde olduğu gibi yeni anayasa temiz bir sayfa açmaya karşılık gelmekte böylece yeni bir başlangıç ümidi doğmaktadır.

Yeni anayasa tartışmalarının mihenk noktasını ise kuşkusuz 1982 Anayasası'nın bir darbe ve vesayet anayasası olduğu söylemi oluşturmaktadır. Bu ve benzer ifadelere gösterilen rağbetten Türk halkının yeni anayasadan başat beklentisinin 1980 darbesi ile hesaplaşma olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye 1960'tan beri her on yılda bir darbeye maruz kalan bir ülkedir. Her bir darbe siyasi sistemde ciddi değişiklikler yaparak sistem içine pek çok vesayet mekanizması yerleştirmiş diğer yandan da belli bir toplumsal kesime yaslanarak başka bir toplumsal kesimi hedef edinmiştir.¹⁰³² Toplum ise sandık önüne konulduğu zaman genelde darbecilerin iradesi dışında bir irade beyanında bulunmuştur. Türkiye'de en fazla oy alarak tek başına iktidar olmuş hükümetler genellikle darbelerden sonraki seçimlerde gerçekleşmiştir. Bu hükümetler (1965, 1974, 1983, 2002) darbeyle hesaplaşma umuduyla toplumun yöneldiği kesimler olmuştur. Bunun yanı sıra darbe teşebbüsleri de yargı karşısına çıkarılmış, fiili darbeler soruşturulmuştur. 2012 yılında ise parlamentoda grubu bulunan dört siyasi partinin vermiş oldukları ortak doğrultudaki önergelerin birleştirilmesi suretiyle TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu kurulmuştur.¹⁰³³ 1982 Anayasası kabul edildiği günden bu yana millet iradesiyle iktidara gelen hükümetler tarafından onlarca değişikliğe uğramasına rağmen ısrarla darbe ile anılmakta ve halkın iradesini yansıtmadığı gerekçesiyle değiştirilmek istenmektedir.¹⁰³⁴ Yapılıp yürürlüğe girdiği tarihten bu yana nerdeyse yarısı değişikliğe uğramış bir anayasanın hala aynı heyecanla yerden yere vurulması en iyi niyetli tahminle anayasanın içeriği ile değil çağrıştırdıkları ile ilgili bir problem yaşadığımızı düşündürmektedir.¹⁰³⁵

---

¹⁰³²ETE, Hatem, **Türkiye Darbeleriyle Yüzleşiyor**, Ankara, Seta Yayınları, 2012, Sayı 4, s. 6-7.

¹⁰³³ETE, s. 6-7.

¹⁰³⁴GÖZLER, 2001, s. 102.

¹⁰³⁵DİKMEN, CANIKLIOĞLU, 2011, s. 216.

Nitekim anket sonuçlarından edindiğimiz bulguya göre 1982 Anayasası'nın askeri bir iktidar tarafından yapılmış bir darbe anayasası olması yeni anayasa ihtiyacının başlıca sebebi olarak işaretlenmiştir. 1982 Anayasası'nın kabul edilmesinden bu yana 35 yıl geçmiş ve bu süre içinde anayasanın yarısına yakını halkın temsilcileri tarafından değiştirilmiş olmasına rağmen Anayasa meşrulaşmamış, her on kişinin en az dördünün zihninde “darbe anayasası” olarak kalmaya devam etmiştir. (Bakınız Tablo 8, s. 264)

Anayasal çerçevede demokrasi, demokratik yasama iradesinin hukuksal uygulamalara egemen olması ve bu iradenin her seçim döneminde yenilenmesini gerektirirken, anayasa yapımı sürecinde demokrasi, temel ilkelerin temel siyasi tercihlerin, kurumların veya yetkilerin asli ve hiçbir kurumsal vesayet olmaksızın halk tarafından belirlenebilmesini mecburi kılmaktadır. İlkindeki sapmalar sistem içi demokratik sorunlara işaret ederken ikincisinde görülen sapmalar sistemin meşruiyet temellerinin olmadığını gösterir.¹⁰³⁶ Diğer yandan dünyanın en uzun soluklu anayasası olan ABD Anayasası kapalı kapılar arkasında halkın temsilini taşımayan küçük bir grup tarafından yapılmıştır. 1990'lı yıllarda Doğu blokunun çöküşüyle birlikte bloktan ayrılan ülkelerin anayasalarının hazırlanması uluslararası bir organizasyon -Avrupa Konseyi- (Venedik komisyonu) tarafından yürütülmüştür. Söz konusu ülkelerin anayasalarının hazırlanması sırasında ülke halkının ya da sivil toplum kuruluşlarının katılımı bir yana ülke temsilcisinin bulunmadığı dahi vakidir.¹⁰³⁷

1958 Fransız, 1948 İtalyan ve 1949 Alman Anayasaları II. Dünya Savaşı sonrasında galip devletlerin askeri temsilcilerinin onayı ve denetimi altında yapılmış ancak günümüze kadar geçerliliklerini sürdürmüşlerdir. Peki, Türkiye’de yapılan anayasaların uzun ömürlü olmamalarının nedeni (en azından nedenlerinden biri) olarak toplumun tüm kesimlerinin

---

¹⁰³⁶ CAN, 2013, s. 129-130.

¹⁰³⁷ TUMAY, s. 32.

katkısı ile yapılmamış olması gösterilirken İtalyan ve Alman Anayasalarının tam tersine bugüne kadar sürebilmiş olmasının nedeni ne olabilir?¹⁰³⁸

Anayasaları toplum-devlet ikilemini belirleyen tüm kurum ve kuralları biçimlendiren, hukuki çerçevesini çizen temel belgeler olarak tanımlamıştık. İşte bu iki kilit kavram da bu iki kavramı oluşturan tüm unsurlar da her ülkenin kendi toplumsal, kültürel, siyasal ve tarihsel koşullarına, yaşam biçimlerine, gelişmişlik anlayışlarına ve çizgilerine, hatta ahlak ve hukuk anlayışlarına, toplumların anayasalarına bakış açlarına, anayasayı uygulama biçimlerine kısaca anayasa kültürlerine göre değişmektedir.¹⁰³⁹ İşte bu fark anayasaların neden uzun ömürlü olup olmadıkları açısından tek etkenin sadece anayasaların toplumun tüm kesimlerinin katılım ve katkılarıyla yapılmaması olmadığını açık bir şekilde göstermektedir.¹⁰⁴⁰ Demokratik olduğu iddia edilen başlıca modern anayasa yapım türleri karşılaştırmalı bir biçimde ele alındığında anayasa yapımında önemli olan hususun özgül bir modelin seçiminden ziyade meşruiyet problemi olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bunun nedeni anayasa yapımının en azından bölünmüş bir toplumda kısa vadede başarılı olup olmama ihtimalinin sınanması ihtiyacıdır.¹⁰⁴¹

Bu sınanma ihtiyacını anlamak için Gönenç'in üç ayaklı meşruiyet modeline geri dönmekte fayda vardır. Anayasa yapımında büyük siyasi gruplara yer verilmemesi anayasa arayışlarının altında yatan temel nedenlerden biridir. Fakat başlangıçtaki meşruiyet açığı anayasanın kitlenin güvenini kazanması ile kapatılabilir. Eğer halk başlangıçta siyasi kültürüne aykırı olan anayasanın zaman içinde işe yaradığını, fonksiyonel olarak etkin olduğunu görürse anayasa yerine siyasi kültürünü anayasaya bakış açısını değiştirmeyi tercih edebilmektedir.¹⁰⁴²

---

¹⁰³⁸ BATUM, 2010, s. 211.

¹⁰³⁹ BATUM, 2010, s. 211-212.

¹⁰⁴⁰ BATUM, 2010, s. 212.

¹⁰⁴¹ ARATO, s. 27.

¹⁰⁴² GÖNENÇ, 2001, s. 143-144.

1949 Alman Anayasası, 1946 Japon Anayasası, yapım sürecinde işgal güçlerinden kaynaklanan demokrasi açığına rağmen süreç içinde bu açığı kapatabilmiştir. 1961 ve 1982 Anayasaları ise süreç içinde meşrulaşma olanağı bulamamış daha doğrusu zaman içerisinde yaşanan toplumsal ve siyasal olaylar, bir bütün olarak bu anayasaların meşrulaştırılması ontolojik olarak güçleşmiştir.¹⁰⁴³ 1982 Anayasası'nın kötü bir anayasa olduğu artık genel kabul görmüş bir kanıdır. Zira anayasa metnini hayatında görmemiş kişiler dahi bu anayasanın kötü bir anayasa olduğuna inanmaktadır. 1982 Anayasası otuz beş yıldır her gün demokrasiye aykırı olduğu, insan haklarını kısıtladığı, hukuk devletini çiğnediği, yargı bağımsızlığını yok ettiği yönünde bir kötüleme propagandasına maruz kalmıştır. Üstelik bunların çoğu gerekçe göstermeden, yuvarlak laflarla, bir ispat çabasına girişmeden yapılmaktadır.¹⁰⁴⁴ Karşılaşılan siyasi sorunların genellikle “1982 Anayasası”ndan kaynaklandığını beyan eden siyasi aktörler sorunları ve yeni anayasa ile sorunların aşılabileceğini söylerken de nasıl aşılabileceğini somutlaştırmaktan kaçınılmaktadırlar.¹⁰⁴⁵ Sonuç olarak 1982 Anayasası kamuoyunda saygı ve bağlılık oluşturma görevini yerine getiremez hale getirilmiş, toplumu bütünleştirme işlevinin tersine halkın anayasaya yabancılaştığı bir ortamın oluşturucusu olmuştur.¹⁰⁴⁶

1982 Anayasası'nın tümünden kaldırılmasını veya önemli ölçüde değiştirilmesini sağcısından solcusuna pek çok Türk aydını istemiştir. Her Türk vatandaşının siyasi olarak bunu istemeye hakkı olsa da 1982 Anayasası'nın değiştirilmesini isteyenler bunu kendi siyasi tercihlerinin gereği olarak değil demokrasinin, insan haklarının, hukuk devletinin, yargı bağımsızlığının, çağdaş uygarlığın ve hatta giderek bilimin bir gereği olarak takdim etmektedirler. 1982 Anayasası'nın aykırı olduğu şey bazı çevrelerdeki hâkim siyasal ideoloji

---

¹⁰⁴³ CAN, 2013, s. 130.

¹⁰⁴⁴ GÖZLER, 2001, s. 3.

¹⁰⁴⁵ KABOĞLU, İbrahim Ö., “Anayasa Fetişizmi ve Anayasasızlaştırma İkilemi”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, 2013, s. 7.

¹⁰⁴⁶ SAN, 2011, s. 83.

midir yoksa demokrasi, insan hakları, hukuk devleti, yargı bağımsızlığı, çağdaş uygarlık, bilim vb. mi?¹⁰⁴⁷

Bunu anlamının en basit yolu 1982 Anayasası'na yöneltilen eleştirilerdir. Zira görülecektir ki Anayasa'ya 1982 yılında getirilen eleştiriler ile 2017 yılında getirilen eleştiriler hemen hemen aynıdır. “Kişi hak ve özgürlüklerini daraltması”,¹⁰⁴⁸ “devleti bireye öncelemesi”...¹⁰⁴⁹ Yapılan anket çalışmasında da 1982 Anayasası hakkında olumsuz kanaat belirtenlerin yarısı bu kanaati Anayasa'nın yapıldığı günden bu yana taşıdığını ifade etmiştir. Üstelik 1982 Anayasası ile ilgili kanaatim başından beri olumsuzdur diyenlerin %53'ü 1982 Anayasası'nın askeri bir iktidar tarafından yapıldığını hatırlayacak yaşta olmasına rağmen %47'sinin bunu hatırlaması mümkün değildir. Bu da kayda değer sayıda katılımcının 1982 Anayasası'nı belirli ön kabullerle ele aldığını ve önyargıyla değerlendirdiğini göstermektedir. (Bakınız Tablo 33 ve 34, s. 290)

1982 Anayasası'nın içeriği ve temel felsefesiyle özgürlüklere ve evrensel hukuk anlayışının ulaştığı değerlere yabancı kaldığı yönündeki bu eleştiriler anayasanın ilk şekli göz önünde bulundurulduğunda gayet haklıdır.¹⁰⁵⁰ Fakat 1982 Anayasası'nın neredeyse yarısı değişmiş ve son derece demokratik ve çağa uygun şekilde yeniden yazılmıştır.¹⁰⁵¹ Yapılan değişikliklerle anayasanın sistematığının ve bütünlüğünün bozulduğu ve çelişkilerin olduğu iddiası¹⁰⁵² ise madde madde çelişkilerin ifade edilmesi ile ispatlanması zaruri bir iddiadır. Kaldı ki anayasanın bütünlüğünü baştan sona ele alan bir çalışmayla anayasa değişikliği ile sağlamak da mümkündür. Bunun yanı sıra 1982 Anayasası'nı her bakımdan

---

¹⁰⁴⁷ GÖZLER, 2001, s. 4.

¹⁰⁴⁸ PARLA, s. 45.

¹⁰⁴⁹ YAZICI, s. 65.; ERDEM, Fazıl Hüsnü, “Hukuk Devleti ve 1982 Anayasası”, **Liberal Düşünce**, Güz, 1999, s. 44-45.

¹⁰⁵⁰ DİKMEN, CANIKLIOĞLU, 2012, s. 235.

¹⁰⁵¹ “Anayasal gelişmelerimizin ana yönü (1971-1973 dönemi değişiklikleri dışında), bütün zikzaklara ve yetersizliklere rağmen, milli ve demokratiktir.” TANÖR, Bülent, **Anayasal Gelişme Tezleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 149.

¹⁰⁵² TANÖR, 2013, s. 172.

eleştiren bir kesimin 2007'de kamuoyunun bilgisine sunduğu anayasa önerisi¹⁰⁵³ dikkatle incelendiğinde, yeni anayasa olarak sunulan taslağın büyük bölümü itibariyle 1982 Anayasası'nın hükümlerini aynen koruduğu görülmektedir.¹⁰⁵⁴

Demokratik toplumlarda iyi kategorisi metafizik bir söylem değil toplumsal çıkarlar çatışmasında somut denge durumunu gösteren ampirik bir veridir.¹⁰⁵⁵ Kaldı ki Soysal'a göre anayasayı toplumdaki bütün bireylerce, kuruluşlarca ve sınıflarca bir bütün olarak benimseniverecek, her ilkesine herkesçe eşit ağırlık verilecek bir belge saymak siyasi ve sosyal savaşlarda sık sık kullanılan bir silahtır. Elbette herkes anayasada daha çok benimseyeceği, kendisi için elverişli göreceği ve başkalarına karşı korunma silahı olarak kullanacağı bir takım ilkeler bulacaktır.¹⁰⁵⁶ İşçi grev hakkını, mal sahibi mülkiyet hakkını, yazar düşünce özgürlüğünü diğerlerine kıyasla daha çok benimseyecektir. Anayasanın bir bütün olarak ulusça benimsenmesi de bu parça parça benimseyişlerin, bölüm bölüm beğenişlerin toplamından çıkacaktır. Yoksa herkesin kendisine sağlananları düşünmeden bir çeşit “örnek yurttaş” romantikliğiyle anayasanın bütününe aynı içtenlikle benimseyivermesini beklemek gerçekçi bir tutum değildir.¹⁰⁵⁷

5 Bölünmüş Topumlarda Anayasa Yapımı

Demokratik anayasaların kurucu bileşeni söz konusu olduğunda anayasa ve “halk”ın kimliği arasındaki ilişki Batılı anlayışta ikiye ayrılır ve bu ikilik iki ideal tip demokratik anayasa modeli tarafından temsil edilir. İlki ulus devlet anayasalar, ikincisi ise liberal-yöntemsel anayasalardır.¹⁰⁵⁸Ulus devlet modeli ulusal istekleri ve ortak siyasi birlik

---

¹⁰⁵³ Söz konusu taslak, basında “Sivil Anayasa Taslağı” olarak anılan, Adalet ve Kalkınma Partisi'nce akademisyenlerden oluşan bir kurula hazırlatılan “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Önerisi”dir.

¹⁰⁵⁴ CANİKLİOĞLU, 2011, s. 225.

¹⁰⁵⁵ CAN, 2007, s. 40.

¹⁰⁵⁶ SOYSAL, 1987, s. 80.

¹⁰⁵⁷ SOYSAL, 1987, s. 80.

¹⁰⁵⁸ LERNER, Hanna, “Derinden Bölünmüş Topumlarda Anayasa Yazımı: Aşamalı Yaklaşım”, İÜHFİM, C. LXXIII, Sayı 1, 2015, s. 488.

anlayışını yansıtmakta ve anayasal hükümlerle devletin ulusal ya da dini karakteristik özelliklerini koruma altına almaktadır. Bu anayasa uygulamalar ve kurumlarla tek kültür, tek ulus, tek din ve tek dil özelliklerini yansıtmayı amaçlar. Bu tarz anayasalara Fransa Anayasası (milli dil düzenlemesi) ve Danimarka, İzlanda ve Norveç Anayasaları (resmi devlet dini) örnek verilebilir.¹⁰⁵⁹

Anayasal kimliğe dayanan ulus devlet anayasasının karşıtı olan liberal-yöntemsel anayasalara göre “halk” anayasanın yapımında veya kabul ediliş aşamasında bir araya gelmektedir. Diğer bir ifadeyle anayasa yapımı ile en azından usul konusunda uzlaşya varmış, devleti oluşturan ve siyasi bütünlüğü sağlayan bir “halk” oluşturulmaktadır. Teorik bakış açısıyla Habermas’cı anayasal vatanseverlik nosyonunu yansıtan bu anayasalara uygulamada Amerikan Anayasası örnektir.¹⁰⁶⁰

Batı demokrasilerinde anayasaların çoğu salt katı ulus devlet anayasaları ya da salt liberal-yöntemsel anayasalar olmaktan ziyade iki yöntemin de unsurlarını bir arada uyarlayan bir orta yolu temsil etmektedir. Bu anayasalarının çoğu temel milli, dini ve dilsel amentüleri liberal prensipler ve insan haklarıyla uyumlu hale getirmektedirler. Bu anayasalar “güçlü” kimlik sorunları ya da ortak siyasi kültürün “zayıf” kimlik sorunlarına rağmen anayasanın temel kurucu unsurlarına ilişkin geniş toplumsal mutabakata dayanmaktadırlar.¹⁰⁶¹

Derinden bölünmüş toplumlar ise ulus devlet anayasasının sembolik unsurları üzerinde anlaşmalarını sağlayan kültürel homojenliğin “güçlü” kimliğini paylaşmadıkları gibi liberal-yöntemsel anayasanın “zayıf” kimlik prensipleri üzerinde de yeterli desteği sağlayamamaktadırlar.¹⁰⁶² Bölünmüş toplumlar din, dil, ırk veya ideoloji yönünden derinden bölünmüş olan dolayısıyla devletin nihaî amacı ve onu oluşturan "halk"ın niteliği gibi temel

---

¹⁰⁵⁹ LERNER, s. 488.

¹⁰⁶⁰ LERNER, s. 488.

¹⁰⁶¹ LERNER, s. 488.

¹⁰⁶² LERNER, s. 489.

meseleler üzerinde bir uzlaşmaya varmanın son derece güç olduğu toplumlardır.¹⁰⁶³ Çünkü bu tür bölünmeler genellikle kimlik etrafında dönmektedir ve bu nedenle kuvvetler ayrılığı ile çözülemez. Bu bölünmüşlükler “biri ya da diğeri”ni seçmeyi gerektiren veya “bölünemez” nitelikte çatışmalardır ve çatışmanın ilk hali çoğunlukla mutlak uzlaşmazlık olarak karakterize edilmiştir.¹⁰⁶⁴ Anayasa gelecek nesli sınırlayan ve değiştirilmesi zor en yüksek hukuk normudur. Bu nedenle anayasanın formüle edilmesi çok önemli bir karar anı olarak algılanmakta ve taviz verilen hususlar taraflar için geri dönülmesi mümkün olmayan etkiler doğurabilme potansiyeli nedeniyle ağır bir durum olarak görülmektedir. Bu denli ağır şartlar altında anayasa yapım süreci farklılıklar arasında köprü kurmaktan ziyade onları vurgulayan siyasi bir savaş alanına dönüşme riskini taşımaktadır.¹⁰⁶⁵

Buna bir çözüm olarak önerilen aşamalı anayasa yapım yöntemi, derin ihtilafların var olduğu bir ortamda anayasa yazımındaki zorlukların üstesinden gelmek için gerilimi kat’i bir şekilde çözmek yerine aşamalı yaklaşım benimsenerek yazılmasını, devletin özünde var olan sorumlulukları ve nihai amaçları üzerine yapılan tartışmaları bıçakla kesilmiş gibi kesin kararlarla sona erdirmek yerine çelişkili görüşlerin ve ilkelerin yavaş ve geleceğe ertelenerek aşılmasını önermektedir.¹⁰⁶⁶ Üç örnek ülkede (İsrail, Hindistan ve İrlanda) anayasa yapıcıları anayasanın yapılmasına ilişkin devrimci ve radikal bir algıdan ziyade aşamalı bir yaklaşımı benimsemişler, anayasa yapımını iki yüzyılda bir karşılaşılan bir fırsat değil bir sıçrama tahtası, karışıklık zamanında meseleyi zorlama değil gerekli şartların olgunlaşması için sabırlı bir bekleyiş olarak değerlendirmişlerdir.¹⁰⁶⁷

---

¹⁰⁶³ ÖZBUDUN, Ergun, “Anayasa Yapımında Parakendeci Yöntem”, **Yeni Türkiye (Yeni Anayasa Özel Sayısı)**, Sayı 50, Ocak-Şubat 2013, s. 196.

¹⁰⁶⁴ LERNER, s. 487.

¹⁰⁶⁵ LERNER, s. 489-490.

¹⁰⁶⁶ LERNER, s. 497.

¹⁰⁶⁷ Ortak değerlerin ve kuralların olmadığı bir yerde, aşamalı yaklaşım benimsenerek hazırlanmış olan anayasa, “biz, bölünmüş olan toplum, devletin kutuplaşmış olduğunu ve temel meseleler üzerinde anlaşmazlık olduğu gerçeğinde hemfikiriz” şeklinde bir asgari paydayı temsil etmektedirler. LERNER, s. 497-498.

Bu durumda, acaba bu yöntemin Türkiye'de de uygulanması söz konusu olabilir mi? Diğer bir deyişle anayasanın ihtilâflı konularda tümüyle sessiz kalarak veya değişik şekillerde yorumlanmaya elverişli hükümlere yer vererek sorunların çözümünü ertelemesi ya da bunları olağan yasama ve yargı süreçlerine bırakması mümkün olabilir mi?¹⁰⁶⁸

Lerner'in söz konusu yaklaşımında üzerinde durduğu üç örnek ülkenin anayasa yapım süreçlerinin ortak özelliği bu süreçlerin aynı zamanda yeni bir devlet kurulumu ile eş zamanlı olarak ortaya çıkan süreçler olmasıdır. Böylece yeni bir devlet için vazgeçilmez kabul edilen anayasanın yapılabilmesi adına temel anlaşmazlık konuları ertelenmiş ve bu sayede üzerinde uzlaşılabilen noktalarda oluşan bir anayasa ortaya konarak hedefe ulaşılmıştır.¹⁰⁶⁹ Ne var ki aynı akıl yürütmenin Türkiye gibi hâlihazırda işleyen bir anayasası olan ülke için savunulabilmesi kolay değildir. Zira Türkiye'de yeni bir anayasa yapım sürecine kalkışılma nedeni zaten bu “birkaç adet temel sorunu çözme” iddiası iken eğer bu “birkaç temel sorun” da ertelenecek veya “olağan siyasal süreçlere” bırakılacaksa o zaman bu yola çıkmak anlamsızlaşmaktadır.¹⁰⁷⁰

Bu çerçevede anayasanın ait olduğu topluluğun tüm mensupları tarafından paylaşılan bazı temel değerlerin neler olduğunu tarif etmeye yönelmesi, muhtemelen bütün anayasalar tarafından hedeflenen bir amaç olmakla birlikte, bir kez ortaya konulduktan sonra anılan amaca ulaşmanın ne kadar zor ve hatta hayalî olduğu da gözler önüne serilmektedir.¹⁰⁷¹ Bütün modern toplumlar büyük ölçüde farklılaşan algılara ve ideolojik tutumlara sahip kişilerden oluşan gerçek anlamda çoğulcu ve heterojen toplumlar olup bu durum Türkiye için de geçerlidir. Bu durumda yapılan anayasalar, ya bir kısım vatandaş “anayasal kabul

---

¹⁰⁶⁸ ÖZBUDUN, 2013, s. 197.

¹⁰⁶⁹ “Bahçeşehir Toplantıları Üzerine Notlar - II (Aşamalı Anayasa Yapımı)”, <http://www.yasayanayasa.ankara.edu.tr/?x=cat:17>, 8 Aralık 2011, Perşembe, (Erişim Tarihi 11.12.2014)

¹⁰⁷⁰ “Bahçeşehir Toplantıları Üzerine Notlar – II...”, (Online)

¹⁰⁷¹ SADURSKİ, s. 29-30.

edilebilirlik çerçevesinin dışında” bırakacak şekilde dar olarak tanımlanacak ya da anlamsız klişeler dışında hiçbir şey ifade etmeyen büyük genellemelerden ibaret kalacaklardır.¹⁰⁷²

Bunun yanı sıra İsrail, Hindistan ve İrlanda Anayasalarının göreceli başarısının bir diğer sebebi her üç ülkenin de çekişmeli konuların etkisini azaltmayı sağlayan enerjik ve profesyonel yasama ve yargı sistemleri inşa edebilmiş olmalarıdır. Ne yazık ki istikrarsız ve yargı bağımsızlığını sağlamakta başarısız olan devletlerde çözüme kavuşturulmamış anlaşmazlıklar, anayasal alandan siyasi veya yargısal alana devredilmekle yeni düşmanlıkların patlak vermesine sebep teşkil edebilmektedirler.¹⁰⁷³

6 Yeni Baştan Bir Anayasa Yapmanın Riskleri

Yeni bir anayasanın arandığı bu zamanlarda yürürlükteki anayasayı tekrar ele almak, oluşturduğu açmazları ve yaşanan çatışmalardaki rolünü belirlemek açısından zorunlu ve faydalı görünmektedir.¹⁰⁷⁴

Farklı siyasi partilerin farklı düşünceleri demokrasinin olmazsa olmazlarından olmakla beraber sistemin uyumu için bu farklılıklarının düşmanlık oluşturmaması gereklidir zira böyle bir düşmanlık, sağlıklı iletişimi engeller. Konuları kendi kulvarında tartışma imkanı kaybolurken konu ne olursa olsun insanlar önceden belirledikleri tarafın yanında yer alır. Bu durumda su sorunundan kadın cinayetlerine kadar her konuda, kim hangi saftaysa o safın ezberi gereğince seçim yapar.¹⁰⁷⁵ Bu durum devam ettikçe kutuplaşma artar, kutuplarda saf tutan taraflar birbirinden uzaklaştıkça fikirler uçlara kaymaya başlar. “Ya bizdensin ya onlardan” anlayışının hakim olduğu bir durumda farklı seslerin her iki uçta “bu ses diğerine

---

¹⁰⁷² SADURSKÍ, s. 29-30.

¹⁰⁷³ LERNER, s. 501.

¹⁰⁷⁴ YOKUŞ, s. 23.

¹⁰⁷⁵ KEYMAN, AĞIRDİR, AYDIN-DÜZGİT, KEMAHLIOĞLU, ÖZEL, s. 110.

hizmet ediyor” algısı oluşturması nedeniyle böyle bir ortamda farklı bir ses çıkarmak ve bunu duyurmak zorlaşır.¹⁰⁷⁶

Dolayısıyla anayasanın bir takım değerleri yansıtabilmesi için anayasa yapım sürecinden önce toplumda üzerinde uzlaşılmış bir değerler silsilesinin olması şarttır. Fakat siyasi kültürü derin fay hatlarıyla bölünmüş toplumlarda böyle bir uzlaşıdan söz edilemez. Böyle toplumlardaki anayasa yapım süreçlerinde en hararetili tartışmalar anayasal ilke ve değerler üzerinde yapılır ve tartışmalar bu noktada tıkanır. Bazı anayasa yapım süreçlerinde bu sorunu zmek için anayasa yapım sürecinin başında sürece yön verecek bir ilkeler dizisi kabul edilmekte ve anayasa yapımına daha sonra geçildiği bilinmektedir.¹⁰⁷⁷ Aslında bu ülkelerde yaşanan, toplumda mevcut olan kronik uzlaşmazlıkların anayasa yapım sürecine yansımından ibarettir. Anayasa yapım süreci ve süreç sonunda kabul edilecek olan anayasa bu tür uyuşmazlıkların zmne katkıda bulunabilir ancak anayasanın bu hastalığın tedavisi için mucizevi ilaç olarak görülmesi doğru değildir. Anayasa yapımı kronikleşmiş toplumsal sorunlarla yüzleşilen, ilgili tarafların bu sorunları bir masa etrafında tartıştığı meşru bir platform işlevi görebilir fakat anayasa ile ilgili tartışmalara buradan başlamak veya bunun üzerinde yoğunlaşmak diğer unsurların gölgede kalmasına neden olabilir.¹⁰⁷⁸

Son yıllarda Güney Afrika’dan Bosna’ya kadar anayasa yapımı sürecinin çatışma sonrası barış ve istikrarı sağlayabileceği konusunda büyük bir umut oluşmuştur. Bununla birlikte derin i anlaşmazlık altında bir anayasa yapmak potansiyel siyasi istikrarı baltalama ve demokratikleşmeyi arttırma ve durdurma riskini taşıyan yüksek bahisli bir oyundur. Örneğin Irak ve Afganistan gibi anayasal tartışmaların devletin temelini oluşturan kurucu normlar ve değerler bakımından kurucular arasında derin farklılıkları ortaya çıkardığı

---

¹⁰⁷⁶ KEYMAN, AĞIRDİR, AYDIN-DÜZGİT, KEMAHLIOğLU, ÖZEL, s. 110.

¹⁰⁷⁷ GÖNENÇ, Levent, “Anayasayı Tartışmaya Nereden Başlanmalı”, www.tepav.org.tr, (Erişim Tarihi 12.01.2017), s. 2.

¹⁰⁷⁸ GÖNENÇ, “Anayasayı Tartışmaya...”, s. 2.

çatışma sonrası toplumlarda¹⁰⁷⁹ seçimler insanları kutuplaştırmış ve bu durum hem toplumsal dengeyi hem de anayasa yapımının tamamlanmasını olumsuz anlamda etkilemiştir.¹⁰⁸⁰

Yeni bir anayasa yapmanın basit bir yolu bulunmamaktadır. Sürecin kontrolü, gücün dağıtılması oldukça zor safhalar olmakla beraber katılımcı bir anayasa yapım süreci de tartışmaları sonlandırmayacaktır. Kolay olmayan anayasa yapım sürecinin getireceği yeniliklerin ve ortaya konulacak metinlerin her zaman başarı olarak kabul edilemeyeceğini belirtmek gerekir.¹⁰⁸¹

Elster, anayasa yapımı sürecinde bir içsel paradoksu şöyle işaret eder. Bir yandan belirsiz gelecek için yazılmış oldukları için anayasalar azami derecede sakin ve rahat şartlarda kabul edilmelidir öte yandan yeni bir anayasa talebi genellikle fırtınalı durumlar içinde ortaya çıkar. Bir taraftan anayasa yapımının özündeki önem mantıklı müzakerelere dayalı usulleri gerektirir diğer taraftan ise anayasa yapımının harici şartları, bir tehdit temelinde pazarlığa dayanan usulleri davet eder. Bu ikilemden kolay bir çıkış yolu yoktur.¹⁰⁸²

Farklı kesimler arasında “mutabakat” üretme arayışında gerçekçi olacaksak beklenti ve taleplerimizde iddialı olmaktan kaçınmalı ve bu konularda daha mütevazı olmak zorundayız. Çünkü hedefler ne kadar iddialı ve büyük olursa mutabakata ulaşma şansı o kadar azalacaktır. Bu durum elbette sivil anayasa inisiyatifinden vazgeçilmesini gerektirmemektedir ama anayasa konusunda asgari bir demokratik mutabakat üretme çabasının bile son derece zahmetli geçeceğini hatta akamete uğrama ihtimalinin

---

¹⁰⁷⁹ BENOMAR, Jamal, “Constitution-making after conflict: lessons for Iraq”, *Journal of Democracy* 15, 2004, 2, s. 81–95 den aktaran LERNER, s.485-486.

¹⁰⁸⁰ GHAI, Yash, GALLI, Guido, “Constitution-building Processes and Democratization: Lessons Learned”, http://www.idea.int/publications/dchs/upload/dchs_vol2_sec6_2.pdf, s. 237’den aktaran TUMAY, s. 75.

¹⁰⁸¹ HART, Vivien, “Democratic Constitution Making”, <https://www.usip.org/sites/default/files/sr107.pdf>, (Erişim Tarihi 17.03.2017), s. 2.

¹⁰⁸² ELSTER, Jon, 2008.

bulduğunu unutmamak gerekir.¹⁰⁸³ Yeni bir anayasa taslağı halkoylamasında kabul edilebilir ya da reddedilebilir. Yeni anayasa halkoylamasının kabul edilmemesi ise başarısız bir sonuç olarak önemli siyasi sonuçlar doğuracaktır.¹⁰⁸⁴ Dolayısıyla yeni bir anayasa yapımına başlanmadan önce, oyunun kurallarını tekrar belirleyen ve toplumu kutuplaştırma potansiyeli taşıyan bu meselede halkın nabzının ölçülmesi ve yeni anayasa talebinin bir varsayımın ötesine geçerek halkın iradesiyle temellendirilmesi, alınması gereken en önemli tedbirdir.

---

¹⁰⁸³ ERDOĞAN, Mustafa, “Sivil Anayasa Girişiminde Zorluklar”, **Star Gazetesi**, 17.10.2009.

¹⁰⁸⁴ TUMAY, s. 38-39.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİVİL ANAYASA İHTİYACI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

1 Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi

1.1 Araştırmanın Konusu ve Amacı

“Türkiye’nin Sivil Anayasa İhtiyacı” adlı bu doktora tezi kapsamında, tarafımızca Türkiye çapında “Sivil Anayasa Anket Çalışması” adlı bir anket çalışması yapılmıştır. Bu saha çalışmasının konusu Türkiye’nin sivil anayasa ihtiyacı; amacı bu ihtiyacın gerçek olup olmadığının başka bir deyişle yeni anayasa ihtiyacının toplumda bir karşılığının olup olmadığının tespitidir. Bu çalışma ile Türkiye’de “anayasa”dan ne anlaşıldığını, Türkiye’nin anayasa kültürünü, sivil anayasaya ihtiyaç duyulup duyulmadığını, bunun nedenleri ve duyuluyorsa sivil anayasadan ne beklendiğini ölçmek hedeflenmiştir. Yöneltilen soruların amacı; toplumun anayasaya, anayasa yapım sürecine ve anayasa uygulayıcılarına karşı tutumunu ölçmek; bu düşünceleri etkileyen siyasi, sosyal, ekonomik ve demografik faktörleri ve dinamikleri analiz etmek ve sonuç olarak edinilen verilerin değerlendirilmesiyle önerilerde bulunmaktır.

1.2 Varsayımlar ve Hipotezler

Bu tez çalışmasında göz önünde bulundurulmuş başlıca varsayımlar şunlardır:

Güçlü devlet geleneği, demokrasi anlayışı, sivil toplum, milli birlik, toplumsal güven ve siyasi partiler bir ülkede anayasa kültürü+ oluşturan ve anayasaya rengini veren başlıca etmenlerdir.

Araştırmada yapılan güvenilirlik ve geçerlilik testleri sayesinde, anketin araştırmanın amacına uygun veriler toplamaya elverişli olduğu kabul edilmiştir.

Anket çalışması yoluyla genel olarak test edilen hipotezler şunlardır:

Türkiye'nin yeni ve sivil anayasa ihtiyacı, toplumda karşılığı olan gerçek bir ihtiyaç değildir.

Bu hipotez açısından temel varsayımlarımız; yeni ve sivil anayasa talebinin 1982 Anayasası'nın demokratik olmayan yapım koşullarına bir tepki niteliği taşıdığı, Anayasa'nın işlevlerinin doğru anlaşılabilmesi nedeniyle anayasa ve çözülmesi istenilen sorular arasında doğru bir bağlantının kurulamadığı ve seçmen-siyasi parti ilişkisi sonucunda katılımcıların siyasilerin ve seçkinlerin hamasi söylemlerine rağbet ettiği. Bu hipotezi sınamak için katılımcılardan Türkiye'nin neden yeni bir anayasaya ihtiyacı olduğu ve neden yeni bir anayasaya ihtiyacı olmadığı sorularını cevaplaması+ istenmiştir. Bunun yanı sıra “anayasa”nın bizatihi kendinden beklentilerinin ne olduğu ve 1982 Anayasası ile ilgili olumsuz kanaatlerinin ne zaman oluştuğu da (Anayasa'nın ilk yapıldığı günden beri var olma olasılığı) bu hipotezi sınavan diğer sorulardır.

1982 Anayasası meşruluk kazanamamış olsa da Anayasa'nın ilk üç maddesi benimsenmiş ve meşrulaşmıştır.

Bu hipotezdeki varsayımımız, ilk üç maddenin içeriği üzerinde toplumsal bir uzlaşımın var olduğudur. Zira yeni bir anayasa yapma bir asli kurucu iktidar olayıdır. Tali kurucu iktidar ise değiştirilmesi yasak maddeler hariç her maddeyi değiştirebilen iktidardır. O halde ilk üç madde üzerinde bir ihtilaf yoksa asli kurucu iktidara gerek yoktur. Hipotezi sınamak için katılımcılara mevcut anayasadaki değiştirilemez madde içeriklerinin yeni anayasada da mutlaka yer almasının istenip istenmediği sorulmuştur.

Anayasa yapım sürecine başlanmadan önce yeni bir anayasanın istenip istenmediği halkoyuna sunulmalıdır ve anayasa yapım süreci kurucu yasama tarafından üstlenilmelidir

Bu hipotezdeki varsayımımız, yeni bir anayasanın istenip istenmediğinin halka sorulmasının anayasanın meşruiyetini önemli ölçüde etkileyeceği, halka sorulmadan yapılan bir anayasanın halk tarafından kolay benimsenmeyeceğidir. Ülkemizdeki seçmen-siyasi parti ilişkisi göz önüne alındığında ise halk kurucu yasamayı tercih edecektir. Bu hipotezi

sınamak için katılımcılara yeni anayasa yapım süreci ve yönteminden beklentilerini ölçmeye yönelik önermeler sunulmuştur.

Türk anayasa kültürünü oluşturan ve etkileyen temel olgular; güçlü devlet geleneği, yerleşmemiş bir demokrasi anlayışı, refah seviyesinin yüksek olmayışı, sivil toplumun zayıflığı, milli birliğin bozulması endişesi ve toplumsal güven seviyesinin düşüklüğüdür.

Bu hipotezi sınamak için; sivil toplum kuruluşlarına katılım seviyesi, devletin hak ve özgürlüklerin düşmanı yahut güvencesi olarak mı görüldüğü, “demokratik devlet”-“güçlü devlet” arzusunda hangisinin öncelendiği, Anayasa’nın ve Anayasa Mahkemesi’nin işlevleri, siyasi partiler hakkında kanaatler ve katılımcıların birbirine ve geleceğe güven seviyelerini ölçmeye yönelik sorulara yer verilmiştir.

1.3 Araştırmanın Yöntemi

Sivil Anayasa anket çalışmasında Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) belirlediği NUT – 1 bölgelerinde (İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz, Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu) mukim kent ve kırdaki bin deneğe ulaşılması hedeflenmiştir. Evrenin Türkiye geneli olması hem zaman hem de maliyet açısından mümkün olamayacağından dolayı örneklem için ülke genelini temsile elverişli bir kısıt getirilmiş, uygulama bu grup üzerinde gerçekleştirilmiştir. Deneklerin saptanması aşamasında TÜİK’ten yardım alınmış ve TÜİK tarafından belirlenen adresler ve ikame adreslere gidilerek, her adreste yaşayan seçmen yaşındaki nüfustan rastsal yöntemle çekilen bir yurttaşla yüz yüze görüşülerek anketin doldurulması sağlanmıştır. Beş ana sorudan oluşan ankette, demografik ve çoktan seçmeli sorular ile 5’li Likert ölçeğine yer verilmiştir. Anket kapsamında katılımcılara demografik bilgiler başlığı altında, cinsiyet, yaş, gelir seviyesi, yaşadıkları il, en uzun süre yaşadıkları bölge, siyasi kimlikleri ve son yıllarda oy verdikleri parti sorulmuştur.

1.3.1 Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmaya yönelik olarak anketin 1. sorusu demografik bilgileri ölçmeye yönelik olup 2., 3., ve 4. soruları ölçek dışı sorulardır. 5.soru 5'li likert tipi 21 alt sorudan oluşmaktadır. Veriler toplandıktan sonra, verilerin işlenmesi ve araştırmaya yönelik hipotezlerin analizinde “SPSS for Windows” (11.5) programından yararlanılarak Frekans Analizi, Ki Kare ve t testi kullanılmıştır. Anket sorularının önce genel dağılım içindeki frekansları ve yüzdeleri ele alınmış, sonrasında ise çapraz olarak değerlendirilen ve birbiriyle ilintili olabileceği düşünülen sorulara ait tabloların bulguları yorumlanmıştır. Çaprazlama olarak ifade edilebileceğimiz çözümlene yöntemi sonucunda çok sayıda tablo elde edilmiş ancak söz konusu tabloların sadece kuramsal açıdan çalışmamızla ilişkili olanları değerlendirmeye alınmıştır.

1.3.2 Ankete Katılanların Demografik Bilgilerine İlişkin Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde araştırmada elde edilen bulgular hipotezlerle birlikte test edilmeye çalışılacaktır. Öncelikle her soruya verilen cevaplar tablolar yardımıyla ayrı ayrı incelenecek hemen ardından da tezin teorik kısmında yer alan kuramsal bölümle ilintili bulgulara yer verilerek hipotezler sınanacaktır.

Örneklemin cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, en uzun yaşadığı bölge, siyasi ve etnik kimliği ile son yıllarda en çok oy verdiği siyasi parti dağılımları aşağıda verilmiştir:

Tablo1 - Ankete katılanların Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet		
	N	%
Kadın	500	50
Erkek	500	50
TOPLAM	1000	100

İlk tabloda görüldüğü üzere ankete katılan kişilerin cinsiyete göre dağılımlarına bakıldığında ankete katılanların arasında eşitlik göze çarpmaktadır. Eşitliğe yönelik bu bulgu TUIK verileriyle de örtüşmektedir.

Tablo2 - Ankete Katılanların Yaş Dağılımı

	N	%
18-25	254	25
26-33	268	27
34-50	359	36
51-65	119	12
TOPLAM	1000	100

Katılımcıların yaş gruplarına bakıldığında ankete katılanların ağırlıklı olarak orta yaş grubuna dâhil olduğu görülmektedir. Anket örnekleminde, 1980 İhtilali, 1982 Anayasası, 28 Şubat Dönemi gibi vatandaşların anayasaya ilişkin kanaat ve tutumlarını önemli ölçüde belirleyen dönemlere tanıklık edecekleri bir yaş grubunun ağırlıkta olması, sağlıklı bulguların elde edilmesini kolaylaştırmıştır.

Tablo3 - Ankete Katılanların Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı

	N	%
İlkokul	135	13
Ortaokul	165	17
Lise	438	44
Üniversite	233	23
Yüksek Lisans	29	3
TOPLAM	1000	100

Ankete katılanların öğrenim durumu incelendiğinde yoğun olarak lise mezunu oldukları saptanmıştır. Bunu sırasıyla üniversite, ortaokul, ilkokul ve lisansüstü öğrenimi takip etmiştir.

Tablo4 - Ankete Katılanların En Uzun Yaşadıkları Bölgelere Göre Dağılımı

	N	%
Akdeniz	69	7
Ege	132	13
İç Anadolu	161	16
Doğu Anadolu	54	6
Marmara	301	30
Karadeniz	111	11
Güneydoğu Anadolu	172	17
TOPLAM	1000	100

Tabloda ankete katılan kişilerin en uzun yaşadıkları bölgelere göre dağılımları sırasıyla Marmara Bölgesi, Güney doğu Anadolu Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi, Ege Bölgesi, Karadeniz Bölgesi, Akdeniz Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi olarak saptanmıştır. Demografik bilgilerde bu seçeneğe ülkemizde iç göçün fazla olması nedeniyle yer verilmiştir zira farklı bir bölge, kültür ve kişilerle uzun süreli tanışıklığın kişilerin algı ve tutumlarında değişikliğe yol açması olası bir etkidir.

Tablo5 - Ankete Katılanların Siyasi Kimliklerine Göre Dağılımı

	N	%
Milliyetçi	338	35
Muhafazakâr	141	14
İslamcı	126	13
Liberal demokrat	33	3
Sosyalist	45	5
Sosyal demokrat	91	9
Atatürkçü / Kemalist	207	21
TOPLAM	981	100

Tablo 5’te yer alan seçeneklerden hangisinin ankete katılanların siyasi kimliğini en yakın ifade ettiği sorusuna en sık verilen cevap %35 ile “Milliyetçi” olmuştur. “Atatürkçü/Kemalist” seçeneği en çok tercih edilen ikinci seçenek olurken, bunu“ Muhafazakar”, “İslamcı”, “Sosyal demokrat”, “Sosyalist” ve “Liberal demokrat” tercihleri takip etmiştir.

Tablo6 - Ankete Katılanların Etnik Kimliğe Göre Dağılımı

	N	%
Türk	844	84
Kürt	122	12
Laz	19	2
Çerkez	9	1
Ermeni	5	1
Rum	1	0
TOPLAM	1000	100

Ankete katılan kişilerin büyük çoğunluğu kendini Türk olarak tanımlamıştır. Kürt, Laz, Çerkez ve Ermeni etnik kökenleri verilen diğer yanıtları oluşturmuş, edinilen bulgular benzer çalışmaların etnik kimlik dağılım sonuçlarıyla tutarlık göstermiştir. Ankette demografik bilgiler arasında siyasi kimliğin yanında etnik kimliğe de yer verilmesinin sebebi son zamanlarda görülen siyasallaşmanın etnik kimlik temelinde yükseliyor olması ve etnik kimliğin Anayasa'daki temel hak ve özgürlükler ve bunların ihlalleriyle sık anılır olmasıdır.

Tablo7 - Ankete Katılanların Son Yıllarda En Çok Oy Verdikleri Siyasi Partiye Göre Dağılımı

	N	%
Ak Parti	418	42
CHP	306	31
HDP	56	5
MHP	179	18
Diğer	41	4
TOPLAM	1000	100

Tablo 7'ye göre ankete katılan kişilerin son yıllarda en çok oy verdikleri siyasi parti %42 oranla Adalet ve Kalkınma Partisi'dir. Bunu ikinci sırada %31 ile Cumhuriyet Halk Partisi, üçüncü sırada %18 ile Milliyetçi Hareket Partisi ve dördüncü sırada %5 ile Halkların Demokratik Partisi takip etmiştir. Tablo-7'den edinilen bu veriler 2011, 2015 Haziran ve 2015 Kasım Genel Seçim Sonuçları ile kıyaslandığında partilerin oy dağılımları arasında benzerlik görmek mümkündür. "Diğer" seçeneği dahilinde işaretlenen partiler ise Saadet Partisi ve Ulusal Parti'dir.

2 Bulgular ve Analiz

2.1 Araştırmanın Hipotezlerine İlişkin Bulgular

Çalışmanın önceki bölümlerinde yapılan rasyonel ve teorik inceleme doğrultusunda çeşitli hipotezler geliştirilmiş ve bu hipotezler anket sonuçlarından elde edilen veriler doğrultusunda uygun yöntemlerle test edilmiştir. Analizler neticesinde görülmüştür ki, çalışmanın literatür bölümünde öngörülen bulgulara benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Dördüncü bölümde yapılan analizler sonucunda ortaya çıkan bulgular aşağıda yer almaktadır.

2.1.1 Yeni Anayasa İhtiyacının Temelleri Üzerine Bulgular

Tablo8 - Sivil Anayasa İhtiyacı I

	N	%
Askeri bir iktidar tarafından yapılmış darbe anayasasıdır.	360	37
Çağın gereklerine cevap veremiyor.	275	28
Yapılan değişikliklerle yamalı bohçaya dönmüştür.	90	9
Türkiye'nin başkanlık sistemine ihtiyacı vardır.	68	7
Mevcut hükümet sistemi sorunların çözümüne hizmet etmemektedir	61	6
Terör ve ekonomi dahil olmak üzere Türkiye'nin temel sorunları ancak yeni bir anayasa ile çözülebilir.	51	5
Türkiye'deki temel sorunların pek çoğu Anayasa'dan kaynaklanmaktadır.	49	5
İktidarın politikalarını hayata geçirmesine engel olmaktadır.	33	3
TOPLAM	987	100

Yeni sivil anayasaya ihtiyaç olup olmadığını nedenleriyle birlikte saptamak amacıyla yapılan bu anket çalışmasında, katılımcılardan her iki soruya da yani “Türkiye'nin neden sivil bir anayasaya ihtiyacı vardır?” ve “Türkiye'nin neden sivil bir anayasaya ihtiyacı yoktur?” sorularına (ikisine birden) cevap vermeleri istenmiştir. Her iki soruya verilen cevaplar analiz edildiğinde “Türkiye'nin sivil anayasaya ihtiyacı vardır çünkü...” önermesinin cevaplanma sayısı 989, “Türkiye'nin sivil anayasaya ihtiyacı yoktur çünkü...” önermesinin cevaplanma sayısı 891 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 8'de sunulan veriler Türkiye'nin sivil anayasa ihtiyacının temelleri hakkındaki bulguları göstermektedir. Buna göre ülkemizin yeni ve sivil bir anayasa ihtiyacı olduğu

kanaatini taşıyanların sundukları sebeplerin en başında %37 ile 1982 Anayasası'nın askeri bir iktidar tarafından yapılmış bir darbe anayasası olması gelmektedir.

Bu bulgudan anlaşılmaktadır ki, anayasanın topluma mal olmasına engel teşkil eden öncelikli etmen halkın referans kaynağı oluşturamamış olmasında yatmaktadır. Toplum demokratik mekanizma içinde genel seçimler vasıtasıyla siyasi tercihlerde bulunabilse de anayasa gibi rejimin temeline dönük bir tercihte söz sahibi olamaması,¹⁰⁸⁵ onu yeni bir anayasa arayışına itmektir. Nitekim anayasanın yapılış şekline duyulan tepkinin, içeriğine ilişkin olumsuz kanaatten önce gelmesi de anayasa yapımında yaşanan paradigma dönüşümünü doğrulamaktadır. Yeni dalga anayasacılık sonrasında temsili olmayan meclisler tarafından hazırlanan anayasaları halkoylaması ile kabul etmek, anayasalara meşruiyet kazandırmada artık yeterli olmamaktadır. Nitekim 1982 Anayasası'nın kabul edilmesinden bu yana 35 yıl geçmiş olmasına ve bu süre zarfında anayasanın yarısına yakınının halkın özgür iradesi ile iktidara gelmiş meclisler tarafından değiştirilmesine rağmen, bu durum Anayasa'yı meşrulaştırmaya yetmemiş, Anayasa zihinlerde “darbe anayasası” olarak kalmaya devam etmiştir. Bu durum da “Yeni ve sivil anayasa talebi 1982 Anayasası'nın demokratik olmayan yapım koşullarına bir tepki niteliği taşımaktadır.” hipotezimizin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 8'in bulgularında sivil anayasaya duyulan ihtiyaçta 1982 Anayasası'nın “çağın gereklerine yanıt veremiyor” olması %28'lik oranla ikinci öncelikli sebep olarak görülmüştür. Bu sonuç hem anlamlı hem de ilk bulguyla tutarlıdır. Anlamlıdır çünkü tezin ilk bölümünde değinildiği üzere, anayasa yapımındaki meşruiyet açığı anayasanın kitlenin güvenini kazanması ile kapatılabilir bir açıktır. Fakat bunun için halkın anayasanın zaman içinde işe yaradığını, fonksiyonel olarak etkin olduğunu görmesi gereklidir.¹⁰⁸⁶ İkinci bulgudan anlaşılmaktadır ki halk 1982 Anayasası'nı işe yarar bulmamaktadır. Bu sonuç da ilk bulguyla tutarlıdır çünkü fonksiyonel olarak etkin olamayan Anayasa meşrulaşma

---

¹⁰⁸⁵ ÇAHA, 2000, s. 317.

¹⁰⁸⁶ GÖNENÇ, 2001, s. 143-144.

olanağı bulamamakta, böylece halk nezdinde “darbe anayasası” olma özelliğini sürdürmektedir.

Araştırmaya katılanların %9’u “1982 Anayasası yapılan değişikliklerle yamalı bohçaya dönmüştür” yanıtını üçüncü öncelikli tercih olarak işaretlemiştir. Ülkemizdeki yeni (sivil) anayasa arayışında ne yazık ki, San’ın ifadesiyle anayasa değişikliği ile bu değişikliği gerektiren ihtiyaçlar arasındaki nedensellik bağı (gerek saha araştırmaları gerek kamuoyu yoklamaları ile) somut olarak ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çoğunlukla bu nedensellik bağı soyut ve popülist gerekçelerle kurulmakta ve doyurucu olmamaktadır. “Yapılan değişikliklerle yamalı bohçaya dönmüştür” seçeneği ile bu seçeneğin hemen arkasından işaretlenen “başkanlık sistemi ihtiyacı” ve onun ardından işaretlenen “Terör ve ekonomi dahil olmak üzere Türkiye’nin temel sorunları ancak yeni bir anayasa ile çözülebilir” ve “Türkiye’deki temel sorunların pek çoğu Anayasa’dan kaynaklanmaktadır” seçenekleri bu doyurucu olmayan, bilimsel olarak kanıtlanmamış, spekülatif gerekçelere örnek teşkil etmektedir. Diğer yandan gerek iktidar gerek muhalif partiler tarafından dile getirilen bu temelsiz popülist söylemlere seçmenlerin rağbet göstermesi ve anayasa gibi geleceği şekillendiren bir temel düzenleme hakkında kesin görüşlere sahip olması, ülkemizdeki seçmen-siyasi parti ilişkisi hakkında detaylı bir incelemeyi gerektirmektedir.

Benzer bir bağlamda, “Niçin yeni bir anayasaya ihtiyaç vardır?” sorusuna verilen öncelikli 4. ve 5. cevaplar %7 ile “Türkiye’nin başkanlık sistemine ihtiyacı vardır” ve %6 ile “Mevcut hükümet sistemi sorunların çözümüne hizmet etmemektedir” olmuştur. Hemen akla bu iki bulgunun, Niçin yeni bir anayasaya ihtiyaç yoktur?” sorusuna da yanıt oluşturup oluşturmadığı sorusu gelebilir. Nitekim hemen bir sonraki soruda yer alan “Mevcut hükümet sistemi (parlamentar sistem) ülkemiz şartlarına daha uygundur” seçeneği %14 ile dördüncü öncelikli yanıt olarak işaretlenerek yeni anayasaya karşı çıkmak için sunulan bir argüman olmuştur. Her iki sorunun söz konusu bulguları göz önüne alındığında “Yeni ve sivil anayasaya ihtiyaç olduğu görüşü yeni bir hükümet sistemine ihtiyaç olduğu görüşü ile özdeş anlaşılmıştır” hipotezimizin kabul edildiği görülmektedir.+

Ülkemizde parlamenter rejim, hükümet istikrarsızlıklarından kaynaklanan siyasi istikrarsızlığa çözüm bulamaması nedeniyle çokça eleştirilmekle beraber, anayasanın

değiştirilmez maddeleri arasında yer almayan, başka bir deyişle tali kurucu iktidar tarafından değiştirilmesi mümkün olan bir anayasa düzenlemesidir. Dolayısıyla hükümet sisteminde değişikliğe gitmek için yeni bir anayasa yapmaya gerek yoktur. Keza 2017 Nisan ayında 339 vekilin oyu ve halkın halkoylamasında verdiği onayla hükümet sistemi değişikliği anayasa değişikliği yoluyla gerçekleştirilmiştir. Söz konusu anket çalışması bu değişiklik gerçekleşmeden önce yapılmış olup anket bulgularına göre, vatandaş siyasilerin söylemlerinin etkisi altında kalmış ve yeni anayasa ihtiyacı ile yeni hükümet sistemi ihtiyacını birbirinden bağımsız değerlendirememiştir.

8. tabloda “Terör ve ekonomi dahil olmak üzere Türkiye’nin temel sorunları ancak yeni bir anayasa ile çözülebilir.” ve “Türkiye’deki temel sorunların pek çoğu Anayasa’dan kaynaklanmaktadır.” görüşleri öngörülerimizin aksine %5’er olmak üzere zayıf bir destek kitlesine sahip görünmektedir. Fakat aynı bulguyu bir sonraki soruda 9. tabloda tersinden okuduğumuzda beklenenin aksine “Terör, ekonomi gibi sorunların anayasadan kaynaklanmadığını, dolayısıyla da anayasayla çözülemeyeceğini düşünüyorum.” yanıtının %5 oranla öncelikli olarak en son sırada işaretlendiği görmekteyiz. Hatırlanacağı üzere bizim hipotezimiz “Yeni ve sivil anayasa ile Türkiye’nin belli başlı tüm sorunlarından kurtulacağı algısı hakimdir.” olarak kurulmuştur. Bu durumda hipotezimizi kanıtlayacak ya da düşürecek bir veri elde edilememiştir.+

2.1.2 Yeni Anayasanın Bir İhtiyaç Olmadığına Dair Bulgular

Tablo 9 - Sivil Anayasa İhtiyacı II

	N	%
Anayasa yapım sürecinde talep ve beklentilerimizin yeterince karşılanacağına inanmıyorum.	173	20
Yeni bir anayasa yapmak zordur, alışılabası ve benimsenmesi yıllarca sürer.	168	20
Yapıldığı günden bu yana, Meclis tarafından yapılan değişiklikler sonucunda sivilleşmiş bir anayasadır.	149	17
Mevcut hükümet sistemi (parlamentar sistem) ülkemiz şartlarına daha uygundur.	122	14
Türkiye'deki sorunlar anayasanın metninden çok uygulanmamasından kaynaklanmaktadır.	89	10
Türkiye'deki sorunlar yeni bir anayasa yapımı yerine mevcut anayasayı değiştirmek suretiyle zaman içinde de çözülebilir.	71	8
Yeni sivil anayasa yapım sürecine halkın yeterince dahil edileceğine inanmıyorum.	53	6
Terör, ekonomi gibi sorunların anayasadan kaynaklanmadığını, dolayısıyla da anayasa ile çözülemeyeceğini düşünüyorum.	43	5
TOPLAM	868	100

Ülkemizde yeni bir anayasa neden ihtiyaç olmadığı sorusuna ait bulguların yer aldığı Tablo 9'a göre öncelikli sebep %20 ile anayasa yapım sürecinde halkın, talep ve beklentilerinin yeterince karşılanacağına inanılmaması olmuştur.

Anayasa tartışmalarının en hararetli biçimde gündemi meşgul ettiği günümüzde, toplumun anayasa değişikliklerinin neresinde olduğu sorusu tezin ilk bölümünde değindiğimiz anayasanın toplumsal sözleşme niteliği çerçevesinde bir hayli önem kazanmaktadır.¹⁰⁸⁷ Yeni bir anayasaya neden ihtiyaç duyulmadığı sorusuna öncelikli olarak anayasa yapım sürecinde halkın talep ve beklentilerin yeterince karşılanmayacağı yanıtının verilmesi, yeni anayasanın “toplumsal sözleşme” ve “yeni” nitelikte olmasının anayasa yapım süreci ile doğrudan ilgili olduğunu kanıtlamaktadır. Nitekim 35 yıldır onca değişikliğe uğramasına rağmen meşruiyet açığını kapatamayan bir anayasanın ikame edileceği “yeni anayasa”nın yapım sürecinden katılımcı olmasının beklenmesi gayet doğal karşılanmalıdır.

Bu bulgu, sonraki seçeneklerden özellikle %8 oranında kabul görmüş olan “Yeni sivil anayasa yapım sürecine halkın yeterince dahil edileceğine inanmıyorum.” cevabı ile bir arada ele alındığında; halkın niçin talep ve beklentilerin yeterince karşılanacağına inanmıyor olması detaylı bir incelemeyi gerektirmektedir. Keza anket sonuçlarına göre yeni anayasa

¹⁰⁸⁷ ÖNKAL, SİLİ, s. 175.

ihtiyacını, öncelikli olarak 1982 Anayasası'nın a darbe anayasası olması gerekçesiyle gerekli gören %20'lik kesimin bir sonraki soruda öncelikli olarak işaretledikleri seçenek “Yeni sivil anayasa yapım sürecine halkın yeterince dahil edileceğine inanmıyorum.” olmuştur. Başka bir deyişle 1982 Anayasası'nı demokratik olmayan bir yöntemle yapılmış olması nedeniyle kabul edilemez bulan katılımcıların çoğu, aynı zamanda yeni anayasa yapımının demokratik niteliğinden kuşku duymaktadır. Kanaatimizce, katılımcılarda hakim olan bu olumsuz kanaatte 2011 yılında girişilen sivil anayasa teşebbüsünün payı büyüktür. Bu teşebbüsün metin oluşturma aşamasında sivil toplum kuruluşları, siyasi partiler ve üniversiteler anayasal öneri ve taleplerini sunmuş fakat vatandaşlar bireysel olarak anayasa yapım sürecine yeterince katılamamıştır. İlerleyen sayfalarda 14. tabloda görüleceği üzere ülkemizde halkın sivil toplum örgütlerine katılım seviyesinin düşük olduğu göz önünde bulundurulduğunda, halk anayasa yapım sürecine ya bireysel olarak ya da desteklediği siyasi parti vasıtasıyla dahil olabilecektir. Benzer anayasa yapım süreçleri yaşayan ülkelerle kıyas edildiğinde (İzlanda, Güney Afrika, İspanya) ülkemizde anayasa yapım sürecine bireysel katılım kanallarının yeterli ve çeşitli olmadığını ve anayasa yapım sürecine yönelik yeterli bir farkındalığın oluşturulmadığını söylemek mümkündür. Süreç içerisinde edinilen talep ve önerilerin anayasa metnine yansıtılıp yansıtılmayacağı ve nasıl yansıtılacağı belirtilmemiş olmasının ve ülkede uygulanagelen yüzde onluk seçim barajının vatandaşta anayasa yapım sürecine ilişkin bu olumsuz kanaati uyandırmış/pekiştirmiş olması muhtemeldir. Kaldı ki, anayasanın, seçim barajının kaldırılarak tüm siyasi partilerin katılımıyla hazırlanıp halkoyuna sunulması ve kabul edilmesi halinde dahi meşru kabul edileceği ve bir toplum sözleşmesi niteliği taşıyacağı kuşkuludur. Özellikle tezin ilk bölümünde yer verdiğimiz üzere, halkoylamasında sorulan konuların karmaşık ve teknik bilgi gerektiren konular olması ve çoğu zaman vatandaşların anayasa içinde benimseyecekleri veya benimsemeyecekleri düzenlemeleri ayıklama şanslarının olmaması gibi sakıncalardan ötürü halkın metin oluşturma aşamasına katılarak talep ve beklentilerini ilk ağızdan ifade etmesi bilhassa önem arz etmektedir. Aksi halde yapılacak bir anayasanın “demokratik” ve “yeni” niteliği kazanması ve meşru görülmesi mümkün görünmemektedir.

Türkiye'nin niçin yeni bir anayasaya ihtiyacı olmadığı sorusuna verilen öncelikli ikinci seçenek %20 ile “Yeni bir anayasa yapmak zordur, alışılması ve benimsenmesi yıllarca sürer” yanıtı olmuştur. Kanaatimizce bu bulgunun ortaya çıkmasında üç etkenin rolü vardır. Bunlardan ilki anayasa yapımının zahmetli ve pahalı bir süreç olmasıdır. Bir yandan sürecin maliyeti vergi yoluyla halkın sırtına yüklenmekte diğer yandan uzunca bir süre personel tedariği, medyanın kullanılması vs. vatandaşta sürece ilişkin olumsuz kanaat oluşturmaktadır.

İkinci etken, anayasa yapım sürecinin kutuplaşma yaratma veya var olan kutuplaşmayı derinleştirme ihtimali boyutudur. Anayasa yapımı geleceği inşa etmesi nedeniyle hem toplumsal mutabakat gerektirmesi hem de aynı nedenle toplumsal mutabakatı güçleştirilmesi ikilemini içinde barındırmaktadır. Tezin üçüncü bölümünde “derinden bölünmüş toplumlarda anayasa yapımı” başlığı altında değinildiği üzere, anayasa gelecek nesli sınırlaması ve değiştirilmesi zor en yüksek hukuk normu olması itibarıyla formüle edilmesi çok önemli bir karar anı olarak algılanmakta ve bu nedenle ödünleşme ağır bir durum olarak görülmektedir. Temel meseleleri üzerinde uzlaşamayan bir toplumda anayasa yapım süreci, farklılıklar arasında köprü kurabilir fakat onları vurgulayan siyasi bir savaş alanına da dönüşebilir.¹⁰⁸⁸ Bu ihtimal de vatandaşların anayasa yapım sürecini “zor” bulmalarına sebep olan bir etkidir.

“Yeni bir anayasa yapmak zordur, alışılması ve benimsenmesi yıllarca sürer” yanıtının yüksek oranda verilmesine yol açan üçüncü etken ise halkın tabiriyle “kervan yolda düzülür”; Alman anayasa hukukçusu Smend'in tabiriyle anayasa “ancak kendini sürekli yenileyen bir “bütünleşme süreci” ile git gide elde edilir ve sağlamlaştırılır.” düsturudur.¹⁰⁸⁹ Bu bulgu aynı soruya %8 oranında öncelikli olarak verilen “Türkiye'deki sorunlar yeni bir anayasa yapımı yerine mevcut anayasayı değiştirmek suretiyle zaman içinde de çözülebilir.” cevabı ile birlikte düşünüldüğünde tutarlılığı ve doğruluk payı artmaktadır. Tezin üçüncü

---

¹⁰⁸⁸ LERNER, s. 489-490.

¹⁰⁸⁹ WALDHOFF, s. 312

bölümünde “Türk Anayasa Kültürü” başlığı altında incelendiği üzere anayasa kültürünün oluşması öncelikle yetke gücünün belli bir süreklilik içinde kullanılacağı bir ortam ve sürekliliğin yaşandığı bir zaman boyutu gerektirmektedir.¹⁰⁹⁰ 131 yıllık anayasa tecrübemizde şahit olduğumuz neden-sonuç zincirine dayalı anayasal olaylar, bir sarkaç hareketi izleyen anayasa değişiklikleri, bu değişikliğe verilen tepkiler göstermektedir ki anayasa “statik”¹⁰⁹¹ değil “dinamik”¹⁰⁹² bir yapıdır. Köklü bir anayasa geleneği oluşturacak olan da kanımızca anayasanın bu dinamik yapısının sil-baştancı bir zihniyetten korunması ve tecrübelerden ders alınarak yol içi çözümlerle anayasaya ihtiyaç duyduğu sürekliliğin tanınmasıdır.

Tablo 9’a göre 1982 Anayasası “Yapıldığı günden bu yana, Meclis tarafından yapılan değişiklikler sonucunda sivilleşmiş bir anayasadır.” görüşü %17 oran ile üçüncü öncelikli seçenek olarak işaretlenmiştir. Bu bulgu, Türkiye’nin niçin yeni bir anayasaya ihtiyacı vardır sorusuna ikinci öncelik olarak “Anayasa yapılan değişikliklerle yamalı bohçaya dönmüştür.” cevabının verilmiş olmasıyla birlikte değerlendirildiğinde görülmektedir ki halk anayasa değişikliklerinden haberdardır ve çok değişiklik yapıldığının farkındadır. Kabul edildiği günden bu güne 21 kez değişiklik geçiren, toplam 119 maddesi değişen 1982 Anayasası çoğunluk nezdinde hala bir darbe anayasası olarak kabul görse de %17’lik bir kesimin gözünde meşrulaşma olanağı bulmuştur.

2.2 Anayasanın İçeriği ve Niteliğine İlişkin Bulgular

2.2.1 Anayasa’nın Değiştirilmesi Yasak Maddeleri

Tablo10 - Sivil (Yeni) Bir Anayasada Mutlaka Bulunması İstenilen İlkelerin Dağılımı

---

¹⁰⁹⁰ SAN, 2001, s. 78; WINTERHOFF, C. Verfassung-Verfassunggebung-Verfassungsänderung, 2007 s. 50 vd.’dan aktaran MÖSTL, Markus, “Anayasanın Düzenleme Alanları”, **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), (Çev. Editörü İlyas Doğan), Ankara, Lale Yayıncılık, 2004, s. 587.

¹⁰⁹¹ GRABANWARTER, Cristoph, “Hukuk Düzeni Hiyerarşisinde Anayasa”, **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), (Çev. Editörü İlyas Doğan), Ankara, Lale Yayıncılık, 2004, s. 403.

¹⁰⁹² SOYSAL, 1969, s. 88.

	N	%
Devletin vatani ve milletiyle bölünmez bütünlüğü	941	14
Resmi dilin Türkçe olduğu	833	12
Laiklik ilkesi	805	12
Hukuk devleti ilkesi	855	13
Atatürk ilke ve inkılaplarına saygı	774	11
Türklüğe dayalı bir vatandaşlık tanımı	729	11
Demokratik devlet	857	13
İnsan haklarına saygı	916	14
TOPLAM	6710	100

Tezin 3. bölümünde Türkiye’yi yeni anayasa arayışına iten sebepleri irdelerken de belirttiğimiz üzere, anayasalardaki değiştirilmesi yasak maddeler genellikle üzerinde toplumsal uzlaşma olan maddelerdir. Tablo 10’daki veriler de bu düşüncüyü doğrulamaktadır zira mevcut Anayasa’da değiştirilmesi yasak maddelerin içeriğini oluşturan ilkelerin tamamı yeni anayasada da mutlaka yer alması gerektiği düşünülen ilkeler olmuştur. Tercih edilme sırasına göre “Devletin vatani ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”, “İnsan haklarına saygı ilkesi”, “Hukuk Devleti İlkesi”, “Demokratik Devlet İlkesi”, “Resmi dilin Türkçe olduğu”, “Laiklik ilkesi”, “Atatürk İlke ve İnkılaplarına Saygı İlkesi”, “Türklüğe dayalı vatandaşlık tanımı” yeni anayasada mutlaka bulunması istenilen ilkelerdir. Değiştirilmesi yasak maddelerin içeriğine yönelik bu uzlaşma 1982 Anayasası’nın yapıldığı ilk andan beri var olabileceği gibi zamanla benimsenmiş ve anayasanın en azından bu maddeleri meşrulaşmış olabilir. Daha detaylı bir ifadeyle, 1982 Anayasası demokratik olmayan bir usulle yapılmış olsa bile, anayasa yapımcıları halkın bu ilkeler üzerindeki uzlaşmasını görmüş ve anayasaya yansıtmış veya bu ilkeler üzerinde uzlaşma zamanla oluşmuş olabilir. Netice olarak 10. tabloya bakarak “1982 Anayasası meşruluk kazanamamış olsa da Anayasa’nın ilk üç maddesi benimsenmiş ve meşrulaşmıştır.” hipotezinin doğrulandığını söyleyebiliriz. Aslında anayasa üzerinde tasarrufta bulunma yetkisinin halkın seçilmiş temsilcilerinin elinden alınarak değiştirilemez ilkeler konması veya parlamentonun ancak nitelikli çoğunluğuna bu yetkinin tanınması gibi yöntemlerle sınırlandırılması demokrasiye karşıt bir eğilimi yansıtmaktadır. Bu durumu meşrulaştırmanın yolu ise sınırlamaların halkın kendi iradesi ile koyulmuş olması veya halkın konulan bu sınırlamaları uygun bulmasıdır. Dolayısıyla demokratik bir

yönetimde, halkın uzlaşması anayasacılığı meşrulaştırmaktadır.¹⁰⁹³ Şu halde, ilk üç maddenin yeni anayasa ihtiyacına bir sebep teşkil etmeyeceğini belirtmek ve yeni anayasa yapılmasına karar verildiği takdirde de, değiştirilmesi yasak maddelerden yana bir uzlaşmazlığın yaşanmayacağını öngörmek mümkündür.

Tablo11 - Sivil (Yeni) Bir Anayasada Mutlaka Bulunması İstenilen İlkelerin Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı

	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite
Devletin vatani ve milletiyle bölünmez bütünlüğü	19	36	58	16
Resmi dilin Türkçe olduğu	13	31	54	12
Laiklik ilkesi	11	32	54	15
Hukuk devleti ilkesi	18	32	54	16
Atatürk ilke ve inkılaplarına saygı	9	31	52	16
Türklüğe dayalı bir vatandaşlık tanımı	12	28	45	10
Demokratik devlet	14	32	52	11
İnsan haklarına saygı	15	33	63	16
TOPLAM	111	255	432	112

11 numaralı tablo, yeni anayasada mutlaka bulunması istenilen ilkelerin, ankete katılanların öğrenim durumuna dair verilerle birlikte değerlendirilmesiyle oluşmuştur. Şekilde görüldüğü üzere söz konusu ilkeler bakımından ilkokul-lisansüstü mezuniyet aralığında göze çarpan bir tercih farklılığı bulunmamaktadır. Değiştirilmesi yasak maddeler üzerindeki uzlaşmayı perçinleyen bu bulgular içinde özellikle “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”, “hukuk devleti” ve “insan haklarına saygı” ilkesi tüm kesimlerce, yeni anayasada mutlaka yer alması gereken ilkeler arasında en çok işaretlenenlerdir.

¹⁰⁹³ ULUŞAHİN, 2011, s. 20-21.

2.2.2 Anayasa Mahkemesi'nin Durumu

Tablo12 - Anayasa Mahkemesi'ne İlişkin Verilerin Dağılımı

* Anayasa Mahkemesi tarafsız ve bağımsız bir mahkemedir.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	126	13
Katılmıyorum	292	29
Fikrim yok	120	12
Katılıyorum	409	41
Kesinlikle katılıyorum	53	5
TOPLAM	1000	100

Tablo 12'ye göre Anayasa Mahkemesi'nin tarafsız ve bağımsız bir mahkeme olduğu görüşüne, ankete katılan vatandaşların %46'sı katılmış, %42'si katılmamış ve %12'si fikir beyan etmemiştir. Her ne kadar bu sava katılanların sayısı katılmayanların sayısından fazla ise de, %42 oranında bir olumsuz kanaatin azımsanması mümkün değildir. Günümüzde sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalar yargının toplum tarafından tarafsız ve bağımsız olduğuna inanılmasının, yargının tarafsız ve bağımsız olması kadar önemli olduğunu göstermektedir. Eğer bir toplumda çoğunluk Anayasa Mahkemesi'nin tarafsız ve bağımsız olduğuna inanmıyor yani ona güvenmiyorsa, bireylerin anayasal kurallara gönüllü olarak uymalarını ve saygılarını beklemek gerçekçi olmaz. Dolayısıyla bir bütün olarak hukuk sisteminin meşruiyetini sağlamak fevkalade zorlaşır.¹⁰⁹⁴

---

¹⁰⁹⁴CEELI Concept Paper, "Judicial Independence: A Concept Paper", Central European and Eurasian Law Initiative Concept Paper Series, , April 26, 1999'dan aktaran GÖNENÇ Levent, "Yargının Tarafsızlığı ve Bağımsızlığı", Anayasa Çalışma Metinleri 3, **TEPAV**, 2011, s. 14

Tablo13 - Anayasa Mahkemesi'nin Tarafsız ve Bağımsız Bir Mahkeme Olduğu Savına Katılmayanların Siyasi Kimlik Dağılımı

	N	%
Milliyetçi	98	24
Muhafazakar	34	8
İslamcı	53	13
Liberal demokrat	16	4
Sosyalist	34	8
Sosyal demokrat	59	14
Atatürkçü / Kemalist	117	29
TOPLAM	411	100

Anayasa Mahkemesi tarafsız ve bağımsız bir mahkeme değildir diyenlerin siyasi kimlik dağılımına bakıldığında, tablonun en geniş payını Atatürkçü/Kemalist siyasi kimliğini benimsemiş katılımcılar oluşturmaktadır. Onları sırayla Milliyetçi'ler, Sosyal Demokratlar, İslamcılar, Sosyalistler ve Liberal Demokratlar takip etmektedir. Anayasa Mahkemesi'ni tarafsız ve bağımsız bulmayanların siyasi kimlik dağılımına dair oranların birbirine yakınlığı ve çeşitliliği, bizi ankete katılanların bu soruyu rasyonel bir biçimde yanıtladıkları sonucuna ulaştırmaktadır. Bir başka deyişle bu dağılımın homojenliği, Anayasa Mahkemesi'nin kararlarından en çok etkilenen kişilerin Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararlar her zaman kendilerinin lehine ya da aleyhine olmasa da, Mahkeme'nin gerçekten bağımsız olmadığını düşündüklerini göstermektedir.¹⁰⁹⁵

Anayasanın başat güvencesi olan Anayasa Mahkemesi'nin bağımsızlığı ve tarafsızlığı aynı zamanda hukuk devleti ilkesinin yapı taşıdır. Bu durumda edindiğimiz bu bulguyu “Anayasalar vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini koruyan metinlerdir” önermesinin bulguları ve (anayasada mutlaka bulunması gerekenler) “hukuk devleti ilkesi” seçeneğinin sonuçlarıyla birlikte ele almakta fayda vardır. 28. tabloda görüleceği üzere ankete katılan kişilerin büyük çoğunluğuna göre anayasalar vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini koruyan metinlerdir. 10. tabloda ise hukuk devleti ilkesi anayasada mutlaka bulunması gerekenler arasında başat konumdadır. Bu durumda, hukuk devleti ilkesinin

---

¹⁰⁹⁵ PALAVRİC, Seada, “Yargı Bağımsızlığı, Yargının Tarafsızlığı ve Sorumluluğu”, **Anayasa Yargısı**, S. 27 2010, s. 25.

önemini kavramış, anayasanın temel hak ve özgürlükleri koruyan bir metin olduğunun bilincinde olan vatandaşların, anayasanın temel güvencesi olan, hukuk devleti ilkesinin yapıtaşı olan Anayasa Mahkemesi'ne güven düzeyinin düşüklüğünü, Mahkeme'nin aktivist kararlarına karşı vatandaşın verdiği bir tepki olarak okumak mümkündür.

2.2.3 Sivil Topluma Bakış

Tablo14 - Sivil Topluma İlişkin Verilerin Dağılımı

* Birden fazla sivil toplum örgütüne (dernek, sendika, parti vb) üyeyim.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	191	19
Katılmıyorum	552	55
Fikrim yok	103	10
Katılıyorum	135	14
Kesinlikle katılıyorum	19	2
TOPLAM	1000	100

Tablo 14'te görüldüğü üzere ülkemizde sivil toplumun gelişmiş olduğunu söylemek ne yazık ki mümkün değildir. "Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarına katılım azdır." hipotezimizi doğrulayan bu verilere göre birden fazla sivil toplum örgütüne üye olan %16'lık bir kesime karşın %74 oranında bir çoğunluk ya tek bir sivil toplum örgütüne üyedir ya da hiçbir sivil toplum kuruluşuna üye değildir.

Bugün sivil toplum kuruluşları toplumun ilgi ve tercihlerini eklememeye yardım eden, toplumun talep ve önerilerini resmi kuruluşlara yüksek sesle duyuran, toplumda kendisini görünmez hisseden insanların varlığını iletişim imkanlarıyla artıran kuruluşlardır.¹⁰⁹⁶ Sivil toplum kuruluşlarının bu yönünün tezahür ettiği alanların başında kuşkusuz anayasa yapımı gelmektedir. 21. yüzyılda artık demokratik anayasa yapımı halkın katılımını zorunlu kıldığına göre, bu katılımı mümkün kılacak kanallar büyük önem arz etmektedir.

Halkın anayasa yapım sürecine katılım biçimi üç yolla tezahür etmektedir: bireysel olarak, siyasi partiler kanalıyla ve sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla. Bu durumda

¹⁰⁹⁶ ERDOĞAN, TOSUN, "Türkiye'de Devlet Sivil Toplum İlişkisi...", s. 126.

ülkemizde gerçekleşecek bir anayasa yapım sürecinde 14 numaralı tablodan edindiğimiz bulgular neticesinde sivil toplumun zayıflığı mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Demokratik anayasa yapımı tecrübesine sahip olan ülkelerde sivil toplum kuruluşlarının üstlendiği, halkın talep ve şikayetlerini anayasayı kaleme alanlara ileterek anayasanın formüle edilmesini ve oluşan anayasa metnini halka ileterek anlaşılmasını sağlama görevi, ülkemizde ya siyasi partiler tarafından ya da hükümet tarafından desteklenerek gerçekleşecektir. Talep ve önerilerin toplanması aşamasında ise özellikle bireysel katılım kanallarının çok ve çeşitli olmasına mutlaka ağırlık verilmelidir.

2.2.4 Toplumsal Güven

Toplum içindeki bireylerin kendinden farklı olana yönelik güven duyguları o toplumun siyasi üst yapısını önemli oranda şekillendirmektedir. Toplumsal güven, öncelikle demokrasinin temellerinin sağlamlığında önemli rol oynayan toplumsal bağların ve toplum içi dayanışmanın gelişmesine hizmet etmektedir.¹⁰⁹⁷ Çağımızda temsili demokrasinin işleyişinin insanların bir araya gelerek kurdukları örgütler vasıtasıyla gerçekleştiği düşünülürse gerek siyasi partiler, gerek çıkar grupları ancak bir arada bulunarak, çalışarak, yaşayarak kurulabilir ve varlıklarını sürdürebilirler. Bunun için de insanların belli bir dayanışma ve güven duygusunu paylaşmaları gerekmektedir.¹⁰⁹⁸ Aksi halde temsili demokrasilerin en temel kurumlarının başında gelen seçimlerde rekabet, kolayca “düşmanlar” ve onların karşısında yer alan “dostlar” arasındaki bir ilişkiye yani savaşa dönüşebilmektedir.¹⁰⁹⁹ Toplumda güvensizlik ve kaygının yüksek olması teklif edilen veya yapılan her değişikliğin; hukuksal, siyasal ve toplumsal anlamda bundan sonraki kuşaklara ne getirip ne götüreceğinden çok hangi dünya görüşüne veya siyasal programa hizmet ettiği

---

¹⁰⁹⁷ EKMEKÇİ, s. 236.

¹⁰⁹⁸ KALAYCIOĞLU, “Türkiye’de Demokrasi’nin Pekişmesi...”, s. 4-5.

¹⁰⁹⁹ KALAYCIOĞLU, “Türkiye’de Demokrasinin Pekişmesi...”, s. 5.

noktasında değerlendirilmesine yol açmaktadır.¹¹⁰⁰ Kendi düşüncelerini benimsemeyen siyasi parti ve grupların güçlenmesine tahammül edilemediğinde ya hukuk "öteki"leri zayıflatmak için kullanılmakta ya da hukuk dışına çıkmak meşrulaştırılmaktadır.¹¹⁰¹ Bu durum anayasa yapımı için de geçerlidir ve hatta söz konusu olan bir "mutabakat anayasası" ise güven, hoşgörü ve barış olmadan sürecin ilerlemesi ve başarılı olması mümkün değildir. Oysa aşağıda yer verilen dört tablodan edinilen bulgular neticesinde Türkiye'de anayasa yapım sürecinin siyasallaşacağını öngörmek mümkündür. Ülkemizdeki toplumsal güven seviyesini ölçmek için yönelttiğimiz dört önermenin ilki siyasi görüş paylaşırken bu yüzden gelecekte zor durumda kalırım endişesinin taşınıp taşınmadığına yöneliktir. Bu önermeye katılmayanların oranı katılanların oranından fazla olsa da katılımcıların %41'i bu endişeyi taşımaktadır. Farklı ırktan, mezhepten ve siyasi görüşten olanlara koşulsuz bir güven duyulup duyulmadığına yönelik ikinci önermede de benzer bir sonuç çıkmıştır. Güvenenlerin sayısı güvenmeyenlerden fazla olmakla beraber % 42 oranında güvenmeyenlerin olması endişe vericidir. Ankete katılanların %55'i devletin ve milletin geleceğinden endişe duyduğunu belirtirken %53'ü her an bir iç ya da dış savaş çıkacağı kaygısı taşıdığını beyan etmiştir. Bu bulgular neticesinde ülkemizde yurttaşların birbirine ve geleceğe olan güvenlerinin zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

Anayasanın gelecek nesli sınırlayan ve değiştirilmesi zor en yüksek hukuk normu¹¹⁰² olduğu göz önünde alındığında anayasa yapımında gündelik siyasal kaygıların ötesine geçilmesi, bir başka ifadeyle sahada her gün oynanan siyaset oyununu sürdürmek yerine, sahanın dışına çıkıp siyaset oyununun kuralları üzerine sağduyulu düşünülmesi

---

¹¹⁰⁰ GÖNENÇ, Levent, "Türkiye'de Katılımlı Anayasa Yapımına Doğru", http://www.tepav.org.tr/upload/files/12958942837.Turkiye_de_Katilimli_Anayasa_Yapimina_Dogru.pdf, (Erişim Tarihi 12.09.2017), s. 4.

¹¹⁰¹ CAN, Ali, "Türkiye'de Toplumsal ve Kamusal Güvenin İnşası", https://www.jasstudies.com/Makaleler/1838307215_18-Dr.%20Ali%20CAN.pdf, (Erişim Tarihi 12.10.2017), s. 266.

¹¹⁰² LERNER, s. 489-490.

gerekmektedir.¹¹⁰³ Tespit edilen bu güven sorunu ise böyle bir “mutabakat anayasası”nın önündeki en büyük engeldir.

Tablo15 - Toplumsal Güven I

* Siyasi görüşümü paylaşırken gelecekte bu yüzden zor durumda kalırım diye endişeleniyorum.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	90	9
Katılmıyorum	404	40
Fikrim yok	97	10
Katılıyorum	362	36
Kesinlikle katılıyorum	47	5
TOPLAM	1000	100

Tablo16 - Toplumsal Güven II

* Farklı ırktan, mezhepten ve siyasi görüşten olan arkadaşlarıma koşulsuz güveniyorum		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	126	13
Katılmıyorum	292	29
Fikrim yok	120	12
Katılıyorum	409	41
Kesinlikle katılıyorum	53	5
TOPLAM	1000	100

Tablo17 - Toplumsal Güven III

* Devletimin ve milletimin geleceğinden yana kaygılıyım.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	55	5
Katılmıyorum	316	32
Fikrim yok	80	8
Katılıyorum	454	45
Kesinlikle katılıyorum	95	10
TOPLAM	1000	100

¹¹⁰³ GÖNENÇ, “Türkiye’de Katılımlı Anayasa Yapımına Doğru”, s. 4.

Tablo18 - Toplumsal Güven IV

* Her an bir iç ya da dış savaş çıkabileceği endişesini taşıyorum.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	53	5
Katılmıyorum	297	30
Fikrim yok	124	12
Katılıyorum	420	42
Kesinlikle katılıyorum	106	11
TOPLAM	1000	100

2.2.5 Türkiye’de Seçmen-Siyasi Parti İlişkisi Üzerine Bulgular

Tablo19 - Seçmen-Siyasi Parti İlişkisi I

* Başkanlık Sistemi demokratik olmayan bir hükümet sistemidir.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	80	8
Katılmıyorum	293	29
Fikrim yok	200	20
Katılıyorum	281	28
Kesinlikle katılıyorum	146	15
TOPLAM	1000	100

19 numaralı tablo sonucunda hükümet sistemi ile ilgili üzerinde durulması gereken bir konunun da hükümet sistemleri ile demokrasi ilişkisi olduğu görülmektedir. Ankete katılanların %43’ü başkanlık sisteminin demokratik bir sistem olmadığına hemfikirdir. Oysa anayasa hukukunda iyi bilindiği üzere hükümet sistemi tek başına demokratik veya otoriter bir işleyişin oluşmasında belirleyici değildir. Başkanlık sistemi, uygulanmak istenen ülkenin özgün siyasi kültürü ve yapısıyla uyumsuzluk oluşturacağı gibi nedenlerle eleştirilebilirse de, demokratik bir hükümet sistemi olmadığı savı gerçeği yansıtmamaktadır.¹¹⁰⁴ Vatandaşta bu yanlış bilginin müsebbibi olarak akla ilk olarak siyasi parti propogandaları gelmekte, nitekim bir sonraki tabloda yer alan başkanlık sisteminin demokratik olmadığını düşünen kitlenin oy verdiği siyasi parti dağılımı bu sonucu doğrulamaktadır.

¹¹⁰⁴ ALKAN, Haluk, “Türkiye’nin İhtiyacı Başkanlık Sistemi”, <https://www.setav.org/haluk-alkan-turkiyenin-ihhtiyaci-baskanlik-sistemi/>, (Erişim Tarihi 05. 09.2017)

Tablo20 - Seçmen – Siyasi Parti İlişkisi II

* Başkanlık Sistemi demokratik olmayan bir hükümet sistemidir.		
	N	%
Ak Parti	65	25
CHP	133	52
HDP	28	11
MHP	28	11
Diğer	3	1
TOPLAM	257	100

Tablo 20’ye göre başkanlık sisteminin demokratik olmayan bir hükümet sistemi olduğunu düşünenlerin yarısından fazlası başkanlık sistemine aynı saikle karşı çıkan CHP’ye ve HDP’ ye oy veren seçmenlerdir. Siyasal sistemlerde siyasi partilerin ne denli önemli olduğuna işaret eden bu bulguları bir sonraki tablonun bulgularında da görmek mümkündür. 20. tablodan edindiğimiz bulguları “desteklediğim partinin aldığı tüm kararları onaylarım.” önermesine ait bulgularla birlikte ele aldığımızda bu iki önerme arasındaki ilişki bize Türkiye’de seçmen ve siyasi parti ilişkisi hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Tablo21 - Seçmen Siyasi Parti İlişkisi III

* Desteklediğim partinin aldığı tüm kararları onaylarım.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	57	6
Katılmıyorum	376	37
Fikrim yok	141	14
Katılıyorum	359	36
Kesinlikle katılıyorum	67	7
TOPLAM	1000	100

21. tablodan anlaşıldığı üzere ankete katılan kişilerin % 43’ü desteklediği partinin tüm kararlarını onaylayacağını belirtirken diğer % 43’lük kesim bu önermeye katılmamıştır. Ankete katılanların neredeyse yarısının bu savı desteklediği düşünülürse, ülkemizde siyasi alanın duygusal dürtülerle, çeşitli değer yargılarıyla ve önceden edinilen temel kabullerle değerlendirildiği gerçeği ortaya çıkmaktadır.¹¹⁰⁵ Partizan etki olarak adlandırılan bu vaziyet,

¹¹⁰⁵ ÇAM, Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 1995, s. 201.

algısal bir filtre görevini görerek seçmenin partisinin konumuna göre kendisini konumlandırmasını sağlamaktadır. Seçmen, bilgi sahibi olmadığı konularda partizanlık bağını kurduğu partinin konumunu benimsemekte, dolayısıyla seçmenin partisiyle bağı ne derece yoğun olursa, algısında yaşanan bu yanılısma da o derece güçlü ve rasyonellikten uzak olmaktadır.¹¹⁰⁶

2.2.6 Devlet Geleneği ve Algısı

Tablo22 - Devlet Geleneği ve Algısına İlişkin Verilerin Dağılımı I

* Devlet hak ve özgürlüklerin güvencesidir.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	39	4
Katılmıyorum	183	18
Fikrim yok	80	8
Katılıyorum	574	57
Kesinlikle katılıyorum	124	13
TOPLAM	1000	100

Çoğu zaman anayasa zihinlerde hak ve özgürlüğü çağrıştırırken devlet güç ve zorlamayı, hiyerarşiyi, sorumluluğu, disiplini çağrıştırmaktadır. Her ikisinin de özgürlüğün şartı olduğu ve devletin anayasaya alternatif bir kurum olmadığı çoğu vakit karıştırılmakla beraber,¹¹⁰⁷ 22 numaralı tablo bulguları göstermektedir ki, ankete katılanların çoğunluğu devleti hak ve özgürlüklerinin güvencesi olarak görmektedir. Nitekim bu verinin sağlamasını bir sonraki tabloda yapmak mümkündür. 23. tabloya göre “devlet hak ve özgürlüklerin düşmanıdır” önermesine ankete katılanların %71’i karşı çıkmış yalnızca %19’luk bir kesim bu önermeyi kabul etmiştir.

¹¹⁰⁶ AYDOĞAN, ÜNAL, Betül, “Oy Verme Modeli Davranışları”, **OÜSOBİAD**, Temmuz 2016, s. 102.

¹¹⁰⁷ ISENSEE, Josef, “Anayasanın Devleti (Anayasal Devlet)”, **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), (Çev. Ed. İlyas Doğan), Ankara, Lale Yayıncılık, 2014, s. 236-237.

Tablo23 - Devlet Geleneği ve Algısına İlişkin Verilerin Dağılımı II

* Devlet hak ve özgürlüklerin düşmanıdır.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	178	18
Katılmıyorum	532	53
Fikrim yok	100	10
Katılıyorum	123	12
Kesinlikle katılıyorum	67	7
TOPLAM	1000	100

Devletin hak ve özgürlüklerin düşmanı olarak görülmeyle tersine hak ve özgürlüklerin güvencesi olarak görülmesi, devletin halk nezdinde meşru kabul edildiğinin bir göstergesi olarak kanımızca yetersiz olan toplumsal güvenin güçlendirilmesinde önemli bir fırsattır. Bu sonucun ortaya çıkmasında Osmanlı'dan miras alınan adil “devlet baba” geleneğinin ve zor bir coğrafyada yaşıyor olmak nedeniyle devlete duyulan gereksinimin payı olmakla beraber, devletin ülkedeki sosyal, siyasal ve ekonomik alanda temel belirleyici olmasının da etkisi muhtemeldir. Başka bir deyişle “vatandaş için başlangıç ve bitiş noktası devlet olup sivil toplum gibi bir otonomi, bir korunağa sığınma şansı yoktur.”¹¹⁰⁸

Burada güvenceden kastedilen can güvenliğinin ve anayasada yer alan sosyal, siyasi ve iktisadi hakların korunmasıdır. Ankete katılanların çoğunluğu devleti temel hak ve özgürlüklerin güvencesi olarak görmesine rağmen 13 numaralı tabloda görüldüğü üzere aynı devletin temel hak ve özgürlüklere güvence sağlayan/sağlaması gereken bir kurumunu, anayasa mahkemesini tarafsız ve bağımsız bulmamıştır. Bu çapraz ilişki bizi “olan” ve “olması gereken” ayrımını sorgulamaya yöneltmiştir. Şöyle ki, katılımcılar devleti hak ve özgürlüklerin güvencesi olarak görmekte, başka bir deyişle hak ve özgürlükleri

¹¹⁰⁸ ÇAHA, 2000, s. 194.

güvencelemeyi devletin görevlerinden saymakta fakat uygulamada devleti/kurumlarını en azından Anayasa Mahkemesi’ni başarılı bulmamaktadır.

Tablo24 - Devlet Geleneği ve Algısına İlişkin Verilerin Dağılımı III

* Türkiye'nin öncelikli amacı "demokratik devlet"ten ziyade "güçlü devlet" olmalıdır.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	74	7
Katılmıyorum	296	30
Fikrim yok	130	13
Katılıyorum	391	39
Kesinlikle katılıyorum	109	11
TOPLAM	1000	100

Tablo 24'den edindiğimiz veriler uyarınca ankete katılanların %50'si "güçlü devlet"i "demokratik devlet"e önelemekte, %37'si bu görüşe katılmamakta ve %13'ü fikir beyan etmemektedir. Doktrinde genel olarak devletin gücünün, iç ve dış güvenlik, meşruiyet ve refah ölçütüyle belirlendiği göz önüne alındığında ülkemiz koşullarında halkın güçlü devleti önelemesi daha anlaşılır olmaktadır. Diğer yandan Dünya Değerleri Anketi'nin "toplumsal güven arttıkça güçlü lidere yönelik talep ciddi bir şekilde azalmaktadır." bulgusu da göz önüne alındığında 24. tablo ile toplumsal güven tablolarındaki veriler bu bulguyu destekler niteliktedir.

2.2.7 Hakim Demokrasi Kültürüne İlişkin Bulgular

Tablo25 - Demokrasi Kültürü I

* Halkın iradesinin üzerinde bir güç olmamalıdır.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	21	2
Katılmıyorum	55	5
Fikrim yok	57	6
Katılıyorum	546	55
Kesinlikle katılıyorum	321	32
TOPLAM	1000	100

25. tabloya göre ankete katılanların %87'si halkın iradesinin üzerinde bir güç olmamalıdır görüşünü paylaşmış, %7'si bu görüşe karşı çıkmış % 5'ise fikir belirtmemiştir. Bu veriler ışığında "Demokrasinin pekişmesi (konsolidasyonu) demokrasiden başka bir

rejimin artık genel kabul görmemesidir.”¹¹⁰⁹ sözü uyarınca Türk toplumunda demokrasinin yerleştiğini söylemek mümkündür. Tezin ikinci bölümünde detaylıca ele alındığı üzere demokrasinin ilk yıllarında Türk halkının bu rejime ve onun kurumlarına yabancı olduğu iddia edilebilirdi zira demokrasinin ülkemize geliş tarzı Batı’dakinden farklı olmuştur. Türkiye’de demokrasinin hayata geçirilmesiyle ilgili sorunlar ve tartışmalar olmakla beraber, demokrasinin varlığına ilişkin bir tartışma söz konusu değildir.¹¹¹⁰

Tablo26 - Demokrasi Kültürü II

* Halkın vekillerinin yapmadığı bir anayasa asla kabul edilebilir değildir.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	28	3
Katılmıyorum	257	25
Fikrim yok	298	30
Katılıyorum	338	34
Kesinlikle katılıyorum	79	8
TOPLAM	1000	100

“Demokrasi içselleştirilmiş ve benimsenmiştir.” hipotezimizin doğruluğu perçinleyen bir diğer bulgu 26. tabloya aittir. Demokrasinin içselleştirildiğinin ve benimsendiğinin anayasa yapım sürecindeki karşılığı halkın temsilcilerinin yapmadığı bir anayasanın meşru kabul edilmemesidir. Buna göre ankete katılanların %42’si anayasasının mutlaka halkın vekilleri tarafından yapılmasını gerekli görmüş, %28’i gerekli görmemiş, kalan %30 ise bu konuda fikir beyan etmemiştir.

---

¹¹⁰⁹ HEPER, 2011, s. 111.

¹¹¹⁰ ÖZÜERMAN, s. 65-66.

Tablo27 - Demokrasi Kültürü III

* Yeni anayasanın toplumun tüm kesimlerinin uzlaşmasıyla yapılacağına inanıyorum.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	54	5
Katılmıyorum	206	21
Fikrim yok	147	15
Katılıyorum	444	44
Kesinlikle katılıyorum	149	15
TOPLAM	1000	100

27. tablo incelendiğinde görülmektedir ki ankete katılanların %59'u yeni anayasa yapımı için ihtiyaç duyulan uzlaşının sağlanacağına inanmaktadır. Buna karşın %26'lık bir kesim bu inancı taşıyamamakta, %15'lik bir kesim ise bu konuda sessiz kalmaktadır.

%59'luk bir kesimin “uzlaş”ya dair ümit taşıması anayasa yapım süreci bakımından çok önemlidir zira demokratik anayasa yapım sürecinin belkemiği olan “katılımcılık” ve “uzlaş” olguları önemleri ve gerekliliğiyle doğru orantılı olarak türlü zorlukları içinde barındırmaktadır. Bu zorlukları en aza indirmek için izlenebilecek yollardan biri bu sürecin TBMM'nin öncülüğünde başlaması ve ilerlemesi olmuştur. Çünkü Meclis “demokratik” ve “temsil kabiliyetine sahip” kurumsallaşmış bir organdır.¹¹¹¹ Kaldı ki yasama organında sağlanamayan uzlaşmanın toplum kesimlerince gerçekleştirilmesinin zorluğu sıkça dile getirilen bir olgudur.¹¹¹² Bununla birlikte 2011 yılında girilen anayasa yapım sürecinin Meclis'te akamete uğraması ve sürecin neticelenememesine rağmen, 2017 yılında yapılan bir ankette ankete katılanların çoğunluğunun yeni anayasanın tüm kesimlerin uzlaşısıyla yapılacağı inancını taşıması önemli ve gelecek anayasa yapım süreçleri bakımından ümit vericidir.

¹¹¹¹ Yeni Anayasa Raporu II, s. 15.

¹¹¹² TUNÇ, 2011, s. 70.

Tablo28 - Demokrasi Kültürü IV

* Anayasalar vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini koruyan metinlerdir.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	13	1
Katılmıyorum	78	8
Fikrim yok	93	9
Katılıyorum	535	54
Kesinlikle katılıyorum	281	28
TOPLAM	1000	100

28. tabloya göre ankete katılanların %82'si anayasaların vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini koruyan metinler olduğunda hemfikir olmuş, %9'u bu önermeye katılmamış, kalan %9'u ise fikir belirtmemiştir. Olumlu görüş bildirenlerin ezici bir çoğunlukta olması nedeniyle daha önceki veriler uyarınca, 1982 Anayasası'nın meşru kabul edilmemesine rağmen "anayasa"nın bizatihi kendisinin meşru kabul edildiği söylenebilir. Böylece anayasanın keyfi kullanımını engellemek için iktidarı hukukla sınırlayarak siyasi düzeni kurmak ve temel hak ve özgürlükleri garanti altına almak olarak beliren iki esastan birinin ankete katılanlar tarafından benimsendiğini söylemek mümkündür.¹¹¹³

2.3 Anayasa Yapım Sürecine Dair Beklentilerine İlişkin Bulgular

Tablo29 - Anayasa Yapım Süreci I

* Bir anayasa ülkenin ve milletin ihtiyaçlarına cevap veriyorsa, halkın seçtiği vekiller tarafından yapılmamış olsa da, anayasa kabul edilebilir.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	25	2
Katılmıyorum	238	24
Fikrim yok	257	26
Katılıyorum	370	37
Kesinlikle katılıyorum	110	11
TOPLAM	1000	100

¹¹¹³ TUNÇ, 1998, s. 70.

29. tablo incelendiğinde ankete katılanların %48'i ülkenin ve milletin ihtiyaçlarına cevap veren bir anayasa söz konusu olduğunda, anayasanın halkın seçtiği vekiller tarafından yapılmamış olmasının bir sorun teşkil etmediği yönünde kanaat bildirmiştir. Geriye kalanların %26'sı bu kanaate katılmazken, %26'sı bu konuda fikir beyan etmemiştir.

Bu durumda akla gelen ilk düşünce bu veriler ile 8. tablodaki verilerin tutarsızlığıdır. Zira anketin 2. sorusunda yer alan Türkiye'nin yeni bir anayasaya ihtiyacı vardır çünkü "1982 Anayasası askeri bir iktidar tarafından yapılmış bir darbe anayasadır" cevabı en çok işaretlenen seçenek olmuştur. Bir diğer ifadeyle, ankete katılanlar bir yandan 1982 Anayasası'nı askeri bir iktidar tarafından yani temsili niteliği bulunmayan, demokratik olmayan bir organ tarafından yapılmakla eleştirmekte diğer yandan ise belli koşullar altında anayasanın temsili niteliği bulunmayan, demokratik olmayan bir organ tarafından yapılmasını kabul edilebilir bulmaktadır. Bu koşullardan ilki anayasanın ülkenin ve milletin ihtiyaçlarına cevap vermesi diğeri ise halkın kültürünü ve değerlerini yansıtmaması durumudur. Bir sonraki tabloda görüleceği üzere bu önermenin sonuçları da 30. tablo sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Tablo30 - Anayasa Yapım Süreci II

* Bir anayasa halkın değerlerini ve kültürünü yansıtıyorsa, halkın seçtiği vekiller tarafından yapılmamış olsa da kabul edilebilir niteliktedir.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	28	3
Katılmıyorum	254	25
Fikrim yok	256	26
Katılıyorum	367	37
Kesinlikle katılıyorum	95	9
TOPLAM	1000	100

Ankete katılanların %46'sı bir anayasayı halkın değerlerini ve kültürünü yansıttığı takdirde halkın seçtiği vekiller tarafından yapılmamış olsa bile kabul edilebilir bulmakta, %28'i bu görüşe katılmamakta, %26'sı ise görüş belirtmemektedir. Bu bulguları anlamlı kılacak korelasyon ise 1982 Anayasasını darbe anayasası olması nedeniyle kabul edilemez bulan katılımcıların ne kadarının belli şartlar altında demokratik olarak yapılmayan anayasaları kabul edilebilir bulduğuna yönelik bir analizle ortaya çıkacaktır. Aşağıda ele alınan tablolar ve analizleri 8. tablonun ve 30. tablonun korelasyonunu içermektedir.

Tablo31 - Anayasa Yapım Süreci III

	N	%
Katılmıyorum	104	29
Fikrim Yok	89	25
Katılıyorum	166	46
TOPLAM	359	100

Tabloya göre “1982 Anayasası askeri bir iktidar tarafından yapılmış bir darbe anayasasıdır” gerekçesiyle yeni anayasa yapımını destekleyen katılımcıların, “Bir anayasa ülkenin ve milletin ihtiyaçlarına cevap veriyorsa, halkın seçtiği vekiller tarafından yapılmamış olsa da, anayasa kabul edilebilirdir” seçeneğini işaretleme oranı %46’dır.

Tablo32 - Anayasa Yapım Süreci IV

	N	%
Katılmıyorum	96	27
Fikrim Yok	85	24
Katılıyorum	178	49
TOPLAM	359	100

“1982 Anayasası askeri bir iktidar tarafından yapılmış bir darbe anayasasıdır” gerekçesiyle yeni anayasa yapımını destekleyen katılımcıların “Bir anayasa halkın değerlerini ve kültürünü yansıtıyorsa, halkın seçtiği vekiller tarafından yapılmamış olsa da, anayasa kabul edilebilirdir” seçeneğini işaretleme oranı da 32. tabloda görüldüğü üzere %49’dur.

31. ve 32. tablo verilerine göre, ülkemizin yeni anayasa ihtiyacının en önemli sebebi olarak 1982 Anayasası’nın darbe anayasası olmasını gören katılımcıların neredeyse yarısına yakını, bir anayasayı, ülkenin ve milletin ihtiyaçlarına cevap vermesi ya da halkın değerlerini ve kültürünü yansıtması halinde, halkı temsil eden vekiller tarafından yapılmasa da meşru görmektedir. Bu durumda, söz konusu bulgular incelendiğinde, ankete katılanların 1982 Anayasası’nı hem bir darbe anayasası olarak gördükleri hem de ülkenin ve milletin ihtiyaçlarına cevap veremez, halkın değerlerini ve kültürünü yansıtamaz buldukları ileri sürülebilir. Yani 1982 Anayasası onlar için hem yapım süreci bakımından sorunlu hem siyasi kültürü ile uyumsuz hem de fonksiyonel olarak etkin olmayan bir anayasa olabilir. Oysa bir sonraki veri analizinde görülmektedir ki ankete katılanların çoğunluğu, 1982 Anayasası’na ülkenin ve milletin ihtiyaçlarına cevap vermesi ya da kültürünü ve değerlerini içermesi

bakımından hiç şans tanımamıştır. Çoğu 1982 Anayasası'na yönelik bu olumsuz kanaati anayasanın yapıldığı ilk anda edinmiştir.

2.4 1982 Anayasası Hakkındaki Görüşler Üzerine Bulgular

Tablo33 - 1982 Anayasası Hakkındaki Görüşlerin Dağılımı

* 1982 Anayasası ile ilgili kanaatim başından beri olumsuzdur.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	27	3
Katılmıyorum	146	15
Fikrim yok	309	31
Katılıyorum	384	38
Kesinlikle katılıyorum	134	13
TOPLAM	1000	100

33. tabloya göre ankete katılanların %51'i 1982 Anayasası hakkında baştan beri olumsuz kanaat taşımakta, %18'i bu kanaati paylaşmamakta, %31'i ise bir görüş belirtmemektedir. Hemen altta yer alan 34 numaralı tabloya ait bulgular da bu verileri destekler niteliktedir.

Tablo34 - 1982 Anayasası Hakkındaki Görüşlerin Yaşa Göre Dağılımı

* 1982 Anayasası ile ilgili kanaatim başından beri olumsuzdur. Katılıyorum Seçenler		
	N	%
18-25	107	21
26-33	135	26
34-50	204	39
51-65	72	14
TOPLAM	518	100

Tabloya göre 1982 Anayasası ile ilgili kanaatim başından beri olumsuzdur diyenlerin %53'ü 1982 Anayasası'nın askeri bir iktidar tarafından yapıldığını hatırlayacak yaşta olmasına rağmen, %47'sinin bunu hatırlaması mümkün değildir. Bu da önemli bir kesimin 1982 Anayasası'nı belirli ön kabullerle ele aldığını ve önyargıyla değerlendirdiğini göstermektedir.

Değişiklik olanağı, başlangıç itibariyle meşruiyet açığı bulunan anayasaları süreç içinde meşrulaştıran en büyük güçtür¹¹¹⁴ ve 1982 Anayasası defalarca halkın iradesi doğrultusunda değişmiştir. Üstelik ankete katılanların çoğunluğu için hatta 1982 Anayasası'nı darbe anayasası olması yönüyle kabul edilmez bulanların çoğunluğu için öncelik anayasanın halkın vekilleri tarafından yapılıp yapılmadığı değildir zira onlar belli koşullar sağlandığında bunu ikinci plana atabilmektedir. Fakat 1982 Anayasası'na yönelik ön yargı ankete katılanların anayasayı meşrulaştıracak “koşulları” ülkemiz özelinde doğru tespit etmesini engellemektedir. Tıpkı “Anayasa yapılan değişikliklerle yamalı bohçaya dönmüştür.” önermesine gösterilen rağbet gibi. Anayasa'nın meşrulaşmasının önündeki engelde en büyük pay, yürürlükteki Anayasa'yı siyasi hedeflere ulaşmak için araçsallaştıran ve itibarsızlaştıran siyasilerin söylemleridir.

Şu ana kadar sunulan veriler doğrultusunda kanımızca yeni anayasa beklentisi toplumsal bir yanılsamadır.¹¹¹⁵ Bu talebin öncüsü ve taşıyıcısı halk olmadığı gibi halkta yeni (sivil) anayasa ihtiyacının rasyonel bir karşılığı bulunmamaktadır.

---

¹¹¹⁴ STERN, Klaus (1984), Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland, Bd. I, (München: C. F. Müller, 2. Aufl.) s. 154-155 den akt. CAN, 2007, s. 108.

¹¹¹⁵ KABOĞLU, İbrahim, “Anayasa: Yenileme Arayışı ve Degisikliklerin Sürekliligi Arasındaki İkilem”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2012, s. 66.

2.5 Yeni Anayasa Yapım Yönteminden Beklentiler Üzerine Bulgular

Tablo35 - Yeni Anayasa Yapım Yöntemi I

* Yeni anayasa 4 yılda bir yapılan olağan seçimler sonucunda Meclis'e giren partiler tarafından yapılmalıdır.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	24	2
Katılmıyorum	234	23
Fikrim yok	307	31
Katılıyorum	376	38
Kesinlikle katılıyorum	59	6
TOPLAM	1000	100

Tablo verilerine göre ankete katılanların %42'si yeni anayasanın tezin ilk bölümünde tanımladığımız kurucu yasama yoluyla yapılması gerektiğini belirtmiş, %25'i bu görüşe katılmamış, % 31'ise fikir beyan etmemiştir.

2011 Yeni Anayasa yapımı teşebbüsünde 24. Dönem TBMM'nin seçim sürecinde siyasi partiler seçim bildirimlerinde "yeni anayasa vaadi"ne yoğun bir şekilde yer vermiş ve seçim sonuçları uyarınca seçmen kitlesinin 24. Dönem TBMM'yi "anayasa koyucu" iradesiyle donatarak yapılandığı kabul görmüştür. TBMM seçim sonucunda temsil oranı noktasında ulaşılan zirve değer konumundaki % 96 gibi üst düzey temsil kabiliyetine sahip olmuştur.¹¹¹⁶ Böylece kurucu meclis oluşturulma yoluna gidilmemiş, TBMM bir yandan anayasa yapım çalışmalarına başlamış diğer yandan da olağan yasama faaliyetlerini yerine getirmiştir. Her ne kadar istenen sonuca ulaşılamasa da, izlenen meclis yönteminin halk nezdinde meşru olduğu bu bulgular ile teyit edilmiştir.

---

¹¹¹⁶Yeni Anayasa Raporu II, s. 15-18.

Tablo36 - Yeni Anayasa Yapım Yöntemi II

* Yeni anayasa mutlaka bu iş için oluşturulacak yeni bir meclis tarafından yapılmalıdır.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	20	2
Katılmıyorum	141	14
Fikrim yok	280	28
Katılıyorum	463	46
Kesinlikle katılıyorum	96	10
TOPLAM	1000	100

36. tabloya göre katılımcıların %56'sı yeni anayasanın mutlaka yeni bir anayasa yapmak için oluşturulacak yeni bir meclis tarafından yapılması gerektiğini düşünmekte, %16'sı bu görüşe katılmamakta %14'ü ise fikir beyan etmemektedir. Edinilen bu bulguları bir önceki tablo verileriyle kıyas ettiğimizde her iki verinin çeliştiği görülmektedir. Zira 35. tabloya göre katılımcıların %42'si anayasanın olağan seçimler sonucunda Meclis'e giren partiler tarafından yapılması gerektiği yönünde kanaat belirtmiştir. Bu durum iki sebepten kaynaklanabilir. İlk olarak katılımcılar her iki meclis arasındaki farka hakim olmayabilirler. İkinci olarak sunulan önermeler anlaşılır olmayabilir. Bizim kanaatimiz önermelerin çok net olmadığı yönündedir zira “yeni anayasanın mutlaka bu iş için oluşturulacak yeni bir meclis tarafından yapılması gerektiği” yerine “yeni anayasanın sadece bu iş için oluşturulacak ve anayasayı yapar yapmaz dağılacak bir meclis tarafından yapılması gerektiği” sorulmuş olsaydı maksat hasıl olmuş ve böylece daha sağlıklı veriler elde edilmiş olurdu. Şu halde bir önceki önermenin net ve kolay anlaşılır olması nedeniyle ona verilen cevaplar doğrultusunda, katılımcıların söz konusu önermedeki meclisi kurucu meclis olarak değil de yeni bir kurucu yasama olarak algılamış olmaları ihtimali yüksektir.

Tablo37 - Yeni Anayasa Yapım Yöntemi III

* Anayasa yapım sürecine başlanmadan önce, yeni bir anayasanın istenip istenmediği halkoyuna sunulmalıdır.		
	N	%
Kesinlikle katılmıyorum	20	2
Katılmıyorum	66	6
Fikrim yok	148	15
Katılıyorum	508	51
Kesinlikle katılıyorum	258	26
TOPLAM	1000	100

37 numaralı tablonun verilerine göre ankete katılanların %76'sı anayasa yapım sürecine başlanmadan evvel yeni bir anayasanın istenip istenmediğinin halkoyuna sunulması gerektiğini düşünmekte, %8'i bunu gerekli bulmamakta %15'i ise sessiz kalmaktadır.

Neredeyse son 30 seneye dek, anayasa yapım sürecinde halkın katılımından halkın en son aşamada anayasanın oylanması esnasında sürece katılması anlaşılmıştır. Oysa demokratik bir anayasa yapım sürecinde tek gereklilik, halkın anayasanın içeriğine dair talep ve beklentilerinin sorulması değil, ondan da önce yeni bir anayasanın yapılıp yapılmamasına yönelik talep ve beklentilerinin sorulmasıdır. Halktan gelmeyen bir anayasa talebini temel alan bir anayasa yapma sürecinin sonunda hazırlanan anayasanın meşruiyeti muhakkak sorgulanacaktır.¹¹¹⁷

Her ne kadar yeni bir anayasa arayışının öncülüğünü genelde siyasi partiler yapsa da, anayasal değişim, siyasi parti ve liderlerinin bu değişikliğin kendi menfaatlerine olup olmayacağı konusundaki düşüncelerine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu nedenle anayasal değişim siyasi partilerin yükseliş ve düşüşüyle yakından ilgilidir. Siyaset bilimci Geddes'e göre siyasi kurumlar, her ne sebeple olursa olsun, onları değiştirmeye yetkili olanların kariyer menfaatlerine hizmet etmekte yetersiz kaldıkları zaman değiştirilirler.¹¹¹⁸ Bu yüzden yeni bir anayasa yapma konusunda bir ihtiyaç olup olmadığı hususunda siyasi partilerin ve sivil

¹¹¹⁷ULUŞAHİN, 2011, s. 24.

¹¹¹⁸GEDDES, Barbara, "A Comparative Perspective on the Leninist Legacy in Eastern Europe", Comparative Political Studies. 1995, 28, No. 2, s. 239, 241'den aktaran GÖNENÇ, Levent, Anayasal Değişim, **AÜHFD**, 62 (4) 2013, s. 1069.

toplum kuruluşlarının talep ve önerileri ile yetinilmemeli, bu gereklilik mutlaka halka sorulmalı ve üzerinde çokça tartışılmalıdır.

Bulguların tümünün birlikte analizinden, ülkemizdeki yeni ve sivil anayasa söylemlerinin gerçekliğine ilişkin aşağıdaki tespitlerin yapılabileceği kanaatindeyiz.

- i. Türkiye'nin yeni anayasa ihtiyacının temellerine ilişkin bulgularda, öncelikli seçenekler ne kadar 1982 Anayasası'nın askeri bir iktidar tarafından yapılmış bir darbe anayasası olması çiksa da, çapraz karşılaştırma yöntemi neticesinde edinilen bulgular bu veriyi sorgulamayı gerektirmiştir. Şöyle ki, 1982 Anayasası'nı demokratik olmayan bir yöntemle yapıldığı için kabul edilemez bulan katılımcıların hemen hemen yarısı bir başka soruda, bazı hallerde, demokratik olmayan yöntemlerle yapılan anayasaların kabul edilebilir olduğunu beyan etmiştir. Bu haller; bir anayasanın ülkenin ve milletin ihtiyaçlarına cevap verdiği veya halkın değerlerini ve kültürünü yansıttığı ihtimalleridir. Öte yandan, 1982 Anayasası hakkında anayasanın yapıldığı günden beridir olumsuz kanaat taşıyan katılımcıların % 47'si 1982 Anayasası'nın askeri bir iktidar tarafından yapıldığını hatırlayacak yaşta değildir. Bu da önemli bir kesimin 1982 Anayasası'nı belirli ön kabullerle ele aldığını ve önyargıyla değerlendirdiğini göstermektedir. Şu ana kadar sunulan veriler doğrultusunda kanımızca yeni anayasa beklentisi "toplumsal bir yanılısama"dır.¹¹¹⁹ Bu yanılısamadaki en büyük pay sahibi de anayasayı gerekçe göstermeden, siyasi amaç ve hamasi söylemlerle, bir ispat çabasına girişmeden kötüleyen seçkinler ve siyasilerdir.
- ii. Türkiye'de yeni anayasanın bir ihtiyaç olmadığına dair bulgular incelendiğinde, öncelikli sebeplerin sanıldığı üzere 1982 Anayasası'ndan duyulan bir memnuniyetten kaynaklanmadığı anlaşılmaktadır. Yeni anayasa ihtiyacı yönündeki bu olumsuz kanaatin temel nedenini, yenianayasa yapım sürecine duyulan

---

¹¹¹⁹KABOĞLU, 2012, s. 66.

- güvensizlik oluşturmaktadır. Katılımcılar ağırlıklı olarak yeni anayasa yapım sürecinde halkın, talep ve beklentilerinin yeterince karşılanacağına inanmamaktadır.
- iii. Anayasa'nın değiştirilmesi yasak maddelerine ilişkin bulgular, katılımcılarda değiştirilmesi yasak maddelerin içeriğine yönelik bir uzlaşının hakim olduğunu göstermektedir. Şu halde yeni anayasanın salt bu maddelere dayanarak, bu maddeleri değiştirmek için yapılmasının temelsiz ve halk iradesine dayanmayan bir girişim olacağı aşikardır.
- iv. Anayasa Mahkemesi'ne yönelik bulgular Anayasa Mahkemesi'nin tarafsız ve bağımsız bir mahkeme olduğu görüşüne %42 oranında olumsuz görüş bildirildiğini göstermektedir. Anayasa Mahkemesi'nin bağımsızlığı ve tarafsızlığı sorununun ülkemizde sürekli gündemi meşgul ettiği ve sıklıkla krize yol açtığı düşünüldüğünde, bu olumsuz kanaatin yeni anayasadan beklentileri de olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür.
- v. Sivil topluma katılım düzeyine ilişkin bulgular, "Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarına katılım azdır." hipotezimizi doğrular niteliktedir.+ Katılımcılar arasında %74 oranında bir çoğunluk ya tek bir sivil toplum örgütüne üyedir ya da hiçbir sivil toplum kuruluşuna üye değildir. 21. yüzyılda artık demokratik anayasa yapımı halkın katılımını zorunlu kıldığına göre, bu katılımı mümkün kılacak kanallar oluşturulurken ülkemizin bu özgün durumu mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.
- vi. Toplumsal güven düzeyine ilişkin bulgular çerçevesinde Türkiye'de anayasa yapım sürecinin siyasallaşacağını öngörmek mümkündür. Katılımcıların % 41'i siyasi görüşünü paylaşırken bu yüzden gelecekte zor durumda kalırım endişesini taşımaktadır. Farklı ırktan, mezhepten ve siyasi görüşten olanlara koşulsuz bir güven duymayanların oranının % 42 olması endişe vericidir. Ankete katılanların %55'i devletin ve milletin geleceğinden endişe duyduğunu belirtirken %53'ü her an bir iç ya da dış savaş çıkacağı kaygısı taşıdığını beyan etmiştir. Bu bulgular neticesinde ülkemizde yurttaşların birbirine ve geleceğe olan güvenlerinin zayıf olduğunu

söylemek mümkündür. Tespit edilen bu güven sorunu “mutabakat anayasası”nın önündeki en büyük engeldir.

- vii. Türkiye’de seçmen - siyasi parti ilişkisi üzerine bulgular, ülkemizde siyasi alanın duygusal dürtülerle, çeşitli değer yargılarıyla ve önceden edinilen temel kabullerle değerlendirildiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.¹¹²⁰ Seçmenin bilgi sahibi olmadığı konularda partizanlık bağı kurduğu partinin konumunu benimsemesi, dolayısıyla seçmenin partisiyle bağı ne derece yoğun olursa, algısında yaşanan bu yanılsamanın da o derece güçlü ve rasyonellikten uzak olması¹¹²¹ yeni bir anayasa yapımı söz konusu olduğunda sakıncalı bir durum arz edecektir. Zira anayasa yapımında gündelik siyasal kaygıların ötesine geçilmesi, bir başka ifadeyle sahada her gün oynanan siyaset oyununu sürdürmek yerine sahanın dışına çıkıp siyaset oyununun kuralları üzerine sağduyulu düşünülmesi gerekmektedir.
- viii. Devlet geleneği ve algısı üzerine bulgular ankete katılanların çoğunluğunun devleti hak ve özgürlüklerinin güvencesi olarak gördüğünü göstermektedir. Devletin hak ve özgürlüklerin düşmanı olarak görülmeyip tersine hak ve özgürlüklerin güvencesi olarak görülmesi devletin halk nezdinde meşru kabul edildiğinin bir göstergesi olarak kanımızca yetersiz olan toplumsal güvenin güçlendirilmesinde önemli bir fırsattır.
- ix. Hakim demokrasi kültürüne ilişkin bulgular doğrultusunda katılımcılar arasında demokrasinin yerleştiğini söylemek mümkündür. Türkiye’de demokrasinin hayata geçirilmesiyle ilgili sorunlar ve tartışmalar olmakla beraber demokrasinin varlığına, anayasanın koruyucu işlevine ve hukuk devleti ilkesinin önemine ilişkin bir tartışma söz konusu değildir.¹¹²²

---

¹¹²⁰ ÇAM, s. 36.

¹¹²¹ AYDOĞAN, ÜNAL, s. 102.

¹¹²² ÖZÜERMAN, s. 65-66.

- x. Katılımcıların yeni anayasa yapımı süreci ve yöntemleri hakkındaki beklentileri üzerine bulgular, ankete katılanların çoğunluğunun yeni anayasanın kurucu yasama yoluyla yapılmasını istediğini göstermektedir. Başka bir deyişle 2011 yılındaki yeni anayasa yapımı girişimini 24. Dönem TBMM'nin üstlenmesinin halk nezdinde meşru olduğu bu bulgular ile teyit edilmiştir. Öte yandan ankete katılanların %76'sı anayasa yapım sürecine başlanmadan evvel yeni bir anayasanın istenip istenmediğinin halkoyuna sunulması gerektiğini düşünmektedir, Bu yüzden yeni bir anayasa yapma konusunda bir ihtiyaç olup olmadığı hususunda siyasi partilerin ve sivil toplum kuruluşlarının talep ve önerileri ile yetinilmemeli, bu gereklilik mutlaka halka sorulmalı ve üzerinde çokça tartışılmalıdır.

Sonuç olarak çalışmanın başında öngörülen hipotezlerin tamamı doğrulanmıştır.

SONUÇ

“Türkiye’nin sivil anayasa ihtiyacı” tezi, şu üç soruya genel çerçeveli ve ülkemize özgü cevap arayışıdır: “Anayasa nedir / ne değildir?” “Yeni (sivil) anayasa *niçin* yapılır?” ve “Yeni (sivil) bir anayasa” *nasıl* yapılır?”

Büyük ölçüde, toplumsal alanın yalnızca bir parçası olan siyaseti düzenleyen anayasa siyasi alana ilişkin temel ilkeleri belirler ve uygulama ödevini siyasete verirken, refah, eşitlik, özgürlük, kalkınma sorunlarını doğrudan çözmez. Mali krizler, iç savaşlar, başarısız dış politikalar da anayasanın dışında cereyan eder. Anayasanın anlamı, işlevleri ve anayasacılık hareketleri göz önünde bulundurulduğunda bir anayasadan sadece şu üç temel imkanı sunması beklenir:

- (1) Mevcut sistemi toplum (millet/halk) iradesinin ürünü olarak ve egemen olacağı şekilde yapılandırmak.
- (2) Çoğulcu bir düzen kurmak, temel hakları güvenceye alarak farklılıkları korumak.
- (3) Sistemden razı olunmadığı takdirde başka bir sistem arayışına girişilmesine imkan sağlamak.

Bu üç asgari temel değer üzerine kurulmayan bir anayasanın işlevlerini gereği gibi yerine getirebilmesi imkanı bulunmayacağı için kabul edilebilir nitelikte olmadığı söylenebilir.

Her iktidarın başka bir hukuk evreni oluşturduğu anayasacılık tarihinde, dönemin hakimi bir zamanlar Tanrı’nın gölgesi hükümdar iken,¹¹²³ zamanla burjuva ve seçkinler egemen güç olmuş ve son olarak da 21. yüzyıl anayasacılığının, anayasa yapımı ve anayasanın demokratik katılım süreçlerini tekrar tanımlamasıyla halk olmuştur. Anayasanın nasıl yapıldığı da en az içeriği kadar önemli bir konudur ve anayasanın meşruiyetini ortaya

---

¹¹²³ SEVİNÇ, 2017, s. 3.

konan metin kadar, metnin ortaya konuluş süreci de etkilemektedir. Bu nedenle önce ‘niçin yeni bir anayasa?’ sorusu ele alınmalı, yeni bir anayasanın gerekliliğine ikna olduktan sonra ‘nasıl bir anayasa yapımı?’ sorusunun yanıtı aranmalıdır.

Dünyada ve ülkemizdeki anayasa yapım tecrübeleri anayasaların birçok farklı yöntem ve amaçla yapılabileceğini göstermektedir. Konuyu ülkemiz açısından ele alırsak, ilk anayasamız olan 1876 Anayasası’nın nasıl yapıldığına dair soruya verilen cevabın padişahın fermanıyla yani “demokratik olmayan bir yöntemle” olduğu görülecektir. Yapılma nedeni ise mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçilme arzusudur. Hakim görüşe göre çöküşten kurtulma ancak bu yolla sağlanabilirdi. Zira muasır Batı ülkeleri başarılarını anayasaya ve parlamentoya borçluydular. Fakat umulan olmamış bir anayasaya sahip olmak Ülkeyi çöküşten kurtaramamıştır.

1921 Anayasası Kurtuluş Savaşı sürerken, başkent in ve meclisin işgali sonrası kurulan “salahiyet-i fevkaladeyi haiz bir Meclis” tarafından neredeyse oy birliği ile kabul edilmiştir. Yeni bir anayasa yapacak olan parlamento ilk defa seçim yoluyla halktan gelen kişilerden oluşmuş ve Türk anayasa tarihinin en demokratik anayasa yapımına imza atmıştır. Yeni bir anayasanın yapılma nedeni ise çeşitli eğilimlerin yarıştığı bu mecliste, bir “geçiş dönemi”nin asgari ortak noktalarının saptanması ve olağanüstü bir dönemin ihtiyaçlarını karşılama gereksinimi olarak belirtilebilir.

1924 Anayasası bu meclisin dağıtılmasından sonra yeni bir seçimle kurulan fakat muhalefetin yer olmadığı tek partili bir meclis tarafından yapılmıştır. Bu süreçte hem yeni anayasanın nasıl ve ne şekilde olması gerektiği ile ilgili hem de yeni anayasanın yapılmasına gerek olup olmadığıyla ilgili bir tartışma yaşanmıştır. Çoğunluk mevcut anayasanın olduğu gibi muhafaza edilerek doğal seyrinde gelişmesi fikrine itibar etmemiştir. Akabinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’ndaki eksiklikleri tespit etmek ve ihtiyaçlara cevap verecek yeni anayasa teklifleri hazırlamak üzere bir anayasa komisyonu kurulmuş ve yeni anayasa çalışmaları başlamıştır. Fakat bu süreçte ihtiyaçlara cevap verecek bir anayasa yapılamadığı gibi zaman içerisinde anayasa değişikliğine de gidilmemiş, karma hükümet sistemi (kuvvetler birliği, görevler ayrılığı) ve anayasa mahkemesinin eksikliği gibi nedenlerle uygulamada sık sık sorunlar baş göstermiştir.

1961 Anayasası askeri bir cunta tarafından demokratik olmayan bir yöntemle hazırlanmıştır. Yeni anayasa yapılmasının nedenleri; seçim sistemini değiştirme, siyasi iktidarı etkin kılma, halkoyunun siyasi iktidar üzerindeki kontrolünü gerçekleştirme gerekliliği olarak izah edilmiş fakat umulan yine olmamıştır. Yeni anayasa ile etkin bir siyasi iktidar oluşmadığı gibi halkın oylarını paylaşacak pek çok vesayet kurumu getirilmiştir. Anayasa tartişmaları gündemden hiç eksilmemiştir.

1982 Anayasası da 1961 Anayasası gibi bir başka askeri cunta tarafından yine demokratik olmayan bir yöntemle hazırlanmıştır. Yeni anayasa yapılmasının nedenleri devletin kuvvete, memleketin huzur ve sükunete olan ihtiyaını giderme, mezhep kışkırtıcılığına engel olma, milletimizin bütünlüğü koruma, sarsılan ekonomik düzeni ışlah etme, aşırı pahalılığı ve enflasyon canavarını durdurma gerekliliği olarak izah edilmiştir. Nesz konusu gerekçeler anayasadan beklenebilir niteliktedir ne de yeni anayasa ile umulan gerçekleşmiştir. Zira her iki anayasanın da asıl yapılış nedeni, sonraları yaygın olarak dile getirildiği gibi darbeye meşruiyet kazandırma ve toplumu tasarlama isteğidir.

Türkiye’de son zamanlarda anayasa yapımına ilişkin tartişma iki ana eksen üzerinde ilerlemektedir. İlki, 1982 Anayasası’nın 1995’ten bu yana yapılan değişikliklerle oldukça demokratik bir yapıya kavuşturulması nedeniyle yeni bir anayasanın gerekli olmadığını savunan görüştür. Diğeri ise mevcut anayasanın demokratik olmayan koşullarda ve yöntemlerle hazırlandığı dolayısıyla sivil ve daha demokratik bir anayasa gerektiği yönündedir.

Anayasanın başarılı bir şekilde uygulanması, toplum ve siyasilerce içselleştirilmesi ancak anayasal değişmenin gerekliliği ve içeriği üzerinde toplumsal uzlaşmanın olduğu bir dönemde yapılmasıyla mümkün olur. O halde diyalektik bir anayasa arayışı “yeni bir anayasanın yapılması ihtiyaç mıdır?” sorusuna tatmin edici bir cevap vermelidir. Aksi halde ya yeni bir anayasa yapmayı gerektiren faktörler yoktur ya da anayasanın yapım zamanlaması yanlış demektir. şu halde, ilk üç madde haricinde kalan tüm maddeler tali kurucu iktidar tarafından değiştirilebileceğine göre Türkiye’nin yeni anayasa arayışının nedenlerini başka bir deyişle “yeni” anayasa ile üzülmesi beklenen sorunları; değiştirilmesi yasak maddelerin içeriği (Kürt meselesi bağlamında üniter devlet yapısı ve resmi dilin

yeniden düzenlenmesi), vatandaşlık tanımı, hükümet sistemi değişikliği ve demokratik derinleşme beklentisi olarak sıralamak mümkündür.

Çalışmanın uygulama kısmını oluşturan ve alan araştırmasıyla elde edilen verilerin istatistiksel analizlerinde de görüldüğü üzere değiştirilmesi yasak maddelerin içeriği ve vatandaşlık tanımı üzerinde toplumsal bir uzlaşa hakimdir. Hükümet sistemi değişikliği zaten anayasa değişikliği yoluyla gerçekleşmiştir. Geriye yeni bir anayasayı gerekli kıldığı varsayılabilir geçerli bir nedeni olarak sadece demokratik derinleşme beklentisi kalmıştır.

Yeni anayasa tartışmalarının mihenk noktasını kuşkusuz 1982 Anayasası'nın bir darbe ve vesayet anayasası olduğu söylemi oluşturmaktadır. Nitekim anket sonuçlarından edindiğimiz bulguya göre 1982 Anayasası'nın askeri iktidar tarafından yapılmış bir darbe anayasası olması yeni anayasa ihtiyacının en önemli sebebi olarak işaretlenmiştir.

Değişiklik olanağı, başlangıç itibariyle meşruiyet açığı bulunan anayasaları süreç içinde meşrulaştıran en büyük güçtür ve 1982 Anayasası defalarca halkın iradesi doğrultusunda değişmiştir. Üstelik ankete katılanların çoğunluğu (hatta 1982 Anayasası'nı darbe anayasası olması yönüyle kabul edilmez bulanlar dahil) için öncelik anayasanın halkın vekilleri tarafından yapılıp yapılmadığı değildir. Zira onlar belli koşullar sağlandığında (anayasa ihtiyaçlara cevap verdiğinde veya halkın değerlerini yansıttığında) bunu ikinci plana atabilmektedir. 1982 Anayasası ile ilgili kanaatim başından beri olumsuzdur diyenlerin yarısına yakını 1982 Anayasası'nın askeri bir iktidar tarafından yapıldığını hatırlayacak yaşta olmasına rağmen %47'sinin bunu hatırlaması mümkün değildir. Bu da önemli bir kesimin 1982 Anayasası'nı belirli ön kabullerle ele aldığını ve önyargıyla değerlendirdiğini göstermektedir. 1982 Anayasası'na yönelik ön yargı ankete katılanların anayasayı meşrulaştıracak "koşulları" ülkemiz özelinde doğru tespit etmesini engellemektedir. Dolayısıyla bu veriler doğrultusunda yeni anayasa ihtiyacının toplumda gerçek bir karşılığının bulunduğunu söylemek mümkün değildir.

Bu çalışma bağlamında, 1876 Anayasası'ndan günümüz Anayasasına kadar olan süreçte uygulama aşamaları da dahil olmak üzere tüm anayasalarımızın oluşum mantığı ve varlığına dayanak yapılan ortak fikri temellerden yola çıkarak, muhtemel bir anayasanın

oluşumunda dikkate alınması gereken ülkemize özgü bazı temel problem alanlarını şöyle sıralayabiliriz

- (1) Anayasalarımızdan hiçbiri (1921 Anayasası hariç) yapımında izlenen yöntem bakımından sivil ve demokratik olarak tanımlanmaya elverişli değildir.
- (2) Çoğu zaman yeni anayasa yapılma sebepleri ile yeni anayasanın sonuçları; yani anayasadan beklentiler ile anayasanın uygulamaları birbirleriyle örtüşmemektedir.
- (3) Türkiye’de anayasaların yapılması ya da herhangi bir konunun anayasal zeminde düzenlenmiş olmasıyla yaşanan ya da yaşanması muhtemel olan sorunların temelden çözülmüş olacağı yönünde hakim bir inanç vardır.
- (4) Anayasalardan mütemadiyen başarabileceğinden daha fazlası beklenmekte ve başarısızlıklar dolayısıyla anayasayı suçlamak başarısızlığın asıl sorumlusu olan etkenlerin gözden kaçırılmasına yol açmaktadır.
- (5) Anayasalar toplumu tasarlama aracı olarak görülmekte ve toplumsal gerçeklerden beslenmemektedir. Ülkemizde kötü anayasa mühendisliği kadar fiili durum ile hukuki durum arasında uyumsuzluğun yaşandığı uygulama süreçleri de yaygındır.
- (6) Bazen sorunların temelini bazı anayasal normların kendisi teşkil ederken çoğu zaman sorunlar anayasal normların yorumlanmasından ya da uygulanmamasından kaynaklanabilmektedir.

Tolstoy, Anne Karenina romanına “bütün mutlu aileler birbirine benzer; oysa her mutsuz aile kendine özgü bir biçimde mutsuzdur” cümlesiyle başlar. Yüzyıllar içinde oluşan anayasal değerler; ülkelerin deneyimleri, toplumsal yapıları, siyasi kültürleri, gelişmişlik düzeyleri ve daha birçok etkenle bir araya gelir ve bu birliktelikten her ülkeye özgü bir anayasa kültürü doğar. Türk anayasa kültürünü oluşturan ve etkileyen temel olgular ise güçlü devlet geleneği, yerleşmemiş bir demokrasi anlayışı, sancılı bir modernleşme deneyimi, refah seviyesinin yüksek olmayışı, sivil toplumun zayıflığı, milli birliğin bozulması endişesi

ve toplumsal güven seviyesinin düşüklüğüdür. Dolayısıyla anayasaya yön veren tüm bu bulgular yeni sivil anayasa arayışında mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Her yeni anayasa yapım aşamasında “niçin”in doğru tanımının ardından, yapılacak yeni anayasanın halkın talep ve ihtiyaçlarını olabildiğince ve uzun süre karşılayabilmesi için dayanması gereken temel ilkeler, göz önünde bulundurulması gereken özgün haller ve bunun yanında hangi gücün idaresiyle gerçekleştirileceği sorularının üzerinde durulması gerekir. Bu bağlamda sivil bir anayasanın yapımının şu dört unsuru içermesi gereklidir: Halkın katılımı, halkın tartışması, halkın uzlaşması ve halkoylaması.

Yeni (sivil) anayasa yapımının nirengi noktası ise uzlaşılması gereken asgari ilkelerin neler olduğu ve bu uzlaşımın nasıl gerçekleştirileceğidir. Öncelikle yeni anayasa ihtiyacı hususunda bir uzlaşma aranmalıdır. Yeni bir anayasa ihtiyacının varlığı bir halkoylamasıyla teyit edildikten sonra halkın anayasal talep ve beklentileri -ülkenin özgün koşulları göz önünde bulundurularak- belirlenmelidir. Halkın anayasal talep ve beklentilerinin tespit edilmesinin ardından elde edilen verilerin derlenmesi, tasnifi ve anayasayı yapacak olan meclise verilerin aktarılması gerekmektedir. Taslak tamamlandıktan sonra son söz gene halka bırakılmalı, taslak halkoyuna sunulmalıdır. Uzlaşmaya dayalı demokratik bir anayasanın kabul edilme ihtimali kadar kabul edilmeme ihtimalinin de bulunduğu ve bunun önemli siyasi sonuçlarının olacağı mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır zira bu durumda hakim görüşe göre en iyi ihtimalle yeni bir anayasa oluşmaz ve eski anayasa da siyasi açıdan yıkılmış olur.¹¹²⁴

Anayasa yapımı oldukça zorlu ve engeller içeren bir süreci ifade etmektedir. Ne var ki bu, sivil bir anayasadan vazgeçilmesi gerektiği şeklinde anlaşılmalıdır. Hatta demokratik bir süreçte hazırlandığında yeni anayasa, yapım süreci bakımından geçmiş tüm anayasalarımızdan mutlaka daha meşru olacaktır. Fakat anayasanın fonksiyonel etkinliğinin ve siyasi kültürün de anayasaların meşruiyetini etkileyen etkenler olduğu göz önünde

---

¹¹²⁴BOYSEN, s. 186.

bulundurulmalıdır. Bir anayasanın meşruiyeti ve başarısı, anayasa metninden ziyade pek çok etkenin özgün bir bileşimiyle oluşmaktadır.

Anayasal sorunlar anayasada değişiklik yapmak suretiyle giderilemiyorsa değişikliklerle yetinmede ısrarcı olmak sorunları derinleştirebilmektedir. Bununla birlikte bir anayasal metni muhafaza edip onu yaratan olayları yeniden tasarlamak da mümkündür.¹¹²⁵ Kamuoyunda anayasaya yönelik saygı ve bağlılık oluşturma ya da tam tersine yol açma, siyasilerin ve seçkinlerin elindedir. Anayasalarda değişim ve süreklilik açısından temel husus, istikrar gereği ile değişim ihtiyacının uzlaştırma yoluyla giderilmesidir. Anayasa ancak bu şekilde öğrenilebilen bir sisteme dönüşür.¹¹²⁶ Ülkemizde köklü bir anayasacılık geleneğinin oluşabilmesi için anayasalara şans tanınmalı, kopmayan tarihsel bir çizgi sağlanarak anayasanın yavaş yavaş daha iyiye evrilmesi için çalışılmalıdır.

Sonuç olarak 141 yıldır sık sık yaşandığı üzere yine mükemmel bir yeni anayasaya sahip olmamız hususunda toplumsal bir uzlaşma oluşmuş görünmektedir. Oysa bu ihtiyacın neden kaynaklandığı, hangi yöntem ve nasıl bir içerikle giderileceği hususunda aynı uzlaşmayı görmek mümkün değildir. Bu kafa karışıklığını gidermeyi hedefleyen “Türkiye’nin Sivil Anayasa İhtiyacı” tezi yeni anayasa beklentilerini ve yeni anayasanın bu beklentilere cevap verme kapasitesini, Türk Anayasa kültürü bağlamında sorgulama girişimidir. Geçmişte yaşanan anayasal hayal kırıklıklarının tekrar yaşanmaması ve karşı karşıya olunan sorunların gerçek çözüm yerlerinin ıskalanmaması için, yeni anayasa ile ihtiyaçlar arasında gerçek bir bağ bulunduğu bilimsel çalışmalar ve tartışmalar yoluyla mutlaka kanıtlanmalıdır. Ancak bu bağ kanıtlandıktan sonra yeni bir anayasa yapımı ele alınmalı ve bu süreç halkla başlayıp halkla sonlanmalıdır. İşte o zaman yeni anayasa ihtiyacının doğru, yeni anayasanın demokratik temelleri olduğu söylenebilir.

---

¹¹²⁵ KAY, s. 103

¹¹²⁶ DREIER, H., Gilt das Grundgesetz ewig? Fünf Kapitel zum modernen Verfassungsstaat, 2009, s. 47’den aktaran BOYSEN, s. 181.

KAYNAKÇA

- ABADAN, Yavuz, SAVCI, Bahri, **Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, Ankara, AÜSBF, 1959.
- ANAYURT Ömer, “Yerel Demokrasiyi Güçlendirme Aracı Olarak Yerel Referandumlar”, **Sivil Toplum**, 5 (17-18), 2007, ss.101-119.
- ANAYURT Ömer, “Türk Hukukunda Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi: Ulusal Demokrasinin Strasbourg Demokrasisi Karşısında Hükmen Yenilgisi”, **Liberal Düşünce**, Sayı 23, Yaz 2001, ss. 5-28.
- ANAYURT, Ömer, “1924 Anayasası’nda Meclis-Yürütme İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, 1997, ss. 671-695.
- AKARTÜRK, Ekrem, Ali, “Türkiye’nin Yeni Bir Toplum Sözleşmesine İhtiyacı Var!”, **Yeni Türkiye (Yeni Anayasa Özel Sayısı)**, Ocak-Şubat 2013, Yıl 9, Sayı 50, ss. 234-239.
- AKBULUT, Olgun, “Resmi Dil ve Anayasalarda Düzenlenişi”, **TBB Dergisi**, 2012 (102), ss. 115-148.
- AKDAĞ, Mustafa, **Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası Celali İsyamları**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975.
- AKGÜN, Birol, ÖZŞAHİN, M. Cüneyt, **Türkiye’de Konsolidasyon ve Liberal Siyasal Kültür Teorik Bir İnceleme**, Ankara, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2013.
- AKGÜN, Birol, “Türkiye’de Siyasal Güven: Nedenleri ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 56, Sayı 4, 2001, ss. 1-23.
- AKIN, Mahmut Hakkı, **Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik –Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma-**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, Konya, 2009.
- AKINCI, Abdulvahap, “Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2013, Cilt 15, Sayı 2, ss. 39-58.
- AKTAY, Yasin, “Amerika’da Sivil Toplum ve Dinin Temelleri”, **Sivil Toplum ve Demokrasi**, (Haz. Lütfi Sanar), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, ss. 177-210.

- AKYÜREK, Salih, “Demokratik Açılım Süreci ve Demokratik Özerklik Talepleri”, **Türkiye’de Kürtler ve Toplumsal Algılar**, (Ed. Mehmet Sadi Bilgiç, Salih Akyürek), İstanbul, Bilgesam Yayınları, 2012, ss. 197-221.
- ALDIKAÇTI, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1973.
- ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, “Yeni Bir Anayasa İçin Öneriler”, **Mülkiye**, Cilt 24, Sayı 224, 2009, ss. 115-136.
- ALKAN, Türker, “Anayasa Mühendisliği”, **Radikal**, 01.08.2007.
- ARATO, Andrew, “Demokratik Anayasa Yapımı ve Türkiye’deki Sürecin Devamlılığını Sağlamak”, (Ed. Ece Göztepe, Aykut Çelebi), **Demokratik Anayasa, Görüşler Öneriler**, İstanbul, Metis Yayınları, 2012, ss. 27-44.
- ARİSTOTELES, **Politika** (Çev. Furkan Akderin), İstanbul, Say Yayınları, 2013.
- ARSEL, İlhan, **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, Ankara, 1965.
- ARSLAN, Zühtü, “Başörtüsü, AK Parti ve Laiklik: Anayasa Mahkemesi’nden İki Karar Bir Gerekçe”, **Seta Analiz**, Sayı 2, Ocak, 2009.
- ARSLAN, Zühtü, **Anayasa Teorisi**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2005.
- ARSLAN, Ali, “Türk Dünyasında Toplumsal Değişme ve Modernleşmenin Tarihsel-Toplumsal Temelleri: Bir Örnek Model Olarak Türkiye”, **Akademik Bakış**, Sayı 6 Mayıs, 2005, ss. 1-13.
- ATALAR, Mustafa, “Nasıl Bir Anayasa”, **Tarih Bilinci Tarih ve Kültür Dergisi**, Sayı 15-16, Ekim 2011, ss. 119-122.
- ATAR, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, Konya, Mimoza Yayınları, 2013.
- ATAR, Yavuz, **Demokrasilerde Anayasal Değişimin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı**, Konya, Mimoza Yayınları, 2000.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- ATAY, Ender, Ethem, “Yapılmakta Olan Yeni/Yenilenen Anayasada Neyi Niçin Savunmalıyız?” **Yeni Anayasa Özel Sayısı**, Ocak-Şubat 3013, Yıl 9, Sayı 50, ss. 311-323.
- ATILGAN, Gökhan, “Diyalektik Bir Anayasa İncelemesi İçin Çerçeve Girişimi”, **AÜSBF Dergisi**, Cilt 70, No. 1, 2015, ss. 65-110.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, No. 3723, 08.05.1991, Resmi Gazete No. 20877, 21.05.1991

AYDIN, Mustafa, **Siyasetin Sosyolojisi**, İstanbul, Açılım Kitap, 2015.

AYDIN, Ertan, “Vesayet Sisteminin Sonu, Yeni Anayasa ve Başkanlık Sistemi”, **Star**, 4 Nisan 2015.

AYDIN, Öykü, Didem, **“Biz Halk: Egemenliğin Sahibi” Halkın-Kurucu-Meclisi (Anayasa Konvansiyonu) ve Anayasa Yapımı (ABD ve Latin Amerika'nın Genel Çizgilerinden Türkiye İçin Bir Modelle Doğru)**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2011.

AYDOĞAN, ÜNAL, Betül, “Oy Verme Modeli Davranışları”, **OÜSOBİAD**, Temmuz 2016, ss. 95-119.

BAĞLI, Mazhar, “İnsan Onuruna Saygılı Bir Anayasa” **Tarih Bilinci Tarih ve Kültür Dergisi**, Sayı:15-16, Ekim 2011, ss. 60-61.

BAKIR, Çağlar, **Anayasa Bilimi: Bir Çalışma Taslağı**, İstanbul, BFS Yayınları, 1989.

BAL, Hüseyin, **Hukuk Sosyolojisi**, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2003.

BALI, Ali, Şafak, “Yeni Anayasa'nın Felsefesi”, **Yeni Türkiye (Yeni Anayasa Özel Sayısı)**, Ocak-Şubat 2013, Yıl 9, Sayı 50, ss. 336-345.

BALI, Ali, Şafak, **Hukuk Toplum Siyaset Üzerine Söyleşiler**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2011.

BALI, Ali, Şafak, **Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet (“Öteki” ile Barış İçinde Birlikte Yaşamak)**, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2011.

BARIN, Taylan, **Türkiye'nin Yeni Anayasa Arayışı: 2011-2013 TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonu Tecrübesi**, İstanbul, XII Levha Yayıncılık, 2014.

BAŞAR, Selim, YILDIZ, Şaduman, “İktisadi Büyümenin Demokratikleşme Üzerindeki Etkileri”, **BAÜSBED**, 12 (21), ss. 56-75

BATUM, Süheyl, **99 Soruda Neden ve Nasıl Çağdaş Bir Anayasa**, İstanbul, XII Levha Yayınları, 2010.

BATUM, Süheyl, “1990’larda Dünyada ve Türkiye’de Siyasal Rejim Tartışmaları”, **Siyasal rejim tartışmaları**, İstanbul, TESEV Yayınları, 2000, ss. 53-81.

BAUMAN, Zygmunt, **Siyaset Arayışı**, İstanbul, Metis Yayınları, 2000.

- BAYHAN, Vehbi, “Türkiye’de Sivil Toplum Örgütleri, Demokrasi ve Patronaj”, **Sivil Toplum ve Demokrasi**, (Haz. Lütfi Sanar), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, ss 145-169.
- BAYRAKTAR, DURGUN, Gonca, “Anayasa Referandumu ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, **Yeni Türkiye**, Sayı 94, Mart Nisan 2017, ss. 1-6.
- BENEDİKTER, Thomas, **The World’s Modern Autonomy Systems (Concepts and Experiences of Regional Territorial Autonomy)**, EURAC Research, Bozen/Bolzano, 2009.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- BİLGE, Muhittin, **Türkiye’de Demokrasi Kültürü: Siyaset ve Toplum**, TSA / Yıl 15 S. 3, Aralık 2011, ss. 49-60.
- BİLGİÇ, M. Sadi, AKYÜREK, Salih, KOYDEMİR, F. Serap, **Türkiye’de Yargıya Toplumsal Bakış**, Ankara, BİLGESAM Yayınları, Aralık 2015.
- BİLGİN, Nuri, **Kimlik İnşası**, Ankara, Aşına Kitaplar, 2007.
- BLACK, Cyril, E., **Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri**, Ankara, Verso Yayıncılık, 1989
- BLANC, Andre, Bonime, **Spain’s Transition to Democracy: The Politics of Consitution-making**, Boulder and London, Westview Press, 1987.
- BOBBİO, Norberto, “Kelsen ve Hukukun Kaynakları” **Devlet Kuramı**, Der. Cemal Bali Akal, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2011, ss. 459-469.
- BOYSEN, Sigrid, “Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim” **Türkiye’de Anayasal Değişim Beklentileri**, Ed. Ozan Ergül, Uluslararası Sempozyum, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2011, ss. 177-191.
- BOZKURT, Gülnihal, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- BRYCE, James, **Amerikan Siyasi Rejimi**, Ankara, Türk Siyasal İlimler Derneği Yayınları, Siyasi İlimler Serisi: 5, 1962.
- BULUT, Sedef, “27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2009, Sayı 19, ss.73-90.
- BURTON, Michael, GUNTHER, Richard, HIGLEY, John, “Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe: An Overview”, **Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern**

- Europe**, (Ed. John Higley, Richard Gunther), Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
- CALHOUN, John C., “A Disquisition on Government”, (Ed. Richard K. Oralle)Charleston, S.C., New York, 1851.
- CAN, Osman, **Kurucu İktidar**, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2013.
- CAN, Osman, “Türkiye’de Anayasalar ve Derin Anayasa’nın Revizyon Dönemleri”, **Yeni Türkiye (Yeni Anayasa Özel Sayısı)**, Sayı 50, Ocak-Şubat 2013, ss. 1128-1141.
- CAN, Osman, **Darbe Yargısının Sonu (Karargah Yargısından Halkın Yargısına)**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- CAN, Osman, “Demokrasiye Geçişte “Sivil” Anayasa ya da Gül’ün Yalnızca Adı mı Değişiyor?”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl 65, Sayı 3, Yaz 2007, ss. 35-47.
- CAN, Osman, “Anayasa Değişirme İktidarı ve Denetim Sorunu”, **AÜSBF Dergisi**, Cilt 62, Sayı 3, 2007, ss. 101-139.
- CİHAN, Ahmet, DOĞAN, İlyas, **Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum**, İstanbul, 3FYayınevi, 2007.
- CİHAN, Erol, “Atatürk Hukuk Devrimi Üzerine”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 48, Sayı 1-4, 1982-1983, ss. 183-194.
- CİN, Halil, **Türk Hukuk Tarihi**, Konya, Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2003.
- COŞKUN, Vahap, **Kürt meselesinin Anayasal Boyutu**, Ankara, Orion Kitabevi, 2013.
- COŞKUN, Vahap, “Anayasa ve Kürt Meselesi”, **Liberal Düşünce**, Yıl 17, Sayı 66, Bahar 2012, ss. 83-92.
- COŞKUN, Vahap, DERİNCE, M. Şerif, UÇARLAR, Nesrin, **Dil Yararı Türkiye’de Eğitimde Anadilin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri**, Diyarbakır, Disa Yayınları-1, 2010.
- ÇAHA, Ömer, “Apoletli Aydınların Darbe Düşleri”, **Star Gazetesi**, Açık Görüş, 20.04.2009.
- ÇAHA, Ömer, **Aşkın Devlet’ten Sivil Topluma**, İstanbul, Gendaş Kültür Yayınları, 2000.
- ÇAĞ, Burak, “Katılımcı Anayasa Yapımı ve İzlanda Örneği”, **Yasama Dergisi**, Sayı 25, 2013, ss. 71-91.

- ÇAM, Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 1995.
- ÇETİN, Halis, **Türk Toplum Sözleşmesi**, Ankara, Lotus Yayınevi, 2004.
- ÇİÇEK, Cemil, “Anayasayı Değişirme İradesinden Yeni Anayasa Yapma İradesine Bir Zihniyet Değişimi: Neden Yeni Anayasa?”, **Yeni Türkiye (Yeni Anayasa Özel Sayısı)**, Sayı 50, Ocak-Şubat 2013, ss. 19-24.
- ÇİZİKA, Murat, “Sivil Toplum Kuruluşları, İslam Dünyası ve Demokrasi”, **Sivil Toplum ve Demokrasi**, Haz. Lütfi Sanar, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, ss. 171-175.
- DAHL, Robert, **Demokrasi ve Eleştirileri**, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996.
- DANKWARK, A. Rustow, “Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model”, **Comparative Politics** 2:3, 1970.
- DANN, Philipp, AL-ALİ, Zaid, “The Internationalized-Constitution-Making Under External Influence in Iraq, Sudan and East Timor”, **Max Planck Yearbook of Untited Nations Law**, 10 (1), 2006, ss. 423-463.
- DEMİR, Fevzi, **Anayasa Hukukuna Giriş**, İzmir, Barış Yayınları, 1998.
- DEMİREL, Tanel, **Türkiye’nin En Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- DEPENHEUER, Otto, “Anayasanın İşlevleri”, **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), Çev. Editörü İlyas Doğan, Ankara, Lale Yayıncılık, 2004, ss. 549-580.
- DERDİMAN, Ramazan Cengiz, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Türk Anayasa Düzeni**, İstanbul, Alfa Aktüel Yayınları, 2006.
- DİKMEN, CANİKLİOĞLU, Meltem, “Yeni Bir Anayasa İçin/İçinde Haklar ve Özgürlükler”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul, 2012, s.233-246.
- DİKMEN, CANİKLİOĞLU, Meltem, “Gündemin Sahipleri: Son Anayasa Tartışmalarında Hukuk Dilinin Popülist Kötüye Kullanımı”, **Ankara Barosu Uluslararası Hukuk Kurultayı**, Ankara, Ankara Barosu Yayınları, Cilt 1, 2011, ss. 216-234.
- DİKMEN, CANİKLİOĞLU, Meltem, **Anayasal Devlette Meşruiyet**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2010.
- DİKMEN, CANİKLİOĞLU, Meltem, **Anayasa Arayışları ve Türkiye (Anayasal İktisat Eleştirisi)**, İstanbul, BDS Yayınları, 1998.
- DOĞAN, İlyas, ÜNVER, Serdar, **Dört Kıtada Başkanlık Sistemi**, Ankara, Astana Yayınları, 2017.

- DOĞAN, İlyas, **Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler**, Ankara, Barış Platin Kitabevi, 2009.
- DUCHACEK, Ivo D., “Constitution/Constitutionalism”, **The Blackwell Encyclopedia of Political Science**, Der. Vernon Bogdanor, Macmillan, Londra, 1991.
- DUCHACEK, Ivo D., **Power Maps: Comparative Politics of Constitutions**, ABC-Clio, Santa-Barbara, 1973.
- DURSUN, Dursun, “Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler”, **Muhafazakâr Düşünce**, Yıl 1, Sayı 3, 2005, ss. 175-196.
- EKMEKÇİ, Faruk, “Marazi Bir Durum Olarak Türkiye’de Niyet Siyaseti: Türkiye’de Toplumsal Güven Eksikliği ve Bunun Siyasal Sonuçları”, **Uluslararası İnsan Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, 2010, ss. 234-246.
- ENSAROĞLU, Yılmaz, KURBAN, Dilek, **Kürtler Ne Kadar Haklı? Türkiye’nin Batısı Kürt Sorunu’na Bakıyor?**, İstanbul, TESEV Yayınları, 2011.
- ENSAROĞLU, Yılmaz, **İnsan Hakları ve Demokratikleşme Bağlamında Yeni Anayasa Paketi**, Ankara, Seta Yayınları, 2010, Sayı 27.
- ELSTER, Jon, “Anayasa Yapım Yolları”, (Çev. Mehmet Tevfik Gülsoy-Engin Saygın), e-akademi, Eylül 2008, Sayı 79, ss. 1-15.
- ELSTER, Jon, “Introduction”, **Constitutionalism and Democracy**, (Ed. Jon Elster ve Rune Slagstad), Cambridge, Cambridge University Press, 1988.
- ERDEM, Fazıl, Hüsnü, **1982 Anayasası’nın Analizi**, Ankara, Orion Yayınları, 2012
- ERDEM, Fazıl, Hüsnü, HEPER, Yunus, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları ve Anayasa Önerileri**, Ankara, SETA Yayınları XV, Aralık 2011.
- ERDEM, Fazıl, Hüsnü, “Türkiye’de Anayasa Sorunu ve Anayasal Arayışların Patolojisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi 5**, İstanbul Barosu, 2002, ss. 80-97.
- ERDEM, Fazıl Hüsnü, “Hukuk Devleti ve 1982 Anayasası”, **Liberal Düşünce**, Güz, 1999, ss. 32-55.
- ERDEN, Ömer, “Ziya Gökalp’in 1924 Anayasası ile İlgili Çalışmaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXIX Mart 2013, Sayı 85, ss. 47-72.
- ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasa Hukuku**, Ankara, Orion Yayınları, 2014.
- ERDOĞAN, Mustafa, “Niçin ve Nasıl Yeni Bir Anayasa”, **Tarih Bilinci**, Sayı 15-16, Ekim 2011, ss. 12-19.

- ERDOĞAN, Mustafa, YAZICI, Serap, **Türkiye'nin Yeni Anayasasına Doğru**, İstanbul, TESEV Yayınları, 2011.
- ERDOĞAN, Mustafa, “Sivil Anayasa Girişiminde Zorluklar”, **Star**, 17.10.2009.
- ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999.
- ERDOĞAN, Mustafa, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, Ankara, Liberte Yayınları, 1999.
- ERDOĞAN, TOSUN, Gülgün, “Birleştirici Demokrasi Devlet Sivil Toplum İlişkisinin Yeniden Yapılandırılması İçin Bir Analiz Aracı Olabilir mi?” **Sivil Toplum ve Demokrasi**, (Haz. Lütfi Sanar), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, ss. 23-54.
- ERDOĞAN, TOSUN, Gülgün, “Türkiye’de Devlet Sivil Toplum İlişkisi ve Demokrasinin Pekışmesinin Önündeki Engeller”, **Sivil Toplum ve Demokrasi**, (Haz. Lütfi Sanar), İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, ss. 123-143.
- EREN, Abdurrahman, “Yeni Anayasa Çıkmazında Çözüm Halkın Hakemliğidir”, **Yeni Türkiye (Yeni Anayasa Özel Sayısı)**, Sayı 50, Ocak-Şubat 2013, ss. 244-247.
- EREN, Abdurrahman, “Yeni Anayasa Yapımında Güçlü ve Zayıf Yönler”, **Tarih Bilinci**, Sayı:15-16, Ekim 2011, ss. 62-64.
- ERGÜL, Teoman, “Türkiye İçin Nasıl bir Anayasa? Bir Anayasa Modeli”, **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı**, (Forum-Açık Tartışma), (9-13 Ocak 2001, Ankara), Ankara, TBB Yayınları, 2001, ss. 970-979.
- ERKUŞ, Sefa, **Demokrasi, Ekonomik Özgürlük ve Ekonomik Büyüme İlişkisi**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilimdalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2016.
- EROĞUL, Cem, **Anatüzeğe Giriş**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2013.
- EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.
- EROĞUL, Cem, **Anayasayı Değişirme Sorunu (Bir Mukayeseli Hukuk İncelemesi)**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1974.
- EROL, Murat, “Anayasanın Ruhu: Tarih, Kültür Ve Evrensel Değerler Arasında Bir Rota Arayışı”, **Akademikteklif**, Sayı 1, Temmuz 2013, ss 14-47.
- ERSANLI, Büşra, ÖZDOĞAN, Güney Göksu, “Engeller ve Fırsatlar, Kürtlerin Türkiye’de Yakın Dönem Siyasi Temsiliyet ve Katılım Mücadeleleri”, **Türkiye**

Siyasetinde Kürtler, (Der: Büşra Ersanlı, Güney Göksu Özdoğan, Nesrin Uçarlar), İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, ss. 17-57.

ESER, H. Bahadır, BALTACI, Cemal, ARSLAN, Mustafa, “Türk Siyasal Sisteminde 1960 Müdahalesi ve Vesayet Kurumsallaşması Üzerine Bir Analiz Denemesi”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2012, Sayı 25, ss. 69-97.

ETE, Hatem, **Türkiye Darbeleriyle Yüzleşiyor**, Ankara, Seta Yayınları, 2012, Sayı 4.

EVREN, TOPUZKANAMIŞ, Şafak, “Anayasalar Yoluyla Toplum Tasarımı ve İnşası: Anayasaların Gerçek Sahipleri ve Anayasacılık Süreçlerinde Birey”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 16, 2014, ss. 4989-5010 (Basım Yılı: 2015)

EVREN, TOPUZKANAMIŞ, Şafak, “Yeni Anayasa’ya Doğru Vatandaşlık Tartışmalarına Eşlik Eden Kavramları Tekrar Düşünmek”, (Ed. Bertil Emrah Oder), **Anayasa Hukuku Araştırmalarında Genç Yaklaşımlar: Kuramsal ve Uygulamalı Yeni Çalışmalar**, İstanbul, Oniki Levha Yayıncılık, 2013, ss. 437-459.

EVREN, Kenan, **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Orgeneral Kenan Evren’in Yeni Anayasayı Devlet Adına Resmen Tanıtma Programı Gereğince Yaptıkları Konuşmalar**, 24 Ekim- 5 Kasım 1982, Ankara, TBMM Basımevi, 1982.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin, **Anayasal Derinlik**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2012.

FREY, Frederick, “Patterns of Elite Politics in Turkey”, **Political Elites in the Middle East**, (Der. George Lenczowski), Washington D.C., Amerikan Enterprice Institute, 1975.

FULLER, E. Graham, **Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008.

GARNER, Bryan A. (Ed.), **Black’s Law Dictionary**, St. Paul, MN, 1999.

GÖNENÇ, Levent, Anayasal Değişim, **AÜHFD**, 62 (4) 2013, ss. 1063-1086.

GÖNENÇ, Levent, “Anayasa Yapımı,” **TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri**, Ankara, 2011.

GÖNENÇ, Levent, “Siyasi İktidar Bağlamında Anayasa Çalışmaları İçin Bir Kavramsal Çerçeve Önerisi”, **AÜHFD**, Yıl 2007, ss. 145-168.

GÖNENÇ, Levent, “Meşruiyet Kavramı ve Anayasaların Meşruiyeti Problemi”, **AÜHFD**, 2001, C. 50, S. 1., ss. 131-152.

- GÖNENÇ, Levent, “Siyaset Bilimi ve Anayasalar”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 54, Sayı 3, 1999, ss. 95-131.
- GÖREN, Zafer, "Anayasa Koyan Erk ve Anayasa Değişikliklerinin Sınırları", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 8, Sayı 16, Güz 2009.
- GÖREN, Zafer, **Anayasa Hukukuna Giriş**, İzmir, Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, 1997.
- GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2016.
- GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2016.
- GÖZLER, Kemal, “Aslı Kurucu İktidar - Tali Kurucu İktidar Ayrımı: TBMM Yeni Bir Anayasa Yapabilir mi?”, **Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler**, (Ed. Ece Göztepe ve Aykut Çelebi), İstanbul, Metis Yayınları, 2012, s. 45-61.
- GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş (Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku)**, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2011.
- GÖZLER, Kemal, **Anayasa Değişikliği Gerekli mi? 1982 Anayasası İçin Bir Savunma**, Bursa, Ekin Yayınları, 2001.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Açıklamalı Türk Anayasaları: 1876, 1921, 1924, 1961, 1982**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2011.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Anayasa Hukuku**, Ankara, S Yayınları, 1986.
- GÖZTEPE Ece, ÇELEBİ Aykut, “Anayasa Kavramı ve Türkiye’de Anayasa Tartışmaları”, **Demokratik Anayasa, Görüşler ve Öneriler**, (Der. Ece Göztepe, Aykut Çelebi), İstanbul, Metis Yayınları, 2012, ss. 9-25.
- GÖZTEPE, Ece, “Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışına Karşı Çoğulcu Demokrasi Modelleri: Normatif Düzenleme Olanakları ve Bunun Sınırlılığı Üzerine Bazı Düşünceler”, **"Çoğulcu Demokrasi - Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları" Toplantısı**, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ocak 2011, ss.130-173.
- GRABANWARTER, Cristoph, “Hukuk Düzeni Hiyerarşisinde Anayasa”, **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), Çev. Editörü İlyas Doğan, Ankara, Lale Yayıncılık, 2004, ss. 403-427.
- GÜMÜŞ, Semih, **Roman Kitabı**, İstanbul, Can Yayınları, 2016.

- GÜMÜŞ, Musa, “Anayasal Meşrûfî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi”, **BİLİG**, Güz 2008, Sayı 47, ss. 215-240.
- GÜL, Hüseyin, “Demokrasi Kuramları Bağlamında AKP’nin Yeni Anayasa Girişiminin ve Demokrasi Anlayışının Bir Değerlendirmesi”, **Toplum ve Demokrasi**, 2 (2), Ocak-Nisan.
- GÜLENER, Serdar, MİŞ, Nebi, **Cumhurbaşkanlığı Sistemi**, Seta Yayınları, Şubat 2017, Sayı 190.
- GÜLENER, Serdar, “Anayasa Yapımında Yeni Bir Paradigma: Kapsayıcı, Katılımcı, Uzlaşmacı Anayasa Yapım Süreçleri ve Çeşitli Örnekler”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XV, 2011, Sayı 3. ss. 199-224.
- GÜLER, Uğur, **Türkiye’de Siyasal Bir Aktör Olarak Ordu**, Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- GÜLSOY Tefvik, “Anayasa Yapımı ve Türkiye’de Anayasa Arayışları”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2012, Cilt 16, Sayı 3, ss. 1-22.
- GÜNER, G. Yalçın, “Anayasa Değişiklikleri, Kurucu iktidarlar ve Meşruiyet”, **Sayıştay Dergileri**, Temmuz-Aralık 2007, ss. 35-46.
- GÜRGÜR, Nuri, “Yeni Anayasa Hazırlıkları Fetiş Haline Getirilmemelidir”, **Türk Yurdu**, Sayı 292, Aralık 2011, ss 2-6.
- HABERMAS, Jürgen, “**Öteki**” Olmak, “**Öteki**”yle Yaşamak, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- HAKYEMEZ, Yusuf, Şevki, **Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2004.
- HANİOĞLU, Şükrü, “Siyasal Temsil Olayının Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yeri”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (Der. E. Kalaycıoğlu-A. Y. Sarıbay), İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2000, ss. 246-251.
- HEPER, Yunus, **Beka Kaygısı (Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğü)**, İstanbul, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- HEPER, Metin, **Türkiye’nin Siyasal Hayatı**, İstanbul, Doğan Kitap, 2011
- HEPER, Metin, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2006.
- HERRERO DE MİNON, Miguel, “Demokrasiye Geçiş ve Anayasal Tercihler”, **BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı**, Ankara, Yetkin Basımevi, 1993.

- HORN, Hans-Detlef, “Demokrasi”, **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), Çev. Editörü İlyas Doğan, Ankara, Lale Yayıncılık, 2004, ss 752-792
- ISENSEE, Josef, “Anayasanın Devleti (Anayasal Devlet)”, **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), (Çev. Ed. İlyas Doğan), Ankara, Lale Yayıncılık, 2014, ss. 209-285.
- İŞİK, Hüseyin, Murat, **Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Türkiye’de Cumhuriyet ve Devlet Anlayışı (Siyasi Parti Kapatma Kararlarının İçerik Analizi)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara, 2011.
- İNALCIK, Halil, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1992.
- İYİMAYA, Ahmet, **Siyaset Hukuku Sorunları**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2007.
- İZOL, Ramazan, “Türkiye’de Ordu’nun Siyasi Varlık Sebepleri”, **Mülkiye**, Cilt XXVI, Sayı 235, 202 Temmuz-Ağustos, ss. 193-215.
- KABOĞLU, İbrahim, Ö., “Anayasa Fetişizmi ve Anayasasızlaştırma İkilemi”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, 2013, ss. 7-9.
- KABOĞLU, İbrahim, Ö., “Anayasa: Yenileme Arayışı ve Değişikliklerin Sürekliliği Arasındaki İkilem”, **Anayasa Hukuku Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2012, ss. 51-66.
- KABOĞLU, İbrahim Ö., **Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı**, Ankara, İmge Yayınevi, Ankara, 2002.
- KALAYCIOĞLU, Ersin, “1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (Der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), İstanbul, Alfa Yayınları, 2000, ss. 287-412.
- KALAYCIOĞLU, Ersin, SARIBAY, Ali Yaşar, “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (Der. E. Kalaycıoğlu-A. Y. Sarıbay), İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2000, ss. 3-22.
- KALENDER, Ahmet, **Siyasal İletişim Seçmenler ve İkna Stratejileri**, İstanbul, 2005.
- KAPANİ, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2014.
- KARADAĞ, Ahmet, “Sürdürülebilir Demokrasi”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, 2006, ss. 75-101.

- KARAKARTAL, Bener, “Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumunu”, Dergipark, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 38, Sayı 3-4.
- KARATEPE, Şükrü, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İstanbul, İz yayıncılık,1997.
- KARATEPE, Şükrü, **Tek Parti Dönemi**, İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 1993.
- KARPAT, Kemal, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012
- KARPAT, Kemal, **Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- KAVAS, Dadaşhan, Celaleddin, “Türk Anayasacılığına Hakim Olan Felsefi Eğilimler”, **İÜHFİM**, C. LXIV, Sayı 2, 2006, ss. 49-102.
- KAY, Richard, S., “Kurucu Otorite”, **Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim**, Ed. Ozan Ergül, Uluslararası Sempozyum, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2011, ss. 49-109.
- KAZANCIGİL, Ali, “Türkiye’de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (Der. E. Kalaycıoğlu-A. Y. Sarıbay), İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2000, ss. 137-154.
- KELSEN, Hans, **General Theory of Law and State**, The Lawbook Exchange LTD, New Jersey, 2009.
- KENDİRCİ, Hasan, **Meclis-i Mebusan’dan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004.
- KENTEL, Ferhat, KÖKER, Levent, UÇUM, Mehmet, GENÇ, Özge, **Yeni Anayasa Sürecini İzleme Raporu, Şubat 2012-Haziran 2012**, (Ed. Mehmet UÇUM, Özge GENÇ), İstanbul, TESEV Yayınları, 2012.
- KEYMAN, Fuat, AĞIRDİR, Bekir, AYDIN-DÜZGİT Senem, KEMAHLIOĞLU Özge, ÖZEL Işık, **Yeni Anayasaya Doğru: Kurumsal Reform ve Demokrasi Kültürünün Gelişimi**, TÜRKONFED, İstanbul, 2015.
- KEYMAN, Fuat, “Siyasal Partilerin Örgütlenmesi ve Parti İçi Demokrasi”, **Siyasi Partiler ve Demokrasi**, Türkiye Barolar Birliği ve Ankara Barosu, Uluslararası Sempozyum, 26-27 Mayıs 2005, ss. 59-70.
- KILIÇ, Fatma Duygu, **İspanya’da Çokkültürlü Yurttaşlık**, Ankara Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.
- KILIÇ, KAYA, Selda, **1876 Kanun-i Esasi’nin Hazırlanması ve Meclis-i Mebusan’ın Toplanması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi

- Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakın Çağ) Anabilim Dalı, Ankara, 1991, s. 119-121.
- KİRCHOF, Paul, “Anayasa Kültürü ve Kavramı”, **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), Çev. Editörü İlyas Doğan, Ankara, Lale Yayıncılık, 2004, ss. 81-130.
- KOÇAK, İlhami, **Osmanlı Anayasal Gelişmeleri İçinde 1876 Anayasası ve 1909 Değişikliklerinin Anayasal Açısından İrdelenmesi**, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2007.
- KONGAR, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye (2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplum Yapısı)**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000.
- KORKMAZ, Ramazan, “19. Yüzyıl Avrupası ve Osmanlı Modernleşmesi”, **Türk Yurdu**, Sayı 292, Aralık 2011, ss. 9-24.
- KÖKER, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- KÖYBAŞI, Serkan, “Anayasalarda değişmezlik İlkesinin Teorik Temeli ve Anayasa Mahkemesinin Değişmez Maddeleri Koruma Sorumluluğunun Dayanağı”, (Ed. Bertil Emrah Oder), **Anayasa Hukuku Araştırmalarında Genç Yaklaşımlar: Kuramsal ve Uygulamalı Yeni Çalışmalar**, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, ss. 3-24.
- KUBALI, Hüseyin, Nail, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, İstanbul, Tan Matbaa, 1960.
- KUŞAT, Nurdan, “Demokratikleşme Sürecini Tamamlayamamış Toplumların Ekonomik ve Siyasi Açısından Değerlendirilmesi: Sürdürülebilir Demokrasi”, **Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi**, Yıl 2011, Cilt 18, Sayı 1, ss. 125-137.
- KÜÇÜK, Adnan, **Türkiye’nin Siyasal ve Anayasal Rejimi**, Ankara, Orion Kitabevi, 2012.
- KÜÇÜK, Adnan, “Türkiye’de Sivil Demokratik Bir Anayasa Yapımında Aşılması Gerekli Bazı Eşikler”, **MÜHF-HAD**, Sayı 3, Cilt 14, 2008, ss. 1-53.
- KYMLÍCKA, Will, **Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998.
- LERNER, Hanna, “Derinden Bölünmüş Toplumlarda Anayasa Yazımı: Aşamalı Yaklaşım”, **İÜHFİM**, C. LXXIII, S. 1, 2015, ss. 485-504.
- LEVİNSON, Sanford, BALKIN, M., Jack, “Constitutional Crises”, **University of Pennsylvania Law Review**, Vol. 157, 2009, No 3, ss. 707-753.

- LİPSET, Symour M., “Some Special Prerequisites for Democracy: Economic Development and Political Legitimacy”, **Amerikan Political Science Review**, 53, 1959, ss. 69-105.
- LUTTWAK, Edward, **Bir Uzmanın Gözüyle Darbe**, Ankara, Yaba Yayınları, 1996.
- MACEDO, Stephen, “The Constitution, Civic Virtue and Civil Society: Social Capital as Substantive Morality”, **Fordham Law Review**, Vol. 69, Issue 5, 2001, ss. 1573-1593.
- MACEDO, Stephen, “Our İmperfect Democratic Constitution: The Critics Examined”, **Boston University Law Review**, Vol. 89:609, 2009, ss. 607-628.
- MARCOU, Jean, “Türkiye’de Anayasacılık ve Anayasa Kültürü”, **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı**, Ankara, TBB Yayınları, 9-13 Ocak 2001, ss. 61-75.
- MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)**, (Der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder), İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- MERMUTLU, Bedri, “Objektif ve Sosyolojik Bir Anayasanın Zorunluluğu ve Zorluğu”, **Tarih Bilinci**, Sayı 15-16, ss. 101-104.
- METİNER, Mehmet, “Yeni Anayasa ve Başkanlık Sistemi”, **Star**, 28 Mart 2015.
- MİŞ, Nebi, ASLAN, Ali, AYVAZ, M. Erkut, DURAN, Hazal, **Dünyada Başkanlık Sistemi Uygulamaları ABD, Brezilya, Arjantin, Meksika, Güney Kore, Şili**, Ankara, Seta Yayınları, 2015.
- MÖSTL, Markus, “Anayasanın Düzenleme Alanları”, **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), Çev. Editörü İlyas Doğan, Ankara, Lale Yayıncılık, 2004, ss 584-612.
- MUMCU, Ahmet, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişmesi**, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınları, 1981.
- MÜLLER-FRANKEN, Sebastian, “Anayasa Kıyası”, **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), (Çev. Ed. İlyas Doğan), Ankara, Lale Yayıncılık, 2014, ss. 901-940.
- ODER, Bertil Emrah, “Türkiye’de Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Rejimi Tartışmaları: 1991-2005 Yılları Arasında Basına Yansıyan Öneri ve Tepkilerden Kesitler”, **Başkanlık Sistemi**, Ankara, TBB Yayınları, 2005, ss. 30-69.
- ODER, Bertil, Emrah, **Avrupa Birliği’nde Anayasa ve Anayasacılık**, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2004.
- OĞURLU, Yücel, “Niçinler ve Nasıllar”, **Tarih Bilinci**, Sayı:15-16, Ekim 2011, ss. 109-112.

- OKANDAN, Recai, Galip, **Amme Hukukumuzun Anahatları**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1971.
- OKANDAN, Recai, G., **Amme Hukukunda İkinci Meşrutiyet Devri**, İstanbul, Kenan Matbaası, 1947
- OKTAY, Cemil, “Yargı Açısından Kuvvetler Ayrılığı ve Siyasal Kültür”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**,(Der. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), İstanbul, Alfa Yayınları, 2000ss. 335-355.
- ONAR, Sıddık Sami, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, Cilt 1, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966
- ONBAŞI, Funda, **Sivil Toplum**, İstanbul, Leyla ve Mecnun Yayıncılık, 2005.
- ORTAYLI, İlber, **Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**, İstanbul, Hil Yayın, 1985.
- ÖNDERMAN, Murat, “Siyasal Elitizm Kuramı”, **Argumentum**, Haziran 1991, Cilt 1, Sayı 11, ss. 157-160.
- ÖNGEL, Mehmet, Murat, **Demokratik Anayasa Yapım Süreci**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Anayasa Hukuku) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.
- ÖNKAL, Güncel, SILI, Ayşegül, “Yasaların Toplumsal Kökeni: İthal Dayatmacılık/Yerel Pratikler,” **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi**, 24. Kitap, İstanbul, 2012, ss. 172-181.
- ÖRS, Birsen, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, İstanbul, Der Yayınları, 1996.
- ÖZALP, Osman Nuri, “Türkiye’de Demokrasilerin Neresinde? Demokrasi Tiplerini Işığında Türkiye Örneğine Yeni Bir Bakış Denemesi”, **İÜHFİM**, C. LXVI, 2008, S. 2, ss. 129-162.
- ÖZBUDUN, Ergun, **Türkiye’de Demokratikleşme Süreci**, Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2014.
- ÖZBUDUN, Ergun, “Anayasa Yapımında Parakendeci Yöntem”, **Yeni Türkiye (Yeni Anayasa Özel Sayısı)**, Sayı 50, Ocak-Şubat 2013, ss. 196-198.
- ÖZBUDUN, Ergun, **1924 Anayasası**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- ÖZBUDUN, Ergun, “Anayasa Yapımında Yöntem Sorunları”, **Anayasa Hukuku Dergisi I**, Cilt 1, Sayı 1, 2012, ss. 109-128.

- ÖZBUDUN, Ergun, GENÇKAYA, Ömer Faruk, **Türkiye’de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası**, İstanbul, Doğan Kitap, 2010.
- ÖZBUDUN, Ergun, “Etkisi Bugüne Uzanan Osmanlı Mirası ve Ortadoğu’da Devlet Geleneği”, **İmparatorluk Mirası: Balkanlar’da ve Orta Doğu’da Osmanlı Damgası**, (Ed. L. Carl Brown), İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, ss. 186-221.
- ÖZBUDUN, Ergun, **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993.
- ÖZBUDUN, Ergun, **1921 Anayasası**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1992.
- ÖZBUDUN, Ergun, “Türkiye’de Siyasal ve Kültürel Demokrasi”, **Türkiye’de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi**, (Haz. Hüsnü Arkan), İzmir, Türk Demokrasi Vakfı, 1990, ss. 60-69.
- ÖZBUDUN, Ergun, **Türkiye de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara, AÜHFY, 1975.
- ÖZDEMİR, Ali, Murat, “Temsil Kurumu, Cumhuriyet Projeleri ve Anayasa Bağlamında Başkanlık Sistemi”, **Türkiye’nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm**, (Der. Ali Murat Özdemir, Muammer Ketizmen), Ankara, İmge Kitabevi, 2014, ss. 47-69.
- ÖZKAN, Gürsel, "Anayasa Değişikliklerinin, Anayasanın Değiştirilemez Hükümleri Bakımından Yargısal Denetimi", **21. Yüzyıl**, Ekim / Kasım / Aralık, 2008, ss. 97-132.
- ÖZSOY, Şule, **1982 Anayasası’nın Yapım Süreci**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2010.
- PALAVRİC, Seada, “Yargı Bağımsızlığı, Yargının Tarafsızlığı ve Sorumluluğu”, **Anayasa Yargısı**, S. 27, 2010, ss. 23-26.
- PARLA, Taha, **Türkiye’de Anayasalar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Pİ-SUNER, Carles Viver, “Almanya ve İspanya’da Anayasa Yapım Süreci Deneyimleri”, **Yeni anayasa yolunda Güney Afrika, İspanya, Almanya ve Polonya’dan Anayasa Yapma Deneyimleri**, Friedrich Ebert Stiftung, 2012, ss. 14-20.
- PİTKİN, Hanna Fenichel, “The Idea of a Constitution”, **Journal of Legal Education** 37, 1987, ss. 167-169.
- PYE, Lucian, W., “Political Culture”, **The Encyclopedia of Democracy**, Der. Seymour Martin Lipset, Congressional Quarterly, Washington, 1995, Vol. 3.

- PYE, Lucian, W., “Introduction: Political Culture and Political Development” **Political Culture and Political Development**, (Ed. Lucian W. Pye), Sdney Verba, Princiton, New Jersey, 1965.
- ROSKİN, Michael, G., **Çağdaş Devlet Sistemleri, Siyaset Coğrafya Kültür**, Ankara, Adres Yayınları, 2009.
- SADURSKİ, Wojciech, “Anayasacılık ve Anayasa Yapımı Üzerine”, **Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim**, Ed. Ozan Ergül, Uluslararası Sempozyum, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2011, ss. 23-47.
- SALİHPAŞAOĞLU, Yaşar, “Türkiye’nin Dil Politikaları ve TRT 6”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2007, C XI, Sayı 1-2.
- SAN, Coşkun, “Anayasa Kültürü ile Hukuk ve Demokrasi Kültürü İlişkisi”, **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı**, Ankara, TBB Yayınları, 2001, ss. 76-84.
- SAN, Coşkun, **Anayasa Değişiklikleri ve Anayasa Gelişmeleri**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1974.
- SARICA, Murat, “27 Mayıs 1960’dan 1961 Anayasası’nın Hazırlanışına Kadar Geçen Dönemde Anayasa Hareketleri”, **İÜHFY** (50. Yıl Armağanı Cumhuriyet Döneminde Hukuk), İstanbul, 1973, ss. 70-107.
- SARTORİ, Giovanni, “Comment On Maddox” **American Political Science Review**, 78, June 1984.
- SAVCI, Bahri, “Anayasacılığımızın Gelişim Çizgisi Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 50, Sayı 3-4, Haziran-Aralık 1995, ss. 279-289.
- SCHNEİDER, Hans, Peter, “Almanya ve İspanya’da Anayasa Yapım Süreci Deneyimleri”, **Yeni anayasa yolunda Güney Afrika, İspanya, Almanya ve Polonya’dan Anayasa Yapma Deneyimleri**, Friedrich Ebert Stiftung, 2012, ss. 10-13.
- SEÇEN, Sefa, “Anadilde Eğitim ve Türkiye Uygulaması”, **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl 16, Sayı 52, Yaz 2012, ss. 205-218.
- SEROZAN, Rona, “Anayasayı Değiştirme Yetkisinin Sınırları”, **İÜHFM**, C. 37, 1972, No. 1-4, ss. 134-141.
- SEVİNÇ, Murat, “Yeni Anayasa ve Kuruculuk Tartışması: Bizim Sorunumuz Ne?”, **Kamu Hukukunun Dönüşümü**, Kamu Hukukçuları Platformu, 29-30 Nisan 2017, ss. 1-28.

- SOYSAL, Mümtaz, “Türkiye’de Anayasacılık ve Anayasa Kültürü”, **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı**, 9-13 Ocak, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2001, ss. 85-101.
- SOYSAL Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1987.
- SOYSAL, Mümtaz, **Dinamik Anayasa Anlayışı (Anayasa Diyalektiği Üzerine Bir Deneme)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969.
- SÖĞÜTLÜ, İlyas, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Modernleşme ve Bürokratik Vesayet”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** (19) 2010/1, ss. 49-68.
- STERN, Klaus, “Küresel Anayasacılık Hareketleri ve Yeni Anayasalar”, **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı**, (9-13 Ocak 2001, Ankara), Ankara, TBB Yayınları, 2001, ss. 45-59.
- SUNAR, İlkay, **Düşün ve Toplum**, Ankara, Doruk yayıncılık, 1999.
- ŞAHİN, Engin, **Kurucu İktidar**, İstanbul, XII Levha yayıncılık, 2013.
- ŞAHİN, Engin, **Cumhuriyet Anayasaları (1921-1924-1961-1982)**, İstanbul, Beta Yayınları, 2012
- ŞAHİN, Adil, “Siyasal Düşünceler Tarihinde Sınırlı Devlet Fikrinin Kadimliği ya da Genel Kamu Hukuku Bağlamında İnsan, Özgürlük ve Devlet Algısındaki Evrilme”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XV, Yıl 2011, Sayı 3, ss. 311-362.
- ŞANLISOY, Selim, KÖK, Recep, “Politik İstikrarsızlık-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987-2006)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 25, Sayı 1, Yıl 2010, ss. 101-125.
- ŞEN, İlker Gökhan, **Doğrudan Demokrasi, Kurumlar Hukuki ve Siyasi Sorunlar**, İstanbul, Oniki Levha Yayıncılık, 2013.
- ŞEN, İlker Gökhan, “Meşruiyet, Self-determinasyon ve Üniter Devlet: Özerklik Tartışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve Önerisi”, **Küreselleşen Dünyada Anayasal Demokrasi**, (Ed. Muhammed Erdal), Lefkoşa, Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 2013, ss. 329-345.
- TAN, Altan, **Kürt Sorunu**, Ankara, Timaş Yayınları, 2015.
- TANÖR, Bülent, **İki Anayasa 1961-1982**, İstanbul, XII Levha Yayınları, 2013.
- TANÖR, Bülent, **Anayasal Gelişme Tezleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010.

- TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- TANÖR, Bülent, **Türkiye’de Kongre İktidarları: 1918-1920**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- TANÖR, B., BORATAV, Korkut, AKŞİN, S., **Türkiye tarihi (5)**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2000.
- TEZİÇ, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, İstanbul, Beta Basım ve Yayıncılık, 2009.
- THOMASHAUSEN, Andre, “Güney Afrika’nın Siyasi Evriminde Anayasal İktidar ve Meşruluk”, **Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim**, (Ed. Ozan Ergül), Uluslararası Sempozyum, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2011, ss. 109-135.
- The Public and Planning: Means to Better Participation (Final Report of the Public Participation Working Party)**, RTPI (The Royal Town Planning Institute), London, 1982.
- TURAN, Ateş, **Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim**, İstanbul, Beta Yayınevi, 2007.
- TUMAY, Murat, **Demokratik Anayasa Yapımı Dinamikleri Tunus Anayasası Örneği**, Ankara, Yetkin Yayınları, 2015.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler: (1876-1938) Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- TUNAYA, Tarık, Zafer, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, İstanbul, Arba Yayınları, 1988.
- TUNAYA, Tarık, Zafer, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları, 1982.
- TUNCEL, Gökhan, BAKAN, Selahaddin, “Türkiye Demokrasisinin Aksak Ayağı: Muhalefet”, **Journal of Yasar University**, 2013 8(31) ss. 5341-5370.
- TUNÇ, Hasan, **Anayasa Yenileme Süreci ve Temel Sorunlar**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2012.
- TUNÇ, Hasan, “Türkiye’de Anayasa Sorunu’na Bir Bakış”, **Tarih Bilinci**, Sayı 15-16, 2011, ss. 69-71.
- TUNÇ, Hasan, **Makaleler (Anayasa Hukukuna Giriş)**, Konya, Gürcan, 1998.
- TUNÇ, Hasan, **Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı (Denetimin Kapsamı ve Organları)**, Ankara, Yetkin Yayınları, 1997.

- TUNÇAY, Mete, “Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik**, (Der. Tanıl Bora), İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- TURAN, Erol, AYDİLEK Emre, TABAN, Hayati, “Vatandaşların Güven Algılarının ve Vatandaşla Devlet Arasındaki Psikolojik Sözleşmenin Kamu Yönetimine Etkisine Yönelik Uygulamalı Bir Araştırma”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 13, 2017, ss. 25-44.
- TURAN, İlter, “Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (Der. E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay), İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2000, ss. 359-386.
- TURHAN, Mehmet, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 57, Sayı 3, 2002, ss. 129-150.
- TURHAN, Mehmet, "Anayasa ve Anayasacılık", **Amme İdaresi Dergisi**, 27/3 (1994), ss. 3-12.
- TURİNAY, Faruk, **Dil, Hukuk ve Siyaset Bağlamında Anayasa Düşüncesi**, Ankara, Seçkin Yayınevi, 2012.
- TURİNAY, Faruk, “Dil, Hukuk ve Anayasa: Bir Kelimenin Tarihi”, **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2012, ss. 477-495.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi**, (Genel gerekçe), Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2007.
- Türkiye’de Bunalım ve Demokratik Çıkış Yolları**, Ankara, TÜBA Proje Raporu, 1998.
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er, (Ed.), **Siyaset**, Ankara, Lotus Yayınları, 2007.
- ULUŞAHİN, Nur, “Kutuplaşmış Bir Siyasal Sistemde Anayasa Yapmanın Güçlükleri ve Türkiye’de Yeni Bir Temel Oydaşmaya Ulaşmayı Sağlayacak Çözüm Yolları”, **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, No 1, 2011, ss. 19-28.
- ULUTAŞ, Ejder, **Değişen Vatandaşlık İlişkilerinin Dayandığı Nokta: Toplumsal Sözleşme Temelli Bir Anayasa (Türkiye Örneği)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2012.
- UYGUN, Oktay, “Demokrasinin Çoğunlukçu ve Çoğulcu Modelleri: İki Bin Beş Yüz Yıllık Bir Tartışmanın Analizi”, **Çoğulcu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı**, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2010, ss. 22-76.

- UZUN, Cem, Duran, “Yeni Anayasa Yapımında Yöntem Arayışı”, **Seta Perspektif**, Sayı 116, Kasım 2015.
- ÜÇOK, Coşkun, MUMCU, Ahmet, BOZKURT, Gülnihal, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara, Savaş Yayınevi, 1999.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Ülken Yayınları, 1999.
- ÜNAL, Mehmet Ali, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Müsadere”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 49, 1987, ss. 95-108.
- ÜSTERCİ, Coşkun, “Türkiyede Sivil Toplum ve Katılımcılık”, **Demokrasi ve Siyasal Katılım**, Uluslararası Konferans, 23-24 Haziran 2012, (Ed. Nihal Boztekin), ss. 151-158.
- VERGİN, Nur, “Demokrasi ve Sivil Toplum”, **Yeni Gündem**, Haziran 1981.
- VITZTHUM, Wolfgang Graf, “Anayasanın Şekli, Dili ve Üslubu”, **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), (Çev. Ed. İlyas Doğan), Ankara, Lale Yayıncılık, 2014, ss. 385-402.
- WALDHOFF, Christian, “Anayasa Kanununun Meydana Gelişi”, **Anayasa Teorisi**, (Ed. Otto Depenheuer, Christoph Grabenwarter), (Çev. Editörü İlyas Doğan), Ankara, Lale Yayıncılık, 2004, ss. 305-361.
- WHEARE, Kenneth, C., **Modern Anayasalar**, İstanbul, Değişim Yayınları, 1984.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Talat Paşa**, İstanbul, Yedigün Neşriyatı, 1943.
- YAYLA, Atilla, “Anayasacılık, Anayasal Demokrasi ve İdeolojiler”, **Liberal Düşünce**, Sayı 66, Bahar 2012, s. 13-22.
- YAZAR, İsa, **27 Mayıs’ı Meşrulaştırma Aracı Olarak Hürriyet ve Anayasa Bayramı Medya Analizi**, Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.
- YAZICI, Serap, **Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- YAZICIOĞLU, İsmail, “Beklentiler ile Gerçekler arasında “YENİ Anayasa””, **TAAD**, Yıl 7, Sayı 24 (Ocak 2016), ss. 513-544.
- Yeni Anayasa Raporu II**, Memur Sen, Ankara, Aralık 2011.
- YENİÇERİ, Özcan, ““Yeni Anayasa” Kim, Kimin İçin Talep Ediyor?” **Yeni Türkiye (Yeni Anayasa Özel Sayısı)**, Ocak-Şubat 2013, Yıl 9, Sayı 50, ss. 152-162.

- YILMAZ, Mehmet, Yalçın, “İki Dillilik Olgusu ve Almanya’daki Türklerin İki Dilli Eğitim Sorunu”, **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/3 Winter 2014, s. 1641-1651.
- YILMAZ, Faruk, **Türk Anayasa Tarihi 1808-2010**, İstanbul, İz yayıncılık, 2012.
- YILMAZ, Ensar, **Türkiye’nin Demokrasiye Geçiş Yılları 1946-1950**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2008.
- YILMAZ, Aytekin, **Çağdaş Siyasal Akımlar (Modern Demokraside Yeni Arayışlar)**, Ankara, Vadi Yayınları, 2001.
- YOKUŞ, Sevtap, **Türkiye’de Çatışma Çözümünde Anayasal Arayışlar**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2013.
- YOUNG, Alison, L., **Democratic Dialogue and the Constitution**, Oxford University Press, 2017.
- YOUNG, I. Marion, “Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship”, **Ethics**, No: 99, January 1989.
- YÜCEKÖK, Ahmet, N., **Siyasetin Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1987.
- YÜCEKÖK, Ahmet N., **100 Soruda Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1984.
- ZACHARY Elkins, GİNSBURG, Tom, “Can We Trust Legislators to Write Constitutions?”, **The Gap Between Parchment and Practice: Ambivalent Effects of Constitutions in Developing Countries**, American University, Mey 28-29, 2013, s. 1-24.
- ZENGİN, Mehmet, Ali, “Bilgi İletişim Teknolojilerinin Demokrasi İçerisinde Kullanımı ve Dijital Demokrasiye Geçiş”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XVII, 2013, Sayı 4, ss. 271-304.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu**, (5/7) Karar no: 27, 9.3.1961
- 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, GÖZÜBÜYÜK, Şeref, SEZGİN, Zekai, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1957.
- 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi**, madde 16.
- Resmi Gazete No: 10682**, 16 Aralık 1960
- Resmi Gazete No: 17772**, 5 Ağustos 1982

İNTERNET KAYNAKLARI

- ADSERA, Alicia, BOİX, Carles, “Constitutions and Democratic Breakdowns”, <https://www.princeton.edu/~cboix/Constitutions%20and%20Democratic%20Breakdowns.pdf>, (Erişim Tarihi 11.07.2017).
- AKGÜN, Birol, “Anayasa Sivillik mi Özgürlük mü?”, <http://www.yenisafak.com/yerel-haberler/anayasa-sivillik-mi-ozgurluk-mu-73367>, (Erişim Tarihi 13.01.2017)
- “AKP milletvekili Ahmet İyimaya: Anayasa Komisyonu başarısız”, <http://t24.com.tr/haber/akp-milletvekili-ahmet-iyimaya-anayasakomisyonubasarisiz,240009>, (Erişim Tarihi 12.04.2016).
- “AKP 2011 Seçim Bildirgesi”, <file:///C:/Users/DM/Downloads/2011-beyanname.pdf>, (Erişim Tarihi 22.09.2016).
- ALKAN, Haluk, “Türkiye’nin İhtiyacı Başkanlık Sistemi”, <https://www.setav.org/haluk-alkan-turkiyenin-ihciyasi-baskanlik-sistemi/>, (Erişim Tarihi 05. 09. 2017).
- “Anayasa Uzlaşma Komisyonu’nun Çalışma Usulleri”, <https://anayasa.tbmm.gov.tr/calismaesaslari.aspx>, (Erişim Tarihi 07.08.2015).
- ANAYURT, Ömer, “1924 Anayasası’nda Temel Hak ve Özgürlükler”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2003, webftp.gazi.edu.tr, (Erişim Tarihi 03.08.2017)
- ARATO, Andrew, “Post Sovereign Constitution-making in Hungary: After Success, Partial Failure and Now What?, Part one”, http://lapa.princeton.edu/conferences/hungary11/post_sovereign_constitutionmaking_in_hungary.pdf, (Erişim Tarihi, 27.09.2017) ss. 1-24.
- Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı, www.bued.boun.edu.tr/turik.asp?id=65, (Erişim Tarihi 17.05.2017)
- Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme, <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/06turkish/TConventionProtectionNationalMinority.pdf>, (Erişim Tarihi 17.05.2017)
- “Bahçeli:Cumhurbaşkanı fiili başkanlık durumundan vazgeçmeli, olmazsa fiili durum hukuki boyut kazanmalı”, <http://t24.com.tr/haber/bahceli-cumhurbaskani-fiili-baskanlik-durumundan-vazgecmeli-olmazsa-fiili-durum-hukuki-boyut-kazanmali>, (Erişim Tarihi 20.06.2017)

- “Başkanlık Sistemi ve Yeni Anayasa Etkinliği”, <https://www.haberler.com/baskanlik-sistemi-ve-yeni-anayasa-etkinligi-8926420-haberi/>, (Erişim Tarihi 12.08.2017)
- “Başkanlık Sistemi ve Yeni Anayasa Sempozyumu”, <http://www.malatyakritik.com/baskanlik-sistemi-ve-yeni-anayasa-sempozyumu/>, (Erişim Tarihi 12.08.2017)
- “BDP 2011 Seçim Bildirgesi”, <https://bdpblog.wordpress.com/2011/05/07/emek-demokrasi-ve-ozgurluk-blogu-secim-beyanamesi-2011-bolum-1/>, (Erişim Tarihi 22.09.2016)
- BİLGİN, Ayhan, “Halk Anayasa Yapabilir mi?”
<http://demokratikanayasahareketi.net.siteler.yh.com.tr/kategori/anayasa-azilari/16747/halk-anayasa-yapabilir-mi>, (Erişim Tarihi, 12.02.2017)
- CANDAŞ, Ayşen, “Anayasanın ‘Nasıl’ Yapıldığı İçeriğini Etkiler mi? Anayasa Yazma Süreçlerinin Dünyadaki Örnekleriyle Son 25 Yılda Edindirdiği Bulgular”,
http://www.anayasaplatformu.net/indir/Anayasanin_nasil_yazildigi_icerigini_etkiler_mi_Aysen_Candas_Bogazici_Universitesi.pdf, (Erişim Tarihi 18.04. 2017), s. 2.
- “Cemil Çiçek: “Yeni Anayasada Yürütmeyi Başkan Üstlenebilir””,
<https://www.ulusal.com.tr/cemilcicekyenianayasadayurutmeyibaskanlik-sistemiustlenebilir-video,228.html>, (Erişim Tarihi 12.08.2017)
- “CHP 2011 Seçim Bildirgesi”, <https://www.chp.org.tr/Public/0/Folder//52608.pdf>, (Erişim Tarihi 22.09.2016)
- “Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Uçum: Yeni Anayasa ve Başkanlık Sistemi İç İcedir”,
<http://aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-basdanismani-ucum-yeni-anayasa-ve-baskanlik-sistemi-ic-icedir/518287>, (Erişim Tarihi 12.08.2017)
- DEDEOĞLU Emin, ESEN, Aslı T., “Sivil Toplum: Yeni Anayasa Aceleye Getirilmemeli”, 2010,
<http://www.anayasaplatformu.net/blog/19>, (Erişim Tarihi: 02.10.2016).
- DUCHACEK, Ivo D., “Constitution/Constitutionalism”, The Blackwell Encyclopedia of Political Science, <http://e-libdigital.com/download/blackwell-encyclopedia-of-political-science.pdf>, (Erişim Tarihi 27.09.2017).
- ELSTER, Jon, <http://www.eakademi.org/incele.asp?konu=Anayasa%20yap%FDm%20yollar%FD&kimlik=725771092&url=makaleler/gulsoy-saygin-1.htm>, (Erişim Tarihi 27.02.2016).
- ERDOĞAN, Mustafa, “Demokratik Anayasa Arayışları”, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=968>, (Erişim Tarihi, 21.01. 2016).

- ERKUŞ, Sefa, KARAMELİKLİ, Hüseyin, “Türkiye’de Demokrasi ve İktisadi Büyüme Arasındaki Uzun Dönemli İlişki”,
https://www.researchgate.net/publication/308779726_Turkiye'de_Demokrasi_ve_Iktisadi_Buyume_Arasindaki_Uzun_Donemli_Iliski, (Erişim Tarihi 10.11.2017).
- EROĞUL, Cem, 1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri,
<https://cemerogul.files.wordpress.com/2012/03/1908-devrimini-izleyen-anayasa-dec49fic59fiklikleri.pdf>, (Erişim Tarihi 30.07.2017), ss. 1-31.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin, “1876 Anayasası veya Monarşik Modernleşme Dönemi (1876-1908)”,<http://doczz.biz.tr/doc/153182/1876anayasas%C4%B1veyamonar%C5%9Fikmodernle%C5%9Fme-d%C3%B6nemi>, (Erişim Tarihi 09.01.2017).
- HART, Vivien, “Democratic Constitution Making”, **United States Institute of Peace Special Report**, <https://www.usip.org/sites/default/files/sr107.pdf>, (Erişim Tarihi 17.03.2017).
- GÖZLER, Kemal, “1982 Anayasası Hâlâ Yürürlükte mi? Anayasasızlaştırma Üzerine Bir Deneme”, www.anayasa.gen.tr/anayasasizlastirma.pdf, (Erişim Tarihi 27 Mayıs 2016).
- “Gross Domestic Product”,<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDY.TOTL.KN> (Erişim Tarihi 10.11.2017)
- GÜNEŞ, İhsan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Anayasa, Parlamento ve Demokrasi Anlayışı”,<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/otam/article/download/5000085750/5000079835>, (Erişim Tarihi 09.11.2016), ss. 897-914.
- KABOĞLU, İbrahim, Ö., “2001 Anayasa Değişiklikleri Ulusal üstü Tepkiden Ulusal Tepkiye”,http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg19/kaboglu.pdf, (Erişim Tarihi 03.01.2017).
- KABOĞLU, İbrahim, Ö., “Türkiye’de Anayasal Reformlar Üzerine”,
<http://ibrahimkaboglu.org/turkiyede-anayasal-reformlar-uzerine.html/>, (Erişim Tarihi 29.09.2017).
- KALAYCIOĞLU, Ersin, “Anayasa Yaparken “İyi Toplum İmgesi” Sorunu”,http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/12803116672.Ersin_Kalaycioglu_Anayasa_Yaparken_Iyi_Toplum_Imgesi_Sorunu.pdf,(Erişim Tarihi 19.01.2017).
- KALAYCIOĞLU, Ersin, “Türkiye’de Demokrasi’nin Pekişmesi: Bir Siyasal Kültür Sorunu”,http://research.sabanciuniv.edu/8882/1/T%C3%BCrkiyede_De_mokrasinin_Peki%C5%9Fmesi_Ozbudun_Armagan.doc, (Erişim Tarihi 11.06.2016).

- “Katılımcı Anayasa İçin Sivil Toplumun Yol Haritası”,
http://www.birarada.org/upload/Node/22664/files/Katilimci_Anayasa_I_c_in_Sivil_Toplumun_Yol_Haritasi.pdf, (Erişim Tarihi 19.06. 2016).
- KILIÇ, Haşim, “Darbe ya da Devrim Yoksa Denetlerim”, <http://e-kutuphane.ihop.org.tr/belge.php?recordID=96>, (Erişim Tarihi 14.04.2014).
- “MHP 2011 Seçim Bildirgesi”,
http://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/2011_Secim_beyan_namesi_Tanitim_Toplantisi.pdf, (Erişim Tarihi 22.09.2016)
- “Milli Güvenlik Konseyi’nin Bir Nolu Bildirisi”, **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt 1,
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf, (Erişim Tarih, 29.12.2016).
- ÖZBUDUN, Ergun, “Yeni Bir Anayasa İçin Başımıza 5 Generalin mi Gelmesi Lazım?”,
<https://www.haberler.com/prof-dr-ozbudun-yeni-bir-anayasa-icin-basimiza-5-3538927-haberi/>, (Erişim Tarihi, 12.04.2017).
- SAN, Coşkun, Sosyo-Politik Bir Süreç Olarak Anayasa Değişiklikleri,
http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg11/coskunsan.pdf, (Erişim Tarihi 17.12.2016), ss.23-35.
- SENCER, Muzaffer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetmel Gelişmeler”,
http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/54ca4a2f5e1b3f1_ek.pdf?dergi=Amme%20Idaresi%20Dergisi, (Erişim Tarihi 09.02.2017) ss. 46-71.
- SEVİNÇ, Murat, “Kürt Sorunu Bağlamında Bazı Anayasal Tartışmalar (I)”,
<http://bianet.org/bianet/hukuk/143056-kurt-sorunu-baglaminda-bazi-anayasal-tartismalar-1>,(Erişim Tarihi 21.04.2017).
- SEVİNÇ, Murat, “Kürt Sorunu Bağlamında Bazı Anayasal Tartışmalar (II)”,
<http://bianet.org/bianet/bianet/143071-kurt-sorunu-baglaminda-bazi-anayasal-tartismalar-ii> (Erişim Tarihi 21.04.2017).
- “Sivil Anayasa Raporu”, **UTESAV**, <http://utesav.org.tr/kitaplar/yenianayasa.pdf>, (Erişim Tarihi 12.03, 2017).
- UYGUN, Oktay, ZEYBEKOĞLU Emre, AKBULUT, Olgun, “İki Farklı Zihniyet, İki Farklı Anayasa Modeli”,
2009,<http://anayasamorg.ankul.web.tr/anayasanedir.html>,(Erişim Tarihi 12.03.2015)

- UYGUN, Oktay, ZEYBEKOĞLU, Emre, AKBULUT, Olgun, “Anayasalar Nasıl Yapılır”, 2009, <http://anayasam-org.akgul.web.tr/anayasanedir.html>, (Erişim Tarihi 12.03.2015).
- YARARSOY, Dursun, “Tam Demokrasi İçin Rota Sivil Anayasa!”, <http://www.websitem.gazi.edu.tr/site/dursun.yararsoy/files>, (Erişim Tarihi, 03.01.2017).
- YELKEN, Ramazan, “Terör, Akıl Tutulması ve Politikacıların, Aydınların Rolü”, <http://www.fikircografyasi.com/makale/teror-akil-tutulmasi-ve-politikacilarin-aydinlarin-rolu>, (Erişim Tarihi, 12.10.2017).
- “Yeni Anayasa ve Başkanlık Sistemi Konuşuldu”, <http://www.duzce.bel.tr/detay.asp?id=23156>, (Erişim Tarihi 12.08.2017).
- “Yeni Anayasa ve Başkanlık Çalıştayı Bingöl’de Yapıldı”, <https://dogruhaber.com.tr/haber/202923-Yeni-anayasa-ve-Baskanlik-Calistay-i-Bingol-de-yapildi/>, (Erişim Tarihi 12.08.2017)
- “Yeni Anayasa, Türk Tipi Başkanlık Sistemi ve Kamu Çalışan Hakları”, http://enerjibirsen.org.tr/yazar/1392/yeni_anayasa__turk_tipi_baskanlik__sistemi_ve_kamu_calisan_haklari, (Erişim Tarihi 12.08.2017)
- (57. Hükümet Programı, 4 Haziran 1999) <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/KP57.htm>, (Erişim Tarihi 28.03.2017).
- (58. Hükümet programı, 23 Kasım 2002) <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB58.htm>, (Erişim Tarihi 28.03.2017).
- (59. Hükümet programı, 19 Mart 2003) <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP59.htm>, (Erişim Tarihi 28.03.2017).
- (60. Hükümet Programı, 31.08.2007), <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP60.htm>, (Erişim Tarihi 28.03.2017).

EKLER
SİVİL ANAYASA ANKET FORMU

Değerli Katılımcı, Bu anket çalışması Türkiye’de “Anayasa”dan ne anlaşıldığını, Türkiye’deki siyasal kültürü, sivil anayasaya ihtiyaç duyulup duyulmadığını, bunun nedenleri ve duyuluyorsa sivil anayasadan ne beklendiğini ölçmeye yöneliktir. Anket, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yürütülen bir tez projesi için veri derlemek amacıyla bilimsel amaçlı olarak kullanılacaktır. İsim belirtmenize gerek yoktur.

BALI

1-

- Cinsiyetiniz : Erkek
: 18-25 26-33 34-50 51-65
- :
 Ortaokul Lise
- Akdeniz Ege
 Marmara Karadeniz
- Muhafazakar Liberal demokrat
 Sosyalist Sosyal demokrat
- Laz
 Ermeni Rum

Ak Parti

CHP

HDP

MHP

2-

3-

uygundur.

) koyarak belirtiniz.

4- Sivil (yeni) bir Anayasada mutlaka

( )

( ) Laiklik ilkesi

( ) Hukuk devleti ilkesi

( ) Demokratik devlet

5-

Puanlama Rehberi	1 Kesinlikle katılmıyorum 2 Katılmıyorum 3 Fikrim yok 4 Katılıyorum 5 Kesinlikle katılıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim yok	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
1	Anayasa Mahkemesi tarafsız ve bağımsız bir mahkemedir.					
2	Birden fazla sivil toplum örgütüne (dernek, sendika, parti vb) üyeyim.					
3	Siyasi görüşümü paylaşırken gelecekte bu yüzden zor durumda kalırım diye endişeleniyorum.					
4	Farklı ırktan, mezhepten ve siyasi görüşten olan arkadaşlarıma koşulsuz güveniyorum					
5	Devletimin ve milletimin geleceğinden yana kaygılıyım.					
6	Her an bir iç ya da dış savaş çıkabileceği endişesini taşıyorum.					
7	Devlet hak ve özgürlüklerin güvencesidir.					
8	Türkiye'nin öncelikli amacı "demokratik devlet"ten ziyade "güçlü devlet" olmalıdır.					
9	Başkanlık Sistemi demokratik olmayan bir hükümet sistemidir.					
10	Desteklediğim partinin aldığı tüm kararları onaylarım.					

11	Devlet hak ve özgürlüklerin düşmanıdır.					
12	1982 Anayasası ile ilgili kanaatim başından beri olumsuzdur.					
13	Halkın iradesinin üzerinde bir güç olmamalıdır.					
14	Yeni anayasanın toplumun tüm kesimlerinin uzlaşmasıyla yapılacağına inanıyorum.					
15	Anayasalar vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini koruyan metinlerdir					
16	Bir anayasa ülkenin ve milletin ihtiyaçlarına cevap veriyorsa, halkın seçtiği vekiller tarafından yapılmamış olsa da, anayasa kabul edilebilir.					
17	Bir anayasa halkın değerlerini ve kültürünü yansıtıyorsa, halkın seçtiği vekiller tarafından yapılmamış olsa da, anayasa kabul edilebilirdir.					
18	Halkın vekillerinin yapmadığı bir anayasa asla kabul edilebilir değildir.					
19	Yeni anayasa 4 yılda bir yapılan olağan seçimler sonucunda Meclis'e giren partiler tarafından yapılmalıdır.					
20	Yeni anayasa mutlaka bu iş için oluşturulacak yeni bir meclis tarafından yapılmalıdır.					
21	Anayasa yapım sürecine başlanmadan önce, yeni bir anayasanın istenip istenmediği halkoyuna sunulmalıdır.					

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

İsim : Fatma Duygu Bozkurt

Doğum Yeri : Denizli

Doğum Tarihi : 21.01.1987

Uyruğu : T.C.

duygubozkurt_21@mynet.com

0(272) 2281292

EĞİTİM DURUMU

Lisans : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi (2009)

Y. Lisans : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (2013)

Doktora : Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (2017)

İŞ TECRÜBESİ

2010-2014 : Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi

2014- : Afyon Kocatepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

YABANCI DİL VE DÜZEYİ

İngilizce, İyi Derecede (YDS 81)

YAYINLAR

Kılıç, Fatma Duygu, “Tali Kurucu İktidarın Sınırlılığı”, Hukuk Politikası, (Ed. Ali Şafak Balı), Ankara, Astana Yayınları, 2016